КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«РІВНЕНСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ»
РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Рівненського обласного краєзнавчого музею

ВИПУСК XXIII

Матеріали наукової конференції «Музейна справа Волині: проблеми, перспективи, інновації»

РІВНЕ – 2025

УДК 908 (447)

Відповідальний за випуск: *Алла Жижкевич*
Упорядники: *Ольга Морозова, Віктор Луц*

Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею.
Зб. наук. праць. Вип. XXIII: Матеріали наукової конференції
«Музейна справа Волині: проблеми, перспективи, інновації».
Рівне: «Волинські обереги», 2025, 224 с. іл., табл.

ISBN 978-617-8624-31-6

У науковому збірнику «Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Випуск XXIII» представлені матеріали наукової конференції «Музейна справа Волині: проблеми, перспективи, інновації». Опубліковані нові дослідження з проблем музеєзнавства, комплектування фондів, історичного краєзнавства. Розміщені також матеріали круглого столу «Археологія Волині: спадщина і сучасність (до 110-річчя від дня народження І. К. Свєшнікова).

Видання розраховане на докторантів, викладачів, аспірантів, магістрів, істориків, культурологів, релігієзнавців, етнографів, мистецтвознавців, музейних працівників, учителів, краєзнавців, а також молодих дослідників.

Комп'ютерна верстка та дизайн: *Віктор Луц, Ольга Морозова*

Відповідальність за достовірність наданої інформації несуть автори.
Редакційна група може не поділять думок і концепцій авторів.

УДК 908 (447)

© Рівненський обласний
краєзнавчий музей, 2025

ISBN 978-617-8624-31-6

ЗМІСТ

Музейні фонди, колекції та наукове комплектування

Доброчинська В. Шкільні підручники 1920–1940-х рр. у фондовій колекції Рівненського обласного краєзнавчого музею 5

Каук Т. Податки на Волині крізь призму документів родини Андрія Саська (с. Сморжів Клеванського району Рівненської області) 9

Майба І. Оберіг у візерунках: характеристика та експонування вишиванки 12

Морозова О. Колекція гармат XVII-XVIII ст. з фондів Рівненського обласного краєзнавчого музею 15

Пришляк О. Іконописні пленери як джерело поповнення музейних фондів: досвід Національного заповідника «Замки Тернопілля» 22

Прищепа О. Жіноча освіта у Рівному на зламі XIX–XX ст. (За матеріалами фотодокументальних колекцій Рівненського обласного краєзнавчого музею та Державного архіву Рівненської області) 25

Семенович О. Поштові марки періоду російсько-української війни у зібранні Рівненського обласного краєзнавчого музею: нові надходження 33

Серемуля Т. Скульптури Антона Осинського: Тома Аквінський, Святий Бонавентура, Святий Петро у колекції Національного заповідника «Замки Тернопілля» 38

Срібна М. Наукове комплектування фондів Національного музею історії України з теми «Діячі культури та мистецтва сучасної України» 41

Цвях Н. Вишивані хоругви Тернопільщини (кінця XIX – XX ст.): між народною традицією та сакральною символікою (на прикладі колекції НЗ «Замки Тернопілля») 46

Історико-краєзнавчі дослідження та історія музейної справи

Бейдик О., Гладкий О. Менеджмент і маркетинг як складові національного музейного конструкту 49

Данилова К. Хмельницький період в історії Державного історико-культурного заповідника «Садиби Самчики» 1990-1995 рр. 53

Дмитренко А. Традиційні сорочки волинського Прибужжя: Рецензія на етнографічний альбом «Над Бугом рікою» (Дніпро, 2025; 336 с.) 56

Казначєєва Л. Цифрові інструменти комунікації сучасних вітчизняних музеїв 61

Ковальчук Є. Сучасний музей через призму сприйняття молоді 62

Луц В. П'ятисвічники князів Острозьких гданського майстра Луки Фріделянта 1575 року 67

Луц В. Опис Миколаївської церкви міста Дубна 1831 р.(за документами ДАРО) 87

Мазур П., Голуб Г., Гетьман Н. Експозиція як основа музейної комунікації 105

Омеляшко Р., Ковальчук Н. Постчорнобильські дослідження етнокультурної спадщини Західного Полісся 106

Скакальська І., Левчук А. Музейний архів усних історій як форма меморіалізації досвіду учасників російсько-української війни 114

Тунцева З., Головко С. Комплексні уроки як одна із форм роботи Нетішинського міського краєзнавчого музею 117

Тюска В. Екскурсійно-туристична діяльність як засіб популяризації культурної спадщини України 118

Федоришин М. Літературний музей Уласа Самчука у Рівному: до питання національної ідентичності 120

Фесенко Г. «Музей війни» (Київ): міркування щодо експонування російсько-української війни 122

Філіпович Є., Філіпович Ю. Будівля Київського гідромеліоративного інституту на вулиці Рейтарській в Києві: історія та сучасність..... 126

Фурсова Ю. Популяризація постаті гетьмана Кирила Розумовського та його родини у роботі Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» у період 2022-2025 рр. 129

Харчук В. Музеєфікація та меморіалізація подій російсько-української війни..... 134

Шаюн Н. Відкриті до діалогу: співпраця Рівненського обласного краєзнавчого музею зі ЗМІ та соціальні мережі як інструмент комунікації 138

Шунькова Г. Утворення і діяльність осередку НРУ на Острожчині (1989 - 1991) (за матеріалами районної газети «Зоря комунізму»/«Життя і слово») 141

Юрчук О. Комплексний характер музейної діяльності. Музейний літопис 2019-2021 рр. 144

Персоналії

Булига О. Валентина Данілічева – штрихи до портрету музейниці..... 161

Булига О., Нікольченко Ю., Шахматова Л. Музей як головний майданчик професійної діяльності. До 85-річчя від дня народження Володимира Макаровича Мушировського 163

Кепін Д., Титова О. Професор Петро Гончарук – перший завідувач кафедри музеєзнавства Київського національного університету культури і мистецтв 168

Корчак А. Теодор Зварич – брідський краєзнавець першої четверті XXI ст..... 171

Мушировська Н. Володимир Мушировський: штрихи та особисті спогади про батька 184

Нікольченко Ю. Спомин про відомого українського вченого – археолога, історика, краєзнавця і музеєзнавця, доктора історичних наук, професора Богдана Анатолійовича Прищепу 190

Пархоменко Т. Віра Герасимчук – художниця Рівненського обласного краєзнавчого музею 195

Матеріали круглого столу
«Археологія Волині: спадщина і сучасність
(до 110-річчя від дня народження І. К. Свєшнікова)»

Булига О., Пономарьова Т. Дослідження поля Берестецької битви. За матеріалами книги «Переправа незабутня. Історія однієї експедиції» 200

Верба Т., Пахалюк С. Актуальні проблеми охорони пам'яток археології у Волинській області 201

Нікольченко Ю., Кудлай В. Слово про видатного вченого і велику людину (до 110-й річниці від дня народження Ігоря Кириловича Свєшнікова)..... 204

Нечитайло П. До хронології люльок з розкопок поля Берестецької битви..... 208

Озимчук О. Роль Волинської археологічної експедиції у нових відкриттях артефактів вельбарської культури..... 213

Пшеничний Ю., Окатенко В., Нор О. Давньоруське житло із хлібцями з Острога 216

Відомості про авторів..... 221

МУЗЕЙНІ ФОНДИ, КОЛЕКЦІЇ ТА НАУКОВЕ КОМПЛЕКТУВАННЯ

Валентина ДОБРОЧИНСЬКА

ШКІЛЬНІ ПІДРУЧНИКИ 1920–1940-х рр. У ФОНДОВІЙ КОЛЕКЦІЇ РІВНЕНСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Для комплексної реконструкції історії освіти вагомим писемним джерелом слугує шкільна література, інформаційний потенціал якої дозволяє сформувати уявлення про систему тогочасних шкільних знань й дидактичні прийоми організації пізнавальної діяльності учнів, а також виховні можливості підручників, які відігравали важливу роль у світобаченні нового покоління. Наукові зацікавлення цією проблемою, зокрема україномовною навчальною літературою міжвоєнного польського періоду, стали можливими для дослідницького аналізу, завдяки виявленню підручників у державних архівах Волинської і Рівненської областей та фондовій колекції Рівненського обласного краєзнавчого музею, що відображено у наших попередніх наукових публікаціях [5; 6]. Хронологічно окреслені межі нашого дослідження дозволяють ґрунтовніше проаналізувати зміст підручників, якими послуговувалися у шкільництві краю за різних політичних режимів — польського й радянського, та які нині зберігаються у фондовій колекції Рівненського обласного краєзнавчого музею.

Політичні трансформації новітньої доби зумовили перебування частини західної Волині в складі відродженої Другої Речі Посполитої упродовж міжвоєнного періоду. Поразка національного державотворення 1917—1921 рр. не зупинила розвитку українського шкільництва, а навпаки, в нових політичних реаліях посилила патріотичні прагнення українства на тлі політики полонізації та асиміляції. У цей період формувалися світоглядні чинники молодого покоління українців, які надалі забезпечили тяглість ідеї національно-визвольної боротьби. Важливу роль в усвідомленні й збереженні національної ідентичності відіграла освіта/самоосвіта через вивчення української мови та літератури, історії і географії України, релігії, а точніше їхній навчальний контент. У річищі польської освітньої політики у Волинському воєводстві збільшувалася мережа утраквістичних шкіл, натомість до мінімуму було зведено кількість шкіл українських. Заборона викладання історії і географії України як шкільних предметів зумовила їх вивчення в позашкільному середовищі.

У міжвоєнний період важливу роль відіграли українські навчальні книги, що впливали на розвиток в учнів національної свідомості, яка була одним із критеріїв формування національної ідентичності, головними складниками якої є усвідомлення державно-політичної, громадсько-територіальної спільності, духовної єдності, етнічної та історичної спорідненості [5, с. 96].

Бібліотеки волинських шкіл, книгарні й читальні культурно-освітніх інституцій наповнювалися книжками, що їх надрукували українські видавці в європейських країнах, а також виданнями галицьких авторів, які розуміли важливість навчання учнів рідною мовою, закладення загальнолюдських духовних цінностей і пробудження національної свідомості в період Другої Речі Посполитої. Варто врахувати історичний досвід формування національної ідентичності у Східній Галичині, на противагу Волині, в якій проєкція підросійського минулого давалася взнаки, зокрема в обмеженому місцевому видавництві українських шкільних книжок. Важливу місію щодо надходження української навчальної літератури до волинського читача взяло на себе галицьке товариство «Рідна школа». З 1919/20 навчального року зі Львова відправляли книжкову продукцію до Волинського шкільного комітету, а на першому вересневому з'їзді освітян у Рівному 1926 р. ухвалили рішення щодо визнання його «головною громадською владою» у відстоюванні й поширенні українського приватного шкільництва у Волинському воєводстві [12, с. 214—215). Та, попри зупинення польськими урядовцями його діяльності тут, товариство й надалі надсилало книжки волинянам. Відомо, що за посередництва громадського і політичного діяча Р. Могильницького (галичанин, представник УНДО; через утиски польської влади опинився

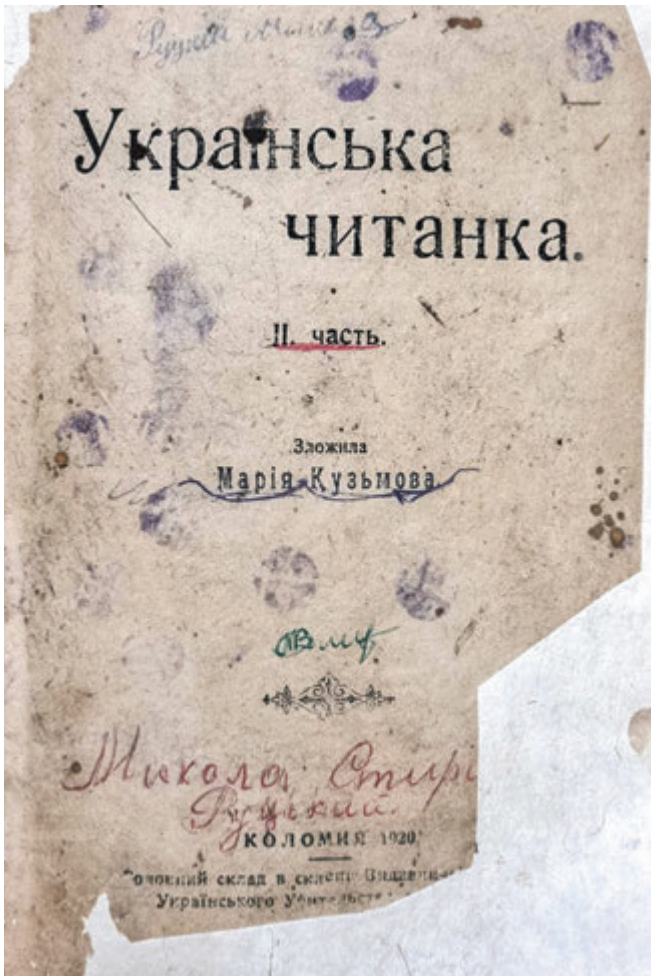

Кузьмова М. Українська читанка.

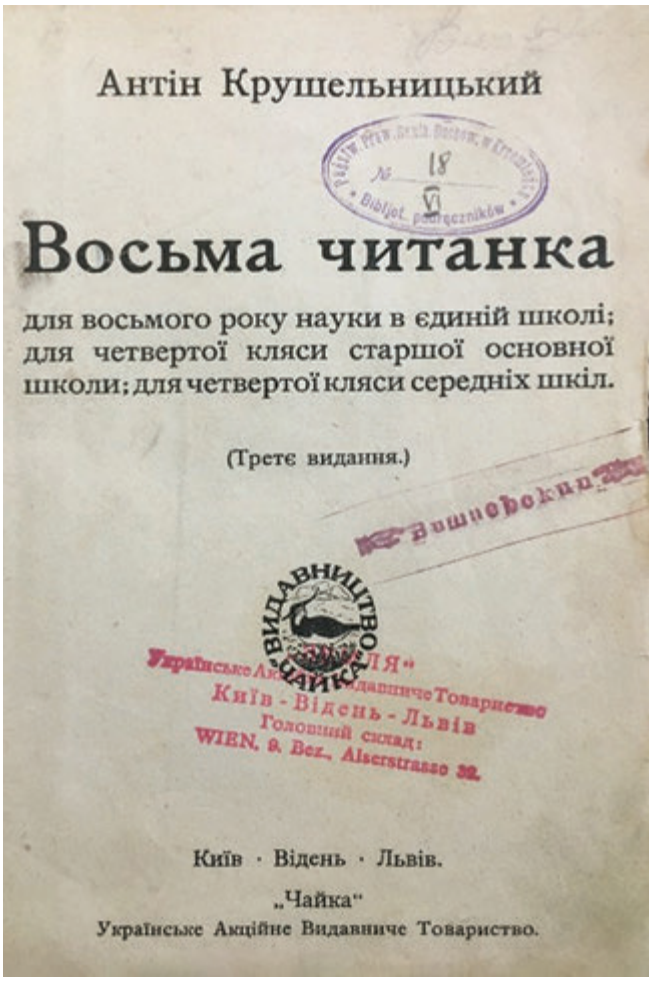

Крушельницький А. Восьма читанка

на Волині) «Рідна школа» забезпечувала початкове шкільництво українськими читанками [4, с. 156].

Фондова колекція Рівненського обласного краєзнавчого музею уміщує навчальну літературу, за якою простежується цікавий шлях її надходження від власника до музейного предмета (на жаль, не завжди відомий для дослідника), що має історичну цінність і складає основу нашого дослідження. «Українською читанкою» для початкової школи, яку підготувала галицька письменниця, учителька з псевдонімом Марія Кузьмова (Колцуняк (1884—1922)) послуговувалося, радше у домашньому вжитку через національно-патріотичний контент, не одне покоління волинських дітей. У книжці вміщено 109 текстів, без ілюстративного матеріалу, проте добре продумана структура й зміст зробили видання привабливим для читацької аудиторії. Наскрізною лінією проходить ідея формування у дітей національного самоусвідомлення й патріотизму, що закладено вже в перших рядках «Молитви»: «Боже Великий, Боже Єдиний, наш край рідненький благослови! Всі Свої ласки і всі щедроти на нашу землю, Отче, зверни! Ми ще маленькі і слабосилі, ти нам відвагу і силу дай, щоб ми уміли в кожній хвилині житє віддати за рідний край!» [8, с. 3]. Композиційно тексти віршів і оповідань підібрані за змістом, що розвиває світогляд, виховує морально-етичні й християнські чесноти та відбиває таку тематику: любов до України, повагу до батьків і своєї родини, народні традиції святкування Різдва і Великодня, природничі теми, а також містить твори релігійного змісту — «Молитва перед наукою», «Молитва по науці», «До пресвятої Марії». До тематичних сюжетів удало підібрані приказки, прислів'я, загадки та вправи, які розвивали уяву, логічне мислення й спонукали до самоконтролю.

Просвітницьку функцію виконували гімназійні «Читанки» українського письменника, педагога, міністра освіти УНР (1919) Антіна Крушельницького (1878—1937), який зробив значний внесок у підготовку дидактичної літератури. «Читанка» для 4-го класу гімназій адресована старшокласникам, а за штемпелем стало відомо, що книгозбірня Кременецької духовної семінарії забезпечила майбутніх православних священників книжками, які б формували історичну пам'ять і патріотичний дух. Літературний матеріал «Читанки» систематизований за двома основними жанрами — поезією і прозою. Проаналізувавши зміст першої частини підручника, стає зрозуміло, що тексти автор згрупував у чотирьох тематико-жанрових підрозділах — епічної, ліричної, дидактичної й драматичної поезій, котрі, своєю чергою, наповнені жанровим різноманіттям. До прикладу, підрозділ «Дидактична поезія» репрезентований байками, сатирою, притчами, епіграмами, дидактичною лірикою, приповідками та загадками. Через вивчення творів української класики учні ознайомлювалися із життям видатних її творців — Б. Лепкого,

Шміт Ф. І. Психологія малювання для педагогів

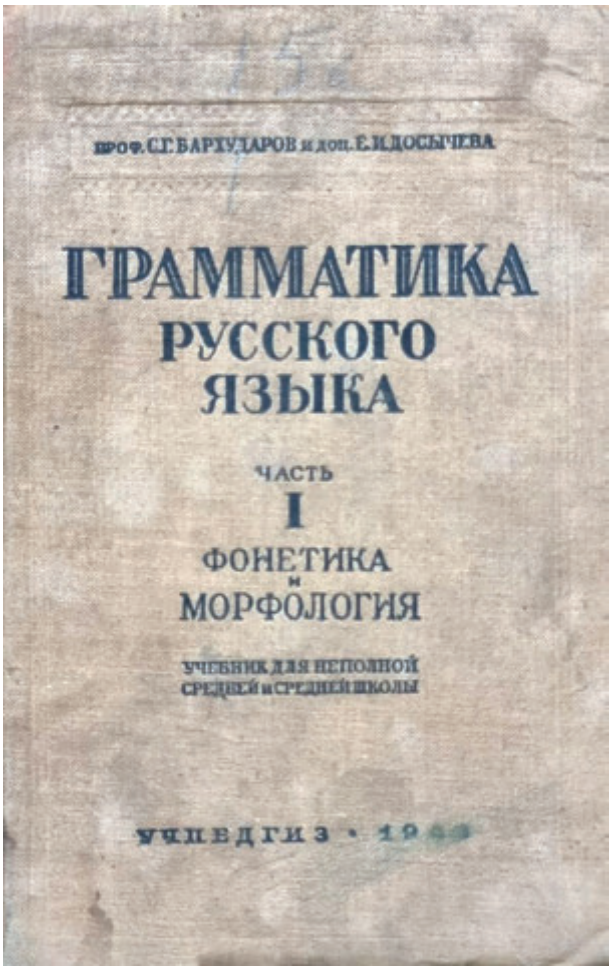

Бархударов С. Г., Досычева У. И. Грамматика русского языка. Ч. І. Фонетика и морфология. Учебник для неполной средней и средней школы.

А. Чайковського, М. Грушевського, Т. Шевченка, І. Франка, М. Лазаревського та інших письменників. Українській минувшині автор присвятив підрозділ «Історія», в якому вміщено декілька нарисів М. Грушевського — «Грецькі кольонії на Україні», «Київ — осередок культурного життя на Україні в XVII віці», І. Крип'якевича — «Старинний Львів», «Львівське Старовпігійське Братство в XVI віці» та працю французького мовознавця й історика Амедея де Ке де Сент-Емура «Анна Ярославна — королева Франції». Цікаво, що перед викладом історичних сюжетів автор привертає увагу читацької аудиторії до знакових подій минулого з посиланням на число серії підручника, де уміщена пізнавальна інформація. За цим же принципом упорядковано прикінцевий узагальнювальний перелік творів українських і світових поетів та прозаїків [9].

Школярі тогочасного періоду зазначали, що «Читанки» А. Крушельницького для 1-го, 2-го та 3-го класів гімназій мали особливу популярність у читачів, їхня вартість в українських книгарнях Рівного становила 14 злотих. У найбільшому волинському місті загалом працювало чотири українські книгарні: у трьох продавали нові книги, а в четвертій учні мали змогу дешевше придбати вживані україномовні підручники з математики, фізики, хімії та логіки [3, с. 230].

Для збереження національної ідентичності важливим компонентом є конфесійна пам'ять. Ідентифікація національної належності українців у польській католицькій державі визначалася і за релігійною ознакою, а саме сповідуванням православ'я. Важливою складовою частиною українського шкільництва ставали уроки релігії. Викладання Закону Божого як повноцінного предмета було неодмінним аспектом релігійної освіти і релігійного виховання. Підручник «Закону Божого» для семикласних початкових шкіл уміщував загальні відомості про православне віровчення та священні книги християн і був виданий у Варшаві. Навчальний матеріал згрупований у трьох частинах — «Про віру», «Про надію», «Про любов». Ґрунтовний аналіз авторами десяти заповідей Закону Божого був зорієнтований на прищеплення загальнолюдських духовних цінностей, бо, як вони насамкінець зауважують, щоб знання про віру не були даремними, «слід на практиці застосувати науку про християнську віру і мораль до життя» [10].

Ще одне раритетне видання, але радянського міжвоєнного часу, яке зберігається у фондах музею — праця «Психологія малювання для педагогів» [11], авторства видатного мистецтвознавця, музеєзнавця, візантолога та педагога Федора Івановича Шміта (1877—1937) (німця за

походженням, Федора-Карла-Ернеста Шмідта). В імперський період освіту здобув в Петербурзькому університеті на історико-філологічному відділенні, а подальші наукові дослідження творів візантійського мистецтва вилились у захист дисертації й здобуття ученого ступеня магістра історії й теорії мистецтва. У 1912 р. Ф. Шміт переїхав до Харкова, де в університеті спершу очолив кафедру історії та теорії мистецтв, а з 1919 р.— історико-філологічний факультет. Він усіляко сприяв збереженню української культурної спадщини від роботи в пам'яткоохоронних організаціях до керівництва комітетом із дослідження і реставрації Софійського собору. В 1920 р. у Харкові створив Музей дитячої художньої творчості. Життєвий шлях ученого припав на трагічні роки радянського режиму, вже 1919 р. він був одним із тих, хто підписав колективний лист харківської інтелігенції до вчених Заходу з протестом проти червоного терору. Проте, перший арешт Ф. Шміту обійшовся умовним терміном і він плідно й надалі працював у царині культури, підготував ряд наукових праць, а ув'язнення 1933 р. і повторний арешт 1937 р. призвели до страти. В 1956 р. його реабілітували, а в 2007 р. засновано премію НАН України ім. Ф. Шміта за видатні наукові роботи в галузі мистецтвознавства і культурології [7, с. 649—650].

Встановлення сталінського режиму 17 вересня 1939 р. на західноукраїнських землях і реалізація політики радянізації спричинили докорінні зміни, зокрема в освітній сфері, яку реорганізували за радянським взірцем. Навчання ставало безплатним і обов'язковим, а зміст усіх радянських підручників відповідав вимогам комуністичної ідеології, як і система освіти, яка слугувала найважливішим інструментом навчання і виховання «нової радянської людини». Підтвердженням цього, слугують два підручники російської мови. Навчаючи учнів граматики російської мови, автори підручників для виконання вправ добирали цитати з творів про радянських керманичів — Володимира Леніна та Йосипа Сталіна, їх «героїзм і звитяжну працю». Останньому ж, присвячено вірш «Пісня про Сталіна», який учні вчили напам'ять. Переважна частина різних вправ базувалася на композиційно підібраних радянських текстах, які виховували молодь у дусі радянського патріотизму, зокрема мовилося про «священний обов'язок захищати свою соціалістичну вітчизну», подвиги «доблесної червоної армії», молодіжну комсомольську організацію, а також витяги з партійних документів і статей конституції СРСР [1; 2].

Отже, шкільні підручники 1920—1940-х рр. із фондової колекції Рівненського обласного краєзнавчого музею є важливим і рідкісним історичним джерелом, що має неабияку наукову цінність для вивчення історії шкільництва, а їх зміст розкриває не лише дидактичні можливості тогочасної навчальної літератури, видавничі практики, а й віддзеркалюють дух минулих епох.

Висловлюємо щиру подяку за допомогу в пошуку джерел і наукові консультації докторці історичних наук — Олені Прищепі.

Джерела та література:

1. Бархударов С. Г. Грамматика русского языка. Ч. II. Синтаксис. Учебник для неполной средней и средней школы. Учпедгиз, Москва, 1939. 142 с.
2. Бархударов С. Г., Досычева У. И. Грамматика русского языка. Ч. I. Фонетика и морфология. Учебник для неполной средней и средней школы. 3-е издание. Учпедгиз, Москва, 1940. 223 с.
3. Гуцуляк М. Про близьке здалека. Рівенська українська гімназія 1923—1939. Ванкувер, 1976. 299 с.
4. Доброчинська В. Рівненська українська гімназія (1923—1939 рр.): культурно-освітній феномен на тлі доби. Рівне, ПП Дятлик М., 2016. 224 с.
5. Доброчинська В., Ленартович О. Українська навчальна література в освітньому просторі Волинського воєводства (1921—1939). *Східноєвропейський історичний вісник* / [головний редактор В. Ільницький]. Дрогобич: Вид. дім «Гельветика», 2024. Вип. 30. С. 94—105.
6. Доброчинська В. Дидактичні особливості підручників з української мови та літератури у шкільництві Волинського воєводства (1921—1939 рр.). *Пріоритетні напрями досліджень в науковій та освітній діяльності: проблеми та перспективи*. Зб. тез доп. Всеукр. наук.-практ. конф. з міжн. участю (Рівне, 17—18 жовт. 2024 р.). Рівне: КЗВО «Рівненська медична академія». 2024. С. 108—111.
7. Ковпаненко Н. Г. Шміт Федір Іванович. Енциклопедія історії України. Т. 10. Т–Я. Київ, 2013. С. 649—650.
8. Кузьмова М. Українська читанка. Ч. 2. Коломия, 1920. 186 с.
9. Крушельницький А. Восьма читанка для восьмого року науки в єдиній школі; для четвертої кляси старшої основної школи; для четвертої кляси середніх шкіл. Третє вид. Київ; Відень; Львів: Укр. Акційне Видавниче Т-во «Чайка», 1922. 430 с.
10. Підручник Закона Божого для семиклясових початкових шкіл. Вид. 2. Warszawa, 1934. Drukarnia Synodalna. 82 с.
11. Шміт Ф. І. Психологія малювання для педагогів. Київ: Державне видавництво, 2021. 115 с.
12. Ясінчук Л. 50 Рідної школи (1881—1931). Львів: Накладом товариства «Рідна школа», 1931. 270 с.

Тетяна КАУК

ПОДАТКИ НА ВОЛИНІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ДОКУМЕНТІВ РОДИНИ АНДРІЯ САСЬКА (с. Сморжів Клеванського району Рівненської області)

«Хто не знає свого минулого, той не вартий свого майбутнього» — каже народна мудрість. Саме тому ми повинні знати свою історію, національні традиції, своє минуле. Дізнатися про реальні події старовини можна, звернувшись до письмових документів — історичних джерел, які дають можливість досліджувати життя людей у минулому. Читаючи оригінали давніх документів, ніби поринаємо в колишні часи, де за сухими словами та цифрами постають живі люди. Документи допомагають пізнавати минувшину і по крихтах вибудовувати картину того життя, яке, здавалося б, пішло назавжди [2, с. 1].

Дослідження історії оподаткування селян Волині у XX столітті є важливим для розуміння впливу державної політики на сільське господарство та побут простих громадян. Особливу цінність мають автентичні документи як першоджерела, що дозволяють реконструювати умови життя конкретних осіб. У цьому контексті показовими є матеріали родинного архіву Андрія Онисимовича Саська, який народився на початку минулого століття (1908 р.) у невеличкому селі Сморжів на Рівненщині. Його правнук Максим Мельничук знайшов їх на горищі будинку в с. Дядьковичі Рівненського району. Деяким документам майже 100 років. Частина з них від часу втратила чіткість (чорнило вицвіло, папір протерся, волога і вода залишили свої непоправні сліди), проте багато документів усе ж вдалося реставрувати і вони будуть збережені.

Фонд документів родини Саськів, переданий до Рівненського обласного краєзнавчого музею, охоплює період від початку 1930-х до кінця 1950-х років. До нього входять документи польського періоду (до 1939 р.), радянської влади (1939—1941), періоду нацистської окупації (1941—1944), а також післявоєнного десятиліття, які демонструють тяглість податкового тиску, незважаючи на зміну режимів. Комплекс включає платіжні повідомлення, страхові довідки, військові зобов'язання, особисте листування, довідки про виконання трудових повинностей тощо [1].

Привертають увагу документи майже 100-річної давнини:

DOKUMENT URLOPOWY (польською мовою). Документ на відпустку Андрія Саська написаний на бланку суворого обліку 28.04.1931 р. Місце проживання під час відпустки зазначено нерозбірливим почерком. У документі вказано, що трансфер від строю до місця перебування під час відпустки і зворотний проїзд забезпечуються на підставі цього документа. Також призовник забезпечується платнею та їжею. Документ завірено печаткою й підписами власника документа та командира. На зворотному боці надрукована детальна інструкція щодо відпустки (Рис. 1).

Zawiadomienie do pana Saski Andreya od Inspektorat Wojewódzki Powszechnego Zakładu Ubezpieczeń Wzajemnych w Łucku (польською мовою). Повідомлення до п. Андрія Саська від воєводського інспектора Товариства загального взаємного страхування в Луцьку, 10.11.1933 р.

У повідомленні зазначено, що страхова сума будівель станом на 1 січня 1934 р. становить 480 злотих. Згідно з законами РП № 3, п. 23 за 1933 р., платник має право заперечити вищевказану страхову суму. Незгоду необхідно подати в місячний термін від дати отримання цього повідомлення районному інспектору із зазначенням суми, на яку, на його думку, має бути оцінена будівля (Рис. 2).

Серед документів родини Андрія Онисимовича Саська найбільше платіжних повідомлень про сплату сільськогосподарського податку, страховки на будівлі, земельні ділянки, худобу, тобто на все, що приносило хоча б якийсь прибуток і за рахунок чого селяни могли б виживати. Єдиний сільськогосподарський податок, прийнятий у квітні 1923 року, сплачували грішми та сільськогосподарською продукцією за ринковими цінами. Обсяг податку для кожного селянського господарства залежав від посівного клину, наявності робочої та продуктивної худоби.

Податки завжди були важким тягарем для колгоспників. Ще за законом Верховної Ради СРСР від 1939 року оподатковувалася орна земля, кожна тварина, яка була у власності колгоспника, а також кожне плодове дерево. Платниками податків були господарства членів колгоспів, а також інших громадян, яким надавали присадибні ділянки (вчителям, медичним працівникам тощо).

Фінансові органи виписували детальні платіжні повідомлення — документи, у яких визначали грошову суму або натуральну величину й чітко зазначали термін внесення платежів. Ці повідомлення вручалися під розписку, що надавало їм додаткової обов'язковості виконання. Обов'язковими були поставки м'яса, масла, сиру, зернових культур, картоплі, соняшнику, вовни. За це держава платила фіксовані мінімальні ціни, які, іноді, були нижчими за собівартість продукції [3, с. 1].

Населення сплачувало прибутковий податок, а також до 1941 року — збір на потреби житлового та соціально-побутового будівництва. З початком Другої світової війни було введено воєнний податок, який існував до 1946 року. Це підтверджується документами Андрія Саська [1].

Воєнний податок

Платіжне повідомлення № 63/68 від Народного комісаріату фінансів СРСР Саську Андрію Онисимовичу про сплату воєнного податку за 1942 рік — 150 крб.

Платіжне повідомлення № 68 від Народного комісаріату фінансів СРСР Саську Андрію Онисимовичу про сплату воєнного податку за 1945 рік — 200 крб; Саську Ганні Мифодіївні — 200 крб.

У роки Другої світової війни на окупованій території України німці встановили так званий «новий порядок».

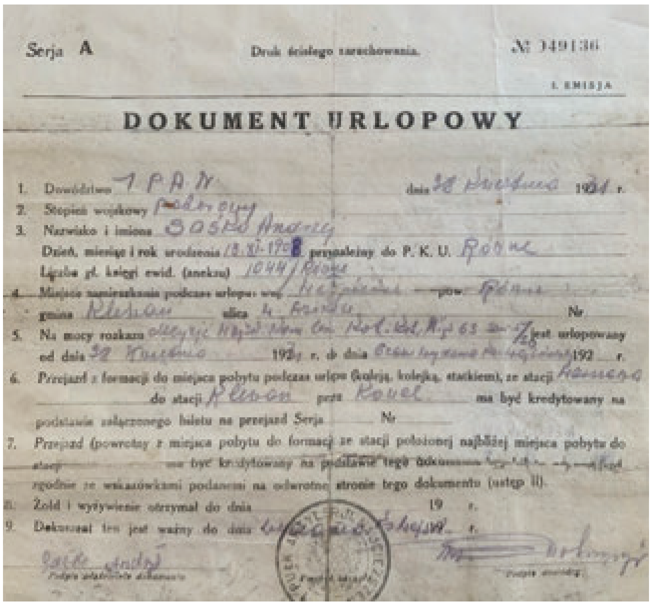

Serja A Druk ścisłego zarachowania. № 349136

I. EMISJA

DOKUMENT URLOPOWY

1. Dowództwo 1 P.A.N. dnia 28 kwietnia 1931 r.
2. Stopień wojskowy
3. Nazwisko i imiona
Dzień, miesiąc i rok urodzenia przynależny do P. K. U.
Liczba gł. księgi ewid. (aneksu)
4. Miejsce zamieszkania podczas urlopu: wsi pow.
gmina ulica Nr.
5. Na mocy rozkazu jest urlopowany
od dnia 192 r. do dnia 192 r.
6. Przejazd z formacji do miejsca pobytu podczas urlopu (koleją, kolejką, statkiem), ze stacji
do stacji przez ma być kredytowany na
podstawie załączonego biletu na przejazd Serja Nr
7. Przejazd (powrotny) z miejsca pobytu do formacji ze stacji położonej najbliżej miejsca pobytu do
stacji ma być kredytowany na podstawie tego dokumentu
zgodnie ze wskazówkami podanemi na odwrotnej stronie tego dokumentu (ustęp II).
8. Żołd i wyżywienie otrzymał do dnia 19 r.
9. Dokument ten jest ważny do dnia r.

Podpis właściciela dokumentu Pieczęć urzędu Podpis dowódcy

Рис. 1. Документ на відпустку 28 квітня 1931 р.

За «Аграрним законом» (лютий 1942 р.) уся земля та засоби виробництва оголошувалися власністю Рейху. Було запроваджено 25 видів грошових податків, зокрема загальнодержавні — податок з обороту, прибутковий податок, податок на спадщину тощо, а також місцеві — на будівлі, транспортні засоби, худобу, собак, кішок, димарі, промисли тощо.

Сільськогосподарські податки

Залікова квитанція № ЮА22 015577, видана на ім'я Андрія Онисимовича Саська, про те, що він здав державі 10 кг м'яса за 1940 рік (вартість — 35 крб).

Довідка до квитанцій № 2120, 2121 від 2.06.1941 р. Прийнято від мешканця с. Більов Кидука Миколи. За виконання роботи з заготівлі та очищення воску виплачено 16,13 крб.

Довідка № ГР 5430, ордер № 1470 підтверджує, що Андрій Онисимович Сасько здав у В/К Заготсіно 300 кг соломи вологістю 15% (заготівельна ціна за 1 центнер — 13 крб), на загальну суму 39 крб.

Передані до музею документи свідчать про участь Саська Андрія Онисимовича, мешканця с. Диків, а пізніше Сморжів, у виконанні обов'язків перед державою в роки Другої світової війни та після неї. Ось ще короткий виклад основних фактів:

1942 р. — Сасько Андрій Онисимович, староста с. Диків, сплатив 325 крб. штрафу за недоставку молока.

1943 р. — здав 70 кг насіння вівса, за що отримав квитанцію на 15,62 крб.

1944 р. — отримав зобов'язання № 3134 щодо поставки зерна, картоплі, городини і сіна;

Повідомлення про податок: 171,16 крб. (Наркомфін СРСР);

Конкретне зобов'язання по кількості: зерно — 214 кг; картопля — 230 кг; городина — 43 кг; сіно — 100 кг

1945 р. — отримав зобов'язання здати 334 кг зерна до Хлібного фонду Червоної Армії у два терміни: 235 кг — у серпні; 99 кг — у вересні [1].

Ці факти відображають примусову мобілізацію ресурсів населення для потреб держави під час війни, зокрема для армії, а також податковий тиск на одноосібні господарства.

Наступний набір документів ще доповнює картину життя Саська Андрія Онисимовича у 1940—1950-х роках як сільського господаря, який регулярно виконував державні зобов'язання [1].

1945 рік:

Зобов'язання № 3297: поставка 30 кг м'яса в живій вазі.

Зобов'язання № 4323: поставка 60 л молока.

Податок: 168,44 крб. (сільськогосподарський податок).

Відомо, що післявоєнний рік — посилене збирання продовольства та обов'язкова звітність про виконання натуральних податків.

1946 рік: здано 166 кг жита (за ціною 551 крб. за центнер).

Зобов'язання № 2171: пшениця — 28 кг; інші продовольчі — 38 кг; інші зернові — 44 кг. Усього: 110 кг

1947 рік:

План посіву: зобов'язання вирощувати на ділянці: 0,20 га — цукровий буряк; 0,02 га кожен — тютюн, коноплі, льон

Залучення до трудової повинності: 04.12.47—15.02.48: лісовивіз у ліспромгоспі

У повоєнні роки посилюються не лише натуральні податки, але й трудові повинності.

1951 рік:

Зобов'язання № 2510, с. Більов: м'ясо — 44 кг; молоко — 110 л; яйця — 120 шт.

1952 рік:

Зобов'язання № 367, знову с. Сморжів: м'ясо — 44 кг; молоко — 220 л; яйця — 120 шт.

Також згадані: бринза-сир, вовна, шкірсировина

1948—1958 роки:

У 1948 р. підвищено податок з присадибних ділянок.

Зобов'язання з кожного двору (на 1951 р.): м'ясо — 45 кг; молоко — 160 л; яйця — 130 шт; вовна — 1 кг

Ці зобов'язання скасовано лише в 1958 р.

Сасько Андрій Онисимович понад десятиліття перебував під тиском державної політики, що зобов'язувала селян здавати продукти, виконувати податки та трудові повинності. Його життя є типовим прикладом становища одноосібника у воєнний та повоєнний часи в УРСР.

Зі збережених родинних документів видно, як господарство Саська А. О. підпадало під тягар обов'язкових державних поставок, податків і трудових повинностей у роки Другої світової війни та після неї. Пожовклі від часу документи є незаперечними реаліями тих складних часів і вони свідчать про систематичне навантаження на селянські господарства, навіть після формального входження до колгоспної системи [1].

Особисте життя та листування.

Унікальним є лист від 25 травня 1941 року від брата Саська Андрія — Микити, який перебував у військовому таборі під Калініним (нині — Твер, РФ). Лист написаний напередодні війни, містить емоційні згадки про дорогу в товарняках, важкі умови служби, турботу про матір і господарство (Рис. 3).

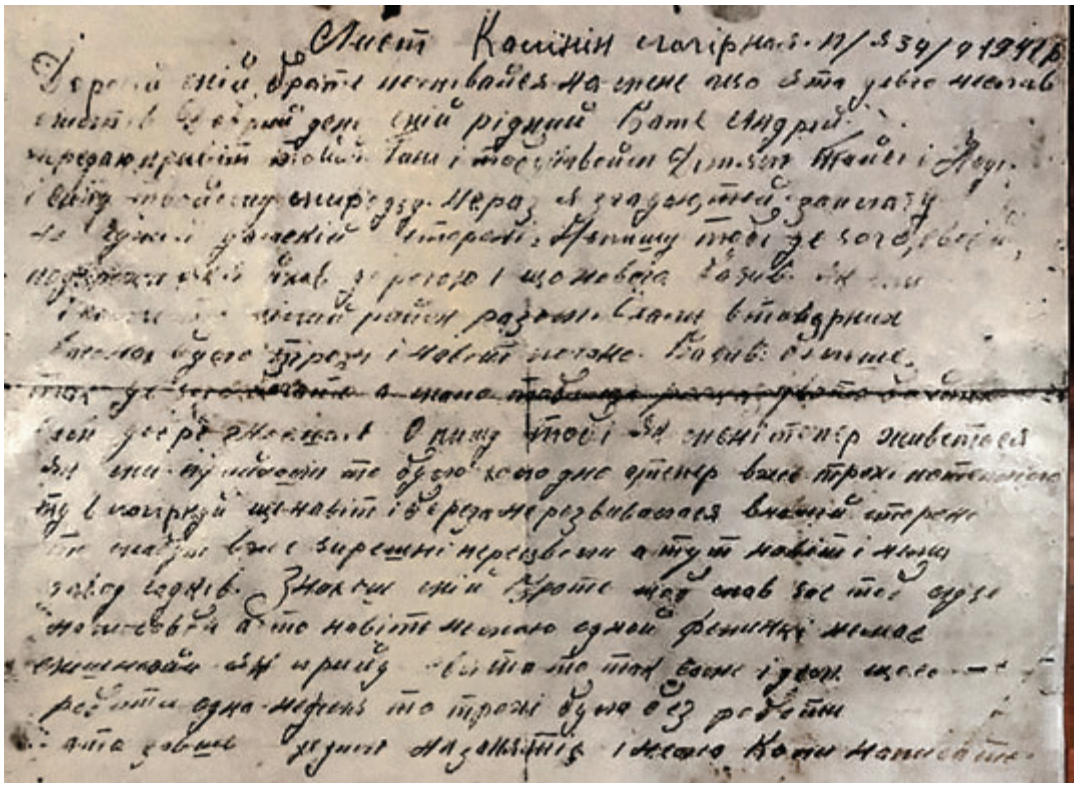

Рис. 3. Лист Саську Андрію Онисимовичу від брата Микити з військового табору. Місто Калінін (РФ) від 25 травня 1941 р.

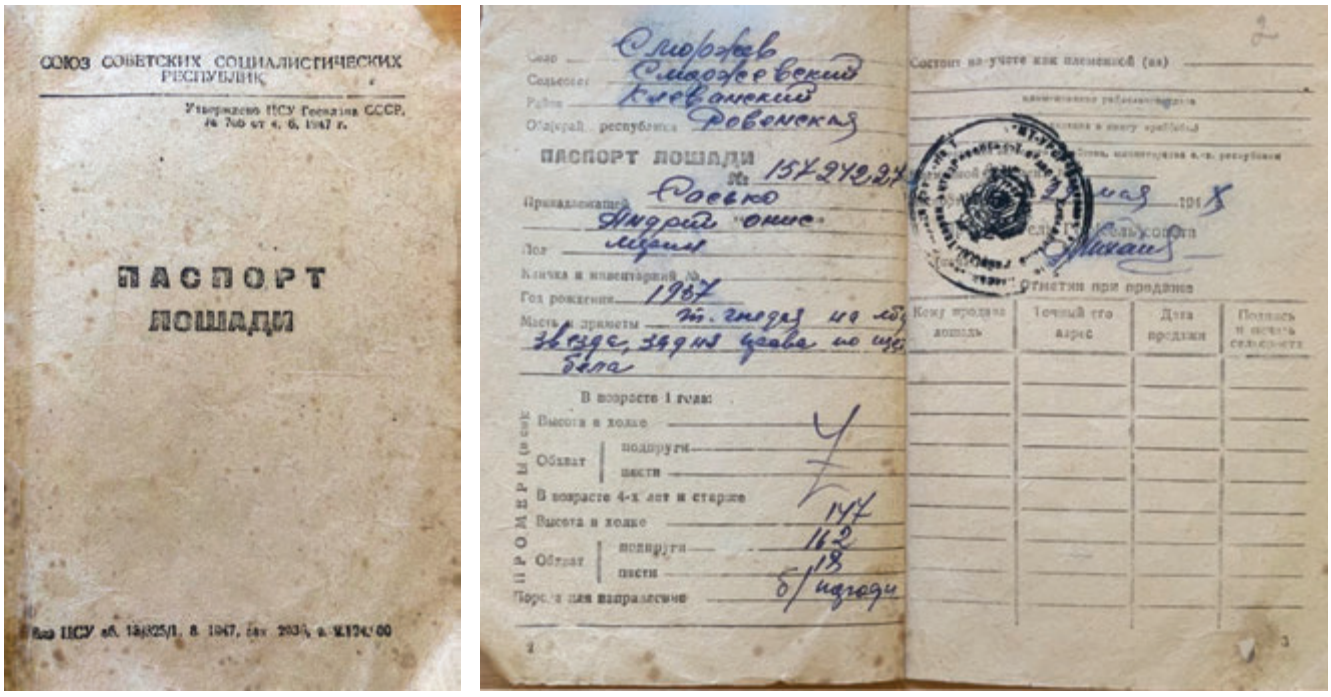

Рис. 4. Паспорт коня, 1937 р.н.

Майнові документи

Зберігся **паспорт коня** (1937 р.н.) з детальним описом масті й статури (мерин, темно-коричневий, зірка на лобі). Документ від 29 травня 1948 р. ілюструє рівень обліку селянського майна в повоєнний період (Рис. 4).

Ці документи підсилюють уявлення про ментальну й матеріальну культуру села в часи трансформацій.

Сімейне становище

Важливим документом є заява Ганни Мифодіївни Сасько на державну допомогу по бідності (1948 р.) у зв'язку з утриманням чотирьох дітей:

Таїса (1934 р.н.)
Надія (1936 р.н.)
Мифодій (1940 р.н.)

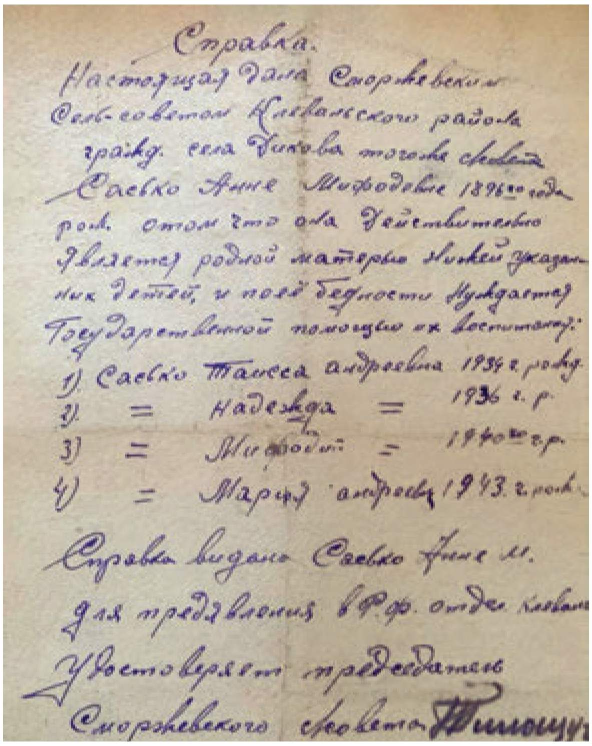
Справка.
Настоящая дана Сморжевским
Сель-советом Клеванского района
гражд. села [illegible] точно свидет[illegible]
Сасько Анне Мифодевне 1896-го года
рож. о том что она действительно
является родной матерью нижей указан-
ных детей, и по её бедности нуждается
Государственной помощью их воспитанию:
1) Сасько Таиса Андреевна 1934 г. рожд.
2) = Надежда = 1936 г. р
3) = Мифодий = 1940-го г.р.
4) = Мария Андреевна 1943 г. рож.
Справка выдана Сасько Анне М.
для предявления в Р.ф. отдел Клеван[illegible]
Удостоверяет председатель
Сморжевского сельсовета [illegible]

Рис. 5. Довідка, видана Ганні Сасько, 1948 р.

Марія (1943 р.н.)

Ця довідка засвідчує соціально-економічну вразливість багатодітних родин на тлі жорсткої податкової політики та показує реальний рівень життя селянських родин, що одночасно піддавалися податковому та адміністративному тиску (Рис. 5).

Досвід родини Саськів у с. Сморжів демонструє тягар податкової політики упродовж 1930—1950-х років. Селяни опинялися в умовах систематичного вилучення ресурсів через обов'язкові натуральні податки, трудові повинності та штрафні санкції. Документи з архіву Саськів — важливе джерело для вивчення аграрної історії, політики мобілізації населення, соціально-економічного стану сіл Волині у період радикальних змін. Вони можуть слугувати:

– джерелом для дослідження політики продрозкладки та трудових повинностей
– ілюстрацією життя селянина в умовах радянської тоталітарної системи
– базою для створення тематичних експозицій про побут, оподаткування, мобілізацію і роль родини в період війни та відбудови.

Село Сморжів, звідки походить родина, нині належить до Зорянської сільської громади Рівненського району Рівненської області.

Джерела та література:

1. Документи із фондів КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР. Акт № 408/12 від 21.02.2025 р.; інв. № КН 29699 — КН 29703; науково-допоміжний фонд №№ 31166—31199.
2. Архівні документи розповідають… *Державний архів Харківської області.* Режим доступу: http://archives.kh.gov.ua/wp-content/uploads/2017/02/стаття-в-газету-грудень-2015-р.-2.pdf
3. Натикач П. Податкова система в українському селі другої половини 40-х — початку 50-х рр. ХХ ст.: мовою документів. Режим доступу: http://eprints.zu.edu.ua/8295/1.pdf

Ірина МАЙБА

ОБЕРІГ У ВІЗЕРУНКАХ: ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЕКСПОНУВАННЯ ВИШИВАНКИ

Вишиванка — це не лише традиційний одяг, а справжній оберіг, символ здоров'я, краси, щасливої долі, родової пам'яті, національної гордості, порядності, чесності, любові та святковості. Вона уособлює українця й Україну. У народній культурі вишиванка посідала місце святині: сорочки передавали з покоління в покоління, берегли як найдорожчі реліквії. У візерунках та орнаментах була закодована родова генетична інформація, яка мала захищати нащадків від життєвих випробувань, злих сил, недобрих очей і негативної енергії.

Сорочка — один із найдавніших елементів традиційного одягу. За часів Київської Русі вона виконувала роль як натільного, так і верхнього вбрання, виготовлялася переважно з полотна або сукна. У східнослов'янській традиції кінця XIX — початку XX століття сорочка мала безліч варіантів крою та оздоблення й відповідала різним потребам. Існували барвисто декоровані святкові сорочки, а також стриманіші пожнивні та повсякденні, що відрізнялися якістю полотна.

На Тернопільщині сорочки шили з уставками та «в перекидку», з відкладним чи стоячим коміром, з широкими манжетами або вільними рукавами. Комір могли застібати на ґудзик чи зав'язувати стрічкою. Традиційно оздоблювали комір, погруддя та манжети вишивкою. Наприкінці XIX — на початку XX ст. поширилася мода на сорочки з вишитою маніжкою та декоративними швами. Носили їх, як правило, навипуск.

І чоловічі, і жіночі сорочки на Збаражчині шили переважно з конопляного полотна, адже льон у цьому регіоні майже не вирощували. Виготовлення полотна було складним і тривалим процесом, що розтягувався майже на весь рік. Після ткання його вибілювали: замочували у джерельній чи криничній воді, а потім сушили на сонці або на відкритому повітрі. Лише після цього полотно

Рис. 1. Сорочка жіноча, вишивана. 70-ті рр. XX ст.

Рис. 4. Сорочка чоловіча, вишивана. 60-ті рр. XX ст.

Рис. 3. Сорочка чоловіча, вишивана. 70-ті рр. XX ст.

готували до розкрою й пошиття одягу. Кроїли сорочки з прямокутних деталей, що зручно піддавалося декоративному оздобленню вишивкою.

Вишиванка здавна виконувала роль оберегу, була провідником магічної сили, прихованої в людині. Існує народна легенда про вишиту сорочку. Розповідають, що колись на землі лютувала страшна пошесть: вимирали цілі родини та села. У розпачі одна жінка, яка втратила всіх рідних, крім найменшого синочка, благала Бога врятувати дитину. І тоді Господь відкрив їй таємницю: «Вишиєш на сорочці хрести собі й дитині — це буде знаком для ангелів. На кому не буде хреста, той загине. Та пам'ятай: нікому не відкривай цієї таємниці, інакше загинете обоє».

Жінка виконала Божий наказ, та не витримала й розповіла людям про обереги. Проте ніхто їй не повірив. Тоді, щоб довести правду, вона зняла сорочку із сина, і хлопчик помер у неї на очах. Відтоді люди почали вишивати собі й дітям сорочки-обереги.

За народними уявленнями, в сорочку могли переходити риси характеру (жіночність, лагідність чи сварливість), фізичний стан (врода або хвороба) того, хто її носить. У свою чергу, сорочка могла передати людині бажані чи небажані властивості. Саме тому вишиту сорочку ніколи не позичали іншим.

Вишивана сорочка була характерною ознакою кожної місцевості і відрізнялась орнаментом, технікою виконання та колірною гамою. Орнаменти поділяють на три основні групи: геометричні, рослинні та зооморфні (стилізовані зображення тварин і птахів). Вони гармонійно поєднувалися і несли на собі відбиток стародавніх символічних уявлень народу.

Серед символів, які зустрічаються у вишивках:

Барвінок — символ немеркнучого життя;

«Яблучне коло» — символ кохання;

Дерево життя (з листя або гілок) — прагнення до свободи та незалежності;

Лілія — символ дівочих чарів та чистоти;

Мак — захист від зла;

Рута — сонячний рух і вічне оновлення;

Троянди — уявлення народу про Всесвіт;

Виноград — радість і краса створення сім'ї;

Ромбічний восьмикутник — символ сонця та батьківської енергії;

Калина — безперервність сімейного життя;

Дуб — сила і мужність;

Хміль — молодість, буйство та любов;

Волошка — спокій, вірність, стабільність;

Незабутка — пам'ять і вірність;

Фіалка — прагнення до знань, допитливість.

Предки вірили у магічну силу орнаментів на вишиванках: візерунки могли захистити від біди та хвороб, залучити удачу та прискорити поповнення в родині.

Частина вишиванок Збаражчини зберігається у Національному заповіднику «Замки Тернопілля», фонди якого є справжньою скарбницею збаразького одягу. Вишиваний одяг цього регіону має спільні риси, проте відзначається і суттєвою різноманітністю. Збаражчина унікальна тим, що розташована на перетині двох етноісторичних областей — Галичини та Волині, а також двох етногеографічних регіонів — Волині та Поділля. Це зумовило відмінності не лише у деяких обрядах і звичаях, а й у мистецьких уподобаннях місцевих жителів, надавши вишивці та вишиваному одягу Збаражчини своєрідності й неповторності.

Значна частина одягу експонувалася у залах палацу: «Народний одяг» та «Ремесла краю». Тут демонструють жіночі костюми та блузки, оздоблені вишивкою, а також чоловічі сорочки, виготовлені з фабричного та домоткано-го полотна. Вишиті сорочки Збаража експонувалися також в обласному краєзнавчому музеї м. Тернопіль. У філіалі Національного заповідника «Замки Тернопілля» у с-щі Вишнівець створена експозиція «Етнографічна світлиця»

Рис. 2. Сорочка жіноча, вишивана. Сер. XX ст.

та «Ремесла Вишніввеччини», де представлені збаразькі сорочки з рослинним орнаментом вишивки.

У фондах Національного заповідника «Замки Тернопілля» зберігається понад 200 чоловічих сорочок. Вони виготовлені як із фабричного білого полотна, так і з домотканого. Сорочки Збаражчини шили з кількох шматків тканини, мали прямий крій та круглу горловину. Майже всі оздоблені вишивкою геометричного орнаменту технікою «хрестик», яка прикрашала комір, манжети рукавів і поруддя. Домінуючими кольорами були червоний, чорний і зелений.

Більшість чоловічих сорочок зберігається у фондах, кілька представлені в експозиціях. Особливу увагу привертає сорочка, вишита на чорній тканині. Загалом більшість зразків датуються серединою XX століття. Серед старовинних виділяється сорочка кінця XIX ст. на домотканому полотні з вишиттям геометричного орнаменту (Тк-124; КН-1589).

Жіночий комплект Тернопільщини традиційно складався з довгої сорочки з невеликим стоячим коміром і манжетами-дудицями. З кінця XIX ст. з'являються сорочки з круглою горловиною. Уставки не вишивали, натомість рукави густо декорували горизонтальними, вертикальними та навскісними смугами. Домінуючим кольором вишивки був чорний із додаванням бордових та жовтогарячих відтінків.

У фондах НЗ «ЗТ» налічується понад 300 жіночих сорочок, майже всі оздоблені вишивкою. Сорочки різняться кроєм, типом пошиття та оздобленням. Горловини можуть бути круглі, трикутні, квадратні або у вигляді коміра-стійки. Оздоблення виконане технікою «хрестик» із рослинним або геометричним орнаментом, зазвичай на горловині та плечах. Домінуючі кольори: чорний, червоний, зелений, жовтий і оранжевий (поч. XX ст.).

Збаразька вишивка й сьогодні живе активним життям. Вишивані сорочки використовують під час місцевих виставок і за межами міста. У Національному заповіднику вони застосовуються для експозицій до Великодня, а також як елемент одягу ляльок-мотанок — символу жіночої мудрості та родинного оберегу.

Вишивка Збаражчини, поряд із калиною та пшеничним колоссям, залишається символом України, духовного багатства її народу та окрасою нашого життя. Головним зберігачем і охоронцем цього духовного скарбу є замковий палац князів Збаразьких — старовинна перлина Збаразької землі.

Джерела та література:

1. Антонович С. А., Захарчук-Чугай Р.В., Станкевич М. Є. Декоративно-прикладне мистецтво. Львів: «Світ», 1992. с. 62—77.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу. Київ: Акціонерне видавничо-поліграфічне товариство «Оберіг». 1993. С. 563.
3. Васіна З. Український літопис вбрання. Київ: «Либідь», 2003. С. 352—358.
4. Власюк О. Символіка традиційних мотивів української вишивки. Київ, 2003. С. 78—105.
5. Герзун М. Символіка орнаменту української вишивки та витинанки: порівняльний аналіз. Острог, 2008.
6. Захарчук-Чугай Р. Народна вишивка Західної України XIX—XX ст.: (проблеми, традиції): дис. д-ра мистецтвознавства: 17.00.06. Львів, 1995. 397 с.
7. Іваневич Л. Народна вишивка українців Поділля: наукова розробка проблеми. *Питання історії України:* зб.наук. праць. Чернівці: Технодрук, 2010. Т. 13. С. 201—207.
8. Кара-Васильєва Т. Історія української вишивки. Київ: Мистецтво, 2008. 463 с.
9. Українська вишивка: альбом / уклад. Т. Кара-Васильєва. Київ: Мистецтво, 1993. 264 с.
10. Китова С. Порівняльний літопис України: Семантика орнаменту українського рушника. Черкаси, 2003.
11. Кремінь В. Українське мистецтво: історія та сучасність. Львів: «Україна», 1996.
12. Кутик Д. «Сорочку мати вишила мені…». *Українська культура.* 2001. № 7. С. 23.
13. Медведчук Г. Краса подільської народної вишивки. Хмельницький: Поділля, 1993. 32 с.
14. Мельничук Ю. Символи та знакові системи орнаментів. Київ, 2005.
15. Никорак О. Українська народна тканина XIX—XX ст. Типологія, локалізація, художні особливості. Львів, 2004. Ч. 1.
16. Остяк Д. Українські народні ремесла. Мистецтво. 1998. С. 134—135.
17. Пономарьов А., О. Боряк. Українська минувшина. Київ, «Либідь», 1994.

Ольга МОРОЗОВА

КОЛЕКЦІЯ ГАРМАТ XVII-XVIII ст. З ФОНДІВ РІВНЕНСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Серед численної й різноманітної фондової колекції РОКМ, гармат XVII–XVIII ст. загалом не багато. Маємо всього 6 музейних предметів. Однак походження цієї зброї оповите різними міфами та неточностями, які закралися у фондові книги через недбалість. Тому мета нашої статті — з'ясувати походження гармат.

Перше до чого ми звернемося — інвентарні картки. Їх є лише 4 на шість музейних предметів. Дві довгоствольні гармати записані по групі зберігання «Метал» № 407 /1,2. Гармати мають довжину 200 і 230 см, експонуються на відкритому подвір'ї музею (Рис. 5,6,7). Ще одна довгоствольна польова гармата рахуються у групі «Зброя» за № 9202 (Рис.10). Її довжина — 200 см і передана на тимчасове експонування до Національного заповідника «Поле Берестецької битви». Чим зумовлене розділення цих гармат у різні групи зберігання — невідомо.

Дві короткі гармати — мортири теж записані по групі зберігання «Метал» з № 409/1,2. Це майже ідентичні гармати довжиною 55 см. Короткоствольні гармати, призначені для ведення навісної стрільби. Вони виготовлені з чавуну, що сприяло здешевленню виробництва артилерії. Стволи мають циліндричну форму і густо оперезані армуючими кільцями. Це класичні зразки «масового» чавунного литва XVII століття. Масивні цапфи які виступають як ручки або дельфіни. Також на корпусі мортири видно запальний отвір (або його панівка), розташований ближче до донної частини (Рис. 7, 8, 9). Мортири розміщені в експозиції «Наш край у XIV–XVII ст.».

На одній гарматі та двох мортирах зображено герб — підкова з кінцями до низу над якою розміщено хрест.

У картках походження усіх п'яти гармат зазначено: «Острог, замок, 1948 р.» та вказано старі номери: 918, 919, 920, 921, 922.

Здається, що питань до походження цих музейних предметів немає. Однак, заглиблюючись у вивчення історії формування збірки Рівненського обласного краєзнавчого музею, нам вдалося з'ясувати звідки походять і коли надійшли вищевказані гармати.

З перших кроків існування рівненський обласний музей мав значні труднощі як були спричинені відсутність постійного приміщення. Колишнє велике і добре обладнане приміщення музею господарства Волині, було відібране владою і передано Палацу піонерів. Музей на початку свого існування не мав поважних колекцій. У червні 1940

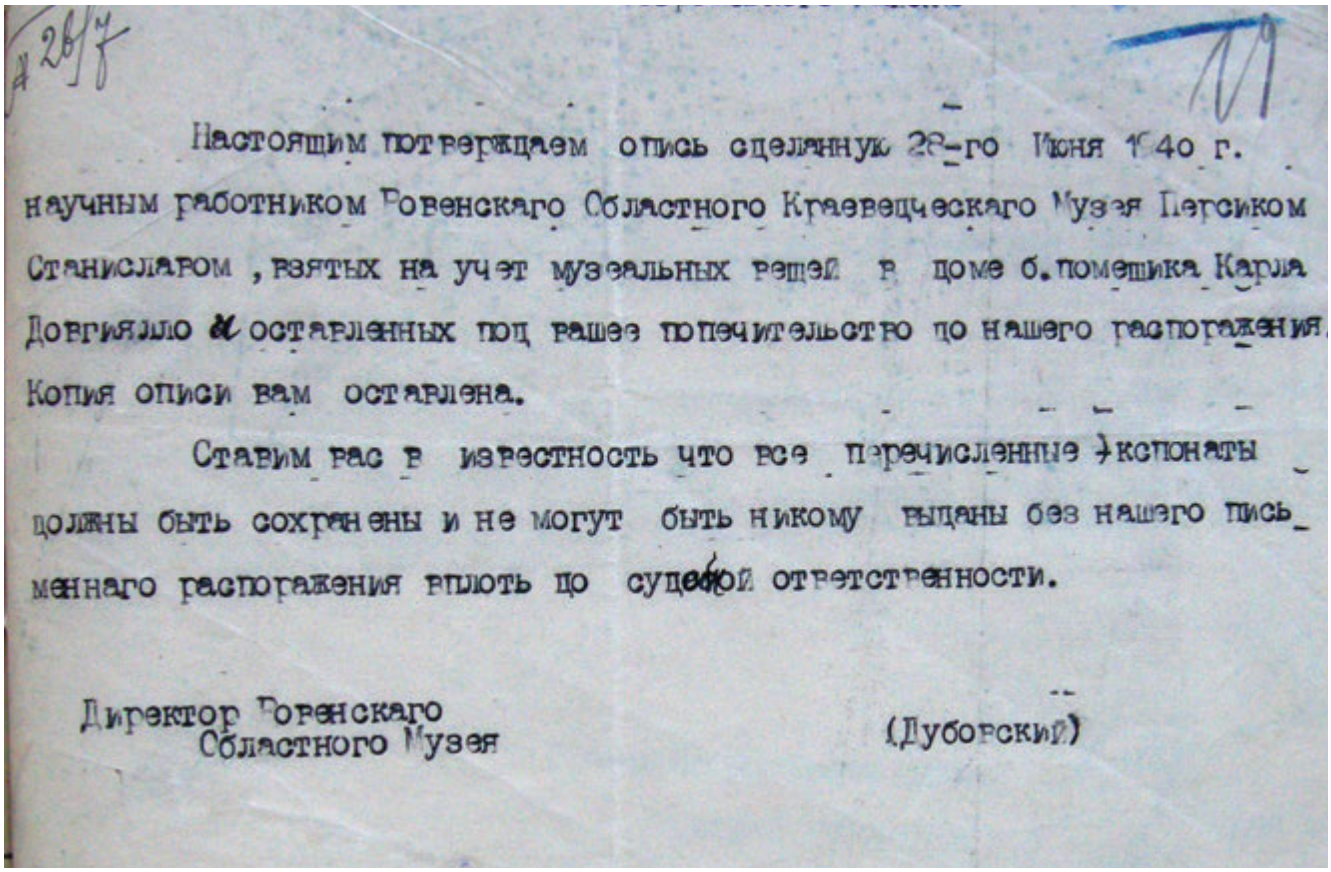

Настоящим подтверждаем опись сделанную 28-го Июня 1940 г. научным работником Ровенскаго Областного Краеведческаго Музея Петсиком Станиславом, взятых на учет музеальных вещей в доме б. помещика Карла Довгиялло & оставленных под ваше попечительство по нашего распоряжения. Копия описи вам оставлена.

Ставим вас в известность что все перечисленные экспонаты должны быть сохранены и не могут быть никому выданы без нашего письменнаго распоряжения вплоть до судебной ответственности.

Директор Ровенскаго Областного Музея (Дубовский)

Рис. 1. Документ про предмети з маєтку К. Довгелло, які були відібрані для музею. ДАРО. Ф. Р-562. Оп. 1. Од. зб. 6. Арк. 19

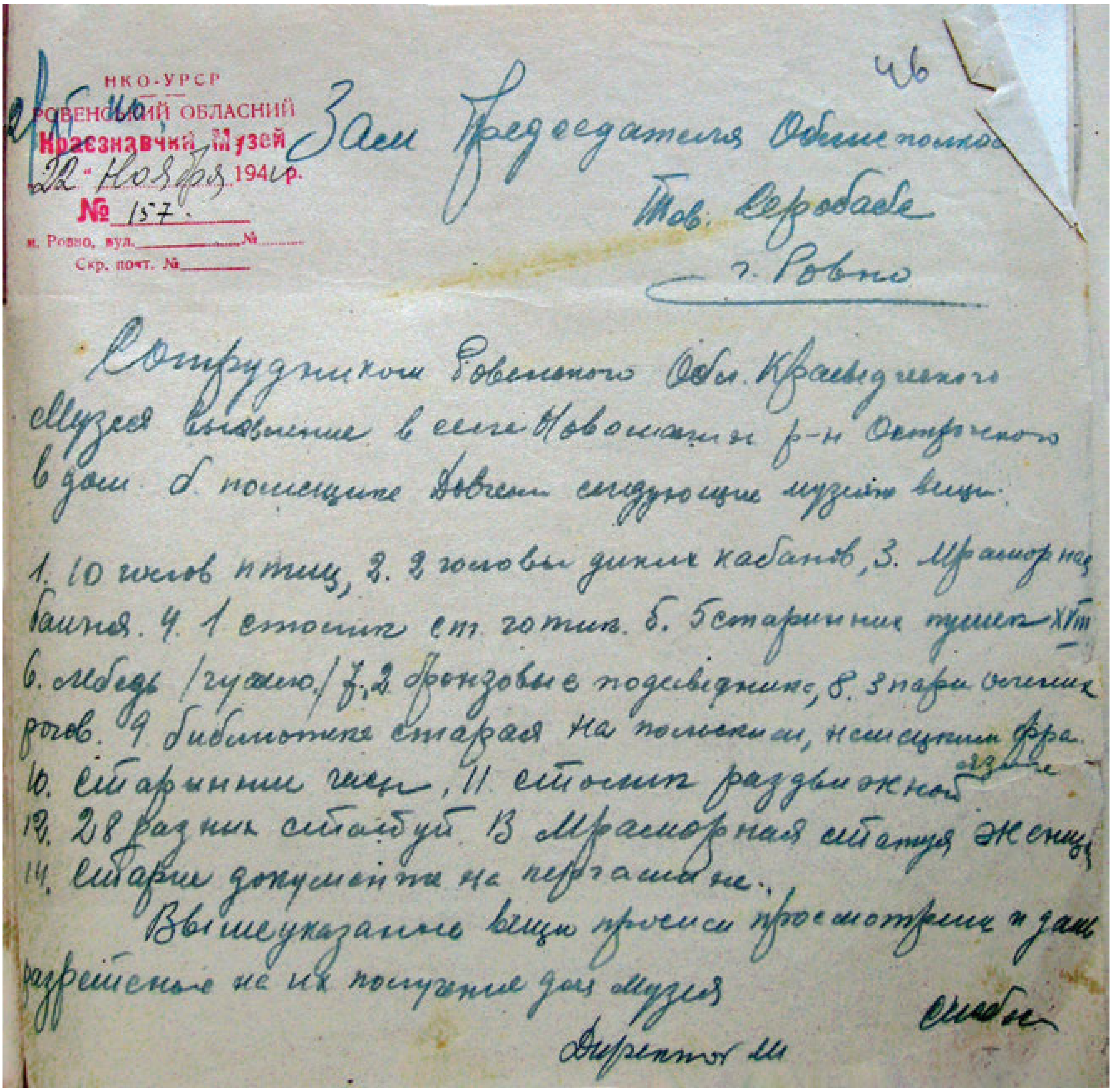
НКО-УРСР
РОВЕНСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ
Краєзнавчий Музей
22 ноября 1940 р.
№ 157
м. Ровно, вул. ______ № ______
Скр. почт. № ______

46

Зам Председателя Облисполкома
Тов. Серобабе
г. Ровно

Сотрудником Ровенского Обл. Краеведческого Музея выявлены в селе Новомалин р-н Острожского в дом б. помещика Довгело следующие музейн вещи:

1. 10 голов птиц, 2. 2 головы диких кабанов, 3. Мраморная ванна. 4. 1 столик ст. готик. 5. 5 старинных пушек XVIII 6. лебедь /чучело/ 7. 2 бронзовые подсвечники, 8. 3 пары оленьих рогов. 9 библиотека старая на польском, немецком, фра[нцузском] 10. старинные часы, 11. столик раздвижной 12. 28 разных статуэт 13 Мраморная статуя женщ. 14. старые документы на пергаменте.

Вышеуказанные вещи просим просмотреть и дать разрешение на их получение для музея

Директор м[узея]

Рис. 2. Перелік предметів з маєтку К. Довгелло, які були відібрані для музею.
ДАРО. Ф. Р-562. Оп. 1. Од. зб. 6. Арк. 46

року директор зазначав, що фонди музею складаються виключно з промисловості та сільського господарства Волині і що збирати експонати доводиться заново [5, с. 171, 175 док.№ 9]. Хаос і втрати того періоду призвели до того, що багато музейних речей не мали належних записів про походження або вони були неправдивими.

Проте музейні працівники проводили обстеження та опис майна у колишніх панських маєтках на Рівненщині. Зберігся документ, який був направлений директором рівненського музею Дубовським голові сільради села Новомалин. У ньому є згадка про обстеження 28 червня 1940 р. маєтку Довгелло у Новомалині науковим співробітником музею Станіславом Персиком. Був складений опис майна та зазначалося, що відібрані речі залишені під відповідальність голови до розпорядження музейного керівництва [5, с. 176). Проте самого переліку немає. Однак є документ від 22 листопада 1940 р.— звернення до заступника голови облвиконкому тов. Сєробаби, де міститься список речей (Рис. 1). Вважаємо за доречне навести його тут повністю мовою оригіналу, оскільки в попередній публікації закралася технічна помилка, у речення, яке важливе для нашого дослідження:

«Зам председателя Облисполкома
тов. Серобабе
г. Ровно

Сотрудником Ровенского обл. Краеведческого музея выявленые в селе Новомалин р-н Острожского в дом б. помещика Довгело следующие вещи:

1. 10 голов птиц;
2. 2 головы диких кабанов;

Рис. 3. Гармати біля приміщення музею на вул. Короленка, 8. Фото, 1943 р.

Рис. 4. Гармати біля приміщення музею на вул. Червоноармійській (нині – С. Петлюри), 33. Фото, 1948 р.

Рис. 5. Довгоствольні гармати XVII–XVIII ст. на подвір'ї музею. Фото В. Луца, 2024 р.

Рис. 6. Дельфіни на гарматі. Фото В. Луца, 2024 р.

Рис. 6. Герб на гарматі. Фото В. Луца, 2024 р.

Рис. 7. Мортири в експозиції музею на вул. Червоноармійській (нині – С. Петлюри), 33. Фото, 1960-ті рр.

Рис. 8. Мортири в нинішній експозиції музею. Фото В. Луца, 2025 р.

3. мраморная богиня;
4. 1 столик ст[иль]. готик.
5. **5 старинных пушек XVIII [в.];**
6. лебедь (чучело);
7. 2 бронзовые подсвечники;
8. 3 пары оленьих рогов;
9. библиотека старая на польском, немецком, фра[нцузском] языке;
10. старинные часы;
11. столик раздвижной;
12. 28 разных статуй;
13. мраморная статуя женщины;
14. старые документы на пергамене.

Выше указанные вещи просим просмотреть и дать разрешение на их получение для музея.

Директор музея Слабоспицкий» (Рис. 2).

Рис. 9. Мортира та герб на ній. Фото В. Луца, 2025 р.

Цікаво, що про гармати є згадка в описі новомалинського палацу Роман Афтаназі. Він зазначає, що після величезного погрому 1917 р., «який фактично знищив частину унікального архіву Єло-Малинських. Від замку і флігеля залишилися голі мури, з рам виривали навіть вікна і двері (7, с. 373)… Після 1920 р. до Новомалина повернулися … три бронзові гармати, які походили з Вишнівця. Вони та два міномети, до 1939 року оздоблювали замкові мури (цит. за 7, с. 393)»

Таким чином у документі були згадані 5 старовинних гармат XVIII ст. Можемо з впевненістю припустити, що саме ці гармати потрапили до рівненського музею раніше 1948 року, який вказаний у документах. Опосередкованим підтвердженням цього факту є фото працівників рівненського музею, зроблене влітку 1943 р. На фото видно дві довгоствольні гармати (Рис. 2).

По закінченню Другої світової війни, музей відновив свою роботу, і у серпні 1944 р. отримав приміщення на вул. Червоноармійській (нині — С. Петлюри), 33 (Рис. 4). У 2023 р. у фондах рівненського музею були знайдені негативи 1948 р., де містилися світлини приміщення музею. На них видно три польові гармати, які знаходилися праворуч та ліворуч центрального входу до музею (Рис. 3).

Таємничим є походження шостої гармати-мортири. Вона має дату виготовлення (1556) та герб Львова на чоповій частині. Ось як описує її О. Мальченко «Довжина

Рис. 10. Гармата з експозиції Національного заповідника «Поле Берестецької битви». Фото В. Луца, 2024 р.

стволу з торіллю й винградом — 620 мм. Діаметр каналу стволу — 220 мм. Довжина чопів — 100 мм. Діаметр чопів — 50 мм. Ствол поділений чотирма армуючими кільцями, розширюється біля дульного зрізу у формі чаші. У вилітній частині розміщено віньєтку з рельєфним зображенням постаті Діви Марії з немовлям на руках. Чопова частина прикрашена львівським гербом (лев «зіп'ятий» тримає у лапах три пагорби під зіркою), також у віньєтці. Під гербом дата «1556». Усі рельєфи змодельовані грубо, без кінцевої обробки. Чопи розміщені на центральній осі стволу. Торіль з винградом не класичної опуклої форми. Між торіллю та датою відливу знаходиться запальний отвір з панівкою у формі простого заглиблення. Уздовж стволу проходить ливарний шов, що свідчить про використання для лиття роз'ємної форми. Канал стволу не шліфований, поступово розширюється від зарядної камери до вилітної частини. Біля дульного зрізу канал має коротке розширення з малим радіусом. На дульному зрізі після лиття залишився обідок, який дещо звужує канал» (6, с. 158–159) (Рис. 11).

Автор помилково вказує, що гармата належить Національному заповіднику «Поле Берестецької битви». На сьогодні вона під фондовим №9204 належить до фондової групи «Зброя» Рівненського обласного краєзнавчого музею і передана до заповідника на тимчасове експонування. А ось її походження, взагалі загадка. За інвентарними описами вказано, що вона передана з Острога і вказаний старий № 921. Однак це неможливо. Адже гармата не підходить до жодного опису зі старих фондових книг [8, с. 36, 37; 9, с. 30-31].

Найімовірніше, що цей музейний предмет надійшов до фондів РОКМ у 1950–60-х рр. з Львівського історичного музею, коли було багато передач для підсилення обласних музейних збірок. Про це власне вказує О. Мальченко та М. Верхотурова [1, с.]. Однак, жодних підтверджуючих документів поки що не знайдено.

Рис. 11. Мортира з експозиції Національного заповідника «Поле Берестецької битви». Фото В. Луца, 2024 р.

Таким чином, невелика колекція гармат XVII–XVIII ст. Рівненського обласного краєзнавчого музею ще потребує остаточного вивчення.

Джерела та література:

1. Верхотурова М. А. Артилерія XIV–XVIII століть з фондів Львівського історичного музею. Запоріжжя: РВВ, 2023. 224 с.
2. ДАРО. Ф. Р-562. Оп. 1. Од. зб. 6. Арк. 46
3. ДАРО. Ф. Р-562. Оп. 1. Од. зб. 6. Арк. 46
4. Луц В., Леонова Л. Рівненський обласний краєзнавчий музей в період другої світової війни (1941–1944) (за документами Державного архіву Рівненської області). *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею.* Вип. XVI. Рівне: ПП Дятлик М., 2018. С. 169–186.
5. Луц В., Морозова О. Рівненський обласний краєзнавчий музей 1940–1941 рр. (за документами Державного архіву Рівненської області). *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею.* Вип. XIII. Ч. 2. Рівне: Дятлик М., 2015. С. 169–187.
6. Мальченко О. Львівські гармати-симулякри XIX ст. як породження культури кітчу. *Історія давньої зброї. Дослідження 2018:* Зб. наук. праць. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2020. С. 1
7. Новомалин у просторі і часі: краєзнавче дослідження волинського села. Харків: Чайка, 2013. 744 с.
8. РОКМ. Інвентарна книга №3 за 1949 р.
9. РОКМ. Інвентарна книга за 1964-1967 рр.

Оксана ПРИШЛЯК

ІКОНОПИСНІ ПЛЕНЕРИ ЯК ДЖЕРЕЛО ПОПОВНЕННЯ МУЗЕЙНИХ ФОНДІВ: ДОСВІД НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА «ЗАМКИ ТЕРНОПІЛЛЯ»

Наукове комплектування фондових колекцій є однією з ключових функцій музейної справи. Мистецькі зібрання Національного заповідника «Замки Тернопілля» розпочали формуватись від часу заснування ДІАЗу у 1994 році і тривають по сьогодні. Традиційно фондові збірки поповнюються завдяки археологічним експедиціям, збиральницькій діяльності науковців, передачам від державних та церковних інституцій, приватним дарам. У XXI столітті у музейну практику увійшли нові форми поповнення, зокрема завдяки результатам мистецьких акцій — виставок, пленерів.

Сакральний іконопис XVIII—XXI століть становить основну частину живописної збірки — це близько 200 музейних предметів, переданих з різних куточків Збаражчини, створених на різноманітних основах — дереві, полотні, пресованому картоні, фанері, листовому металі та папері.

Сакральна колекція Національного заповідника «Замки Тернопілля» постійно поповнюється і творами сучасного іконопису. Важливе місце у цьому контексті займають іконописні пленери, які поєднують збереження духовних традицій і створення сучасних мистецьких творів. Їхній результат — нові ікони, які після завершення пленеру поповнюють музейні фонди та інтегруються в експозиційну діяльність [6].

Зокрема, у 2016 році під керівництвом професора, завідувача кафедри сакрального мистецтва Львівської національної академії мистецтв, заслуженого діяча мистецтв України Романа Василика було проведено пленер, за результатами якого до фондів музею передано 11 ікон, виконаних акрилом і темперою на дошках (40×30 см), із використанням левкасу та позолоти. Серед них — зображення Збаразької, Зарваницької, Почаївської, Тернопільської, Ченстоховської Богородиці, написані як і керівником пленеру, так і його студентами [5, с. 46—47]. Такого типу іконописні пленери, в яких беруть участь як викладачі, так і випускники та студенти є відносно новим, проте успішним засобом розвитку та популяризації сакрального мистецтва.

Творчість Романа Василика базується на кращих зразках давнього вітчизняного іконопису, корені якого сягають східно-візантійських джерел, коли основою ікони був канон із притаманними йому символами кольору, жесту, атрибутів. Зі слів автора, східний обряд зберіг засади, на яких базувалося раннє християнство ще із часів його легалізації. Основною властивістю є заглиблення — через зовнішні ознаки сакральної атрибутики у внутрішній зміст Божественної літургії. Тут усе — від найбільшої до найдрібнішої деталей — має виняткове значення. Кожна ікона заворожує своєю внутрішньою суттю. Роман Василик вважає, що коли досягається гармонія між ідеєю образу та вирішенням, між змістом і формою, тоді таки твір сягає

Рис. 1. Збаразька Богородиця

межі ідеалу. А якщо у творі віднаходиться точка зіткнення між процесом майстра, концепцією теологів, провідною ідеєю, яка захоплює суспільство, то твір стає пам'яткою для нащадків. Писані за старовинним прадідівським звичаєм природними фарбами на дошці з липи Василикові ікони дають відчуття тепла і справжності. Вони дуже «людські», зрозумілі і близькі для вірних [2].

Серед пленерських робіт виділяється ікона Пресвятої Богородиці Збаразької, авторства Романа Василика. На золотистому фоні поясне зображення Матері Божої. Одягнена у червоний хітон та чорний мафорій, із золотистими зірками. Права рука прикладена до грудей, на лівій тримає маленького Ісусика.

Ісус одягнений у червону туніку з рослинним орнаментом, навколо голови хрещатий німб. Права рука піднята у благословляюсому жесті, в лівій тримає книгу.

Образ Матері Божої Збаразької знаходиться у лівому боковому вівтарі центральної нави храму Святого Антонія з Падуї м. Збараж і завжди найбільше був в пошані не лише серед прихожан костелу, а і серед численних паломників. Вона завжди приходить на допомогу тим, які з вірою взивають до Неї [3].

Окремо слід відзначити також два пленери, проведені в 2020 і 2022 роках на території Збаразького замку за

Рис. 2. Архангел Михаїл

Рис. 3. Святий Миколай Чудотворець

Рис. 4. Святий Юрій Змієборець

участі іконописців школи «Радруж» при Українському католицькому університеті.

Іконописна школа була створена у 2005 р., Маркіяном Філевичем та Боженою Пеленською з метою розгерметизувати оточене «міфами» та «цеховими таємницями» вузькопрофесійне та нечисленне середовище художників-іконописців та додати до знань, якими володіли останні, надважливу складову — богослов`я. Отже, Школа створювалась для усіх охочих, незалежно від віку та професії, трактуючи навчання іконопису як духовну практику [4].

20 учасників представили 25 ікон, написаних на дошках зі шпугами в техніці класичного темперного іконопису з використанням натуральних пігментів та яєчного жовтка. Це дозволяє зберегти глибину кольору та автентичність давнього іконописного канону. Серед сюжетів — образи Богородиці Одигітрії, Христа Пантократора, Архангелів Михаїла і Гавриїла, Святого Юрія Змієборця, Святого Миколая Чудотворця та інші [6].

Ці роботи є копіями ікон XIV—XVI століть, характерних для західноукраїнського іконопису, і слугують основою для вивчення та відтворення традиційної іконописної школи. Автори дотримуються канонів візантійської та української іконописної традиції, водночас надаючи творам індивідуального стилістичного звучання [10].

Зі слів учасниць пленеру, вони дотримуються певних канонів, де їхня техніка — техніка наслідування. Перше зображення з копії переносять певною технікою графітом. Далі рисункові лінії переносяться на дошку. Потім їх закріплюють, звіряють і розпочинають роботу. На підготовку дошки до написання ікони, потрібно 7 днів.

Пишуть ікони на висушених липових дошках, заґрунтованих желатином із кролячого жиру. Довго триваліше життя для дошки забезпечують шпуги. Їх зачищається, готується міздровий клей. Клеїться паволока (тканина, що слугує як скріплення для дошки). Тоді готується іконописний ґрунт. Кожен етап потребує багато часу і витримки.

Рис. 5. Експозиція у монастирі феліціянок м. Збаража

Фарби виготовляють із натуральних пігментів. Для цього перетирається камінь, такий як малахіт, кіновар, реальгар, лазурит, гірський кришталь, кварц. Цими фарбами і малюються ікони [8].

Серед ікон, написаних мисткинями школи «Радруж» під час пленеру у Збаразькому замку, особливе місце займає ікона «Богородиця Одигітрія». Це один із найдавніших і найшанованіших образів християнської традиції, що у перекладі з грецької означає «вказуюча дорогу». Богородиця вказує рукою на Христа, підкреслюючи, що Він є шляхом до спасіння. Характерними є глибокий погляд Марії, тонкі риси обличчя та використання насичених червоних і золотистих відтінків.

Ікона «Ісус Христос» представляє Христа у величному образі Царя Слави. Фон прикрашений яскравими орнаментами та геометричними мотивами, що підсилюють святкову атмосферу композиції. Права рука Христа благословляє, ліва тримає Євангеліє — символ вчення і Божого закону. Обличчя моделюється м'якими тінями, підкреслюючи духовну глибину погляду.

Ікона «Архангел Михаїл» — захисник віри та переможець сил зла, традиційний покровитель воїнів та небесного війська. Образ виконаний у глибоких відтінках синього та червоного — кольорів сили та духовної могутності. У руках — меч і щит з хрестом, символи захисту та перемоги світла над темрявою, вертикальна позиція підкреслює мужність Архангела.

Ікона «Святий Юрій Змієборець» символізує боротьбу зі злом та відвагу у захисті віри. Це одна з найдинамічніших ікон пленеру. Композиція зображує Юрія на коні, який списом пробиває змія. Переважають контрастні кольори: білий кінь на тлі темно-зеленого поля та золотого неба.

Ікона «Святий Миколай Чудотворець» — символ милосердя, захисту дітей та подорожніх, один із найшанованіших святих у християнстві. Лик Святого виконаний з особливою увагою до міміки — очі сповнені доброти та співчуття. У руках він тримає Євангеліє та благословляє правицею. Для одягу використано відтінки охри та синього, підкреслені золотими лініями [5].

Надходження ікон з пленерів до фондів стало підґрунтям для формування нових виставкових проєктів, зокрема створення експозиції «Святині Тернопілля» у приміщенні монастиря феліціянок м. Збараж, де поряд із давніми пам'ятками представлено сучасні твори. Такий підхід дозволяє показати спадкоємність традиції та її живе продовження.

Іконописні пленери — це унікальний пласт української сакральної культури, що демонструє багатство регіональних художніх традицій. Ці ікони є не лише релігійними образами, але й документами епохи, які розповідають про світогляд, естетику та віру наших предків. Сьогодні популяризація іконопису має велике значення для відновлення історичної пам'яті та культурної ідентичності України.

Проведення іконописних пленерів безсумнівно є важливим інноваційним джерелом поповнення музейних фондів. Крім того такі події забезпечують збереження та популяризацію традицій українського іконопису, формують новий пласт музейної колекції, яка поєднує давні й сучасні твори.

Джерела та література:

1. Боряк О. Музейна справа в Україні: історія, проблеми, перспективи. Київ: Наукова думка, 2015. 340 с.
2. Василик Р. Роман Василик [Електронний ресурс]. *День*. 2011. № 210. Режим доступу: https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/roman-vasylyk
3. Ганусевич Н. Чудотворна ікона храму — образ Матері Божої Збаразької [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zamky.te.ua/naukova-robota/elektronna-naukova-biblioteka/statti/chudotvorna-ikona-hramu-obraz-materi-bozhoi-zbarazkoi
4. Іконописна школа «Радруж». Історія та місія [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://radruzh.org/istorija-ta-misija
5. Інвентарна книга «Живопис». Національний заповідник «Замки Тернопілля». Живопис, 1994—2024. 274 с.
6. Національний заповідник «Замки Тернопілля». Іконописний пленер у Збаразькому замку. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zamky.te.ua/naukova-robota/elektronna-naukova-biblioteka/statti/ikonopisnij-plener-u-zbarazkomu-zamku1
7. Тищенко Р. Чому у XXI столітті важливо займатися іконописом. *New Pathway Ukrainian News.* 2018. 19 грудня. Режим доступу: https://newpathway.ca/чому-у-xxi-столітті-важливо-займатися-ік
8. У Збаражі розпочався іконописний пленер. *Суспільне Тернопіль* [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://suspilne.media/ternopil/47325-u-zbarazi-rozpocavsa-ikonopisnij-plener
9. Унікальні ікони виставили в одному з музеїв міста. *Тернопільські новини.* Терен, 2023. Режим доступу: https://teren.in.ua/news/unikalni-ikoni-vistavili-v-odnomu-z-muzeyiv-mista-foto_397248.html
10. Виставка «Святині Тернопілля». *Тернопільський обласний художній музей* [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://artmuseum.te.ua/190
11. Яремич С. Український іконопис XX—XXI ст.: проблеми збереження та музеєфікації. Львів: Український католицький університет, 2020. 215 с.

Олена ПРИЩЕПА

ЖІНОЧА ОСВІТА У РІВНОМУ НА ЗЛАМІ XIX–XX СТ. (За матеріалами фотодокументальних колекцій Рівненського обласного краєзнавчого музею та Державного архіву Рівненської області)

Освіта як складова культурного процесу на українських землях, що пов'язана з книжковою культурою, а саме, читанням, набуттям навичок письма і, врешті, функціонуванням шкіл — достатньо затребувана тема, яка продовжує цікавити сучасних вітчизняних дослідників і краєзнавців. Власне йдеться про засвоєння людством здобутків писемної культури, яке неможливе без аналізу гендерних характеристик його учасників.

Носіями писемної культури ще від доби Київської Русі були майже без винятків представники чоловічої статі. Адже традиційне аграрне суспільство, яке домінувало на українських землях аж до XIX століття, відводило жіноцтву лише роль материнства і продовження роду, збереження сімейних традицій, відповідальності за дотримання церковних атрибутів, релігійних переконань членів своєї родини тощо.

На зорі модерної доби (XVI—XVIII ст.) ситуація в Західній Європі починає змінюватися й жіноцтво отримує суб'єктність у сфері освіти. І лише упродовж XIX — на початку XX ст. навчання для жінок на українських землях набуває ознак цілісного процесу, здатного забезпечити набуття для цієї частини соціуму загальних знань, умінь і навичок, які могли б знадобитися їм для участі у суспільному житті, й при цьому формували специфічні уміння та якості, пов'язані з підготовкою до виконання свого призначення бути матір'ю і дружиною. Саме таке формулювання концепту «жіноча освіта» пропонує житомирська дослідниця Людмила Єршова стосовно модерної доби укупі ще й з таким поняттям як «освіта для жінок» — у розумінні можливостей здобуття освіти та її доступності для жіноцтва [13, с. 9—10].

Назагал вивченням жіночої освіти на Волині і ширше — на інших українських етнічних землях займалися Л. Буряк, О. Друганова, Т. Сухенко, Л. Єршова та низка інших дослідників [1; 12; 13; 33]. Водночас становлення жіночої освіти у Рівному ще не стало предметом детального аналізу. У нашій публікації пропонується простежити цей процес у місті Рівному — повітовому центрі Волинської губернії з акцентом на зламі XIX—XX ст., коли відбулася його інституалізація, а школи для дівчат зайняли окреме місце в шкільній мережі.

Як то за часів ще середньовіччя та раннього модерного часу у Західній Європі, здобути освіту на українських землях до XIX століття передусім жіноцтву привілейованих прошарків населення можна було шляхом домашнього навчання, або в школах при монастирях і храмах. Чи було це характерно для Рівного, достовірна писемна історія якого розпочинається від XV століття? Як відомо, тут ніколи не було монастирських осередків. А от елементарній грамотності та основам світського етикету при допомозі домашніх учителів або гувернерів таки могли навчатися доньки власників Рівного — починаючи від князів Несвицьких, Острозьких, Замойських, Конецьпольских, Валевських — й аж до Любомирських.

Висловимо припущення, що вже у XVIII столітті, якщо місцевій польській шляхті Волині дозволяли статки, можна було відправити доньок на навчання й до Західної Європи, чи то корінних земель Речі Посполитої, де вже починали ширитись світські приватні жіночі пансіони, а то вже й державні школи для дівчат. Однак чи такими можливостями користувалися власники Рівного, або заможні рівняни, потрібно ще з'ясовувати.

Прикметно, що навіть у XVIII ст., коли в Західній Європі починають ширитися ідеї Просвітництва про цінність освіти для удосконалення кожної людини, проте просвітники — як їх розробники, усе ще обмежувалися стереотипом, що представниці жіночої статі мають задовольнятися домашнім вихованням і підготовкою до ролі дружини та матері [14]. І навіть успішні польські реформатори освіти в умовах, коли Річ Посполита втрачала свою незалежність (йдеться про Едукаційну Комісію 1773—1794 рр.), приділяючи увагу її світському й публічному характеру, по суті лише сформулювали ідеї щодо вилучення жіночих закладів із підпорядкування різним духовним орденам, уведення жіночих шкіл в загальну державну освітню систему та потребу для вчителів таких шкіл мати відповідну освіту й підвищувати свій освітній рівень [13, с. 44] Як показав час, до їхньої реалізації дійшло вже в умовах іншої держави — Російської імперії.

Після третього поділу Речі Посполитої (1795 р.) поміж заможної шляхти на теренах історичної Волині у складі вже імперського простору продовжувала домінувати домашня форма навчання. Як то й раніше, аби шляхетні панянки оволоділи мовленнєвими навичками, вдавалися до послуг гувернанток, чи то учителів іноземного походження. І все ж як альтернатива домашній освіті у цьому ще донедавна річпосполитському культурному просторі поступово утверджуються приватні дівчачі пансіони. Такі новації на українських землях першої третини XIX ст. слушно зауважує київська дослідниця Валентина Шандра: «Становлення жіночої освіти спиралося не так на державну, як на приватну ініціативу в заснуванні і забезпеченні коштами. Держава приділяла жіночим освітнім закладам менше уваги, а тому ті розвивалися у вільнішій атмосфері [34, с. 175].

В Україні перші державні жіночі школи під назвою Інститути шляхетних дівчат з'явилися на початку XIX ст. з ініціативи та коштом місцевого дворянства: у Харкові (1812), Полтаві (1818), Одесі (1829), Києві (1838), першорядну мету яких складала підготовка «гарних дружин і корисних матерів родин». До Київського Інституту шляхетних дівчат як закритого станового навчального закладу для

доньок місцевого дворянства, офіцерства і купців першої гільдії, також приймали дівчат із незаможних дворянських родин усієї Правобережної України, і, зокрема, Волинської губернії. Повний курс навчання тут тривав шість років і передбачав засвоєння передусім гуманітарних знань, естетичне виховання (музика, танці), домоводство, рукоділля тощо. А от щодо освіти для жіноцтва бідних прошарків населення, то така ідея приживалася набагато повільніше. Зокрема, в Києві — давньому освітньому центрі українських земель, на той час було кілька парафіяльних шкіл для дівчаток [34, с. 174].

У першій третині XIX ст. на Правобережній Україні приватні жіночі пансіони функціонували у таких містах як Київ, Бердичів, Златопіль Київської губернії, Вінниця Подільської губернії. Відкривалися такі навчальні заклади і у волинських містах: Кременці, Дубровиці, Луцьку, Романові, Житомирі. При цьому держава лише частково дотувала Інститути шляхетних панянок і так звані зразкові жіночі пансіони (окрім заснованих в Києві і Вінниці такий мав відкритися ще і в Рівному, однак до цього так і не дійшло). Вочевидь напрошується думка, що імперська влада відмовлялася фінансувати жіночу освіту в повітових містах [25, с. 102, 146, 230, 520—524].

Отож домашня форма навчання для жіноцтва не втрачала своєї привабливості, однак потребувала професійних кадрів. І тут імперська влада взялася за їхню опіку. Згідно положення про домашніх наставників і вчителів (1834 р.) викладати приватно в домашніх умовах могли як вчителі — представники чоловічої статі, так і випускниці дівчачих пансіонів, які по завершенні навчання мали скласти спеціальний екзамен. Міністерство народної освіти заохочувало останніх до такої праці запровадженням для них пенсійного фонду [17, с. 784—792]. Вже в 1840 р. Дирекція училищ Волинської губернії видала атестати чотирьом жінкам, які отримали дозволи на викладання в домашніх умовах [36, арк. 86 зв., 299 зв.].

Зауважимо, що домашнім викладанням жінки могли займатись і без офіційних дозволів. Зокрема, у Рівному так вчинила бідна дворянка Магдалена Бохенкова. Займаючись з дівчатками рукоділлям, водночас вона навчала їх польської і російської мови [7, арк. 4—5]. Назагал приватна освіта мала сприяти мовній одноманітності, поширенню державної ідеології, викладанню російської історії та географії. В такий спосіб формувалося нове просторове уявлення про приналежність до великої Російської імперії.

Пансіонна жіноча освіта у Рівному набуває поширення з другої третини XIX ст. Ще в 1837 році у містечку Клевань, куди перемістилася Луцька чоловіча гімназія, шляхтянкою Маріанною Бондіні на правах гімназії був заснований пансіон благородних панянок. А вже 1839 року у зв'язку з переїздом гімназії до Рівного пансіон також опиняється у цьому повітовому місті. Як свідчать архівні документи, його засновниця мала шляхетське коріння, найімовірніше, зі збіднілих родів Правобережної України (Київщини чи то Волині). За сімейним статусом вона була вдовою, а на її утриманні перебувало не менше п'ятьох дітей. Попри те, що навчання в пансіоні було платним (щорічно 150 рублів сріблом), доньки М. Бондіні користувалися його послугами безкоштовно, а сини, які здобували гімназійну освіту у Рівному, мали пільги в оплаті навчання, до того ж один із них безкоштовно проживав в учнівських квартирах [22, с. 168].

В адміністративному відношенні діяльність дівчачого пансіону контролював директор Рівненської гімназії. Більшість предметів (Закон Божий, російська мова, історія, арифметика, географія, польська і німецька мови) тут викладали гімназійні вчителі, безпосередньо зацікавлені, аби їхні доньки отримали середню освіту, не пориваючи зв'язок з рідним домом. Решту предметів (французька, краснопис, малювання, музика) зазвичай викладала сама Бондіні, чи то її помічниці [5, арк. 18].

Прикметно, що попри заборону після поразки польського Листопадового повстання 1830 р. викладати польську мову у навчальних закладах Правобережної України, у рівненському пансіоні вона була дозволена, враховуючи, що для більшості вихованок залишалася рідною, а уповні російською вони ще не володіли. Однак, на нашу думку, тут могли спрацювати і особисті зв'язки, оскільки засновниця пансіону користувалася повагою як рівнян, так і адміністрації Київського навчального округу. Назагал більшість пансіонерок були доньками місцевих дворян — переважно вихідців із польської шляхти, відповідно — римо-католицького віросповідання [22, с. 170].

Зазвичай для підготовки учениць до занять М. Бондіні потребувала помічниць, які повинні були мати офіційні дозволи на такого роду діяльність, а підшукати такі кадри на той час було складно. Існували труднощі й із укомплектуванням гувернанток, які займалися вихованням дівчат. І тоді виконувати їхні обов'язки допомагали випускниці пансіону, поміж яких була одна із доньок Бондіні — Емілія [5, арк. 124]. Долаючи при цьому і фінансову скруту дівчачий пансіон у Рівному функціонував аж до 1855 року. Зазвичай в адміністрації гімназії рівень знань пансіонерок не викликав нарікань, а от приміром, не по літах їхні модні зачіски зауважувалися. У першу чергу висувалися вимоги щодо їхнього зовнішнього вигляду, а саме, щоб панянки уміли «шляхетним чином стояти, сидіти, ходити і кланятися» [4, арк. 61].

Підсумуємо, що внесок пансіону благородних панянок М. Бондіні у розвиток жіночої освіти у Рівному був вагомим. Адже гімназійну освіту упродовж майже двох десятиліть вдалося здобути близько 200 дівчатам, при цьому офіційне місце праці отримав добрий десяток домашніх вчительок і гувернанток. До того ж для випускниць відкрилися можливості трудовлаштування домашніми вчительками, як скажімо, це вдалося доньці рівненського священника Анастасії Левицькій, і після смерті батька власним заробітком утримувати всю родину [6, арк. 4]. І все ж здобуття освіти в приватних пансіонах залишалося переважно привілеєм для дівчат із заможних родин, а домашня форма освіти продовжувала мати попит упродовж усього XIX ст.

А як же доньки найбідніших містян Рівного, поміж яких переважало єврейське населення? Хоча за статутами навчальних закладів 1804 р. і 1828 р. початкову освіту у парафіяльних училищах (з елементарним курсом навчання Закону Божого, умінь читати, писати і рахувати) могли здобувати представники обох статей, проте учениць там

Шкільна віньєтка випускниць Рівненської жіночої гімназії 1910 року.
РОКМ КН 24806 ІІІД 13996

фактично не було. Як відомо, у Рівному упродовж усього XIX ст. функціонувало фундушеве початкове училище за Положенням 1828 року, яке утримувалося переважно коштом князів Любомирських, і в ньому навчалися лише хлопці [21, с. 45].

Назагал публічна початкова освіта для дівчат на теренах Правобережної України і, зокрема, Волині, набирає обертів від середини XIX ст. В умовах реформування усіх сторін життя в Російській імперії в українських містах відкриваються як однокласні, так і міські двокласні училища з роздільним навчанням для хлопців і дівчат, відповідно, з чоловічими та жіночими відділеннями (натомість в сільській місцевості з фінансових причин практикували в таких навчальних закладах, а чи в парафіяльних школах спільне навчання хлопців і дівчат) [18].

Однак із переліку міст, де вони мали відкритись, були вилучені Київ, Рівне, Острог і Чигирин. У Рівному двокласне міське училище з жіночим відділенням було відкрите лише у 1897 р. [16]. А на початку XX ст. тут функціонувало ще й чотирикласне міське училище за положенням 31 травня 1872 р., в якому також було жіноче відділення [24, с. 216].

Як відомо, такого типу школи вважалися загальноосвітніми й давали змогу продовжити освіту тим, хто закінчив нижчі початкові школи. Окрім того від 1868 року рівненські дівчатка православного люду могли набути навичок читання та письма ще й у двох церковно-парафіяльних школах міста: при Соборно-Воскресенському храмі і Святоуспенській церкві. От тільки чи були поміж двох десятків їхніх учнів представниці жіночої статі офіційна статистика не виокремлює [37, арк. 8—8зв.].

Підкреслимо, що навчання у всіх без винятку освітніх закладах Рівного, як і деінде у підросійській Україні, проводилося російською мовою, а українська, як і польська, залишалася під забороною аж до революційних подій початку XX ст. [35]. Щоправда, на зламі століть попри жорсткі санкції, польське таємне шкільництво таки мало місце в Рівному і включало в свою орбіту дівчат польської національності [38, s. 265].

Прикметно, що починаючи від 70—80-х років на Правобережній Україні пробуджується зацікавленість до освіти єврейського жіноцтва. Так, у Рівному наприкінці XIX ст. все більше дівчат-єврейок обирали для навчання жіночі відділення міських училищ, про які йшлося вище. Оскільки традиційна єврейська освіта (у хедерах і громадських талмуд-торах) поширювалась лише на дітей чоловічої статі, до Рівненського єврейського казенного училища приймали лише хлопців, тому альтернативу для дівчат складали приватні початкові єврейські училища. Так, якщо у Рівному у 1912 функціонувало єдине приватне єврейське жіноче

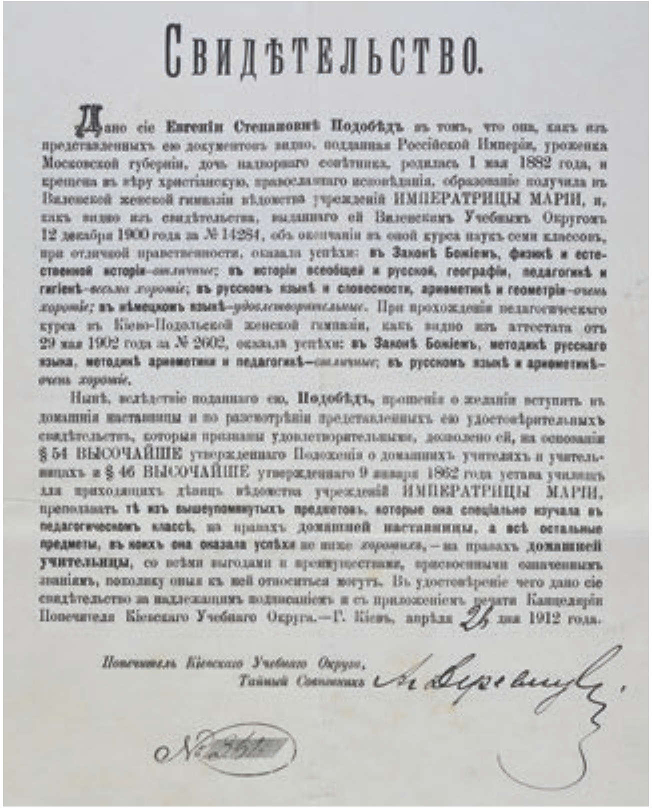

Свидѣтельство.

Дано сіе Евгеніи Степановнѣ Подобѣдъ въ томъ, что она, какъ изъ представленныхъ ею документовъ видно, подданная Россійской Имперіи, уроженка Московской губерніи, дочь надворнаго совѣтника, родилась 1 мая 1882 года, и крещена въ вѣру христіанскую, православнаго исповѣданія, образованіе получила въ Виленской женской гимназіи вѣдомства учрежденій ИМПЕРАТРИЦЫ МАРІИ, и, какъ видно изъ свидѣтельства, выданнаго ей Виленскимъ Учебнымъ Округомъ 12 декабря 1900 года за № 14284, объ окончаніи ею полнаго курса наукъ семи классовъ, при отличной нравственности, оказала успѣхи: **въ Законѣ Божіемъ, физикѣ и естественной исторіи**—*отличные*; **въ исторіи всеобщей и русской, географіи, педагогикѣ и гигіенѣ**—*весьма хорошіе*; **въ русскомъ языкѣ и словесности, ариѳметикѣ и геометріи**—*очень хорошіе*; **въ нѣмецкомъ языкѣ**—*удовлетворительные*. При прохожденіи педагогическаго курса въ Кіево-Подольской женской гимназіи, какъ видно изъ аттестата отъ 29 мая 1902 года за № 2602, оказала успѣхи: **въ Законѣ Божіемъ, методикѣ русскаго языка, методикѣ ариѳметики и педагогикѣ**—*отличные*; **въ русскомъ языкѣ и ариѳметикѣ**—*очень хорошіе*.

Нынѣ, вслѣдствіе поданнаго ею, **Подобѣдъ**, прошенія о желаніи вступить въ домашнія наставницы и по разсмотрѣніи представленныхъ ею удостовѣрительныхъ свидѣтельствъ, которыя признаны удовлетворительными, дозволено ей, на основаніи § 54 ВЫСОЧАЙШЕ утвержденнаго Положенія о домашнихъ учителяхъ и учительницахъ и § 46 ВЫСОЧАЙШЕ утвержденнаго 9 января 1862 года устава училищъ для приходящихъ дѣвицъ вѣдомства учрежденій ИМПЕРАТРИЦЫ МАРІИ, преподавать **тѣ изъ вышеупомянутыхъ предметовъ, которые она спеціально изучала въ педагогическомъ классѣ**, на правахъ **домашней наставницы, а всѣ остальные предметы, въ коихъ она оказала успѣхи** не ниже *хорошихъ*,—на правахъ **домашней учительницы**, со всѣми выгодами и преимуществами, присвоенными означеннымъ званіямъ, поколику оныя къ ней относиться могутъ. Въ удостовѣреніе чего дано сіе свидѣтельство за надлежащимъ подписаніемъ и съ приложеніемъ печати Канцеляріи Попечителя Кіевскаго Учебнаго Округа.—Г. Кіевъ, апрѣля 26 дня 1912 года.

Попечитель Кіевскаго Учебнаго Округа,
Тайный Совѣтникъ

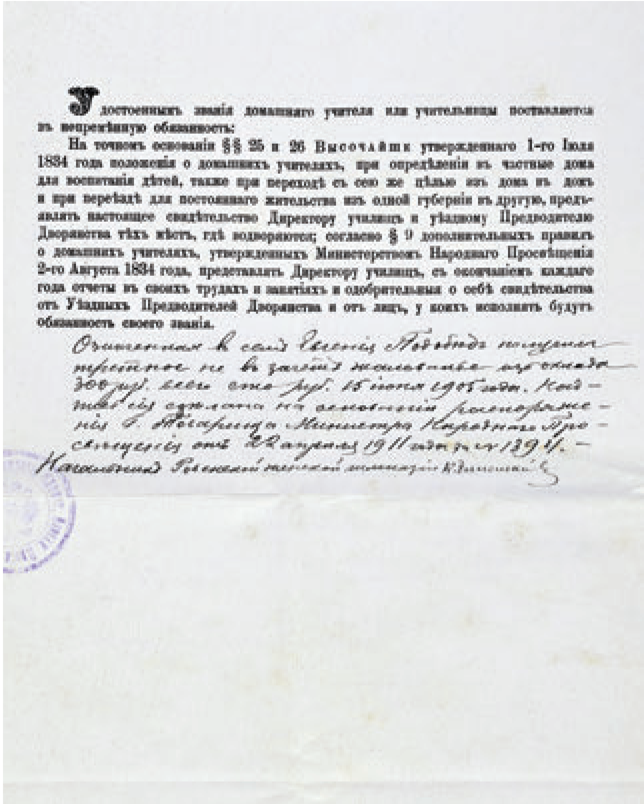

Удостоенныхъ званія домашняго учителя или учительницы поставляется въ непремѣнную обязанность:

На точномъ основаніи §§ 25 и 26 Высочайше утвержденнаго 1-го Іюля 1834 года положенія о домашнихъ учителяхъ, при опредѣленіи въ частные дома для воспитанія дѣтей, также при переходѣ съ сею же цѣлью изъ дома въ домъ и при переѣздѣ для постояннаго жительства изъ одной губерніи въ другую, предъявлять настоящее свидѣтельство Директору училищъ и Уѣздному Предводителю Дворянства тѣхъ мѣстъ, гдѣ водворяются; согласно § 9 дополнительныхъ правилъ о домашнихъ учителяхъ, утвержденныхъ Министерствомъ Народнаго Просвѣщенія 2-го Августа 1834 года, представлять Директору училищъ, съ окончаніемъ каждаго года отчеты въ своихъ трудахъ и занятіяхъ и одобрительныя о себѣ свидѣтельства отъ Уѣздныхъ Предводителей Дворянства и отъ лицъ, у коихъ исполнять будутъ обязанность своего званія.

Свідоцтво Є. С. Подобєд на звання домашньої наставниці та домашньої учительки. 26 квітня 1912 р.
РОКМ КН 21166 ІІІД 13996

училище, то вже через два роки таких нараховувалось аж три [25, с. 447].

Особливе місце в жіночій єврейській освіті Рівного займало приватне училище 2 розряду з ремісничим відділенням Н. А. Розенталь, яке приваблювало дівчат можливостями здобуття і певної ремісничої професії [3, арк. 42]. Щороку тут навчалося близько двохсот єврейських дівчаток, між тим через невідповідність орендованого приміщення вимогам до професійного навчання приблизно такій же кількості бажаючих навчатися відмовляли. Тим часом у лютому 1914 р. члени духовних правлінь, синагог і молитовних будинків Рівного зазначали, що реміснича освіта «окрім підготовки по загальноосвітніх предметам дає можливість дітям найбідніших батьків чесною працею здобувати собі шматок хліба» [2, арк. 159].

А як же жіноча середня освіта у Рівному, чи мала вона можливість розвиватись після того як в середині XIX ст. з культурно-освітнього простору цього міста зник єдиний приватний осередок –дівчачий пансіон М. Бондіні? Уперше на початку 50-х років, за часів попечительства Київським навчальним округом Миколи Пирогова, в Рівному набула розголосу ідея про відкриття, за прикладом Києва, дівчачої гімназії, якою б опікувалася держава. Але до її реалізації вдалося приступити лише на зламі століть. Наголосимо, що до 1900 р. на території Волинської губернії функціонували лише Маріїнська дівчача гімназія в губернському центрі Житомирі, два духовних жіночих училища — в Житомирі та Острозі, а також Острозьке жіноче училище імені графа Д. Блудова [19, с. 101].

Уперше питання про влаштування у Рівному дівчачої гімназії було порушено міською владою перед Міністерством народної освіти у 1897 р. Саме ж її відкриття відбулося 6 грудня 1900 року. Про те, як відбувалася взаємодія державних і самоврядних структур та приватних осіб, аби врешті у Рівному з'явився середній жіночий навчальний заклад, а також перипетії зі спорудженням для нього будівлі детально розглянуто авторкою цієї статті в окремих публікаціях [19; 23].

Нижче деталізуємо учнівський та викладацький склад цієї гімназії та організацію навчання. На момент її відкриття тут нараховувалось 145 учениць — представниць усіх станів (дворян, духовенства, купецтва, міщан, селян) та віросповідань (православного, римо-католицького, іудейського). У подальшому кількість учениць зростала і щороку складала не менше 300—450 осіб [9, арк. 156; 10, арк. 13]. Якщо на початках її діяльності поміж гімназисток переважали доньки з привілейованих верств населення, зокрема, дворян і чиновництва, то надалі сюди приходило усе більше дівчат із міщанських і селянських родин. Прикметно, що найбільше в гімназії навчалося дівчат єврейської національності (40—60% від усього учнівського складу) [13, с. 412], що можна пояснити втягненням в орбіту освіти міського простолюду, найчисельнішу групу якого складало єврейське населення. І це попри те, що навчання було платним і грошові внески мали тенденцію до зростання (щорічно від 65 до 75 рублів) [8, арк. 156].

Освітній процес у цьому навчальному закладі забезпечували учителі як чоловічої статі, так і вчительки з офіційними дозволами займатися такого роду діяльністю,

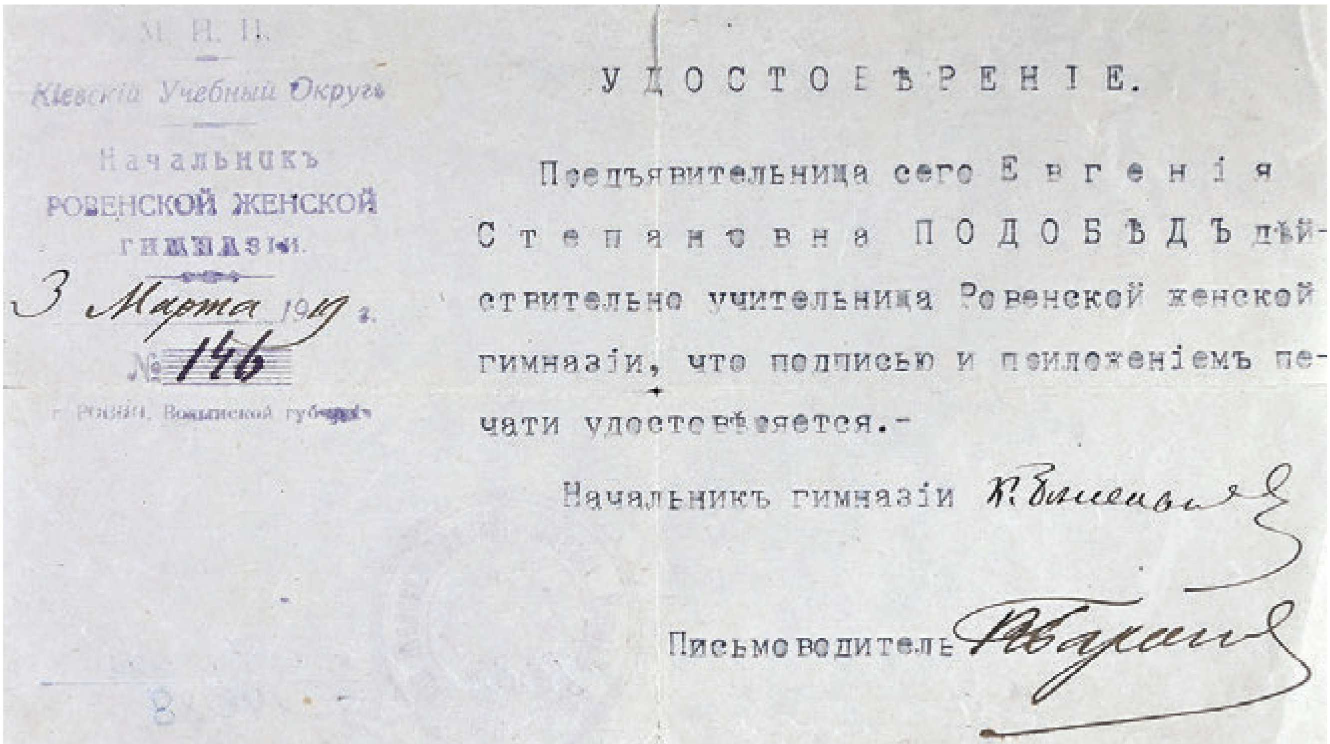

М. Н. П.
Кіевскій Учебный Округъ
Начальникъ
РОВЕНСКОЙ ЖЕНСКОЙ
ГИМНАЗІИ.
3 Марта 1919 г.
№ 146
г. Ровно, Волынской губерніи

УДОСТОВѢРЕНІЕ.

Предъявительница сего Евгенія Степановна ПОДОБѢДЪ дѣйствительно учительница Ровенской женской гимназіи, что подписью и приложеніемъ печати удостовѣряется.-

Начальникъ гимназіи

Письмоводитель

Повідомлення директора Рівненської жіночої гімназії про призначення класної наглядачки Є.С. Подобєд вчителькою підготовчого класу. 14 серпня 1910 р. РОКМ КН 27167 IIIД 13997

причому частка останніх у цьому педагогічному колективі зростала. Зауважимо, що в фондах РОКМ в останнє десятиріччя сформована фотодокументальна колекція про дівчачу гімназію в Рівному, яка нараховує до двох десятків одиниць збереження, поміж яких виділяється шкільна віньєтка — пам'ятна фотографія випускниць гімназії 1910 року та їхніх вчителів, оформлена у вигляді цілісної композиції на одному картонному аркуші. Виготовлена у фотоательє відомого рівненського фотографа Гальперіна форматом 82 на 62 см вона фіксує 50 осіб (17 учителів та представників адміністративного персоналу — з них шестеро осіб чоловічої статі і 11 жіночої) та 33 учениць [27]. По центру віньєтки розміщені портрети начальника гімназії А. Анципо-Чикунського (він же обіймав посаду і директора Рівненського реального училища), головної наглядачки А. фон Фрейман, законовчителя православного віросповідання протоієрея І. Ярмоловича. Більшість жінок-педагогів мали свідоцтва домашніх учительок, чи то домашніх наставниць. А от О. фон Подгайська — учителька математики, закінчила Петербурзькі жіночі курси, К. Кічина,— вчителька чистописання і малювання — Строгановське художнє училище в Москві і лише учителька рукоділля — Н. Куколевська, мала домашню освіту [9, арк. 156].

Завдячуючи комплексу фотодокументальних матеріалів, які відклалися у фондосховищі Рівненського обласного краєзнавчого музею, щонайбільше відомо про вчительку Євгенію Степанівну Подобєд — доньку відомого у Рівному міського гласного. Закінчивши Віленську Маріїнську гімназію у 1900 році, вона невдовзі пройшла педагогічний курс у Києво-Печерській жіночій гімназії й отримала свідоцтво домашньої наставниці та домашньої учительки, яке дозволило їй працювати у Рівненській жіночій гімназії від 1903 року аж до її закриття у 1920 р. на різних посадах — учителькою підготовчого класу і арифметики у молодших класах, класною наглядачкою у старших класах [28; 29; 30; 31; 32].

Обов'язковими предметами тут були Закон Божий (для православних і для католиків, а від 1906 року за окрему плату був уведений і для учениць єврейської національності), російська мова та словесність, арифметика, геометрія, алгебра, географія загальна і російська, історія, природознавство, фізика, чистописання, рукоділля і гімнастика. Необов'язковими вважалися французька й німецькі мови, космографія, музика, співи, танці й малювання, педагогіка, гігієна, рукоділля [11, арк. 7]. І навіть якщо мати на увазі, що обсяг навчальної програми жіночої гімназії виглядав дещо легшим у порівнянні з програмою навчання у реальному училищі (особливо з математичного циклу), усе ж таки засвоєння знань відкривало перед її випускницями перспективи трудовлаштування та ширшої участі в громадському житті. При цьому найбільше навчальних годин виділялося для вивчення російської мови [13, с. 173].

Багато уваги приділялося і виховній роботі з гімназистками, результатом якої вважалося формування старанності до навчання, підкріплене зразковою поведінкою, що заохочувалось нагородженням похвальними листами [26]. Звісно, як навчальний, так і виховний процес був направлений на формування вірнопідданих імперії, ось чому в стінах гімназії проводились численні культурні заходи, пов'язані зі святкуванням ювілейних дат — 50-ліття відміни кріпосного права (1911 р.), 100-ліття війни Наполеона з Росією (1912 р.) тощо.

Однак траплялися й знакові культурні події для усіх містян, от як відкриття у стінах гімназії (травень 1911 р.) Рівненським літературним артистичним товариством пер-

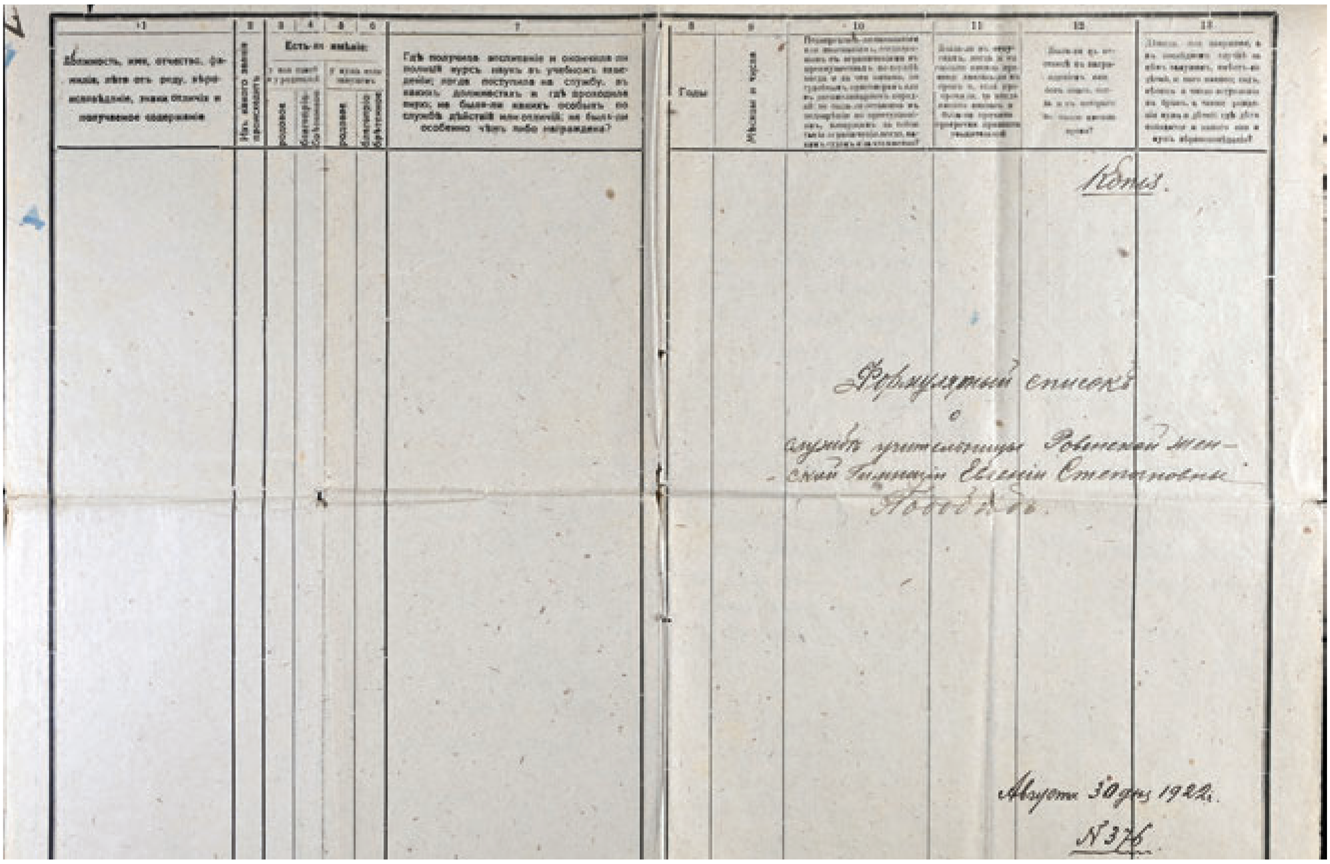
Копія.

Формулярный списокъ о службѣ учительницы Ровенской женской Гимназіи Евгеніи Степановны Поповъ.

Августа 30 дня 1922 г.

№376

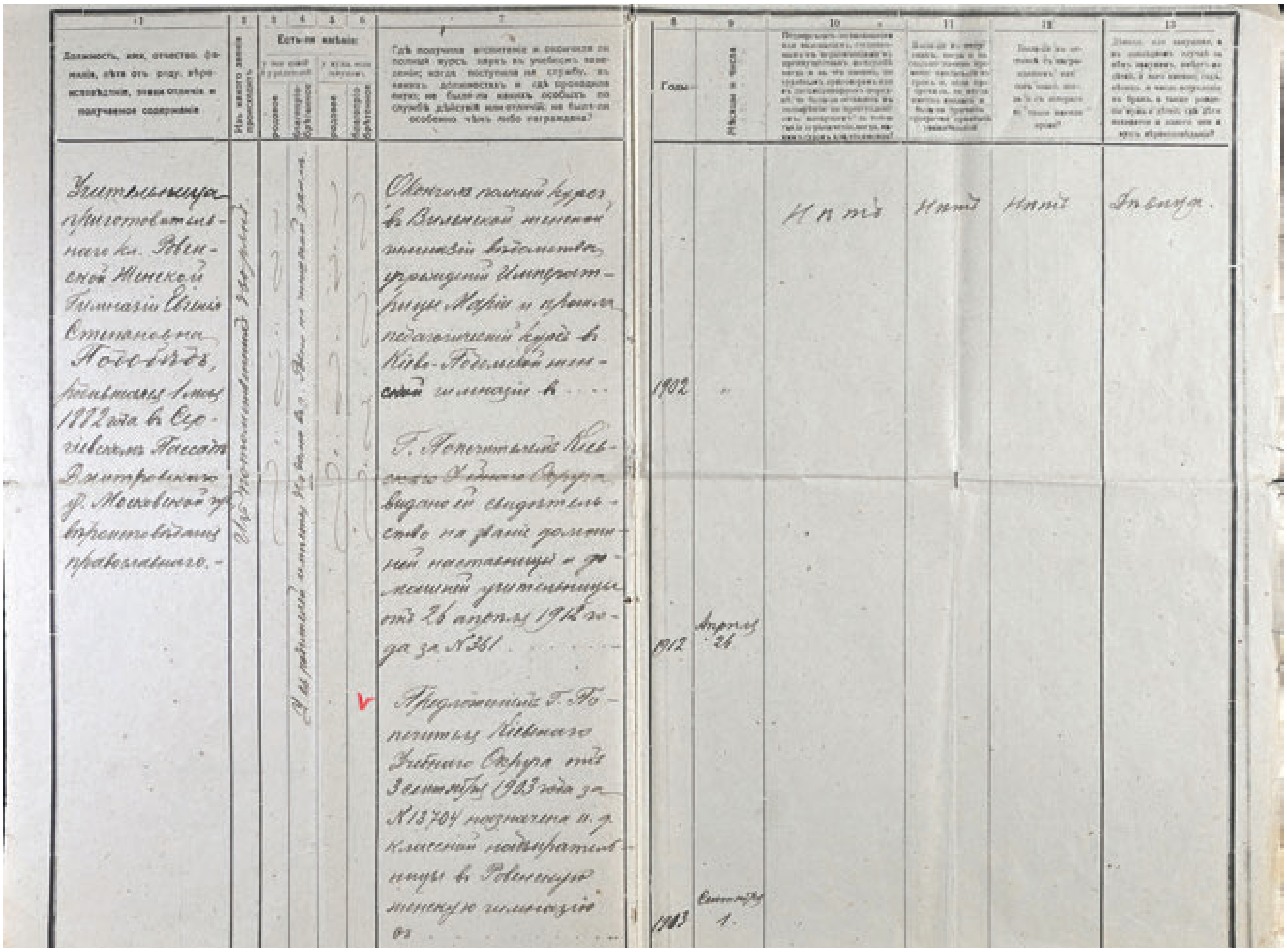
Учительница приготовительнаго кл. Ровенской Женской Гимназіи Евгенія Степановна Поповъ, родившаяся 1 мая 1882 года въ Сергіевскомъ Посадѣ Дмитровскаго у. Московской губ. вѣроисповѣданія православнаго.

Изъ потомственныхъ дворянъ

Окончила полный курсъ въ Виленской женской гимназіи вѣдомства учрежденій Императрицы Маріи и прошла педагогическій курсъ въ Кіево-Подольской женской гимназіи въ … 1902

Г. Попечителемъ Кіевскаго Учебнаго Округа выдано ей свидѣтельство на званіе домашней наставницы и домашней учительницы отъ 26 апрѣля 1912 года за №361 — 1912 Апрѣля 26

Предложеніемъ Г. Попечителя Кіевскаго Учебнаго Округа отъ 3 сентября 1903 года за №13704 назначена и. д. классной надзирательницы въ Ровенскую женскую гимназію съ … 1903 Сентября 1.

Нѣтъ Нѣтъ Нѣтъ

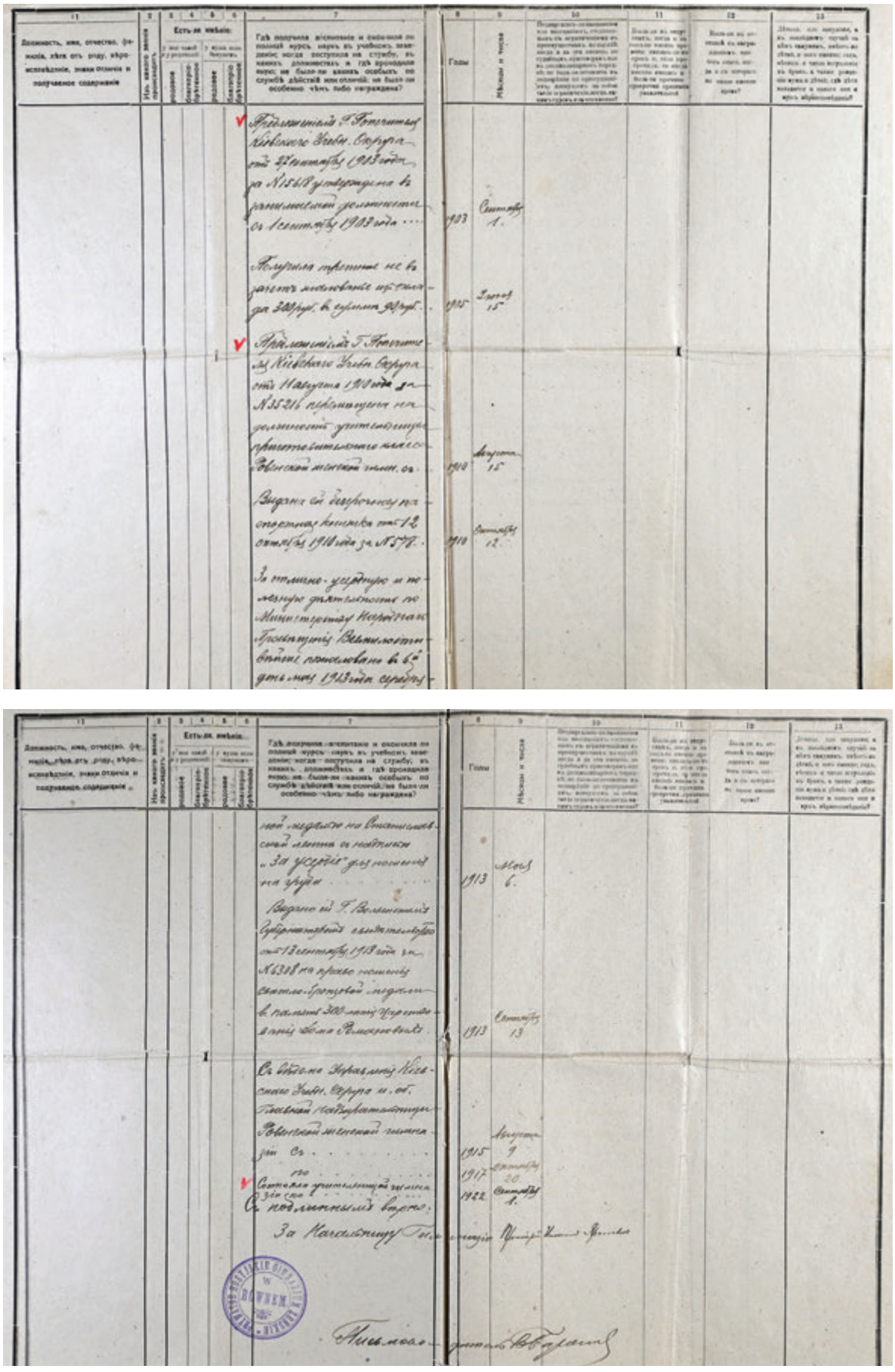

Свідоцтво Є. С. Подобєд на звання домашньої наставниці та домашньої учительки. 26 квітня 1912 р.
РОКМ КН 21166 ІІІД 13996

шої міської художньої виставки. Прикметно, що до цього дійства щонайбільше були причетні Едмунд Оценцький — директор Рівненського сільськогосподарського товариства, організатор першого у цьому повітовому місті музею; Надія Кришкевич — завідувачка телефонної станції, а також редактор однієї із місцевих газет (прізвище невідоме). Репрезентативності виставковому дійству додала участь відомих художників, як А. Богомаз, Г. Бурданов, Б. Владимирський, Є. Вржещ, М. Денисов, А. Рихтарський, В. Маковський та ін. [20, с. 205]. Імовірніше, отримати від них згоду на експонування художніх робіт у Рівному вдалося за посередництва М. Біляшівського, з яким особисто була знайома Н. Кришкевич й підтримувала листування [15].

Підсумовуючи викладений матеріал наголосимо, що у XIX ст. на українських землях і, зокрема, у Рівному, поступово долалася гендерна нерівність щодо доступу до знань жіноцтва. Це дозволило у подальшому долати стереотипи про нездатність жінок до освітнього і назагал громадського життя. І те, що в сучасній Україні в умовах повномасштабної російсько-української війни жінки займають активну життєву позицію і затребувані як у Збройних Силах України, так і в буденних клопотах тилового життя, якась часточка цієї міцності закладалася ще в «довгому українському XIX ст.».

Джерела та література:

1. Буряк Л. Жіноча освіта в Україні в контексті урбанізації. *Пам'ять століть.* 2006. № 2. С. 52—61.
2. Держархів Рівненської області (далі –ДАРО). Ф. 165. Оп. 1. Спр. 24.
3. ДАРО. Ф. 215. Оп. 2. Спр. 56.
4. ДАРО. Ф. 394. Оп. 1. Спр. 9.
5. ДАРО. Ф. 394. Оп. 1. Спр. 43.
6. ДАРО. Ф. 394. Оп. 2. Спр. 67.
7. ДАРО. Ф. 394. Оп. 1. Спр. 70.
8. ДАРО. Ф. 568. Оп. 1. Спр. 1.
9. ДАРО. Ф. 568. Оп. 1. Спр. 7.
10. ДАРО. Ф. 568. Оп. 1, Спр. 48б.
11. ДАРО. Ф. 568. Оп. 1. Спр. 58.
12. Друганова О. М. Приватна ініціатива в освіті України (Історико-педагогічний аспект): монографія. Харків: ДИВО, 2008. 556 с.
13. Єршова Л. Жіноча освіта на Волині: монографія. Житомир: Полісся, 2006. 488 с.
14. Жан-Жак Руссо: педагогічна діяльність. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/pedagog/13845/ (дата звернення: 06.11.2025)
15. Луц В. Культурно-мистецьке життя Рівного початку XX століття у листуванні Миколи Біляшівського. *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею*. Вип. IV. Рівне: Волинські обереги, 2006. С. 223—224.
16. О кредите на содержание в гг. Остроге и Ровно двухклассных городских училищ. 1897. Апреля 7. *Сборник постановлений по Министерству народного просвещения*. С. Пб. Т. VI. № 42. С. 274—278.
17. Положение о домашних наставниках и учителях. Указ правительствующему Сенату. 1834. Июля 1. *Сборник постановлений по Министерству народного просвещения*. С. Пб. 2-е изд. Т. 2: 1825—1855. № 337. С. 784—792.
18. Положение о народных училищах в губерниях: Киевской, Подольской и Волынской. 1869. Мая 26. *Сборник постановлений по Министерству народного просвещения.* Т. 4. № 416. С. Пб., 1871. С. 1212.
19. Прищепа О. Взаємодія державних і самоврядних структур у розвитку жіночої освіти у Рівному (початок XX ст.). *Наукові записки Національного університету «Острозька Академія»*. Серія «Історичні науки». Острог, 2014. Вип. 22. С. 98—110.
20. Прищепа О. П. Виставкова діяльність як засіб формування культурного довкілля повітових міст і містечок Правобережної України (XIX — початок XX ст.). *Проблеми історії України XIX — початку XX ст.*: зб. наук праць. Київ: Ін-тут історії України, 2015. Вип. 25. С. 196—207.
21. Прищепа О. Вулицями Рівного: погляд у минуле. Рівне, 2006. 223 с.
22. Прищепа О. Дівочий пансіон Маріанни Бондіні в освітньо-культурному середовищі Рівного (30—50-ті рр. XIX ст.). *Краєзнавство*: *наук. журнал* 2015. № 3/4. С. 167—173.
23. Прищепа О. До історії спорудження Рівненської жіночої гімназії (початок XX ст.). *Архітектурна спадщина Волині*. Зб. наук. праць. Вип. 3. /за ред. П. А. Ричкова. Рівне: ПП ДМ. 2012. С. 203—211.
24. Прищепа О. П. Міста Волині у другій половині XIX — на початку XX ст. Рівне: М. Дятлик, 2010, .
25. Прищепа О. П. «Місця зустрічі»: культурне довкілля міст Правобережної України (кінець XVIII — початок XX ст.): монографія. Рівне: М. Дятлик, 2019. 688 с.
26. Рівненський обласний краєзнавчий музей (далі — РОКМ). Похвальний лист учениці VII класу Ровенської жіночої гімназії Луцкевич Катерини. 11 травня 1907 р. КН 16183 ІІІД 9867.
27. РОКМ. КН 24806 ІІІФ 6517. Шкільна віньєтка випускниць Рівненської жіночої гімназії. 1910 р.
28. РОКМ. КН 27166 ІІІД 13996;
29. РОКМ. КН 27236 ІІІД 13997;
30. РОКМ. КН 27538 ІІІД 14014;
31. РОКМ. КН 27538 ІІІД 14097;
32. РОКМ. КН 27486 ІІІД 14069.
33. Сухенко Т. В. Жіноча середня освіта в Україні (XIX — початок XX ст.). *Український історичний журнал*. 1998. № 5. С. 63—74.
34. Україна в XIX столітті: людність та імперії /В. Шандра, О. Аркуша; Ін-тут історії України. Київ: Академперіодика, 2022. 436 с.
35. Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроби державного регулювання (1847—1914): зб. документів і матеріалів. Київ: Ін-тут історії України, 2013. 810 с.
36. Центральний державний історичний архів України (далі — ЦДІАК України). Ф. 707. Оп. 7. Спр. 36 б.
37. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 818. Спр. 37.
38. Zasztowt L. Europa Środkowo-Wschodnia a Rosja XIX—XX wieku. W kręgu edukacji i polityki. Warczawa, 2007. 561 s.

Олена СЕМЕНОВИЧ

ПОШТОВІ МАРКИ ПЕРІОДУ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ У ЗІБРАННІ РІВНЕНСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ: НОВІ НАДХОДЖЕННЯ

Формування колекції поштових марок, присвячених війні, у фондах комунального закладу «Рівненський обласний краєзнавчий музей» Рівненської обласної ради (далі РОКМ) є процесом динамічним і безперервним.

Автором у 2024 році була підготовлена стаття «Поштові марки періоду повномасштабного вторгнення в колекції Рівненського обласного краєзнавчого музею» [2].

У попередній праці було представлено перший каталог поштових марок, присвячених воєнним подіям, випущених «Укрпоштою» в період з травня 2022 р. по червень 2024 р., проте формування музейного зібрання триває, і впродовж року (червень 2024 р.— червень 2025 р.) колекція поповнилася низкою нових зразків поштової продукції, присвяченої подіям російсько-української війни. Вони не лише відображають ключові віхи сучасної історії, а й виступають засобом культурної комунікації, увічнення пам'яті та підтримки українського суспільства. Поповнення колекції у 2024—2025 рр. засвідчує не лише актуальність цієї тематики в культурному просторі, але й відкриває нові можливості для наукового аналізу та систематизації матеріалу.

Метою даної статті є продовження започаткованої роботи з каталогізації та введення до наукового обігу наступної частини колекції поштових марок, що надійшли до фондів РОКМ у період з червня 2024 р. до червня 2025 р., які ілюструють визначні події сучасної історії України.

До попереднього каталогу увійшло 26 марок. Структура каталогу складається з назви поштової марки, її походження, датування, розміру, техніки та матеріалів виконання, фондового номера, опису музейного предмету та події, якій він присвячений. До наступної частини каталогу увійшло 12 марок.

КАТАЛОГ

Марка-блок «Кримськотатарська вишивка — код народу», Укрпошта, 2024 р. (Рис. 1)

Розмір — 17,7х13,3 см.

Папір, спецдрук.

РОКМ КН 29488/IVф 691. Акт № 365/ 34 від 2.09.2024 р.

Марка-блок присвячена кримськотатарській вишивці, Автономній Республіці Крим.

Автономна Республіка Крим на поштовому випуску представлена кримськотатарською вишивкою (жіноча головна шаль «марама», середина XIX ст.), яка виконана в традиційній техніці тамбурної вишивки Qasnaq (кримськотатарською «к'аснак») із використанням металізованих (золотих) і шовкових ниток по домотканому полотну.

Зверху на блоці напис «Кримськотатарська вишивка — код народу. Автономна Республіка Крим».

Кількість марок в аркуші — 8+1 купон. Марки розміщені справа, зліва і в центрі — купон.

Номінал кожної поштової марки — U.

Зверху на марці напис «Україна», зліва вертикально «2024. Ukraina», справа — Тризуб, знизу — «Кримськотатарська вишивка».

Дизайн — Оксани Шуклінової.

Марка-блок «Українська вишивка — код нації. Харківська область», Укрпошта, 2024 р. (Рис. 2)

Розмір — 17,7х13,3 см. Папір, спецдрук.

РОКМ КН 29489/IVф 692. Акт № 365/ 34 від 2.09.2024 р.

Марка, присвячена українській вишивці, Харківській області, презентує витончену жіночу сорочку XIX століття, яка є втіленням традиційної вишивки цього регіону. Особливу увагу заслуговує мистецтво вишивки на рукавах сорочки, де зображені півні, що символізують сонце, світло та пробудження життя.

Кількість марок в аркуші — 8+1 купон. Марки розміщені справа, зліва і в центрі — купон.

Зверху на блоці напис «Українська вишивка — код нації. Харківська обл.»

Зверху на марці напис «Україна», зліва вертикально «2024. Ukraina», справа — Тризуб, знизу — «Сорочка (фрагмент). Харківська обл.».

Дизайн марки створений Оксаною Шукліновою, яка передала красу та багатство вишивки Харківщини. Марка має номінал F.

Марка-блок «Героїчні професії. Янголи війни», Укрпошта, 2024 р. (Рис. 3)

Розмір — 11,2х14,4 см.

Папір, спецдрук.

РОКМ КН 29490/IVф 693. Акт № 365/34 від 2.09.2024 р.

Марка-блок присвячена медикам: цивільним і військовим, які евакуюють поранених з поля бою, рятують їхні життя в «швидких» та операційних, надають медичну допомогу постраждалим від ворожих обстрілів.

Аркуш складається з 4-х марок і 5-ти купонів. Представлені марки є двох видів (по 2 штуки): «Медики. На полі бою» і «Медики. В операційній », які розташовані хрестоподібно. На одній марці зображено роботу медиків під час бойових дій, а на інший — у військовому шпиталі. На кожній марці вказано назву країни українською і англійською мовами «Україна», «UKAINA», Тризуб, назву марки, рік випуску «2024» і номінал М+5.00. На купонах, які розміщені у лівому та правому верхньому та нижньому кутах в чорно-білих тонах графічно проілюстровано роботу військових медиків. У центральному купоні зображено червоний хрест у колі, за ним розправлені крила. Нижче є напис «Янголи війни».

Рис. 1. Марка-блок «Кримськотатарська вишивка – код народу»

Рис. 2. Марка-блок «Українська вишивка – код нації. Харківська область»

Рис. 3. Марка-блок «Героїчні професії. Янголи війни»

Рис. 4. Марка-блок «Хвилина мовчання»

Блок сірого і бежевого кольорів. Зверху ліворуч вказана назва «Героїчні професії»

Внизу розміщено логотип Укрпошти, QR-код з посиланням на інтернет-магазин Укрпошти та штрих-код.

Художник — Олександр Охапкін.

Марка-блок «Хвилина мовчання», Укрпошта, 2024 р. (Рис. 4)

Розмір — 15,1х11,5 см.

Папір, спецдрук.

РОКМ КН 29553/IVф 695. Акт № 365/34 від 2.09.2024 р.

Блок складається з 5-и марок. На кожній марці відтворено роботу донецького художника Сергія Майдукова «Марсове поле. Львів». На ньому зображено військове кладовище із блакитно-жовтими та червоно-чорними прапорами на могилах загиблих Героїв. На передньому плані біля могили сидять дві жінки. На марках розміщено: у лівому верхньому кутку Герб України — Тризуб, напис назви країни англійською та українською мовами «Україна, UKRAINA»; у правому верхньому кутку рік випуску «2024»; у лівому нижньому назву марки «Хвилина мовчання»; у правому нижньому номінал і благодійний внесок «U+5.00». Замість шостої марки розміщене наближене зображення військового кладовища із фокусом на постаті двох жінок. Праворуч написаний фрагмент вірша Ліни Костенко «І жах, і кров, і смерть, і відчай… ».

Сам блок синього кольору, у лівому нижньому куті — фрагмент військового кладовища. Зверху ліворуч вказана назва марки і стилізована свічка. Ліворуч розташований штрих-код і QR-код з посиланням на сайт інтернет-магазину Укрпошти. У правому нижньому кутку розміщена емблема Укрпошти.

Марка-блок «Податки. Армія. Перемога», Укрпошта, 2024 р. (Рис. 5)

Розмір — 10,4х14,9 см.

Папір, спецдрук.

РОКМ КН 29555/IVф 696. Акт № 365/34 від 2.09.2024 р.

Блок складається з 6-и марок двох типів. Марки розташовані в дві колонки і один тип доповнює інший. Ліворуч розташовані марки першого типу з номіналом U. По центру зображено монету номіналом в 1 гривню на тлі роботи підприємств, яка обведена колом перфорації. Марки другого типу розташовані праворуч і мають номінал

А. З марки першого типу (монети) виходить куля на тлі бойових дій. Тло кожної марки розділене на два кольори: бежевий (зверху), синій (знизу). На кожній марці вказано номінал, рік випуску «2024», назву країни українською і англійською мовою «Україна, UKRAINA», Малий Герб України — Тризуб.

Блок бежевого кольору. Зверху праворуч на стрічці напис назви блоку «Податки. Армія. Перемога». Внизу розміщений логотип Укрпошти і у правому нижньому кутку QR-код з посиланням на сайт інтернет-магазину Укрпошти.

Художник Олександр Нікітюк.

Марка-блок «Батальйон «Пухнасті». Собачки», Укрпошта, 2024 р. (Рис. 6)

Розмір — 11,4х12,3 см.

Папір, спецдрук.

РОКМ КН 29556/IVф 697. Акт № 380/49 від 4.11. 2024 р.

Блок складається з 6-и марок. На кожній марці зображено маленьке руде цуценя, яке сидить на руках в українського військового. Разом з воїном песик лапкою притримує автомат, який перев'язаний жовто-блакитною стрічкою. З лівої сторони вертикально міститься напис назви марки «Батальйон «Пухнасті». Собачки». У правому нижньому кутку розміщено малий Герб України — Тризуб і рік випуску «2024». Внизу вказано номінал разом з благодійним внеском «U+5» і назва країни українською і англійською мовами «УКРАЇНА, UKRAINA».

Блок білого кольору, ліворуч і праворуч марок містяться собачі сліди. У лівому нижньому кутку розміщено зображення вибухонебезпечних предметів: мін, гранат і т.п. Знизу чорним і жовтим шрифтом зазначена назва блоку «Батальйон «Пухнасті». Собачки». У правому нижньому кутку зображено собаку-сапера породи вівчарка у відповідному костюмі.

З правої сторони блоку розміщено логотип Укрпошти, штрих-код і QR-код з посиланням на сайт інтернет-магазину Укрпошти.

Марка-блок «Під покровом Богородиці. До дня захисників і захисниць України», Укрпошта, 2024 р. (Рис. 7)

Розмір — 10,4х10 см.

Папір, спецдрук.

РОКМ КН 29557/IVф 698. Акт № 388/57 від 2.12. 2024 р.

Блок складається з 6-и марок. На кожній марці центральне місце займає постать Богородиці у червоному омофорі і синьому хітоні. Вона тримає покров, вишитий традиційним орнаментом і хрестами. Під покровом по праву руку Богородиці стоять козак з шаблею і солдат УПА. По ліву руку стоять сучасні захисник і захисниця у формі ЗСУ зі зброєю в руках. За Богородицею висить вишитий рушник, який зверху прикрашений осінньою композицією з листочків і ягід калини. У лівому верхньому кутку розміщено малий Герб України — Тризуб, під ним — рік випуску «2024». У правому верхньому кутку міститься напис країни українською і англійською мовою «Україна. Ukraina». У лівому нижньому кутку вказано назву марки «Під покровом Богородиці», а у правому нижньому — номінал з благодійним внеском «U+5. 00».

Блок має рамку, яка обрамляє марки, зеленого кольору. Зверху, ближче до правого боку, розміщено напис «До дня

Рис. 5. Марка-блок «Податки. Армія. Перемога»

Рис. 6. Марка-блок «Батальйон «Пухнасті». Собачки»

Рис. 7. Марка-блок «Під покровом Богородиці. До дня захисників і захисниць України»

Рис. 9. Марка-блок «Країна волонтерів»

Рис. 8. Марка-блок «Батальйон «Пухнасті». Котики»

захисників і захисниць України». Ліворуч зверху розміщені п'ять тризубів різного кольору, ліворуч внизу — інформація про випуску. Внизу з лівого боку розташовано логотип Укрпошти, а праворуч внизу — штрих-код і QR-код з посиланням на сайт інтернет-магазину Укрпошти.

Художник Олександр Охапкін.

Марка-блок «Батальйон «Пухнасті». Котики», Укрпошта, 2024 р. (Рис. 8)

Розмір — 11,4х12,3 см.

Папір, спецдрук.

РОКМ КН 29600/IVф 699. Акт № 388/57 від 2.12. 2024 р.

Блок складається з 6-и марок. На кожній марці зображене кошеня, хутро якого трьох кольорів: білого, чорного, рудого. Воно сидить на плечі українського військового. З лівої сторони вертикально міститься напис назви марки «Батальйон «Пухнасті». Котики». Зверху розміщена назва країни українською і англійською мовами «УКРАЇНА, UKRAINA», а нижче — малий Герб України — Тризуб. Рік випуску зазначено у лівому нижньому кутку «2024». Внизу вказано номінал разом з благодійним внеском «U+5».

Блок білого кольору. З лівої сторони зображено трьох мишок. У лівому нижньому кутку розміщено рудого кота з мишкою в зубах. Знизу чорним і жовтим шрифтом зазначена назва блоку «Батальйон «Пухнасті». Котики». Праворуч біля напису зображено трьох мишок біля шматочка сиру. З правої сторони блоку розміщено логотип Укрпошти, штрих-код і QR-код з посиланням на сайт інтернет-магазину Укрпошти.

Художник Наталія Кохаль.

Марка-блок «Країна волонтерів». Укрпошта, 2024 р. (Рис. 9)

Розмір — 10,4х10 см.

Папір, спецдрук.

РОКМ КН 29716/IVф 700. Акт № 412/16 від 26.02. 2025 р.

Блок складається з 6-ти марок. На кожній марці зображено автомобіль волонтерів з відповідним номерним знаком, який вщент заповнений всім необхідним, що потребують військові на фронті. Машина їде крізь бомбардування: видно вибух біля правого заднього колеса. У лівому верхньому кутку розміщено Малий Державний Герб України — тризуб, написи «Україна, UKRAINA» і рік випуску «2024». У правому верхньому — номінал марки з благодійним внеском «U+5». Внизу розташовано напис назви марки «Країна волонтерів». Блок синього кольору, стилізований під панораму міста у вечірніх сутінках. Зверху розміщено напис «До міжнародного дня волонтерів». З лівого боку внизу розташовано штрих код і QR-код із посиланням на інтернет-магазин Укрпошти, а внизу праворуч — логотип Укрпошти.

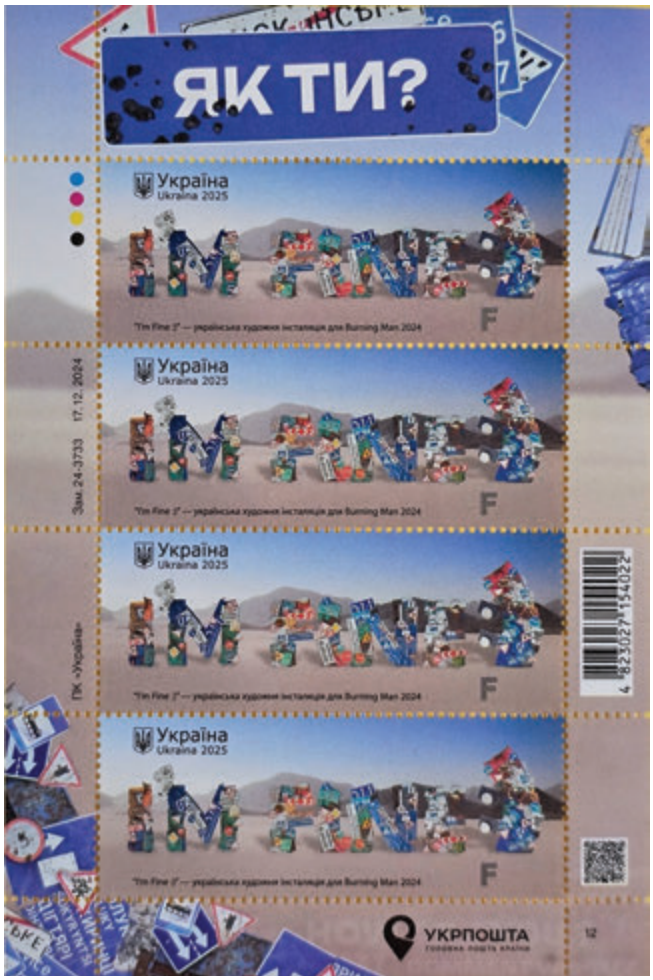

Рис. 10. Марка-блок «I'm FINE:))»

Рис. 11. Марка-блок «Героїчні професії. Місія: Правда»

Рис. 12. Марка-блок «До Дня піхоти. Сіль землі»

Художник — Анастасія Бондарець.

Марка-блок «I'm FINE:))». Укрпошта, 2025 р. (Рис. 10)

Розмір — 9,1x13,7 см.

Папір, спецдрук.

РОКМ КН 29717/IVф 701. Акт № 412/16 від 26.02. 2025 р.

Блок складається з 4-х марок. На кожній марці зображено інсталяцію «I'm Fine», яку створив медіапроєкт Ukrainian Witness у співпраці з українським митцем Олексієм Саєм для фестивалю «Burning Man» (2024), що проходив у США (штат Невада, пустеля Блек-Рок). Це 32-метрова металева конструкція, вагою 10 тон, створена з уламків, зібраних на територіях, що постраждали від російсько-української війни. У лівому верхньому кутку розміщено Малий Державний Герб України — тризуб, написи «Україна, UKRAINA» і рік випуску «2025». Внизу розташовано напис: «I'm Fine» — українська художня інсталяція для «Burning Man» (2024). Сам блок стилізований під пустелю Блек-Рок у штаті Невада, США. У лівому нижньому кутку, праворуч вверху і у верхній частині розміщені понівечені дорожні знаки та фрагменти із зруйнованих будівель (матеріал для інсталяції). Зверху на дорожньому знакові є напис «Як ти?». Внизу праворуч розміщено логотип Укрпошти, а праворуч — штрих код і QR-код із посиланням на інтернет-магазин Укрпошти.

Дизайн Ukrainian Witness.

Марка-блок «Героїчні професії. Місія: Правда», Укрпошта, 2025 р. (Рис. 11)

Розмір — 9,2x13,4 см.

Папір, спецдрук.

РОКМ КН 29833/IVф 703. Акт № 436/40 від 18.06. 2025 р.

Поштова марка «Місія правда» із серії «Героїчні професії» присвячена медівникам, які працюють на фронті.

На блоці зліва на червоному тлі зображено дві постаті журналістів біля зруйнованої будівлі. Поруч стилізоване зображення зламаного пера та чорний вибух бомби. Біля паркану майорить синьо-жовтий прапор. У лівому кутку внизу знаходиться QR-код з посиланням на інтернет-магазин Укрпошти.

На блоці розміщено 6 марок на червоному тлі, на яких зображені журналісти з камерою та мікрофоном в руках. Позаду них вибух, палаючий уламок ракети. Вгорі помітно снаряд або чорну кулю, що летить.

Зліва по вертикалі напис: «Місія правда», знизу горизонтально — «Україна. Ukraina 2025».

Номінал кожної поштової марки — U.

Художник — Антон Логов.

Марка-блок «До Дня піхоти. Сіль землі», Укрпошта, 2025 р. (Рис. 12)

Розмір — 11,8x16,3 см. Папір, спецдрук.

РОКМ КН 29836/IVф 704. Акт № 436/40 від 18.06. 2025 р.

Марка-блок присвячена воїнам-піхотинцям ЗСУ.

На блоці зліва зображений український військовослужбовець у сучасному бойовому спорядженні: камуфляжна форма, шолом з окулярами, захисні наколінники. У руках тримає штурмову гвинтівку. Над головою солдата золотий вінок з великим Тризубом в центрі. Позаду двоє солдатів у тому ж обмундируванні, які рухаються разом. Фон — похмуре небо, можливо, дим від бою, а під ногами — ґрунтова дорога. Зверху ліворуч є горизонтальний напис «До Дня піхоти Сіль землі». На блоці розміщено 6 марок, на яких зображена велика нога солдата, яка наступає на російського двоголового орла — символ російської армії. Зверху є напис «УКРАЇНА», під яким Тризуб, поряд — «До Дня піхоти. Сіль землі». Ліворуч вертикально зверху напис «2025. UKRAINA». Знизу розміщено номінал із благодійним внеском «U+8» (ліворуч) і емблему сухопутних військ (праворуч).

Художник — Андрій Єрмоленко.

Джерела та література:

1. РОКМ. Інвентарна книга № 3/427 IV Ф (Філателія).
2. Семенович О. Поштові марки періоду повномасштабного вторгнення в колекції Рівненського обласного краєзнавчого музею// Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Збірник наукових праць. Вип. XXII: матеріали Всеукраїнської конференції «Культурна спадщина в умовах війни: виклики та стратегії збереження/ упор. Яремчук О., Морозова О. Рівне, 2024. С. 144—150.

Тетяна СЕРЕМУЛЯ

СКУЛЬПТУРИ АНТОНА ОСИНСЬКОГО: ТОМА АКВІНСЬКИЙ, СВЯТИЙ БОНАВЕНТУРА, СВЯТИЙ ПЕТРО У КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА «ЗАМКИ ТЕРНОПІЛЛЯ»

У кожного народу своя культура. Та замало її створити, треба навчитися її зберігати. Таке вміння шанувати свої культурні цінності є доказом справжньої культури народу, показником його інтелекту, духовної зрілості.

Не слід забувати, що культурні надбання, це саме той чинник, що пов'язує сучасність народу з його минулим та глибоко проникає в його майбутнє. Тому збереження культурної спадщини народу забезпечує його групову окремішність як нації. Особливою пам'яткою національного значення є костел отців Бернардинів у місті Збаражі, дві стрункі вежі, що виринають над містом, створюють особливий колорит та зачаровують своєю красою та величністю.

Масштабна відбудова монастирського комплексу розпочалася у 1723 році старанням Йосифа Потоцького, який виділив на це кошти.

У 1729 році був збудований великий дерев'яний монастир для розміщення в ньому більшої кількості монахів.

Було розібрано старий мурований костел, 27 травня 1746 року був освячений наріжний камінь сучасного костелу Луцьким каноніком ксьондзом Ігнатієм Струтинським в присутності Станіслава Потоцького і його дружини Гелени. Повністю було закінчено будівництво костелу 2 серпня 1755 року та освячено Луцьким єпископом Антонієм Еразм Волловичем [4, с. 5].

Після смерті фундатора монастиря та костелу у 1760 році Станіслав Потоцький був похоронений в Збаразькому костелі Св. Антонія, в якому архітектор Колумбані у 1761 році збудував для нього надгробок. Протягом деякого часу у 1773 році на цьому місці було споруджено вівтар Чудотворної Ікони Збаразької Божої Матері [4, с. 5].

Вівтар було виготовлено на кошти Галецького. У вівтарній ніші знаходилося дві ікони Ченстоховської Матері Божої і Чудотворний образ Збаразької Богородиці, третій образ знаходився над нішею, він втрачений. У Польщі в місті Пралковичі знаходиться оригінал ікони. У Збаразькому костелі на даний час зберігається ікона освячена Папою Римським, старанням Ігнатія Токарчука (єпископа Перемишля).

Вівтар Матері Божої Збаразької було виготовлено у 1790 році, він розміщувався з південного боку арки даху, був одноповерховим та одноосьовим, з розширеним фронтоном. По центру дві пари колон з пілястрами на задньому плані, з яких зовнішні були розташовані в шаховому порядку, а внутрішні виступали вперед. На іконописі тонкий портрет з монограмою Марії, оточений сяючою славою. На головному полі в профільному обрамленні, замкнутому складною аркою, розміщено зображення Божої Матері 1789 року — копію Ченстоховської ікони XVI ст., врятовану з постраждалого від пожежі парафіяльного костелу в Збаражі.

У центрі вівтаря був розпис із зображенням Пресвятої Богородиці. Між колонами на консолях з боку південного проходу була розміщена фігура чоловіка, з боку просто зображено фігуру жінки. До сьогодні збереглися лише пошкоджені елементи, позначені символами. Можна припустити, що вони представляли Св. Йосипа і Св. Батьки Анни-Марії. На вівтарі чудове різьблення «Зустріч біля золотих воріт», яка розповідає про чудесне зачаття Марії. Таким чином скульптори хотіли в дерев'яній скульптурі проілюструвати цей момент, На гравюрах проілюстрована ідея свободи Марії від первородного гріха, що супроводжують тексти про Зачаття Пресвятої Богородиці, чудо від поцілунку, вміщених у францисканських рукописах з поч.

XVI ст., зустріч біля Золотих воріт, на ньому Богородиця зображена не зачатою від поцілунку, але дивовижним чином — як квітка [10, с. 28].

Протягом 1756—1859 рр. інтер'єр костелу оздоблювався різьбленими і позолоченими вівтарями, їх було тринадцять, які виготовив на замовлення Львівський скульптор Антон Осинський. Інтер'єр костелу відзначається майстерно різьбленими вівтарями і амвоном (збереглося дванадцять бокових вівтарів по шість в обох бічних навах). Тринадцятий (головний) втрачений, збереглася лише верхня частина вівтаря і дві скульптури, висота яких до двох метрів. Усі вівтарі костелу високої художньої якості кінця XVIII ст.. доби бароко, дерево, різьба, поліхромія (краска, яка наноситься на левкас), суміш клею і крейди.

Антон Осинський був молодшим скульптором та учнем відомого та геніального Іоана Георгія Пінзеля. У деяких історичних джерелах вказано, що Антон Осинський народився у м.Збаражі 1720 року, згадується про батьків Валентина та Катерину., тут скульптор працював над оздобленням костелу Св. Антонія, а помер, приблизно у 1765 році. Був швагром Петра, Івана та Матвія Полейовських. За Горнунгом, закінчив навчання в Бучачі перед 1750 роком в майстерні Іоана Пінзеля, про що свідчить багато стилістичних запозичень. Працював у таких містах як Збараж, Бучач, Львів, Польщі.

Основними роботами майстра є статуї головного вівтаря Домініканського костелу у Львові. У 1754—58 рр. виконав головний і два бічні вівтарі у костелі

Бернардинів у Лежневі (тепер Львівська обл.), у 1755—58 рр.— працював над оформленням костелу Бернардинів у Лежайську (Польща), виготовив фігури, що оздоблювали ковчег Святих Дарів, вісім бічних вівтарів. Автором створено скульптури вівтарів св. Йосифа і св. Валентина у костелі в Наварії, у Збаражі.

Прожив цей скульптор лише 44 роки, але після себе залишив неоціненну спадщину дерев'яних робіт, які ще повністю не досліджені, навіть не віднайдені. Оскільки Антон Осинський був швагром Петра, Івана та Матвія Полейовських, був одружений на їхніх сестрі- красуні Розаліїї, відповідно і працював разом з ними.

«Для здійснення своїх грандіозних планів М. Потоцький запрошував кращих місцевих майстрів та іноземних архітекторів. У нього творили Бернард Меретин, Іоан Георгій Пінзель, Мартин Урбанік, Йоган Пільцер, Готфрід Гофман, Аетон Штіль, Матвій Полейовський, Францішек Олендський. Наявні архівні документи, зокрема листування скульптора Матвія Полейовського з Почаївським монастирем, підтверджують припущення, що при маєтку М. Потоцького були «Фабрики», де навчали ремеслу шляхом учнівства в цехових майстернях, під керівництвом досвідчених архітекторів та скульпторів. Із листа Матвія Полейовського: «Його величність фундатор настояв на тому, щоб я почав сницарську роботу в Почаївській церкві, бо знав мене з дитячих літ, коли я вчився різьби та архітектури в його метрів, котрі при його фабриках повмирали». Потоцький ревно дбав, щоб майстри, які потрапляли на його фабрики, були найкращими, добре знали свою справу і ніколи не скупився в оплаті: «Фабрики. Майже усі в моїх маєтках є, слава Богу, без скривдження львівських майстрів, бо регулярно беруть оплату. Відчуваю постійну добру волю шляхетного львівського магістрату, звідки по рекомендації їхмрсців панів, Прнзидентові мулярі до цих же моїх фабрик були залучені». У середині 1740-х рр. при маєтку Потоцького в Бучачі появляється талановитий скульптор Іоан Георгій Пінзель, який став основоположником нової барокової експресивної пластики, якій немає аналогів в Європі [7, с. 11]

З правої сторони головного вівтаря костелу оо. Бернардинів знаходилися скульптури: Апостола Петра, св. Францішка з Асижу і Домініка. З лівої сторони: Апостола Павла, Бонавентури і Томаша з Аквіни. Дванадцять вівтарів було виготовлено Збаразькому костелі Св. Антонія. В центральній лівій наві знаходився вівтар Матері Божої Збаразької. З правої сторони- Святого Юзефа. Роботи Антона Осинського знаходилися по правій та лівій стороні. Правий боковий вівтар правої нави Святої Анни, поряд біля першого вікна — Матері Божої Болесної. Під другим — святого Онуфрія. Третій — Святого Міхала. Зліва — бокова нава Центрального вівтаря — скульптура святого Францішка з Асижу, та вівтар розп'ятого Христа. Другий- Яна Непомука, третій- святої Мученицї Теклі, ще два вівтарі знаходилися у бокових «філярах» — (перехід між центральною і боковими навами), з правої сторони — вівтар св. Петра з Алькантори та з лівої святого Іова. Вівтар св. Михаїла і Теклі був перенесений з парафіяльного костелу.

Колекцію дерев'яної скульптури можна оглянути в експозиції Національного заповідника «Замки Тернопілля».

Скульптура Святого Томаша з Аквіни — представлено різьбу в дереві, приблизно 1790 р. Скульптура вирізьблена з липового дерева, тонкою вишуканою різьбою, м'якими пластичними лініями, благородними жестами. На скульптурі зображено мотив сонця домініканського чину, оздоблюючий туніку на висоті грудей, та видимий мотив відкритої книги, котру Аквіната тримав у лівій руці. Монах зображений у стоячій поставі, а його тіло перехиляється злегка в ліву сторону. Голова повернена вліво, праву руку висуває вбік, другу — позбавлену долоні, витягує до переду. Ліва нога також виступає до переду. Обличчя, руки і стопи оздоблювала поліхромія, зараз збережена фрагментарно. На поверхні одягу помітні залишки сріблення. Ця скульптура являє собою Святого Томаша з Аквіну, католицького святого, філософа-схоласта, монаха-домініканця, учителя Церкви, та християнського святого. На даний час скульптура представлена в експозиції Національного заповідника «Замки Тернопілля». Вона захоплює туристів своєю величністю, красою, багатством, старовиною, але, на жаль, ще не відреставрована. Скульптор надзвичайно чітко відтворив особливості та тонкощі особи Томаша з Аквіни.

Святий Тома був одним із найвизначніших мислителів всесвітньої історії, засновником теологічної і філософської школи томізму. Святий Томаш з Аквіну був найвизначнішим та найвпливовішим мислителем всесвітньої історії. Теолог, філософ-схоласт, монах-домініканець, учитель Церкви та католицький святий. Засновник теологічної і філософської школи томізму. Народився святий у замку Рокказенка, поблизу Аквіно, Сицилійське королівство.

Святий Аквінат створив своєрідну енциклопедію католицького богослов'я «Сума теології», в якій усі питання пізнання природи і суспільства розглядалися з позиції теологічного раціоналізму. Висунув ідею гармонії віри й розуму. Розрізняв істини розуму та істини одкровення, вважаючи останні недоступними розуму, підвладними лише душі. Автор 5 доказів існування Бога. Існує чудова легенда про те, що одного дня Томі Аквінському явився сам Бог і сказав: «Ти, Тома, написав чимало хороших праць, доводив моє існування, захищав віру: Тепер і я можу зробити щось для тебе: Скажи мені: чого ти прагнеш. На це Тома відповів: «Нічого, окрім Тебе». Після смерті Тому Аквінського визнали святим.

Святий Бонавентура — різьба в дереві 1790 р. Це різьба мужчини вбраного в туніку, що делікатно скручена тулубом до осі тіла. Голова повернена в сторону правого плеча. Мужчина праву руку без долоні висуває перед себе, ліва, що має подібну втрату, зігнута в лікті, спрямована вбік. Цей рух постаті не має ознак динамізму. Певну штивність виражає уклад шати щільно огортаючої тіло. Шари складок створено ритмічно, обличчя — повне, видимий ніс, високе чоло, вкрите скромно розрізьбленими волосинками, справляє враження простої людини. Відкриті частини тіла поліхромовані, мають відтінок лагідного помаранчевого кольору, покритого жовтавими плямами воскових шат. Шати зберегли залишки сріблення. Крім вказаних вище пошкоджень різьба позбавлена дрібних фрагментів шат.

Її стан збереження добрий. Мужчина мав на голові кардинальський капелюх, а в лівій руці тримав пасторал. Ця скульптура представляє Святого Бонавентуру, італійського філософа та теолога, учителя церкви та католицького святого. В іконографії зображається як францисканський монах із кардинальським хрестом на грудях, у кардинальській мантії, або як теолог над книгою. Його атрибути: ангел що несе митру, кардинальський капелюх у руці або в ногах, хрест у руці.

Значення Св. Бонавентури в історії церкви надзвичайно велике, він вважається другим після Св. Томи з Аквінату велетнем і розумом і серцем. Жив в епоху Середньовіччя і тепер є класиком епохи середньовіччя та найбільшою постаттю XIII ст. Відзначався величезною активною духовною діяльністю в колах де переважало вище духовенство, заслужив титул: «doctor devotus», (Благочестивий учитель) і «doctor seraphicus» (серафічний учитель). Його творчість була основана на любові до ближнього. Любов є найвищим проявом ангельських чинів- серафимів. Він вів надзвичайно аскетичний, невибагливий та простий спосіб життя, швидко знаходив довіру у людей будь- яких верств населення. Він вважається містиком, був захисником Божих істин, його творча діяльність справляла велике враження не лише на вірян, але й на високоосвічених людей.

Скульптура Святий Петро (Павло) — різьба представляє постать стоячого мужчини, одітого в довгу туніку з рукавами і плащем, перекинутим через ліве плече. На ногах має сандалі. Його голова з обличчям без виразу, покрита пишним шаром волосся. Перехиляється до правого плеча, праву руку витягає перед себе, ліву направляє в бік. Чітко та пропорційно зображені позиції ніг, з яких права незначно висунута до переду і легко зігнута в коліні. Фактором певного динамізму є пас тканини, що обволікує плечі, який символізує плащ, розвіяний подмухом вітру. На поверхні різьби помітні залишки сріблення і поліхромії, законсервовані воском. Різьбі бракує фрагментів долоні і шат. Фігура знаходилася по правій стороні головного вівтаря і мала атрибути в постаті відкритої книги, тримаючої в лівій долоні, а також меча, на якому опиралася ліва рука. На підставі передвоєнної фотографії можна встановити, що фігура знаходилася по правій стороні головного вівтаря і мала атрибути у вигляді відкритої книги, яку святий тримав у руці, а також меча, на якому опиралася ліва рука. На підставі цих деталей можна стверджувати, що представляла святого Апостола Павла.

Петро і Павло — були учнями Ісуса Христа та після його смерті поширювали Євангеліє. Петро був покликаний в апостоли та отримав ключі від Царства Небесного. Саме апостолу Петру з'явився Ісус Христос після Воскресіння. Апостол Павло довго переслідував християн, за що Бог покарав його сліпотою. Після прийняття хрещення Господь повернув йому зір. З цього часу він повірив у Христа та став на захист його ідей.

Ще одна скульптура вражає своєю майстерністю. Вираз обличчя не підносить його на вершини експресії, але є виразним. Скульптура представляє мужчину в стоячій позиції, одітого в довгу туніку з широким поясом. Ліва рука відсунута вбік, обгортає його звій тканини. Правій руці, зігнутій у лікті, бракує передпліччя. Мужчина повертає голову вправо, обличчя позначене сумом, оточене довгим волоссям, що спадає на плечі, піднесене вгору. Представляє вона Апостола Івана Богослова і творить композицію до фігури Марії. Іван Богослов був одним із 12 апостолів, яких покликав Ісус Христос, і належав до його улюблених учнів. Коли всі Апостоли покинули Господа у його Страстях, Іван залишився і стояв разом з Матір'ю Ісуса під Хрестом. Він служив і оберігав її до Успіння.

Ще в заповіднику знаходиться дві скульптури меншої форми Св. Петра і Св. Павла. Характерними тут є жести піднесеної одної долоні і другої, вказаної вбік, а також уклад голови. Обличчя повні духовного піднесення, з пишним волоссям. Привезені вони з церкви села Чернихівці.

У побудові вівтарів А. Осинський використовує загальноприйняті алегоричні та Біблійні образи, що є центральними в структурі декору, оточені крилатими голівками янголів, путті, сонячними променями, декоративними хмарками–драперіями. Однак, ще у 18 ст., великий вівтар, оздоблений скульптурами А. Осинського, згорів, вогонь проник і в середину костелу, внаслідок чого постраждав головний вівтар та фрагменти бічних. Твори А. Осінського збереглися тільки на бічних вівтарях.

Сьогодні костел Св. Антонія з комплексу бернардинського монастиря в Збаражі — пам'ятка національного значення та один з об'єктів Національного заповідника «Замки Терпопілля». У храмі збереглися фрагменти розписів Станіслава Строїнського й окремі вівтарі зі скульптурними оздобленнями.

Ми пишаємося тим, що славний скульптор жив і творив в нашому краї, він залишив у спадок безцінні пам'ятки

мистецтва. Більша частина шедеврів Осинського, які захоплюють своєю експресією та динамізмом, зберігаються у збірках музеїв Тернополя, Львова та Польщі. Період 1740—1770 рр. пов'язаний з діяльністю таких відомих скульпторів як Іоанн Георгій Пінзель та Антон Осинський, творчість яких єднає спільність пластичної мови, стильових характеристик, технічних засобів. Вони близькі між собою за мистецькими інтенціями, створили новий напрямок у скульптурній пластиці, що дістав назву «львівська пізньобарокова скульптура», що досягла найвищого розвитку у II пол. XVIII ст. На даний час в костелі знаходиться тільки декілька скульптур та вівтарі, які потребують детального обстеження, вивчення та дослідження.

Джерела та література:

1. Возницький Б. Г. Микола Потоцький. Бернард Меретин. Іоан Георгій Пінзель. Львів: Центр Європи, 2005. 159 с.
2. Возницький Б. Г. Франсиск Оленський — львівський скульптор другої половини XVIII ст.: каталог виставки / ред. В. Тріпачук. Львів, 1995. 31 с.
3. Гайдай Л. Історія України в особах, термінах, назвах і поняттях. Луцьк; Вежа, 2000.
4. Мандрик О. Є. Римо-католицький костел і монастир святого Антонія у м. Збаражі. *Вісник історії краю.* 1998. Т. 8 (35), № 8. [11. С.5]
5. Словник художників України / упорядн.: М. Г. Лабінський. Київ, 1973.
6. Стецько В. Патріарх української культури // Вісник Тернопілля. 1994. 23 грудня.
7. Стецько В. Пінзель і Тернопільщина. Тернопіль: Вид-во «Підручники і посібники», Тернопіль 2007, 47 С.
8. Стецько В. І. Таїна Пінзеля. Київ, 2012. 166 с.
9. Hornung Z. Antoni Osinski- najwybitniejszy rzezbiarz lwowski XVIII stuliecia. Warszawa, 1937.
10. Hornung Z. Majster Pinsel snycerz. Karta z dziejów polskiej rzeźby rokokowej. Wroclaw, 1976.

Марія СРІБНА

НАУКОВЕ КОМПЛЕКТУВАННЯ ФОНДІВ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ З ТЕМИ «ДІЯЧІ КУЛЬТУРИ ТА МИСТЕЦТВА СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ»

Вивчення діячів культури та мистецтва сучасної України є важливим для усвідомлення творчих процесів, які формують обличчя нації в умовах історичних і суспільних змін. Саме митці виступають носіями та творцями культурних смислів, що відображають цінності, традиції та прагнення українського суспільства. Аналіз їхньої діяльності дає змогу простежити тенденції розвитку мистецтва, вплив глобальних процесів на національну культуру та роль творчої еліти у збереженні й популяризації української ідентичності. Крім того, дослідження сучасних культурних діячів сприяє формуванню культурної пам'яті, підтримці молодих талантів і розвитку міжнародного культурного діалогу.

Враховуючи, що фондова колекція Національного музею історії України з теми «Діячі культури та мистецтва сучасної України» є великою та різноманітною, доцільно буде в даній розвідці розглянути деяких відомих представників театрального мистецтва. Зокрема, мова піде про яскравих діячів Київського національного академічного Молодого театру, який славиться своїми яскравими театральними постановками та зірковим складом акторів і режисерів.

Актуальність дослідження діяльності українських театрів сучасної України зумовлена їхньою ключовою роллю у збереженні культурної спадщини та відображенні суспільних трансформацій. У період воєнних викликів і глобалізаційних процесів театри стають не лише осередками мистецького експерименту, а й важливими майданчиками для суспільного діалогу, підтримки морального духу та консолідації спільноти. Вони активно реагують на події сьогодення, інтегрують сучасні художні форми та залучають нові покоління глядачів. Саме тому системний аналіз їхньої діяльності дозволяє глибше зрозуміти культурний розвиток країни та перспективи його еволюції. Документально-речові матеріали історії діяльності Молодого театру були відкомплектовані співробітниками НМІУ в кінці 2012 р. та в першій половині 2023 р. у м. Києві (вул. Прорізна, 17) [3]. Колекція складається із різноманітних нагород, грамот, фотографій та театрального реквізиту вистави «За двома зайцями» Михайла Старицького, що стала візитівкою театру [5].

Для музею збір матеріалів про діяльність театру є важливим, тому що це збереження живої історії національної культури та мистецтва. Театр — мистецтво миттєве: вистава відбувається тут і зараз, а після завершення залишається лише в пам'яті глядачів. Музей, збираючи афіші, макети декорацій, костюми, фотографії, особисті архіви акторів і режисерів, забезпечує збереження цього унікального культурного досвіду для майбутніх поколінь. Такі матеріали стають джерелом для наукових досліджень, виставок, освітніх програм і популяризації театрального мистецтва. Вони дозволяють простежити еволюцію творчих підходів, відкрити нові імена, зрозуміти, як театр реагував на суспільні зміни та формував культурну ідентичність України.

Рис. 1. Фото «Сцени з вистави «Звичайна історія» (головні виконавці: свиня – народна артистка Т. Яценко; сусід – народний артист України Я. Гаврилюк) (2007 р. м. Київ)

Рис. 2. Фото сюжетне «Художній керівник Київського академічного Молодого театру Станіслав Мойсеєв» (2000-ні рр. м. Київ)

Серед відомих акторів Молодого театру варто виділити одних із засновників першої трупи — народних артистів України Ярослава Гаврилюка та Тамару Яценко [4, Рис. 1].

Ярослав Гаврилюк (1951—2021 рр.) був одним із списку 26 акторів, які заснували першу трупу Молодого театру в Києві у 1979 р. «Я стояв біля витоків Молодого. Цей театр — мій дім» — казав актор [2]. Акторську освіту Я. Гаврилюк здобув у 1976 р. закінчивши Київський державний інститут театрального мистецтва імені Карпенка-Карого (курс Богдана Ставицького). В одному з інтерв'ю актор розповідав, що «коли закінчив інститут і зібрався вступати до штату кіноакторів кіностудії ім. Довженка, Іван Миколайчук сказав мені: «Малий, що ти там робитимеш? Байдикуватимеш і питимеш горілку? Там і без тебе є кому це робити. Іди до театру, виробляй професійні навички — хорошого актора завжди побачать і будь-де знайдуть» [2].

Я. Гаврилюк до останніх днів життя працював на сцені Молодого театру. Він майстерно володів акторською технікою. Основні ролі в театрі: Корчагін «З весною до тебе повернусь» О. Казанцева, реж. О. Заболотний; Антон «Піти й не повернутись» В. Бикова, реж. В. Семенцов; Голохвостий «За двома зайцями» М. Старицького, реж. В. Шулаков; Біллі «Політ над гніздом зозулі» Д. Вассермена, реж. В. Шулаков; Поприщин авторська моновистава «Записки божевільного» М. Гоголя; Франц «Гра королів» П. Когоута, реж. Т. Криворученко; Земляніка «РЕхуВІлійЗОР» за М. Гоголем-М. Кулішем, реж. С. Мойсеєв; Подколесін «Одруженні» М. Гоголя, реж. Т. Криворученко; сусід «Звичайна історія», реж. Т. Криворученко [4].

Окрім того, актор відомий своїми ролями в кіно: Гриць «Дударики» С. Клименка (1980 р.); Лук'ян Соколюк «Вавилон-ХХ» І. Миколайчука (1979 р.); Сашко Грач «Граки» К. Єршова (1982 р.); Капніст «Душа з призначенням прекрасним» С. Клименка (1997 р.) та ін. [6]. Впродовж кар'єри актор отримав безліч нагород, зокрема, премію в номінації «За кращу чоловічу роль» у фільмі «Дударики» на Міжнародному фестивалі «Молодість» (1981 р.) [7]. Я. Гаврилюк порівнюючи театр з кіном казав, що «театр — це постійний тренінг для актора. Приходити щодня об одинадцятій на репетицію, вміти зорганізуватися до певного часу, щодня працювати над собою — це безумовно, дисциплінує. Це більша відповідальність. Ти начебто вилітаєш на сцену і лишаєшся із глядачем сам на сам. Ніхто не підкаже, не допоможе, не зупинить цей процес, ти повинен триматися дві-три години підряд. Ця часова особливість дуже відрізняється від роботи в кіно. Але так вже вийшло — я все життя проіснував між кіно й театром» [2].

Варто зазначити, що окрім театрального мистецтва та кіно актор активно досліджував важливі сторінки української історії. Він разом із друзями (Анатолій Погрібний, Тарас Петриненко, Микола Жулинський, Марічка Бурмака, Василь Герасим'юк, Ігор Римарук), які належать до зовсім різних професій, створили громадську організацію «Герої Крут». Члени організації зібрали безліч історичного матеріалу та видали книгу про події української революції на поч. ХХ ст. [8]. Досліджуючи творчу діяльність Я. Гаврилюка варто наголосити, що це актор з непересічним хистом, який зумів поєднати майстерну сценічну й кіно-гру із глибоким осмисленням національної ідентичності. Його творчий шлях — яскравий приклад служіння мистецтву, культури і історичній пам'яті України.

Ще однієї провідною акторкою театру є Тамара Яценко (нар. 1955 р.), яка бездоганно володіє гротесковою формою та буффонадою, створюючи неповторні, запам'ятовувані образи. Освіту акторка здобула в театральній студії при Українському академічному драматичному театрі ім. Івана Франка (1975 р., майстерня Поліни Нятко та Петра Сергієнка) та в російській академії театрального мистецтва (1990 р.). Впродовж 1979—2022 рр. працювала в Київському молодіжному театрі (нині Київський національний ака-

демічний Молодий театр). Т. Яценко зіграла багато цікавих та характерних героїнь. Акторка вміє миттєво перейти від гумору до трагізму, що надає її грі несподіваної глибини. А її тембр і здатність інтонаційно «малювати» образ є одним із головних інструментів, що роблять персонаж живим. Навіть у другорядних ролях є своя маленька історія, яку актриса додає через дрібні, але промовисті деталі.

Однією із найкращих ролей Т. Яценко була зіграна у виставі «За двома зайцями». Як згадувала акторка в одному із інтерв'ю: «Коли режисер оголосив про постановку комедії «За двома зайцями», то вона почала ходити, як на роботу, на репетиції і дивитися, як Проню Прокопівну, яку мріяла зіграти, втілює в життя інша акторка. Якось режисеру не сподобалося, як та грає, і він спересердя звернувся до мене: «Покажи, що можеш. Поки читала монолог Проні, всі, хто був у залі, так реготали, що за животи хапалися» [1].

Впродовж 2003—2005 рр. вона була директоркою і художньою керівницею Київського коледжу театру і кіно. Популярність на телебаченні акторці принесла роль у комедійному телепроєкті «Шоу довгоносиків». Також вона знімалась у гумористичних телешоу «Мамаду» та «Весела хата». Акторка нагороджена численними нагородами та грамотами: літературно-художня премія ім. М. Старицького (2003 р.) за виконання ролі Проні Прокопівни у виставі «За двома зайцями»; лауреатка премії «Київська пекторалі» (2007 р.) у номінації «Найкраща роль другого плану» — за роль мадам Олександри в спектаклі «Голубка» тощо [9].

Т. Яценко є взірцем для молодих акторів, показуючи, як поєднувати талант і професіоналізм. Комедія, драма, трагікомедія, психологічний театр — усі ці напрями актриса опановує з однаковою майстерністю.

Окрім того, фондова колекція музею має документально-речові матеріали театрального режисера та художнього керівника Київського національного академічного Молодого театру (1996—2012 рр.; з 2025 р.), художнього керівника Національного академічного драматичного театру імені Івана Франка (2012—2017 рр.), доцента кафедри акторського мистецтва Київського національного університету театру, кіно і телебачення ім. Івана Карпенка-Карого Станіслава Мойсеєва (нар. 1959 р.), який значною мірою вплинув на модернізацію українського театру й створення вистав, що резонують із сучасністю [10]. Освіту С. Мойсеєв здобув у 1981 р. закінчивши об'єднаний акторсько-режисерський курс Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені Івана Карпенка-Карого (художній керівник курсу — Леонід Олійник). Того ж року розпочав професійну діяльність у Сумському драматичному театрі ім. Щепкіна, де працював режисером постановником. У 1988 р. режисер очолив Закарпатський обласний музично-драматичний театр (м. Ужгород). У багатьох своїх виставах С. Мойсеєв створював музичне оформлення, інколи виступав і як сценограф. А в 1990 р. колектив театру обрав С. Мойсеєва художнім керівником театру. Починаючи з 1992 р. С. Мойсев працює у Києві, де, зокрема, розпочинає викладацьку діяльність. Режисер здійснює постановки як запрошений режисер на сценах Національного академічного драматичного театру імені Івана Франка, у Київському російському театрі ім. Лесі

Рис. 3. Фото сюжетне «Сцена з вистави «Московіада»» (головні виконавці: Отто фон Ф. – О.Ступка; Олесько II Блазень – О. Вертинський) (2006 р., м. Київ)

Українки, у Київському театрі юного глядача та у театрі «Браво». У 1996 р. С. Мойсеєв очолив Київський академічний Молодий театр і керував ним до 2012 р. [10, Рис. 2]. За його керівництво театр реформувався, на його сцені працювали українські та закордонні режисери, зокрема Дмитро Богомазов, Дмитро Лазорко, Ігор Славінський, Бела Меро з Угорщини, Крістоф Фьотрі з Франції та інші. Він також співпрацював з українським письменником Юрієм Андруховичем, результатом цієї співпраці стала вистава «Московіада» [13, Рис. 3], яку у 2006 р. номінували на премію «Київська пекторалі» в категорії «Найкраща режисерська робота».

Режисер активно ставить класичну драматургію, експериментує з відомими текстами, перетворюючи їх на сучасні вистави. Дослідженню режисерської та організаційної діяльності С. Мойсеєва на посаді художнього керівника Київського академічного молодого театру (1996—2012 рр.) присвячена публікація Н. Соколенко «Режисерсько-організаційна діяльність Станіслава Мойсеєва у контексті реформування Київського академічного Молодого театру» [14]. Авторкою проаналізовано художньо-естетичні принципи режисерської діяльності майстра в 1996—2012 рр., які складають поняття режисерський театр С. Мойсеєва. Дослідницею виявлено, що розвиток театру полягав в тому, щоб суттєво оновити, розширити та збагатити театральний репертуар, також співпрацювати з іноземними режисерами, а також брати активну участь у фестивальній діяльності. Окрім того, на основі репертуарного аналізу дослідниця визначає, що «головний принцип роботи в основі репертуарної політики С. Мойсеєва полягає в органічному поєднанню сучасної («Четверта сестра» Я. Гловацького, «Звичайна історія» М. Ладо, «Лев і левиця» та «Мариновані аристократки» І. Коваль, «Любофф!» М. Шизгала, «Московіада» Ю. Андруховича, «Інкрустація» Л. Костенко «Торчілов» Н. Воронова) та класичної драматургії («Севільські заручини» р. Шерідана, «Дон Жуан» Ж. Ю. Мольєра [13, Рис. 4], «Дядя Ваня» А. Чехова, «Гедда Габлер» Г. Ібсена, «Голубка» Ж. Ануя, «Талант» М. Старицького, «В моєму кінці мій початок» Ф. Шиллера) специфікою якого є текстовий підхід («Синій автомобіль» Я. Стельмаха, «Трагедія Гамлета, прин-

Рис. 4. Фото «Сцени з вистави «Дон Жуан» (головні виконавці: Дон Жуан – С. Боклан, Сганарель – О. Вертинський)» (1997 р., м. Київ)

ца датського» В. Шекспіра, «РУхуВІлійЗОР» М. Гоголя та М. Куліші, «Русалонька» Л. Разумовської за Г. Андерсоном, «Кайдаші» М. Дубіни за І. Нечуй-Левицьким, «Хоровод любові» А. Шніцлера [12], «Конотопська відьма» Б. Жолдака за мотивами оповідання Г. Квітки Основ'яненка, «Сатисфакція» В. Шекспіра та ін.) [14, с. 167].

С. Мойсеєв створює вистави, що поєднують смислову насиченість із актуальністю — його постановки не лише показують класичні тексти, а й звертаються до глядача сучасною мовою, проводячи моральні й соціальні рефлексії через сцену. На чолі Молодого театру Мойсеєв провів глибоку театральну реформу: відкрив сцену для українських та іноземних режисерів, запровадив міжнародний фестиваль «Дім Химер» і налагодив співпрацю з театрами за кордоном. Режисер С. Мойсеєв через створення глибоких, художньо та соціально значущих постановок, а також через педагогічну працю формує нове обличчя вітчизняного театру. Його стиль — це експресивна проєкція актуальних тем, реформаторське бачення сценічної архітектури і вміння модернізувати класику мовою XXI століття. За свою діяльність режисер відзначений численними нагородами, частина з яких зберігається в НМІУ [11].

Таким чином, творча діяльність Т. Яценко, Я. Гаврилюка та С. Мойсеєва у Молодому театрі становить яскраву сторінку в історії сучасної української сцени. Т. Яценко вражає глибиною акторського перевтілення, здатністю органічно поєднувати драматизм і тонкий гумор, створюючи живі, психологічно багаті образи. Ярослав Гаврилюк вирізнявся багатоплановістю ролей, майстерним володінням сценічним словом та щирістю виконання, що дозволяло глядачеві відчути справжність кожного його героя. Режисер Станіслав Мойсеєв вніс у репертуар театру сучасний погляд на класичні й новаторські твори, поєднавши експериментальні сценічні засоби з глибоким змістом. Їхня робота в театрі сформувала високохудожній творчий простір, у якому поєдналися професійна майстерність, інтелектуальна насиченість і духовна енергія, що робить Молодий театр важливим центром культурного життя України.

Національний музей історії України продовжує поповнювати фондову колекцію матеріалами про відомих театральних діячів сучасної України, бо важливість співпраці музею та театру полягає в поєднанні двох потужних культурних інституцій, здатних взаємно збагачувати один одного та створювати новий рівень мистецької комунікації з глядачем. Музей надає театру історичний, культурний та візуальний контекст, відкриває доступ до унікальних експонатів, архівних матеріалів і мистецьких колекцій, які можуть стати ідеєю для створення вистав, декорацій, костюмів чи драматургічних концепцій. Театр, у свою чергу, оживлює музейний простір, перетворюючи його на сцену, де артефакти набувають нового життя через гру акторів, перформанси та інтерпретації. Така синергія не лише розширює аудиторію обох установ, але й поглиблює сприйняття культурної спадщини, роблячи її ближчою та емоційно відчутною для сучасного глядача. Підсумовуючи варто зазначити, що отримані результати по дослідженню фондової колекції Національного музею історії України з теми «Діячі культури ти мистецтва сучасної історії України» становлять основу для подальшого вивчення документально-речових матеріалів музею і поглиблення теми.

Джерела та література:

1. Денисенко Т. На сцені театру зіграла Проню понад 700 разів. Чим займається зараз зірка Довгоносиків Тамара Яценко та як склалося її особисте життя. Журнал «New Voice». 6 листопада 2023. URL: https://life.nv.ua/ukr/znamenitosti/de-zaraz-tamara-yacenko-zirka-dovgonosikiv-zhive-iz-molodshim-cholovikom-foto-50365989.html
2. Кирилова О. Ярослав Гаврилюк: «Іван Миколайчук навчив мене думати». Києво-Могилянська академія. 8 грудня 2001. URL: http://archive-ktm.ukma.edu.ua/2002/2/gavryliuk.html
3. Національний музей історії України (далі НМІУ). Фонди. Колекційна опис № 843. Розвиток театрального мистецтва України в кінці XX — початок XXI ст. (на матеріалах Київського академічного Молодого театру).
4. НМІУ. Фонди. Колекційна опис № 843. Афіша Київського академічного молодого театру з вистави «Звичайна історія» до 60-річчя народного артиста України Ярослава Гаврилюка (2011 р., м. Київ, Пл-3391). Підбірка фото «Сцени з вистави «Звичайна історія» (головні виконавці: Свиня — народна

артистка Т. Яценко; сусід — народний артист України Я. Гаврилюк) (2007 р.м. Київ, Ф-24036).

5. НМІУ. Фонди. Колекційна опис № 843. Підбірка фотографій «Головні виконавці з вистави «За двома зайцями» народний артист України Я. Гаврилюк у ролі Голохвостого та народна артистка України Т. Яценко в ролі «Проні» (1988 р., м. Київ, ФД-6286); сюжетне фото «Народний артист України Я. Гаврилюк (в ролі Голохвостого) та народна артистка України Т. Яценко (в ролі Проні Прокопівни) під час зустрічі з народною артисткою України М. Криниціною (1989 р., м. Київ, ФД-6287); макет сцени Київського академічного Молодого театру до вистави «За двома зайцями» (реж. В. Шулакова). Художник Л. Чернова (1988 р., м.Київ, ММ-389); театральний костюм (фрак, брюки, сорочка, метелик та тростина) Я. Гаврилюка до вистави «За двома зайцями» (1980-ті рр. Т-9637, Т-9638, Т-9639, Т- 9640, Е- 2978); театральна сукня та капелюшок Т. Яценко до вистави «За двома зайцями» (1988 р.м. Київ, Т-9641, Т-9642); афіша до вистави «За двома зайцями» М. Старицького (1992 р., м.Київ, Пл-3393).
6. НМІУ. Фонди. Колекційна опис № 843. Підбірка фото «Сцени з художнього фільму «Вавилон ХХ» режисера І. Миколайчука. Одну з головних ролей (Лук'яна) зіграв народний артист України Я. Гаврилюк (1979 р., ФД-6284). Афіша художнього фільму «Вавилон ХХ» (1979 р., м. Київ, Пл-3392). Підбірка фото «Сцени з художнього фільму «Дударики» в головній ролі (Гриць) народний артист України Ярослав Гаврилюк (1980 р., ФД-6285).
7. НМІУ. Фонди. Колекційна опис № 843. Диплом лауреата XI республіканського кінофестивалю «Молодість — 80», яким нагороджено Ярослава Гаврилюка за яскраву акторську роботу у фільмі «Дударики» (копія, 1981 р., м. Київ, ЛД-8670). Диплом лауреата премії Івана Огієнка, яким нагороджено Ярослава Гаврилюка за громадську, політичну та духовну діяльність (2011 р., м. Київ, РА-12730).
8. НМІУ. Фонди. Колекційна опис № 843. Книга «Крути. Січень 1918 року: документи, матеріали, дослідження, кіносценарій». Я. Гаврилюк — упорядник (2008 р., м. Київ, РА-2265).
9. НМІУ. Фонди. Колекційна опис № 843. Грамота Київського міського відділення Національної Спілки театральних діячів України, якою нагороджено народну артистку України Тамару Яценко з нагоди 800-го ювілейного показу вистави «За двома зайцями» (2007 р., м. Київ, РД-12731). Грамота Головного управління культури, мистецтв і охорони культурної спадщини Київської міської державної адміністрації, якою нагороджено народну артистку України Яценко Тамару Олександрівну за вагомий особистий внесок у розвиток театрального мистецтва та з нагоди 60-річчя Національної Спілки театральних діячів країни (2004 р., м. Київ, РД-12732). Почесна грамота Кабінету Міністрів України, якою нагороджено Яценко Тамару Олександрівну за значний особистий внесок у забезпечення розвитку національної культури, високий професіоналізм та багаторічну сумлінну працю (2006 р., м. Київ, РД-12733). Грамота Головного управління культури і мистецтва Виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації), яка вручена народній артистці України Яценко Тамарі Олександрівни за вагомий особистий внесок у розвиток національного театрального мистецтва, плідну творчу діяльність, високу професійну майстерність та з нагоди визначної події у житті Київського академічного Молодого театру — 800-го показу вистави М. Старицького «За двома зайцями» (2007 р., м.Київ, РД-13074). Почесна грамота Державного комітету телебачення і радіомовлення України, якою нагороджено акторку художнього фільму «Заручники часу» Яценко Тамару Олександрівну за популяризацію засобами кіно проблем суспільної моралі виховання підростаючого покоління України (2005 р., м. Київ, РД-13075). Грамота Всеукраїнської координаційної ради громадських організацій військовослужбовців і патріотів України про нагородження акторки театру і кіно Яценко Тамари Олександрівни за вагомі здобутки у створенні високохудожнього і глибоко національно-патріотичного фільму «Заручники часу», помітний внесок у справу відродження національної духовності і виховання молодого покоління, гідного слави своїх предків, спроможного стати успішним будівником незалежної і демократичної Української держави (2005 р., м. Харків, РД-13076). Почесна грамота управління з питань молоді і туризму Чернігівської обласної держадміністрації, якою нагороджено народну артистку України Яценко Тамару Олександрівну за активну участь у заходах Всеукраїнської дитячо-юнацької мистецької акції «Зелена Академія» та за вклад у відродження духовності серед дітей та юнацтва України (2003 р., м. Чернігів, РД-13073).
10. НМІУ. Фонди. Колекційна опис № 843. Фото сюжетне «Художній керівник Київського академічного Молодого театру Станіслав Мойсеєв» (2000-ні рр. м. Київ, Ф-24033).
11. НМІУ. Фонди. Колекційна опис № 843. Диплом лауреата театральної премії «Київська пекторалі», яким нагороджено режисера Станіслава Мойсеєва за кращу режисерську роботу у виставах «Гедда Габлер» та «Лев і левиця» (2002 р., м. Київ, РД-12734). Нагорода «Київська пекторалі», якою було нагороджено Станіслава Мойсеєва за кращу режисерську роботу у виставі «Гедда Габлер» та «Лев і левиця». Скульптор А. Плющ (2000-ні рр. Україна, Ск-367). Диплом театральної премії «Київська пекторалі», яким нагороджено режисера вистави «Четверта сестра» Станіслава Мойсеєва в номінації за «Кращу режисерську роботу» (2008 р., м. Київ, РД-12736). Грамота Надзвичайного і Повноважного посла України в Угорщині Д. Ткача, якою нагороджено художнього керівника Київського академічного Молодого театру, народного артиста України Станіслава Мойсеєва за значний внесок у розвиток українсько-угорських культурних зв'язків (2009 р., м. Харків, РД-12737).
12. НМІУ. Фонди. Колекційна опис № 843. Сценарій вистави «Хоровод любові» за п'єсою А. Шніцлера (режисер-постановник С. Мойсеєв) (2002 р., м. Київ, РД-12735).
13. НМІУ. Фонди. Колекційна опис № 843. Підбірка фото «Сцени з вистави «Дон Жуан» (головні виконавці: Дон Жуан — заслужений артист України С. Боклан, Сганарель — заслужений артист України О. Вертинський)» (1997 р., м. Київ, Ф-24037). Фото підбірка «Сцени з вистави «Дядя Ваня» (головні виконавці: Войницький — заслужений артист України О. Вертинський, Астров — заслужений артист України С. Боклан, Соня — Р. Зюбіна) (2003 р., м. Київ, Ф-24035). Фото сюжетне «Сцена з вистави «Московіада»» (головні виконавці: Отто фон Ф.— народний артист України О. Ступка; Олесько II Блазень — заслужений артист України О. Вертинський) (2006 р., м. Київ, Ф-24032).
14. Соколенко Н. В. Режисерсько-організаційна діяльність Станіслава Мойсеєва у контексті реформування Київського академічного Молодого театру. Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. 2021. Вип. 38. С. 164—168.

Наталія ЦВЯХ

ВИШИВАНІ ХОРУГВИ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ (кінця XIX – XX ст.): МІЖ НАРОДНОЮ ТРАДИЦІЄЮ ТА САКРАЛЬНОЮ СИМВОЛІКОЮ (на прикладі колекції НЗ «Замки Тернопілля»)

Вишивані хоругви Тернопільщини кінця XIX—XX століття є яскравим прикладом синтезу народних художніх традицій та християнської символіки.

Їхня художня форма сформувалася під впливом місцевих ремісничих традицій, водночас відображаючи загальні тенденції розвитку сакрального мистецтва того часу.

У виготовленні хоругв використовували різноманітні матеріали: оксамит, шовк, атлас, ситцеві та бавовняні тканини. Вишивка виконувалася переважно бавовняними, або лляними нитками, а також доповнювалася декоративними елементами — стрічками, мереживом, бісером. На зламі XIX—XX ст. характерним було застосування насичених кольорів і складних орнаментальних композицій. У середині XX ст. спостерігається спрощення технік, орнаментів і матеріалів, що супроводжувалося посиленням акценту на функціональності виробів [3].

Центральними зображеннями на хоругвах традиційно були святі, сцени з життя Ісуса Христа, Богородиці. або патронів місцевих храмів. Ці образи обрамлювалися декоративними орнаментами, що включали квіткові, рослинні та геометричні мотиви. Орнаментика відображала локальні художні традиції та несла в собі символічне навантаження, поглиблюючи духовний зміст композиції [5].

Колористика хоругв мала сакральне значення. Найпоширенішими були золотий, червоний, синій і зелений кольори. Золотий символізував божественну велич, червоний — жертовність і мучеництво, синій — небесну чистоту й духовність, а зелений — життя, оновлення й надію.

У релігійному житті громади вишивані хоругви виконували не лише декоративну, але й глибоко духовну функцію. Вони були невід'ємним атрибутом богослужінь, церковних свят, хресних ходів, храмових відпустів та інших урочистостей, символізуючи єдність віруючої спільноти, її віру, молитву й духовну спадщину [3].

Хоругва — це сакральне церковне знамено, яке використовується під час урочистих богослужінь, святкових процесій та інших важливих релігійних подій. Особливе значення вона має у хресних ходах — урочистих процесіях під проводом священнослужителів, у яких лунають молитви та церковні співи. Учасники таких ходів несуть хрести, ікони та хоругви, що символізують духовну перемогу, небесну опіку й тріумф християнської віри.

У повсякденному церковному житті хоругви зберігаються всередині храму, здебільшого біля кліросів — симетрично розміщених з обох боків від царських врат. Це просторове розташування підкреслює їхню сакральну значущість у внутрішньому устрої церкви та їхнє символічне значення як видимих знаків Божої присутності [4].

Церковні хоругви гармонійно узгоджуються з архітектурною та художньою структурою храму, доповнюючи його візуальну й духовну композицію. Відповідно до східнохристиянської традиції, інтер'єр церкви поділяється на три основні частини, що відображають концепцію Триєдиного Бога: притвор (зовнішній і внутрішній), храм вірних (нава) і святилище. Святилище, розташоване на підвищенні — солеї, відокремлюється від нави іконостасом (або, у ранніших періодах, темплоном). Кінці солеї завершуються кліросами (від грец. *kliros* — «жереб»), також відомими як «лики» — місцями для дяків і хористів. Саме біля кліросів традиційно встановлюють хоругви, що посилює їхній зв'язок із літургійним простором і співом [3].

Упродовж кінця XIX — початку XX ст. хоругви відзначалися багатством оздоблення, ретельною деталізацією та використанням дорогих матеріалів. Проте в радянський період їхнє виготовлення значно обмежувалося, що призвело до спрощення орнаментики, зменшення кількості декоративних елементів і використання менш вартісних матеріалів. Наприкінці XX ст., із відновленням релігійного життя, спостерігалося пожвавлення інтересу до традиційної естетики й технік, що сприяло відродженню мистецтва виготовлення церковних хоругв у регіоні.

Для виготовлення церковних хоругв традиційно використовували широкий спектр матеріалів і ниток, кожен з яких відігравав важливу роль не лише в естетичному оформленні, але й у формуванні символічного змісту виробу. Добір тканин, оздоблень і вишивальних технік визначався як функціональними потребами, так і релігійною символікою. Матеріали й техніка виготовлення хоругв були тісно пов'язані з доступністю ресурсів у конкретному історичному контексті, а також зі статусом храму, для якого вона виготовлялася. Так, парафіяльні церкви зазвичай мали більш скромно оформлені хоругви, тоді. як у великих монастирях чи соборах, використовували вироби з дорожчих матеріалів, виготовлені на замовлення професійних майстрів або черниць.

Таким чином, вибір матеріалів у процесі виготовлення хоругв не був випадковим, а відображав баланс між естетичними, сакральними та практичними вимогами, що сформували унікальний візуальний код церковного текстилю Тернопільщини [5].

Колекція вишитих хоругв, що зберігається у фондах Національного заповідника «Замки Тернопілля», налічує понад 14 одиниць. Основну частину становлять пам'ятки, передані з навколишніх сіл Збаразького району, зокрема з сіл Заруддя, Колодно, Базаринці, Стриївка, Синява, Кобилля, Шили, Вищі та Нищі Луб'янки. Більшість із них датуються кінцем XX століття.

Зокрема, дві вишиті хоругви надійшли від релігійної громади храму Пресвятої Трійці в селі Шили Тернопільського району (Інв. № Тк-5014, 5015).

Перша з них — «Богородиця з Ісусиком» — датується 1970-ми роками XX ст. Вишита кольоровими нитками

Рис. 1. Хоругва вишивана «Богородиця з Ісусом». 70-ті рр. XX ст.

Рис. 2 Хоругва вишивана «Ісус Христос». 70-ті рр. XX ст.

на білому полотні у техніці «хрестик», з використанням рослинно-геометричного орнаменту. На лицьовій стороні, у восьмикутному обрамленні на коричневому фоні, зображено поясну постать Богородиці з Ісусиком на руках. Марія вбрана у вишитий хітон і блакитний мафорій, навколо голови — німб у формі диска. Обрамлення утворене з ромбів і трикутників. Зворотна сторона прикрашена трьома вертикальними стилізованими смугами. По периметру хоругви пришита жовта бахрома [1, с.73, Рис. 1].

Парною до неї є хоругва із зображенням Ісуса Христа, виконана в аналогічній техніці та також датована 1970-ми роками. У центрі композиції постать Ісуса з довгим коричневим волоссям і бородою, з німбом у вигляді диска навколо голови. У правій руці — розгорнута книга. Зображення вміщене у восьмикутне обрамлення, сформоване з ромбів і трикутників, всередині яких вишито зіркоподібні мотиви. Зворотна сторона, як і в першій хоругві, має три вертикальні стилізовані смуги. По краях — оздоблення у вигляді бахроми з жовтих ниток [1, с. 74, Рис. 2].

Цікавими зразками сакрального мистецтва є дві хоругви, передані з парафії Різдва Пресвятої Богородиці села Синява Збаразької міської громади Тернопільського району (Інв. № Тк-5116). Вони датуються кінцем XX ст.

Одна з цих хоругв є двосторонньою, на ній вишиті образи «Свята Ольга» та «Святий Димитрій». Вишивка виконана кольоровими нитками на білому полотні у техніці «хрестик» із геометричним орнаментом.

На одній стороні хоругви посередині зображено поясне зображення Святої Ольги: в одній руці вона тримає хрест, в іншій — макет храму. Інша сторона хоругви містить погруддя Святого Димитрія у вигляді молодого чоловіка зі списом у руці та німбом навколо голови. Краї хоругви оздоблені геометричним орнаментом із ромбами та трикутниками, нижню частину прикрашають китиці [1, с. 98].

Друга хоругва (Інв. № Тк-5117), датована кінцем XX століття, є вишитою двосторонньою роботою з образами «Святий Володимир» та «Святий Йосип з Ісусом». Виконана кольоровими нитками на білому полотні у техніці «хрестик» із геометричним орнаментом.

На одній стороні хоругви зображено поясне зображення Святого Володимира — чоловіка з вусами та бородою, який тримає в руках хрест. Інша сторона містить образ Святого Йосипа з дитям на руках; у лівій руці він тримає лілію, що символізує чистоту. Навколо голови святого вишитий німб.

Краї хоругви прикрашені геометричним візерунком із ромбами та трикутниками, нижню частину доповнюють вишиті китиці. По периметру хоругва оздоблена жовтою бахромою та китицями внизу, що додає їй урочистості та багатства декору [1, с. 98].

У фондах заповідника також зберігаються ще дві вишиті хоругви, що надійшли від церковної громади села Кобилля (церква святого Юрія). (Інв. № Тк-3000, 3001). Обидві пам'ятки датуються 1980-ми роками XX ст. та ви-

конані кольоровими нитками на білому полотні у техніках «хрестик» і «низинка» з використанням геометричного орнаменту. Перша — «Хоругва із зображенням Ісуса Христа». На лицевій стороні, в центрі прямокутної рами, зображено Ісуса Христа у фіолетовому хітоні та синьому мафорії. У лівій руці Він тримає кулю з хрестом — традиційний символ влади.

Композицію доповнюють вишиті по боках ромби та стилізовані хрестики. Зворотна сторона оздоблена центральним хрестом, оточеним малими стилізованими хрестиками. Хоругва має прямокутну форму з трьома нижніми язиками, до яких прикріплені китиці [2, с. 208].

Парною до неї є «Хоругва із зображенням Богородиці з Ісусиком». На білому тлі в прямокутному обрамленні вишито поясне зображення Богородиці в голубому мафорії та білій накидці. У лівій руці вона тримає Ісусика. По боках композиції — гірлянди зі стилізованих ромбиків і хрестиків.

Зворотна сторона оздоблена вишитим хрестом у центрі, оточеним аналогічними декоративними елементами. Як і попередня, хоругва має прямокутну форму, завершену трьома язиками з китицями [2, с. 209].

Вишивані хоругви Тернопільщини кінця XIX—XX ст. становлять унікальне явище на перетині сакрального мистецтва та народної декоративно-ужиткової традиції. Вони є не лише прикладом глибоко вкоріненого релігійного світогляду місцевих громад, а й цінним джерелом для вивчення трансформаційних процесів у культурному й духовному житті українського села впродовж понад століття.

Аналіз колекції Національного заповідника «Замки Тернопілля» засвідчує широке тематичне, стилістичне й технологічне розмаїття цих сакральних текстильних пам'яток. Вишиті з великою майстерністю та любов'ю, хоругви репрезентують складну систему візуальної мови, де кожен елемент — колір, орнамент, техніка виконання — має символічне навантаження. Поруч із канонічними зображеннями Ісуса Христа, Богородиці та святих, тут простежуються локальні художні впливи, а в орнаментах — коди народного світогляду.

Зібрані з різних сіл Збаразького району, ці хоругви відображають регіональні особливості та водночас — загальні тенденції розвитку церковної вишивки в умовах історичних змін: від художньо багатих зразків кінця XIX — початку XX ст. до скромніших творів радянського періоду. Попри утиски радянської епохи, традиція не переривалася повністю, а наприкінці XX ст. відновилася разом із релігійним життям та самоусвідомленням української громади.

Отже, вишивані хоругви Тернопілля є не лише естетичними творами, але й культурними артефактами, що репрезентують духовну ідентичність місцевих спільнот, їхню пам'ять, віру та неперервність сакральної традиції. Збереження, дослідження та популяризація цих пам'яток є важливим завданням як для музейної сфери, так і для ширшого осмислення української духовної спадщини.

Джерела та література:

1. Інвентарна книга «Тканини» № 7. 20.06.2019 р. Національний заповідник «Замки Тернопілля».
2. Інвентарна книга «Тканини» № 4. 22.01.2010 р. Національний заповідник «Замки Тернопілля».
3. Косів Р. Українські хоругви XVII—XVIII ст. (Основні типи. Історико художні та іконографічні особливості). *Чтиво*. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kosiv_Roksolana/Ukrainski_khoruhvy_XVII_-_XVIII_st_Osnovni_typy_Istoryko-khudozhni_ta_ikonohrafichni_osoblyvosti/ (дата звернення: 01.09.2025).
4. Косів Р. Українські церковні хоругви. *Релігійно-інформаційна служба України*. URL: https://risu.ua/ukrayinski-cerkovni-horugvi_n99708 (дата звернення: 02.09.2025).
5. Українські хоругви. Київ: Оранта, 2009. 372 с.

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ІСТОРІЯ МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ

Олександр БЕЙДИК, Олександр ГЛАДКИЙ

МЕНЕДЖМЕНТ І МАРКЕТИНГ ЯК СКЛАДОВІ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЙНОГО КОНСТРУКТУ

Вступ. Торкаючись сутності та діапазону проявів двох суспільно-економічних та соціо-культурних велетнів — Менеджменту та Маркетингу, на думку приходять 2 предмети — діамант в музеї-скарбниці Національного банку України та швейцарський ніж Victorinox, який широко використовується в повсякденному житті. Повне огранювання діаманту складається із 57 граней, а максимальні можливості ножа включають 73 функції. Натомість, різноманітних проявів і реакцій, алгоритмів і відповідей на виклики соціуму у Менеджмента і Маркетинга набагато більше, ніж сума діамантових граней і «преференцій» славнозвісного ножа. Ефект їхнього «танго», синергія взаємодії, як продуктивна діяльність Роллса і Ройса, як творчий союз Х'юлета та Паккарда, народжують феноменальні результати.

При роботі над рукописом були використані ***методи*** дедукції, індукції та моделювання, аналіз та синтез, залучені відповідні комп'ютерні технології, здійснено аналіз літературних джерел — публікацій як вітчизняних, так і зарубіжних авторів. ***Предмет-об'єктною сутністю та метою*** статті є розробка структурно-логічних моделей, що віддзеркалюють суттєві елементи функціонування національної музейно-краєзнавчої «галузі» та рамковий аналіз джерельної бази з питань менеджменту та маркетингу.

Виклад основного матеріалу. Проблематиці менеджменту та маркетингу присвячений значний масив вітчизняних і зарубіжних публікацій — монографії, посібники та підручники [1,3—7,10,12,13,16,17,20—23], словники [18], статті у матеріалах конференцій, різнопрофільних наукових журналах, періодиці [2,9,11,14,15,24], матеріали Інтернет [19]. До ***основних дефініцій*** окресленої в статті проблематики входять наступні:

- менеджмент — це процес планування, організації, мотивації та контроль організації з метою досягнення координації людських, фінансових, природних і технологічних ресурсів, необхідних для ефективного виконання завдань;
- маркетинг — це діяльність для формування попиту та задоволення потреб споживачів; у широкому сенсі призначення маркетингу полягає у «визначенні та задоволенні людських і суспільних потреб»;
- культурно-інформаційна система (КІС) — керований, частково самокерований просторово-цілісний антропоцентричний конструкт, що складається із суспільно-історичних та природно-антропогенних підсистем, функціонування яких спрямоване на задоволення духовних, творчих, інтелектуальних потреб особистості (Рис. 1);
- артефакт — продукт творчої діяльності людини; культурний артефакт — будь-який штучно створений об'єкт, що має як певні фізичні характеристики, так і знаковий, символічний зміст;
- музейний менеджмент — це теорія і практика управління музеєм та його персоналом. Одним з основних інструментів менеджменту є перспективний план, де чітко визначаються цілі музею й шляхи їх досягнення.

Згідно з рекомендаціями одного з провідних фахівців у галузі музейного менеджменту Р. Майлза, в процесі планування музейного менеджменту слід враховувати три ключові моменти [11]:

- чітко встановити музейну аудиторію;
- визначити ієрархію цілей і завдань;
- проаналізувати обмежуючі фактори та встановити наявні технічні, фінансові та людські ресурси розвитку.

За методикою Р. Майлза розробка перспективного плану музейного менеджменту складається з наступних етапів:

1) формулювання місії музею, що роз'яснює механізм і сферу його діяльності;

2) аналіз існуючого становища із детальним вивченням сильних і слабких сторін діяльності музею, зовнішніх та внутрішніх факторів, проблем і перспектив розвитку;

3) визначення загальної мети розвитку музею (при цьому цілі музею повинні бути актуальними, прийнятними

для широкого кола осіб та реальними, розробленими на базі наявних ресурсів);

4) розробка стратегії розвитку музею відповідно до поставленої мети й завдань;

5) забезпечення фінансової бази музею;

6) розробка механізмів моніторингу діяльності музею і оцінка ефективності його роботи.

Для розроблення та успішної реалізації ефективних стратегій музейного менеджменту часто застосовують *PEST* і *SWOT* аналізи, заходи по залученню додаткових фінансових ресурсів (*fundraising*), технології налагодження тісних контактів із громадськістю (*public relations*). Ринкові механізми музейного менеджменту розробляються і впроваджуються через систему благодійницьких організацій, спонсорство й меценатство [11]. Нагадаємо, що *PEST*-аналіз — це маркетинговий інструмент, призначений для виявлення політичних (*P* – political), економічних (*E* – economic), соціальних (*S* – social) і технологічних (*T* – technological) аспектів зовнішнього середовища, які впливають на бізнес компанії; *SWOT-аналіз* широко застосовується у процесі стратегічного планування, що полягає в розділенні чинників і явищ на чотири категорії: сильних (*S* – strengths), слабких (*W* – weaknesses) сторін проєкту, можливостей (*O* – opportunities), що відкриваються при його реалізації, та загроз (*T* – threats), пов'язаних з його здійсненням.

Музейний маркетинг дозволяє визначати, задовольняти і прогнозувати потреби споживачів, а також ефективно впливати на формування цих потреб. Ключовим завданням відділу маркетингу в музеях є стимулювання його відвідуваності, розширення музейної аудиторії, розповсюдження інформації про музей серед широкого загалу відвідувачів. Музейний маркетинг залучає ресурси у двох формах: прямій — за рахунок реалізації споживачам своїх товарів та послуг; опосередкованій — за рахунок залучення зовнішніх ресурсів (від бюджетних установ, грантів, спонсорської підтримки, приватних пожертвувань). Музейний маркетинг включає два стратегічних напрями діяльності: презентацію і просування музейного продукту серед аналогічних пропозицій; презентацію і просування музейних товарів і послуг (книги, каталоги, буклети, поліграфічна продукція, відеофільми, слайди, диски, подарункові та сувенірні вироби, ручки, блокноти, календарі, закладки, косметички, сумки). До маркетингової діяльності музею можна віднести продаж прав на виробництво репродукцій, надання музейних приміщень в оренду, організація сервісної інфраструктури в закладах ресторанного бізнесу.

Рис. 1. Наочно-уявна модель культурно-інформаційної системи (О. О. Бейдик, О. В. Гладкий, 2025)

Рис. 2. Можливості музею та чинники стабільності функціонування і попиту на культурно-інформаційний (краєзнавчий) продукт (О. О. Бейдик, О. В. Гладкий, 2025)

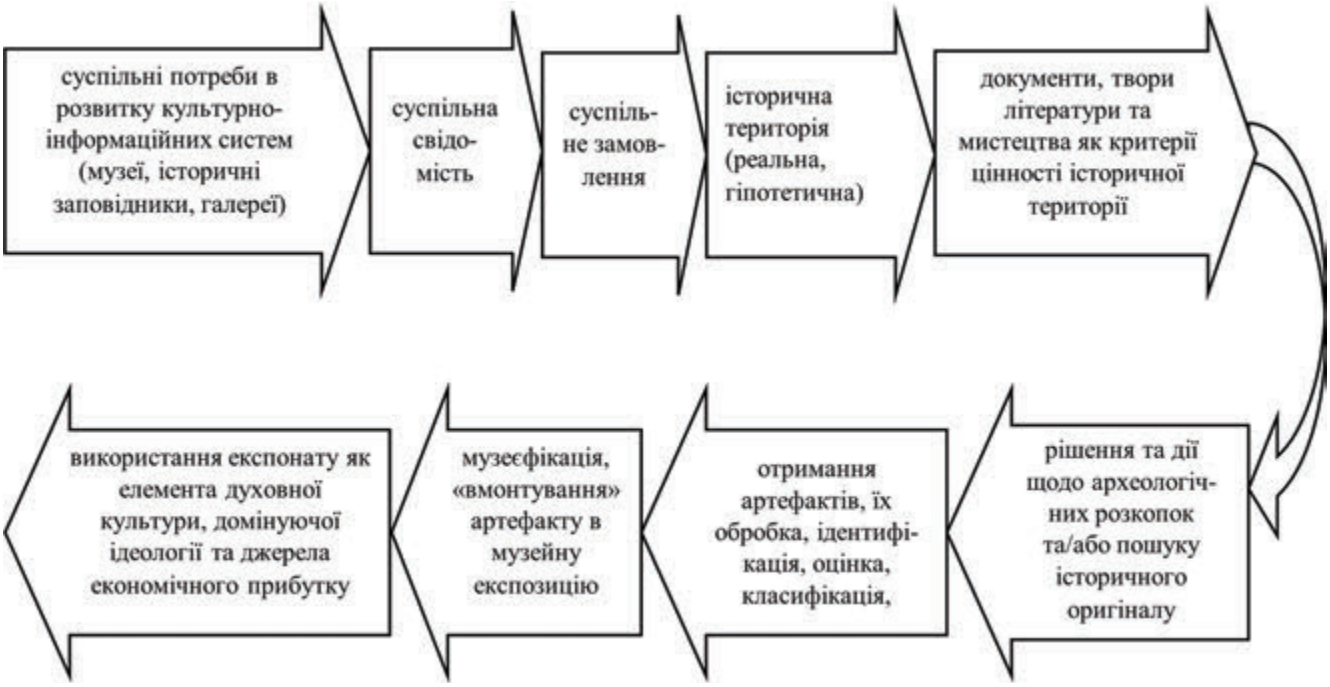

Рис. 3. Алгоритм руху артефакту від смерті та забуття до екзсмертя та споживача (О. О. Бейдик, О. В. Гладкий, 2025)

Останнім часом популярною стала маркетингова послуга «Ніч у музеї» (ряд суттєвих елементів музейного маркетингу та менеджменту розкривають Рис. 2—3).

Під можливостями (та/або дійсністю) музею розуміються інформаційний супровід експозицій, проведення виставок, презентацій, конференцій, реалізація навчально-виховного процесу, видавнича діяльність. Можливості та чинники стабільності та попиту щодо функціонування музейної КІС включають наступні елементи: 1) закони, підзаконні акти, відповідні розпорядження, що гарантують недоторканість музейного майна; 2) гарантії законного збереження музейного майна, будівель та території; 3) заохочення працівників (достойна зарплатня, пільги, гарантії); 4) наявність в навчально-виховних програмах закладів освіти та виховання постійних і регулярних контактів з музейними закладами; 5) постійні та регулярні дотації на розвиток музея, закріплені в державних законах та рішеннях; 6) постійні та регулярні дотації на розвиток музейних філій, підтримку партнерів (юридичні та фізичні особи, власники галерей, приватних колекцій, меценати) та їх юридична захищеність.

Таким чином, значна роль КІС і, в першу чергу, музеїв у розвитку соціуму, у зміцненні надбудови як чинника її привабливості та самобутності в межах будь-якої території беззаперечна. Автори цього скромного матеріалу відповідають за це тривіальне положення, адже відвідали сотні музеїв понад 70 держав і країн світу. Втім, ми беремо на себе сміливість навести іншу думку, висловлену Еріком Вайнером в його блискучій книзі «Географія геніальності» (переклад Олександри Гульоватої): «У цей момент я вирішую зізнатися, що не люблю ходити в музеї. І ніколи не любив. Вони великі й моторошні. Здається, музеї були створені, щоб викликати почуття дисбалансу. Вони, на мою думку, є справжніми фабриками провини, замаскованими під заклади культури» [5].

Втрати національної культурної спадщини під час російської агресії значні та невідновні. Повертаючись до «Алгоритму руху артефакту…» (Рис. 3) зазначимо, що перший і останній (1, 9) його елементи «корелюють» з «музейною політикою» РФ на захоплених територіях, тобто КІС призначені працювати в будь-якій країні на обслуговування відповідного суспільного замовлення. Росія створює осередки кремлівської пропаганди на окупованій території України, щоб нав'язати спотворену версію історії, продовжує захоплювати не лише землі України, а й її культурну спадщину, руйнуючи українські музеї та створюючи центри пропаганди для прославлення «спеціальної військової операції» (СВО) [19]. До України надходять постійні сигнали про організацію т.з. музеїв СВО не лише як частини експозиції, а й як окремих закладів і у школах. Один із перших «музеїв СВО» з'явився у Горлівці Донецької обл. на окупованій території України, згодом такі музеї з'явився у Дніпрорудному, Бердянську (Запорізька обл.), Скадовську, Генічеську (Херсонська обл.). Ці музеї виконують функцію пропаганди для тих, хто потенційно готовий приєднатися до армії, що є особистим наказом президента РФ. Кремль використовує музеї як центри пропаганди, особливо серед дітей, у цих музеях, які часто розташовані на території колишніх українських шкіл, проводяться екскурсії для студентів та школярів. Це заходи, спрямовані на зміну національної самосвідомості дітей, мета яких — насадження пропаганди, що суперечить меті існування музеїв як таких. У «музеях СВО» розміщують шеврони, військову форму, прапори, виставляють на стендах фотографії загиблих російських солдатів. Таких музеїв на окупованих територіях стане ще більше, адже зараз вони масово з'являються на всій території РФ — чи не

в кожному регіоні (у великих населених пунктах відкривається один або кілька музеїв і рахунок вже йде на тисячі). Росіяни не лише відкривають нові музеї на окупованих територіях України, а й переформатовують українські музеї, ігноруючи місцеву історію та традиції. Наприклад, в Маріуполі відроджується радянська ідеологія, незважаючи на складну гуманітарну ситуацію у місті. Росіяни відкрили свій музей у приміщенні, де раніше розташовувався музей українського національного побуту. Нагадаємо, що там була справжня побутова історія Маріуполя і висвітлювалася роль греків, євреїв і українців у розвитку міста-порту. До 2022 р. етнографічна колекція включала понад 5 тис. експонатів, але найцінніше було вивезено із Маріуполя, а в самому приміщенні було відкрито музей радянському політичному діячеві Андрію Жданову (1896—1948), хоча Жданов займався цькуванням відомих літераторів та композиторів, він став одним із найближчих сподвижників Сталіна та брав активну участь у репресіях. Після окупації міста росіяни вивезли звідти усі унікальні українські колекції. Художні та краєзнавчий музеї було пограбовано. Там були унікальні колекції — оригінали Куїнджі, Айвазовського в будинку-музеї Куїнджі, твори мистецтва XIX ст. [19]. Усі українські музеї на окупованих територіях формально вже інтегруються до російської музейної системи. 36 українських музеїв із територій, окупованих після 2022 р., вже зареєстровано у Державному каталозі Музейного фонду РФ. Будь-хто охочий може ознайомитися з ними на сайті агентства. Росіяни також реєструють експонати, які вивозять до РФ. Росіяни мають централізовану базу музейного фонду, і вони реєструють усе, що туди передається. І там, зокрема, є речі з пограбованих українських музеїв. Російські музейники не відмовляються від вкрадених предметів та беруть їх на облік у свої фонди. Кремль застосовує цілий комплекс заходів щодо українських музеїв, за вказівкою Міністерства культури РФ провідні музеї, які належать уряду Росії, встановили «шефство» над українськими музеями в окупованих районах Луганської, Донецької, Запорізької та Херсонської областей. Крім організованого внесення українських музейних цінностей до російського каталогу, вони допомагають поширювати російські наративи. В українські музеї на окупованих територіях призначають кураторів із російських музеїв. Вони повинні стежити саме за ідеями, які поширюються на окуповані території, що свідчить про недовіру окупаційної влади щодо музейних працівників, які залишилися на окупованих територіях. Понад мільйон українських експонатів зараз перебувають на окупованих РФ територіях. Цю цифру оголошено Міністерством культури України навесні 2024 р., що становить понад 12% музейного фонду України. Зважаючи на те, що в Україні немає єдиного механізму повернення викрадених цінностей із РФ чи з окупованих територій, необхідно не лише фіксувати такі факти, а й залучати міжнародні організації (наприклад, Міжнародну раду музеїв) для повернення в Україну викрадених музейних цінностей [19].

Висновки:

- запропоновано ряд наочно-уявних (структурно-логічних) моделей, які віддзеркалюють суттєві теоретико-практичні аспекти музейного менеджменту та маркетингу;
- актуалізовано понятєво-термінологічний апарат, дотичний до площини музейного менеджменту та маркетингу;
- фрагментарно систематизовано джерельну базу, дотичну до окресленої предмет-об'єктної сутності та мети дослідження;
- викладено факти руйнації та знищення музеїв і конфіскації музейних фондів України на окупованих РФ та постраждалих від її агресії територіях.

Джерела та література:

1. Бабарицька В., Короткова А., Малиновська О. Екскурсознавство і музеєзнавство: Навч. посібник. Київ: Альтерпрес, 2007. 464 с.
2. Бейдик О. О., Мазуренко О. В., Трофімова С. Ю. Музеї як опорні диверсифіковані та багатоаспектні ланки ресурсно-рекреаційного ланцюга. *Туристичні ресурси України.* Київ: УІТ, 1996. С. 50-56.
3. Білокінь С. І. Музей України. Збірка П. Потоцького: Доба, середовище, загибель. Київ, 2002. 251 с.
4. Вайдахер Ф. Загальна музеологія: Посібник. Львів: Літопис, 2005. 632 с.
5. Вайнер Е. Географія геніальності. Найцікавіші місця світу від Давньої Греції до Кремнієвої долини. [пер. з англ. О. Гульовата]. Харків: Віват, 2021. 445 с.
6. Вачевський М. В., Долішний М. І., Скотний В. Г. Маркетинг для менеджера. Стрий: Просвіта, 1993. 139 с.
7. Гайда Л. А. Музеєзнавство в закладах освіти: Навч.-метод. посібник. Кіровоград: Вид-во КОІППО, 2006. 106 с.
8. Дубровський В. В. Музеї України. Харків: Держвидав України, 1929. 60 с.
9. Кифяк О. В., Руденко М. М. Маркетинг у музейній справі: теоретико-прикладні аспекти. *Економічні науки.*2010. Вип. 2 (19). С. 55—73.
10. Лорд Б., Лорд Г. Д. Менеджмент в музейном деле / пер. с англ. Э. Н. Гусинского и Б. И. Турчаниновой; под ред. А. Б. Голубовского. Москва: Логос, 2002. 256 с.
11. Майлз Р. Планирование — основной инструмент менеджмента. *Музеи. Маркетинг. Менеджмент.* Москва, 2000.С. 60—73.
12. Мезенцева Г. Г. Музеєзнавство. Київ: Вища школа, 1980. 120 с.
13. Музееведение. Музеи исторического профиля: Учеб. пособие для вузов по спец. «История» / под ред. К. Г. Левыкина, В. Хербста. Москва: Высш. шк., 1988. 431 с.
14. Музеї Київщини. *Музеї України.* Науково-популярний журнал. 2004. № 1.
15. Музеї. Меценати. Колекції: Зб. наук. праць. / під ред. Супруненко О. Б. Полтава, Археологія, 2000. 108 с.
16. Основи музеєзнавства, маркетингу та рекламно-інформаційної діяльності музеїв: Посібник / під ред. В. Великочого. Івано-Франківськ, 2005. 64 с.

17. Рутинський М. Й., Стецюк О. В. Музеєзнавство. Київ: Знання, 2008. 428 с.
18. Смаль І. В. Географія туризму та рекреація: Словник-довідник. Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2010. 208 с.
19. Чепиль О. Спеціальна музейна операція РФ покликана знищити культурну спадщину України. *Контур. — 2025—03—05.* — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://konturnovosti.com/ru/articles/gc6/features/2025/03/05/feature-02/Специальная-музейная-операция-РФ-призвана-уничтожить-культурное-наследие-Украины
20. Терещенко В. І. Все про кооперацію. Київ: Знання, 1991. 47 с.
21. Терещенко В. І. Наука керувати (Бесіди економіста). Київ: Знання, 1989. 63 с.
22. Терещенко В. І. Організація і управління: досвід США. Київ: Знання, 1990. 48 с.
23. Український музей. Збірник 1: Репринтне перевидання 1927 року / Нац. Києво-Печер. іст.-культ. заповідник; ред. рада: С. П. Кролевець (голова), В. М. Колпакова (відп. ред.) та ін. Київ: НКПІКЗ, «Фенікс», 2007. 428 с. («Пам'ятки історії. XX століття»).
24. Шкрьоба А. Музей математики «кубоїд» та інші можливості розвитку, що їх відкриває МАН. *Світ*. Всеукраїнська газета для науковців та освітян. Березень, 2025. № 6 (1330). С. 2.

Катерина ДАНИЛОВА

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ПЕРІОД В ІСТОРІЇ ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА «САДИБИ САМЧИКИ» 1990-1995 рр.

Унікальний архітектурно-парковий ансамбль у селі Самчиках XVIII ст. на Хмельниччині, що зберігся донині у всій своїй цілісності став справжньою перлиною культурного надбання нашої Волинської Хмельниччини. З 1997 р. на базі архітектурно-паркового ансамблю діє Державний історико-культурний заповідник «Самчики». За цей час заклад став справжньою родзинкою серед заповідних об'єктів України. Колектив заповідника проводить науково-дослідну, експозиційну, екскурсійно-туристичну роботу, час від часу бере участь і перемагає у фото інсталяціях і стає майданчиком для кіно та відеозйомок.

Але, своє становлення як музейного закладу заповідник розпочав ще раніше — з часу створення у Самчиках відділу Хмельницького обласного краєзнавчого музею, який почав діяти за наказом управління культури № 133 від 29.08.1990. Мета нашої публікації — аналітика дослідницьких, пошукових робіт найстарших наукових співробітників цього відділу — Пажимського Олександра Матвійовича та Раковського Геннадія Францовича, відомості про діяльність яких зберігаються в науковому архіві Хмельницького обласного краєзнавчого музею.

З 1990 р. до архіву ХОКМ почали надходити наукові роботи співробітників «Садиби Самчики». Слід відмітити, що робота у палацо-парковому ансамблі має свої особливості та відмінності від стилю роботи в класичних краєзнавчих музеях. Вона більше б воліла спрямовувалась за мистецтвознавчими та природничими напрямками, та на зорі Незалежності України історична доля наших містечок і сіл тільки відроджувалася. Тому працювати приходилося за загальноісторичними, географічними, етнографічними напрямками.

У науковому архіві ХОКМ більшу частину робіт належить Пажимському Олександру Матвійовичу (народився в 1937 р. на Черкащині) — завідувачу відділу «Садиба Самчики» з 1990 р. до 2000 р., члену Національної спілки художників України, заслуженому майстру народної творчості України, лауреату Всеукраїнської премії імені Д. Щербаківського у 2002 р., обласної премії імені П. Бучинського у 2004 р.

Науково-дослідну роботу, яку довелося здійснити по вивченню палацо-паркових комплексів Поділля і Волині, була нелегкою. В нашій країні в 70—80-ті рр. XX ст. садибним мистецтвом майже ніхто не займався. Можна з впевненістю сказати, що дослідження палацо-паркової архітектури Хмельниччини розпочав Пажимський О. М. в свій хмельницький період роботи. Саме ця тема зайняла більшу частину його життя.

Мальовничість Волині, її багата історія, культура, а також розташування палацу і парку, надихала науковця на досконале вивчення цього краю. Добре знання польської мови також допомогло у роботі в польських архівах, та спілкуванню з носіями польської мови.

Досліднику вдалося задокументувати вже напівзруйновані садиби, архітектурні елементи, закинуті парки, паркові скульптури, культові споруди на півночі Хмельниччини. З ініціативи свого колеги з Польщі, історика Романа Афтанази, він скрупульозно зафотографував всі елементи архітектурних пам'яток Волині і Поділля. Згодом Роман Афтанази видав епохальну книгу, яка і до тепер є букварем по історії палацо-паркового мистецтва Європи.

Отож, зробимо короткий огляд наукових робіт Пажимського О. М. за 1990—1997 рр.

Дослідження палацо-паркових ансамблів:

- «Садиба Антоніни.» В роботі мова йде про село Антоніни, яке знаходиться на межі Красилівського та Старокостянтинівського районів. Там збереглася велична резиденція знаменитих родин — Сангушко та Потоцьких.
- «Ладиги. Самчинці. Палацово-паркові ансамблі.» Справжні архітектурні шедеври знаходились, на перший погляд, не у зовсім примітних селах Старокостянтинівського району. Маєток в Ладигах збудований в 1830 р. Йозефом Шашкевичем. До його проекту можливо був долучений відомий архітектор Якуб Кубіцький. В першій половині XIX ст. в селі Самчинці існу-

вав оригінальний палац, оточений пейзажним парком з цінними породами дерев.

- «Садиби Волині і Поділля другої половини XVIII — поч. XIX ст.», де автор дав детальну інформацію про власників ансамблів і їх архітекторів та декораторів, про мистецькі твори садибних ансамблів.

Етнографічні дослідження:

- «Ткацтво і килимарство Старокостянтинівщини XIX поч XX ст. У роботі описаний процес ручного виготовлення тканин, різні техніки, орнаментика та народні звичаї притаманні волинським селам.
- «Етнографи, які вивчали Старокостянтинівщину в XIX—XX ст». Робота містить інформацію про відомих етнографів, мовознавців, які ще понад сто років тому працювали над дослідженням історії та культури Волині, і, на сьогодні, є авторитетними першоджерелами. Це П. Чубинський, Ф. Вовк, К. Квітка, О. Пчілка, В. Кравченко.

Окремо можна виділити дослідження по відомим шляхетними родинам та особистостям:

- «Синявські, Чарторийські та Меджибіж». У довідці описаний родовід шляхтичів Сенявських і Чарторийським, які володіли Меджибожем, Сатановим та іншими подільськими містечками та селами і залишили після себе вагомий історичний внесок.
- «Знамениті поляки на терені Старокостянтинівщини XVIII—XIX ст.». У роботі описано життя багатьох знаменитих поляків, які залишили свій слід в історії нашого краю. Письменника Ксаверія Прушинського, художника Юзефа Маньковського, військового і політичного діяча Юзефа Хлопіцького, генерала Прус-Венцковського.
- «Село Киселі — мала батьківщина Юзефа Ігнатія Крашевського». Це знаний польський письменник, художник, громадський діяч Волині. Значну частину свого життя шанований польський класик, освітянин провів на півночі нашої Хмельниччини.
- «Ландшафтний архітектор XVIII—XIX ст. Діонісій МакКлер на Волині і Поділлі. Життя і творчість». У довідці зібранні цінні фото парків Хмельниччини до яких доклав свій талант відомий ірландський пейзажний архітектор Діонісій МакКлер. Роботами цього талановитого митця захоплюється вся Європа. Та українська земля також багата на його безцінні шедеври.

Частина робіт — це загальноісторичні дослідження:

- «Топоніміка с. Самчики. Старокостянтинівського району». Використовуючи польські та українські архіви, Олександр Матвійович, зібрав в одне ціле всі назви урочищ і присілків старовинного села Самчики.
- «Січові стрільці і уряд УНР в Старокостянтинові 1919 р.». Перебування Січових стрільців і уряду УНР в Старокостянтинові стало чи не найвідомішою подією початку XX ст. у невеликому Волинському містечку.
- «Звільнення села Самчики 6.03.1944 року». Архівні матеріали зібрані по учасникам визволення Старокостянтинівського району в березні 1944 року.

Вагомий внесок у наукову роботу музею зробив і співробітник Самчиківського відділу Хмельницького краєзнавчого музею — Геннадій Францович Раковський (1936—2013). Родом з хутора Березовщина Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл. Організатор і керівник народної творчої студії «Просвіт» у с. Самчики, ініціатор створення сувенірного цеху, дитячої студії декоративного Самчиківського розпису, на базі якої у 1990 р. відкрито дитячу художню школу традиційного самчиківського мистецтва. За свої трудові роки брав участь у сільських, районних, обласних, всеукраїнських художніх виставках. Г.Ф. Раковський — член Національної спілки майстрів народного мистецтва України.

Значну частину складають етнографічні дослідження Південно-Східної Волині:

- «Народне мистецтво в побуті селян» детально розповідає про особливості вишивки, різьби по дереву, гончарства, розпису.
- «Торгові шляхи, сухопутні і водні засоби пересування, торгівля, чумацтво Старокостянтинівщини XIX — поч. XX ст.
- «Народні промисли і ремесла Старокостянтинівського повіту XIX — поч. XX ст.
- «Календарні народні. Церковні свята та обряди і звичаї з ними пов'язані на Старокостянтинівщині XIX — поч. XX ст.
- «Бджільництво Волинського краю XIX ст. У роботі зібрані дуже цікаві спостереження і замальовки про цей давній промисел на Волині.

Не один кілометр треба було обійти науковцю в 1994 р., так як, не було надійного транспорту між селами, щоб написати довідку «Топоніміка сіл: Ладиги, Лажева, Баглаї, Ілляшівка», «Самчики з найдавніших часів до першої половини XX ст». «Церква Параскеви П'ятниці». Історичний нарис, який описав унікальну сакральну пам'ятку XVIII ст. Колишній монастир та храм ордену маріянців. Цікаві деталі про родину Хоєцьких.

У довідці «Бузок Угорський» науковець описує цю чудову і гарну рослину, яка проростає в самчиківському парку. Її походження, поширення, особливості росту та декоративне і медичне призначення цього запашного куща.

Окремо слід віддати честь надважкій роботі в архівах КДБ (СБУ) по дослідженню Голодомору, репресивних злочинах радянського часу, подіях Другої світової війни. Науковець опитав більше 200 чоловік, односельчан описав спогади учасників для матеріалу для довідок: «Жителі с. Самчики на роботах в Німеччині в часи Другої Світової війни», «Невідомі сторінки підпільної боротьби в 1941—1944 рр. на Старокостянтинівщині», «Село Самчики в часи репресій 1931—1949 рр.». До питання голодомору самчиківський науковець звернулись ще задовго, коли в державі його офіційно визнали геноцидом українського народу, про що свідчить довідка: «Голодомор 1932—1933 рр. на Старокостянтинівщині».

Таким чином, наукова робота співробітників Самчиківського музею Пажимського О.М. та Раковського Г. Ф. залишила помітний слід у краєзнавстві Хмельниччини та України. За ці роки було створено чимала експозицій в палаці, і за його межами. На сьогоднішній день, молоді вчені мають можливість користуватись їхніми науковими напрацюваннями.

Джерела та література:

1. Науковий архів ХОКМ. Наукова довідка № 397. Пажимський О. М. Ткацтво та килимарство Старокостянтинівщини XIX — поч. XXст.
2. Науковий архів ХОКМ Наукова довідка № 434. Пажимський О. М. Сенявські та Чарторийські в Меджибожі.
3. Науковий архів ХОКМ Наукова довідка № 423. Пажимський О. М. Знамениті поляки на терені Старокостянтинівщини.
4. Науковий архів ХОКМ. Наукова довідка № 384. Пажимський О. М. Юзеф Ігнацій Крашевський – знаний польський письменник, художник, громадський діяч на Волині.
5. Науковий архів ХОКМ. Наукова довідка № 392. Пажимський О. М. Ландшафтний архітектор XVIII—XIX ст. Діонісій МакКлер на Волині та Поділлі.
6. Науковий архів ХОКМ Наукова довідка № 390. Пажимський О. М. Етнографи які вивчали Старокостянтинівщину в XIX — поч. XXст.
7. Науковий архів ХОКМ Наукова довідка № 403. Пажимський О. М. Топоніміка села Самчики Старокостянтинівського району.
8. Науковий архів ХОКМ. Наукова довідка № 422. Пажимський О. М. Січові стрільці та і уряд УНР на Старокостянтинівщині.
9. Науковий архів ХОКМ. Наукова довідка № 372. Пажимський О. М. Звільнення села Самчики у 1944 році.
10. Науковий архів ХОКМ. Наукова довідка № 373. Пажимський О. М. Палац та парк у Антонінах.
11. Науковий архів ХОКМ. Наукова довідка № 403. Пажимський О. М. Ладиги та Самчинці. Історія палацо-паркових ансамблів.
12. Науковий архів ХОКМ. Наукова довідка № 412. Пажимський О. М. Палацо-паркові ансамблі Волині та Поділля на теренах сучасної Хмельницької області.
13. Науковий архів ХОКМ. Наукова довідка № 402. Раковський Г. Ф. Церква Параскеви П'ятниці у Самчиках.
14. Науковий архів ХОКМ. Наукова довідка № 411. Раковський Г. Ф. Жителі села Самчики на роботі в Німеччині у період Другої світової війни.
15. Науковий архів ХОКМ. Наукова довідка № 401. Раковський Г. Ф. Підпільна боротьба.
16. Науковий архів ХОКМ. Наукова довідка № 400. Раковський Г. Ф. Село Самчики в період репресій.
17. Науковий архів ХОКМ. Наукова довідка № 391. Раковський Г. Ф. Голодомор 1932—1933 рр. на Старокостянтинівщні.
18. Науковий архів ХОКМ. Наукова довідка № 376. Раковський Г. Ф. Історія села Самчики.
19. Науковий архів ХОКМ. Наукова довідка № 413. Раковський Г. Ф. Торгові шляхи сухопутні та водні засоби пересування, торгівля чумацтво Старокостянтинівщини.
20. Науковий архів ХОКМ. Наукова довідка № 410. Раковський Г. Ф. Народні промисли та ремесла Старокостянтинівського повіту другої половини XIX — поч. XX ст.
21. Науковий архів ХОКМ. Наукова довідка № 396. Раковський Г. Ф. Календарні народні церковні свята та обряди Старокостянтинівщини XIX — поч. XXст.
22. Науковий архів ХОКМ. Наукова довідка № 400. Раковський Г. Ф. Бортництво Волині на зламі століть XIX — поч. XX ст.
23. Науковий архів ХОКМ. Наукова довідка № 444. Раковський Г. Ф. Народне мистецтво у побуті селян Волині середини XIX ст.
24. Науковий архів ХОКМ. Наукова довідка № 432. Раковський Г. Ф. Самчики з найдавніших часів до першої половини XX ст.
25. Науковий архів ХОКМ. Наукова довідка № 398. Раковський Г. Ф. Топоніміка сіл Ладиги, Лажева, Баглаї, Ілляшівка.
26. Стан Т. С. Майстри декоративно-прикладного мистецтва Хмельниччини. Фотоальбом. Хмельницький: 2006. 60 с.

Алла ДМИТРЕНКО

ТРАДИЦІЙНІ СОРОЧКИ ВОЛИНСЬКОГО ПРИБУЖЖЯ: Рецензія на етнографічний альбом «Над Бугом рікою» (Дніпро, 2025; 336 с.)

В останні роки спостерігається зростання інтересу до етнокультурної спадщини українців загалом і традиційного вбрання зокрема. Ще 20 років назад неможливо було й уявити, що особливо у святкові дні наші міста і села наповнюватимуть діти й дорослі, жінки й чоловіки вбрані у традиційні сорочки, а то й загалом строї. Це, насамперед, свідчить про зростання етнічної / національної самосвідомості українців в останні десятиліття. Значним поштовхом до актуалізації етнокультурної спадщини загалом і традиційної сорочки стала Велика війна, що ще більше загострила національні почуття і любов до своєї культури. Знання етнокультурної спадщини сьогодні особливо актуальні. Саме вони допомагають зрозуміти, що ми — особливий народ зі своєю мовою й культурою. Ми народ, який віками й тисячоліттями творив, зберігав і передавав свої етнокультурні надбання завдяки яким ми стаємо впізнавані у світі.

Етнографічний альбом «Над Бугом рікою: традиційний народний одяг Західної Волині» виданий з нагоди 75-річчя міста Нововолинська. Основу альбому склали вишиті сорочки кінця XIX — початку XX століття із колекції приватної етногалереї «Русовичі», власниця — Марія Доліновська. Чому «Русовичі»? Це назва одного з сіл, поглинутих містом Нововолинськом.

Сорочки, представлені в етногалереї «Русовичі», зібрані в ході етнографічних експедицій, що мали на меті обстеження сіл Прибужжя і вивчення етногрегіональних особливостей традиційного для регіону вбрання. Поштовхом до початку цих досліджень і формування приватної колекції одягу стала російсько-українська війна, що розпочалась 2014 року. Активна громадянська позиція пані Марії не дозволила їй стояти осторонь боротьби за Україну й нашу культуру. Формування колекції розпочалось за активної підтримки усіх членів Родини, тому й дало свої плоди.

Марія Доліновська одразу поставила собі за мету не просто збирання елементів одягу, а й вивчення його особливостей. Так як ця справа була новою для колекціонерки, вона вдалася до консультацій фахівців-музейників, які вже мали досвід збирання й дослідження і навіть каталогізації одягу. Одним з таких фахівців стала завідувачка науково-експозиційним відділом етнографії і народних промислів Волинського краєзнавчого музею, кандидатка історичних наук Людмила Мірошниченко-Гусак. Значну допомогу упродовж усього часу надавав колекціонер етнограф Володимир Щибря та ін. Щоб отримати знання про особливості волинського вбрання Марія Доліновська опрацювала колекції одягу Волинського краєзнавчого музею, Нововолинського й Іваничівського історичних музеїв, збірки шкільних етнографічних музеї Нововолинська та навколишніх сіл, опрацьовувала наявні дослідження.

Разом із знаннями приходило розуміння того, як збирати, яку інформацію фіксувати, як облікувати зібрані предмети та ін. З часом інформація про те, що Марія Доліновська формує колекцію одягу, поширилась на навколишні села і їх мешканці самі стали приносити сорочки, безрукавки та ін. разом зі своїми життєвими історіями, історіями родин і конкретних предметів. У випадку, коли розстатись з родинною реліквією її власники не погоджувались, сорочку чи іншу річ фотографували й відшивали, щоб зберегти для нащадків особливості крою й декорування. Такий науковий комплексний підхід до колекціонування дав свої плоди — 2023 року в місті Нововолинську постала приватна етногалерея «Русовичі», яка проводить значну роботу по актуалізації культурної спадщини українців, активно долучається до волонтерської роботи і допомоги ЗСУ. Отже, альбом «Над Бугом рікою» — результат наполегливої десятирічної роботи Марії Доліновської, її родини, друзів, знайомих.

Упорядницею альбому стала Марія Доліновська, яка за десять років колекціонування волинського одягу зі звичайного підприємця стала не тільки знаною колекціонеркою, а й дослідницею вбрання, адже кожна річ пройшла через її руки, розуміння, сприйняття.

В альбомі представлені світлини традиційного вбрання Волинського Прибужжя не тільки з етногалереї «Русовичі», але й з приватних колекцій Ігоря Перевертнюка (с. 236—237) та Володимира Щибрі (с. 61, 62, 78, 270, 298—299). До альбому включені світлини сорочок та інших елементів одягу, які зберігаються у невеликих приватних колекціях або в родинах їх власників: Галини Вишняк — весільні сорочки (жіноча й чоловіча), фартух і рушники прабабусі й прадідуся, чоловіча сорочка із с. Малий Щенятин (с. 8—9, 242—243); Олени Шабас — камізелька і фартух із с. Соснина (с, с. 66, 68); Ліни Бірук — жіночий стрій, жіночі сорочки із с. Литовеж (с. 71, 104—105, 202—203, 208); Світлани Василюк — фартух і жіноча сорочка із с. Бужанка (с. 66, 188—189); Анни Міщук — жіноча сорочка із с. Поромів (с. 102—103); Даніели Франчук — жіноча сорочка із с. Мовники (с. 108—109); Ірини Бондар — жіночі сорочки із с. Тишковичі (с. 134—135, 140—141); Марії Антонюк — жіноча сорочка із с. Верхнів (с. 178—179); Тетяни Гордієвич — жіночі й чоловічі сорочки із с. Бужанка (с. 180—181, 210—211, 230—231); Лілії Вальчук — жіноча сорочка із с. Соснина (с. 182—183); Вікторії Сливки — жіночі і чоловіча іменна сорочки із с. Біличі, Древині (190—193, 293—294); Наталії Зімич — жіночі (іменні) і чоловіча сорочки із с. Благодатне (с. 226—227, 286—287, 294—295).

В альбомі вміщені світлини окремих елементів традиційних строїв, знайдених у фондах Нововолинського історичного музею — «косачок» із с. Гряди, жіночі й чоловічі сорочки із с. Грибовиця, Литовеж, Дорогиничі,

Черничі (с. 63, 92, 94—97, 100—101, 154—155, 196—197, 207, 240—241, 256—257, 290—291, 296—297); Іваничівського історичного музею — жіночі сорочки із с. Грибовиця, Заболотці (с. 106—107, 194—195, 200—201, 209).

При підготовці альбому Марією Доліновською були опрацьовані збірки музеїв при закладах освіти й окремі їх надбання також увійшли до видання:

Музей Миколи Корзонюка при Бужанківському ліцеї імені Миколи Корзонюка — фартух, жіноча і чоловічі сорочки із с. Бужанката Верхнів (с. 67, 94, 234—235, 252—253);

Етносвітлиця села Поромів — жіноча й чоловічі сорочки із с. Поромів (с. 186—187, 244—245, 248—249);

Музей при Грибовицькій гімназії імені Ігоря Кантора — чоловіча сорочка (с. 238—239);

Народознавчий музей «Світлиця» Нововлинського ліцею № 5 — жіноча й чоловіча сорочки із с. Хренів, Дігтів (204—205, 260—261);

Етносвітлиця Нововолинського ліцею № 7 — жіноча й чоловіча сорочки із с. Сілець, Калусів (с. 112—113, 271).

В альбомі представлені сорочки й інші елементи одягу із сіл: Біличі, Благодатне, Бубнів, Бужанка, Верхнів, Грибовиця, Гряди (Калусів), Дігтів, Дорогиничі, Древини, Заболотці, Литовеж, Малий Щенятин, Милятин, Менчичі, Мовники, Низкиничі, Новосілки, Осмиловичі, Поромів, Сілець, Соснина, Старосілля, Тишковичі, Хренів, Цуцнів, Черничі та кількох сіл Шептицького району Львівської області. Залученість вбрання з багатьох населених пунктів дозволяє виокремити певні вузьколокальні особливості декорування сорочок, фартухів, безрукавного одягу.

Всі сорочки, включені до альбому, згруповані за принципом статевої приналежності — жіночі й чоловічі сорочки. Окремо виділені десять так званих «іменних» сорочок, що складають етнокультурну особливість Волинського Прибужжя, із збірок Нововолинського історичного музею, етногалереї «Русовичі», Володимира Щибрі, Наталії Зімич й Вікторії Сливки. Коміри «іменних» сорочок містять літерні знаки, за допомогою яких майстриня намагається зафіксувати своє авторство: «такльяприсоничукл» (Таклья Присоничукл), с. Заставне (с. 288—290); «РУКАМОЯВИШИ» (Рука моя вишивала), с. Благодатне (с. 294—295); звертання до Бога або ж Богородиці з проханням захисту власниці (недаремно такі коміри називали «богородичими»): «обогородицедивомаріедухомблагимпокрийнас» («О Богородице Діво Маріє духом благим покрий нас»), с. Литовеж (с. 290—291); художньо виконані літери «ГДЄІВГДЄЖВ», що розшифровується як напис перших букв фрази «Господь є Ісус в Господі є життя вічне», с. Древин (с. 292—293). На комірах інших сорочок використаний літерний орнамент, що складається із художньо вишитих літер українського алфавіту: «АБВГДЄЖЗИ», «АБВГДЕЖЗ» ін. (с. 292—293, 296—303).

Окрім окремих елементів одягу (сорочок, спідниць, фартухів, камізельок, кожухів) в альбомі представлені строї із с. Низкиничі (с. 59, 325), Бужанка (с. 65, 317), Литовеж (71), Гряди (с. 81, 321), Поромів (с. 319, 321), Менчичі (с. 323) та ін. (с. 315, 317).

Хронологічні межі представленого в альбомі вбрання — початок XX століття — 1940—50-і рр., що дозволяє простежити зміни, які відбувались у традиційному одязі, особливо в сорочках Волинського Прибужжя, упродовж першої половини XX століття. Зокрема — зміни оформлення горловини сорочки — від традиційного довгого виложистого коміра до невеличкої обшивки. Представлені в альбомі сорочки свідчать про зміни в колористиці вишиваних узорів — від традиційних «чорних» сорочок до поліхромних. Світлини сорочок підтверджують, що цей процес був поступовим і розпочався ще в XIX столітті, свідченням чому є поліхромні сорочки, датовані початком XX століття, і «чорні» 1920—30-х років. В міжвоєнний період поширюються й нетипові для Волинського Прибужжя візерунки, наприклад суто брокарівські квіткові орнаменти, насамперед «рожі», лише зрідка вишиті чорними й червоними нитками, а в більшості — червоними й різноманітними відтінками зелених, жовтих, синіх ін. З'являються сорочки, вишиті декоративною гладдю в поєднанні зі стеблевим швом.

Вважаємо, що було б добре розмістити сорочки за певним принципом, наприклад, хронологічним — від початку до середини XX століття, що б дозволило простежити зміни в декоруванні і крої натільного вбрання регіону. Для виокремлення вузьколокальних особливостей натільного вбрання доцільне розміщення за населеними пунктами.

До альбому включені лише окремі зразки схем вишитих сорочок (див. с. 92, 94, 98, 102, 104, 116, 120, 130, 136, 182, 192, 198, 202, 240, 248, 290, 296). Такий підхід обґрунтований тим, що це видання представляє традиційне вбрання

Волинського Прибужжя як етнокультурної спадщини. Всім зацікавленим в матеріалі для вишивання Марія Доліновська радить звертатися в етногалерею «Русовичі», де є розроблені схеми, а, за потреби, їх можна зробити на місці (с. 336).

Окрім світлин сорочок та інших елементів традиційного одягу, альбом містить фотоматеріали народного вбрання з архівів Миколи Угрин-Безгрішного і Арсена Річинського, світлини із Австрійської національної бібліотеки (1916 р.), зроблені військовими фотокореспондентами, яких зачарували строї Волинського Прибужжя (с. 31, 39). Колориту альбому додають світлини мешканців населених пунктів регіону, зібрані в ході експедицій, організованих Нововолинським історичним музеєм (Ю. Велінець), або ж надані для альбому їх власниками. Незважаючи на те, що світлини чорно-білі, вони у повній мірі передають багатство одягу Волинського Прибужжя, дозволяють зрозуміти його локальні особливості, додають альбому життя. Автори наголошують, що більшість світлин вперше введені до наукового вжитку.

Значну групу складають світлини членів Просвіти із різних населених пунктів: м. Володимира-Волинського (тепер — Володимир) (с. 42—43), сс. Тишковичі (с. 49—50), с. Литовеж (с. 32, 280, 282). Цікавими є світлини членів куховарських курсів, організованих Просвітою у с. Біличі 1935 р. (з сімейного архіву Софії Кунчик) (с. 47—48). На світлинах із с. Калусів (Гряди) сфотографовані сільські велолюбителі, 1930 р. (с. 27); учні польської школи, 1933 р. (с. 26); учасники курсів крою [і шиття], 1938 р., з фотоальбому Ірини Сень (с. 37). Вміщено багато світлин молоді міжвоєнного періоду (с. 11, 13, 29, 35, 40, 53, 79, 274—277, 279, 281, 283). Є родинні фото, які дозволяють простежити не тільки особливості вбрання молоді, а й людей середнього та старшого віку, дітей (с. 12, 17, 18, 19, 30, 33, 54—55, 56—57, 84—89).

Зважаючи нате, що в селах Волинського Прибужжя включно до 1960-х років зберігалась традиція, коли весільні дружки одягалися в традиційні строї, вдалось розшукати значну кількість і таких світлин. Їх цінність в тому, що строї, в які одягнуті дівчата, були виконані їхніми бабусями й прабабусями і наочно відтворюють вбрання регіону (с. 14—15, 72—75, 212—223, 278, 304—313, 328—335).

Окрім світлин, видання містить три вступні статті, написані авторкою ідеї, власницею етногалереї «Русовичі», дослідником історії Волинського Прибужжя та етнографом.

Вступне слово до альбому написала Марія Доліновська (с. 6—15). Це історія того, як прийшло розуміння, що великі справи можуть робитися кожною людиною, яка може долучитися до боротьби за культуру українського народу й утвердження його ідентичності. А ще — прагнення доказати, що сорочки, знані в літературі як «сокальські», характерні й для Волинського Прибужжя, зокрема, для сьогоднішнього Володимирського району (раніше — Володимир-Волинського, Іваничівського, Локачинського районів).

Свідченням того, наскільки скрупульозно підходить до справи колекціонування Марія Доліновська, є інформація про так звані «іменні» сорочки записана від мешканки Нововолинська Наталії Зімич. Так називали сорочки з великими виложистими комірами (в літературі їх ще називають комірами «матроського» типу) по трьох краях вишивали не тільки дрібні візерунки («бережки») чи алфавіт, а й імена та прізвища і навіть біблійні тексти, пов'язані з Богородицею, завдяки чому коміри називають «богородичними» (с. 10).

М. Доліновська вмістила кілька історій про сорочки чи строї та їх власників. До прикладу, інформація про весільні сорочки й рушники Параски Шимчук (1910 р.н.) та Прокопа Гуліти із села Малий Щенятин (з 1964 року — Лугове Іваничівського району) Володимирського району. Пара повінчалась в Іваничах 1931 року, однак спільне життя було нетривалим — Прокіп загинув під час Другої світової війни. Параска виховувала дітей і як скарб берегла те, що поєднувало її з коханим, передавши у спадок дітям, внукам, а тепер вже й правнукам. Вміщено щемливу історію про Ганну Литвинюк 1922 р.н. із с. Старосілля, яка зустрічалася з бійцем УПА й чекала від нього дитину. Але побратися не вдалось, так як коханого закатували енкаведисти (с. 10). Подано коротку історію й світлини (з альбому Віктора Поліщука) родини Оксентія Пучковського із с. Литовеж — активного учасника «Просвіти» й члена комісії на виборах до Народних Зборів Західної України у 1939 році (с. 16—17).

У вступному слові авторка висловлює вдячність усім, хто так чи інакше долучився до формування колекції й видання альбому.

Наступна стаття — «Нарис історії Волинського Прибужжя», написаний доктором філософії з історії, провідним науковим співробітником Нововолинського історичного музею, старшим викладачем кафедри фундаментальних та спеціальних дисциплін Нововолинського навчально-наукового інституту економіки та менеджменту Західноукраїнського національного університету Юрієм Велінцем. Простежуючи історію Волинського Прибужжя з епохи пізнього палеоліту, яким датуються найдавніші пам'ятки регіону, автор крок за кроком розкриває його економічний і культурний розвиток. Виокремлені основні знакові етапи в історії Волинського Прибужжя. Ю. Велінець не оминає увагою й легенду про те, що Волинське Прибужжя пов'язане з народженням Володимира Великого, висловлену доктором архітектури Юрієм Дибою. Автор висловлює припущення, що село Будятичі та його околиці можуть бути родовими маєтностями батька Малуші (с. 25—27).

Ю. Велінець відзначає значний розвиток Волинського Прибужжя у період Галицько-Волинського князівства, коли виникають укріплені міста Володимир та Литовеж. Саме в останньому, за легендою, Данило Галицький заховав свою ікону. Висвітлюючи основні етапи розвитку регіону автор показує значну роль Волинського Прибужжя в українській та європейській історії. Ці землі потерпали від роздробленості і монголо-татарського нашестя, що привело до втрати Волинню політичної незалежності і входження до складу Великого князівства Литовського та Польської держави. Наслідком поділів Польщі Прибужжя увійшло

до російської імперії. Автор наголошує на тому, попри русифікацію, мешканці регіону зберігали національну ідентичність. Нові випробування принесла перша половина XX століття. Друга його половина пов'язана з розбудовою Львівсько-Волинського вугільного басейну і заснуванням міста Нововолинська.

З пропонованого дослідником тексту Волинське Прибужжя постає як регіон з багатою історією та культурою. І якщо раніше розвиток регіону пов'язували в основному з молодим містом Нововолинськ — волинським центром Львівсько-Волинського вугільного басейну, то в останні роки значна увага акцентується на всіх етапах розвитку регіону і на історії окремих населених пунктів. Активно вивчається історичний розвиток Волинського Побужжя, його культура, у т. ч й етнокультурні надбання.

Третя стаття — «Традиційний народний одяг Західної Волині» написала етнологом, кандидатом історичних наук, директором Центру фольклору та етнографії Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вченим секретарем Вишгородського історико-культурного заповідника Володимиром Щибрею. Як скрупульозний дослідник, автор визначає географічні межі дослідження, докладно аналізує історіографію проблеми починаючи від публікацій середини XIX століття. Доволі ґрунтовна джерельна база статті: яка базується на матеріалах експедиційних досліджень 2010—2023 років та збірки одягу ряду музеїв: Волинського краєзнавчого, Нововолинського історичного, Сокальського історико-краєзнавчого.

В. Щибря докладно аналізує усі компоненти традиційного одягу Волинського Прибужжя. Характеризуючи жіночі сорочки, автор виокремлює основні їх типологічні риси і вважає некоректним називати такі сорочки «сокальськими», так як це обмежує територію побутування цих сорочок. В той же час, В. Щибря наголошує, що недоцільно називати ці сорочки й «надбужанськими», так як територія побутування чорних сорочок охоплює лише частину басейну річки Західний Буг (с. 58—61).

Аналізуючи давні чоловічі сорочки Волинського Прибужжя, дослідник відзначає, що вони були уставковими, доволі довгими, іноді сягаючи колін. Особливістю був пазушний розріз, який складався із «двох маніжок». У декоруванніте ж переважала вишивка чорного кольору. Крій і декорування чоловічих сорочок змінюється на початку XX ст., коли поширилися тунікоподібні сорочки з поліхромною вишивкою (с. 78).

Аналізуючи стегнове жіноче вбрання, В. Щибря подає його давні назви, зафіксовані різними джерелами, відзначає збереженість у селах Соснина та Бубнів назви «валивка» щодо спідниці у вузькі синьо-білі поздовжні чи поперечні смужки. Відзначено, що наприкінці XIX — початку XX ст. спідниці з доморобного полотна виходять з ужитку й починають використовуватися фабричні тканини, хоч за кроєм це вбрання було подібне до традиційних зразків (с. 62—64). На початку XX ст. почали відходити в минуле й традиційні смугасті запаски, які поступилися місцем фартухам із фабричної тканини, хоч назва «запаска» зберігалася. Аналізуючи прибузькі фартухи, В. Щибря коротко відзначає їх особливості (геометрична чи рослинна вишивка, мереживо, китиці) (с. 64—67). Вважаємо, що більшу увагу слід було звернути на типові прибузькі фартухи, які, як і сорочки, іноді називають «сокальськими». Половина, а то й вся поверхня таких фартухів вишита геометричним орнаментом (ромби, ламана лінія, розетки) нитками жовтого, синього, оранжевого та ін. кольорів. Часто узор завершується вишитими китицями. Окрім того, такі фартухи обов'язково мають китиці, утворені за рахунок витягування ниток піткання (ілюстрації, с. 66—67, 81, 214—217, 219, 304—307, 309—312, 321, 327, 331—333).

Автором відзначено, що вже наприкінці XIX — початку XX ст. традиційні чоловічі полотняні штани були витіснені штанамии міського вбрання, як і плечове вбрання — поширились піджаки, жилетки ін. (с. 80).

Щодо нагрудного жіночого одягу Волинського Прибужжя, автор виокремлює два його типи: укорочені (до стану), іноді з клапанами («язиками»), пришитими по лінії талії, що є більш давніми; приталені подовжені «камізельки», пошиті переважно з оксамиту і часто декоровані бісером, що поширили у першій половині XX ст. (с. 68—69).

Серед особливостей верхнього жіночого одягу В. Щибря називає коричневі свити й семраги, розширені за рахунок бічних клинів; укорочені сукняні «сиваки», подібні до піджаків, оздоблені аплікаціями; короткі «косачки». Чоловіче вбрання було представлене сукняними сіраками, чемерками, бурками. Чоловічий і жіночий хутряний одяг — кожухи був близьким за кроєм та способом декорування (с. 75—77, 80).

Варто звернути увагу і на вжите у назві альбому поняття «Західна Волинь». У вступній статті М. Доліновська чітко локалізує територію, де побутують сорочки, відомі як «сокальські»: Шепптицький район Львівської області, Володимирський район і село Ковбань Луцького району Волинської області, Грубешівський повіт Люблінського воєводства Республіки Польща (с. 6). Яку Західну Волинь мають на увазі автори? Захід Волинської області, історичної чи етнографічної Волині. Зважаючи на те, що у виступах М. Доліновська покликається на працю Л. Пономар, де вміщена карта істрорико-етнографічного районування [Пономар], мова, очевидно, іде саме про етнографічну Волинь, яка, за визначенням Р. Кирчіва, «охоплює басейн верхів'я правих приток і середнього Поріччя Західного Бугу — південні райони теперішніх Волинської і Рівненської, південно-західні райони Житомирської, північну смугу Хмельницької, Тернопільської і Львівської областей. До етнографічної Волині прилягає на заході лівобережне Побужжя — Холмщина» [3, с. 131]. Отже, географічні межі побутування включених до альбому елементів одягу, дійсно визначаються, як західний регіон Волині як історико-етнографічного району України, але не історичної Волині, яка має більшу територію, включаючи ще й Західне та частину Середнього Полісся.

В. Щибря також вживає поняття «Західна Волинь», покликаючись при цьому на працю Л. Чайковської, яка ділить етнографічну Волинь на Західну, Центральну і Східну, при цьому до Західної відносить всю Волинську область і Холмщину [8, с. 94]. В. Щибря локалізує Західну Волинь на

суміжних землях Волинської (на південно-західна частина) і Львівської (північна частина) областей, а також Білогорайський і Томашівський повіти Люблінського воєводства Республіки Польща [5, с. 50].

Докладний аналіз проблеми виокремлення Волині як історико-етнографічного району України зроблений М. Глушком у колективній монографії «Культурно-побутові традиції українців Волині: історико-етнологічні нариси». Автор докладно проаналізував хронологічні засади районування та бачення українських етнографів Волині як етнографічної одиниці. Автор доволі критично ставиться до районування Волині Л. Чайковською [1, с. 6—31].

Зважаючи на вище сказане, чи не доцільніше було б назвати альбом «Традиційний народний одяг Волинського Прибужжя».

Уточнення потребує і час переселення українців з території Грубешівського повіту Республіки Польщі на Волинське Прибужжя (с. 6). Це аж ніяк не операція «Вісла», яка тривала з 28 квітня по 12 серпня 1947 року і була завершальним етапом примусової депортації українців з прабатьківських земель Лемківщини, Надсяння, Холмщини та Підляшшя в основному до східних і північних районів Польщі [2]. Україно-польські депортаційні процеси розпочалися наприкінці Другої світової війни і тривали з 1944 до 1951 років. Переселення з Грубешівського повіту розпочалося якраз в першу хвилю депортаційних процесів, що розпочалася у жовтні 1944 році. Хоч кінцевою точкою призначення українців Грубешівщина була Запорізька область, з часом вони почали повертатися ближче до своїх земель і селилися у Прибужжі [4; 6].

Висловлюючи побажання авторам щодо локалізації території дослідження, аж ніяк не применшуємо величезне значення виданого альбому не тільки для міста Нововолинська і мешканців Волинського Прибужжя, але й всієї Волині (адміністративної та історичної), та України загалом. Це чи не перший приклад ретельного дослідження локальних особливостей традиційного вбрання українців, який гідний наслідування. Продовживши пошукову, дослідницьку й популяризаторську роботу щодо етнокультурних здобутків інших більших чим менших районів України, ми отримаємо літопис нашого життя, нашої культури, нашої ідентичності, за що сьогодні борються наші Герої! Виданий альбом гідний представляти етнокультурну спадщину України в Європі і світі.

Джерела та література:

1. Глушко М. Локалізація і меді історико-етнографічної Волині. Культурно-побутові традиції українців Волині: історико-етнологічні нариси. Львів, 2023. С. 6—31.
2. Ільюшин І. І. «Вісла», Акція 1947. Енциклопедія історії України: Т. 1: А–В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2003. 688 с.: іл. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Visla_aktsiia.
3. Кирчів Р. Етнографічне районування України. Етнографія України: Навч. посібник / За ред. С. А. Макарчука. Львів: Світ, 1994. С. 120—146.
4. Кучерепа М. М. Українсько-польські депортаційні процеси 1944—1951. Енциклопедія історії України: Україна–Українці. Кн. 2 / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2019. 842 с. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe? Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=ukrajinsko_polski_deportatsijni_protsesy_1944_1951.
5. Над Бугом рікою: традиційний народний одяг Західної Волині / етнографічний альбом, присвячений 75-річчю м. Нововолинська / Вст. ст. М. Доліновська, Ю. Велінець, В. Щибря / Упор. М. Доліновська. Нововолинськ, 2025. 336 с.
6. Пам'ятаймо про депортації 1944—1951 років. Український інститут національної пам'яті. 06.09.2019. URL: https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/pamyataymo-pro-deportaciyi-1944—1951-rokiv.
7. Пономар Л. Народний одяг Правобережного Полісся середини XIX — середини XX століть: історико-етнографічний атлас; словник. Київ: ТОВ «Бізнесполіграф», 2015. 268 с.: іл.
8. Чайковська Л. Народний одяг волинян другої половини XIX — початку XX століття. Київ: ПП «Р. К. Майстер-принт», друкарня «Huss», 2012. 152 с.: іл.

Людмила КАЗНАЧЄЄВА

ЦИФРОВІ ІНСТРУМЕНТИ КОМУНІКАЦІЇ СУЧАСНИХ ВІТЧИЗНЯНИХ МУЗЕЇВ

Цифрові технології, комп'ютеризація та діджиталізація практично усіх сфер людської діяльності, у тому числі культурного сектору,— це реалії сучасного життя. Це стосується й сфери комунікації як процесу передачі та обміну інформацією за допомогою, зокрема, цифрових пристроїв — комп'ютерів, смартфонів. Безперечно, цифрова комунікація має чимало переваг як то доступність, швидкість отримання, а тому доволі впевнено займає важливе місце поруч із традиційними методами передачі та обміну інформацією. До інструментів цифрової комунікації відносять вебресурси, хмарні технології, цифровий етикет (нетикет), соціальні мережі, пошукові системи, публічні акаунти, групові чати, боти та ін. [7, с. 48].

Чимало сучасних музеїв активно використовують цифрові технології у своїй комунікаційній діяльності задля встановлення взаємодії із відвідувачами, цільовою аудиторією через цифрове середовище. Для цього використовуються як онлайн-майданчики та платформи, так і сучасні технологічні рішення всередині музейного простору. Назвемо кілька із ефективних прикладів.

Найпершим каналом онлайн-комунікації є офіційний сайт музею, де розміщується основна інформація про музей (структура, напрями діяльності, новини, події, продаж вхідних квитків та ін.), можуть пропонуватися інтерактивні карти, віртуальні тури та ін. Важливо, аби сайт музею був зрозумілим щодо структури та навігації, містив актуальну, оновлену інформацію, мав кілька мов для користування, був максимально функціональним, візуально привабливим, коректно відображався не лише на ПК, а й на мобільних телефонах. Серед інших сучасних вимог до сайту музею варто назвати його інклюзивність, SEO та аналітика щодо відвідуваності та поведінки користувачів. Прикладом такого сайту можна назвати сайт Мистецького арсеналу — Національного культурно-мистецького та музейного комплексу у Києві. В закладі була розроблена та впроваджена цифрова стратегія на 2022—2024 роки, із аналізом портрету та потреб цільової аудиторії, стейколдерів інституції, визначенням стратегічних цілей та ресурсів [1]. Двомовний (українська, англійська) сайт максимально функціональний, зручний та зрозумілий у користуванні як на комп'ютері, так і на мобільному телефоні чи планшеті. Стильна айдентика, візуально привабливі блоки інформації, естетично цілісне подання інформації викликають довіру й повагу до сайту та його впізнаваність. Окремо варто сказати про увагу до зручності щодо онлайн-купівлі квитків та абонементів, безпеки, зручності та доступності, що в часи війни є вкрай важливим для адаптування під різні групи відвідувачів. Мистецький арсенал детально аналізує охоплення аудиторії через аналітику переглядів, підписників у соц. мережах та ін., що свідчить про ефективне використання цифрових форматів.

Важливою складовою цифрової комунікації є діалог музеїв із користувачами соціальних мереж. Тут варто звернути увагу на ефективний досвід активної взаємодії та сучасні підходи багатьох вітчизняних музеїв. Серед них Національний художній музей України, що у Києві, який наприкінці 2018 року провів ребрендинг. Після оновлення айдентики та візуального стилю музей активізував комунікацію у соц. мережах Facebook та Instagram. На їх сторінках відбуваються регулярні анонси подій, інтерактивні події, створюється сучасний контент, що постійно супроводжується діалогом та розширенням аудиторії [4; 5].

Окремі музеї активно комунікують із аудиторією через YouTube — свій офіційний канал із регулярним оновленням контенту, зокрема, має Національний музей історії України. Він пропонує музейний продукт для дітей та молоді, екскурсії, лекторій, огляди подій, колекцій, виставок, персоналій [3]. До повномасштабного вторгнення свій канал на платформі YouTube започаткував Харківський художній музей [6]. На жаль, велика війна не дає можливості активно розвивати цю ініціативу на повну.

Покращенню комунікації із аудиторією сприяє створення та популяризація мобільних додатків вітчизняних музеїв. Такий досвід на сьогодні є не надто активно представленим та потребує ширшого залучення. Власним досвідом створення мобільного додатку може поділитися Національний музей Голодомору-геноциду. Двомовний додаток Track Holodomor History, створений 2020 року, доступний в App Store та Google Play. Він дозволяє у інтерактивному режимі ознайомитися з історичними київськими локаціями часів Голодомору, архівним фото та відеоконтентом, спогадами очевидців та ін. [2]. Такий формат комунікації є важливим, адже дозволяє самостійно, прямо з телефону мати доступ до історії та культури.

Продовжити перелік необхідних в сучасному світі цифрових інструментів комунікації можна використанням аудіогідів, онлайн-виставок на власних сайтах чи на зовнішніх майданчиках. Важливою у цьому контексті є інтерактивна та імерсивна комунікація всередині музейного простору, приміром, через сенсорні панелі, інформаційні екрани та табло, інтерактивні столи чи кіоски, QR-коди біля музейних експонатів, використання віртуальної та доповненої реальності, гейміфікація. Новими та такими, що вимагають дослідження й використання в контексті комунікації є інновації на базі штучного інтелекту. Ці та інші інструменти цифрової комунікації, що постійно оновлюються та доповнюються, потребують ретельного вивчення та впровадження у сучасний вітчизняний музейний досвід.

Отже, використання цифрових інструментів комунікації сучасних вітчизняних музеїв нині є обов'язковою складовою їх ефективної діяльності. Вони допомагають інформувати аудиторію, залучати новий сегмент, виховуючи та формуючи цінності.

Джерела та література:

1. Мистецький арсенал. URL: https://artarsenal.in.ua/
2. Національний музей Голодомору-геноциду. URL: https://holodomormuseum.org.ua/proekt/track-holodomor-history/
3. Національний музей історії України. URL: https://www.youtube.com/@museumua
4. Національний художній музей України. URL: https://www.instagram.com/namu.museum/
5. Національний художній музей України. URL: https://www.facebook.com/namu.museum/?locale=uk_UA
6. Харківський художній музей. URL: https://www.youtube.com/@%D0%A5%D0%B0%D1%80%D0%BA%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%D1%85%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D1%96%D0%B9%D0%BC%D1%83%D0%B7%D0%B5%D0%B9
7. Ярема І. Теоретико-методологічні поняття «цифрова комунікація». URL: file:///C:/Users/User/Downloads/261603-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%96%D1%82%D1%96—602185—1—10—20220715.pdf

Євгенія КОВАЛЬЧУК

СУЧАСНИЙ МУЗЕЙ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СПРИЙНЯТТЯ МОЛОДІ

У серпні 2022 року на конференції Міжнародної ради музеїв (ICOM) було прийнято нове визначення музею. Музей подається, як некомерційна постійнодіюча організація на службі суспільства, яка збирає, зберігає, досліджує, інтерпретує та експонує матеріальну та нематеріальну спадщину.

Означується, що музеї відкриті для громадськості, доступні та інклюзивні, сприяють різноманітності та сталості світу, а їхня робота та комунікація ґрунтуються на засадах етики і професійності, передбачають залученість громад і пропонують різноманітний досвід для освіти, насолоди, роздумів і обміну знаннями [1]. Нова дефініція музею відображає вимогу часу і фіксує ті зміни, які вже відбулися або на порі та формує нові орієнтири для розвитку музейної сфери.

Прийняттю визначення передували обговорення та гарячі дискусії, які виявили різні світоглядні підходи до музейної інституції пов'язані з реаліями кожної країни. На думку Ігоря Пошивайла, генерального директора Національного музею Революції Гідності та координатора Штабу порятунку спадщини ухвалене рішення «…для України є особливо актуальним у розрізі інклюзивності та стійкості. У контексті відновлення історичної пам'яті та захисту культурної спадщини під час війни ці новозапроваджені поняття можуть стати як значним викликом, так і великою можливістю для подальшого розвитку» [2].

Спробуємо на основі проведеного нами дослідження визначити — яким бачиться сучасний музей в українському суспільстві. У проєкті «Сучасний музей: квінтесенція минулого та консолідованого творення майбутнього» вивчалась думка різних груп фахівців пов'язаних з музейною справою (студенти спеціальності музейна справа, молоді музейні працівники та працівники зі стажем) [3].

Вивчення проведено у двох напрямках:

— перцепція (сприйняття) відвідувачами (організована група) конкретного музею, його експозиції та її обслуговування;
— визначення ознак сучасного музею на основі тестування «Ознаки сучасного музею».

У нашому дослідженні розглядаємо перцепцію як пізнавальний процес відображення в свідомості людини предметів і явищ дійсності при їхньому безпосередньому впливі на органи чуття. Виходимо з того, що за особливостями сприйняття й переробки інформації люди різного психологічного типу поділяються на візуал (людина, що сприймає більшу частину інформації з допомогою зору), аудіал (той, хто одержує основну інформацію через слух), кінестетик (той, хто сприймає інформацію через інші відчуття (нюх, дотик і за допомогою рухів), дискрет (людина, у якої сприйняття інформації відбувається через логічне осмислення, з допомогою цифр, знаків, логічних доказів). Таким чином, за способом сприйняття споживачем музейного продукту пропоновану інформацію поділяємо на візуальну, смакову, нюхову, аудіальну й тактильну, за способом подання — текстову, графічну, звукову, мультимедійну.

Перше дослідження проведено на базі виставок та їх екскурсійного обслуговування у Волинському краєзнавчому музеї та його відділі Художньому музеї в Луцьку. Соціологічне дослідження проведено шляхом анкетного опитування, яке складалося з 20 запитань. Додаток А.

Реципієнтами виступили студенти спеціальності «Музеєзнавство, пам'яткознавство» освітньо-професійної програми «Музейний менеджмент, культурний туризм» Волинського національного університету імені Лесі Українки. Це особи чоловічої та жіночої статі, віком 19—21 рік. Базою дослідження було взято дві стаціонарні виставкові експозиції в музеях різного профілю. Перша — виставка «Україна об'єднує світ: наша сила в нашій історії». Малярство, авторська й комп'ютерна графіка, плакати, інсталяції у виставковому проєкті Мистецького Об'єднання «Куля» у Художньому музеї в Луцьку; друга — стаціонарна виставка присвячена 80 річчю від часу заснування Української повстанської армії «УПА. Боротьба, що триває» у Волинському краєзнавчому музеї. За результатами опитування спробуємо визначити інтереси аудиторії, її сприйняття реальності та бачення майбутнього для музеїв. Це дозволить встановити психологічний тип реципієнта (спожи-

Рис. 1. Виставковий проєкт МО «Куля» «Україна об'єднує світ: наша сила в нашій історії». Художник Олександр Дишко. Жовтень, 2022 р.

вача музейного продукту). Хто він більше: візуал, аудіал, кінестик чи дискрет?

При відповідях на поставлені запитання проявились особливості сприйняття молодіжної аудиторії. Для прикладу: профіль виставки «Україна об'єднує світ: наша сила в нашій історії» було визначено як: художній, мистецько-історичний чи художньо-мистецький. Для характеристики локації було подано три варіанти відповідей: місто Луцьк, вул. Кафедральна 1а; Художній музей на території замку Любарта; Художній музей у Луцьку, відділ ВКМ на території Державного історико-культурного заповідника. Мету створення виставки сформульовано реципієнтами по різному; в більшості у прив'язці до конкретної історичної і політичної ситуації в країні та визначеного ними профілю виставки. Запропоновано різні підходити, в кожному з яких свої варіанти:

а) історичний підхід:

— популяризація української історії з урахуванням сучасних реалій життя українців;
— представити твори луцького художника, щоб показати яка наша історія багатогранна та різноманітна, і якщо будемо до неї звертатись у тяжкі моменти нас не перемогти;
— привернення уваги світової спільноти до вітчизняної історії загалом та до подій, які сьогодні відбуваються в Україні, і як вони впливають на цілий світ;
— популяризація історії рідного краю, через твори мистецтва, митців краю, тобто зацікавити відвідувача подіями і особистостями історичного минулого;
— 770-річчя з дня коронації князя Данила Галицького;

б) мистецький:

— показати історію Луцька через твори художника Олександра Дишка;
— представити історію у творах художника через кольори по-новому.

При обгрунтуванні актуальності відкриття виставки були запропоновані наступні чинники:

а) політична та воєнна ситуація:

— показати у складний для України час цінність і значимість власної історії, зробити акцент на її багатовіковій національній пам'яті;
— у цей непростий час показати українцям, якою ціною далась нам наша історія;
— зараз на тлі воєнних подій історична виставка потрібна, адже показує як наш народ на протязі всієї історії боровся та перемагав і зараз впорається та переможе, тому що історія завжди повторюється;
— основною причиною є війна, через загрозу обстрілів експозицію музею було знято. На порожніх експозиційних площах актуальним було зробити виставку, яка б популяризувала Україну — історію, культуру, персоналії, митців;
— відкрита до дня міста разом з іншими авторами, адже основні твори музею в запасниках;
— виставка відкрита саме зараз, бо починаючи з 24 лютого Україна потрапила у хаос, у боротьбу за своє існування, життя поділилося на «до» та «після»;
— почалася війна, яка триває до сьогодні і вже навіть втратився відлік часу. І саме зараз такі тематичні виставки впливають на свідомість людей, переоцінку ними історії. Сьогодні, як ніколи важливо вивчати власну історію, якщо не через книги, то завдяки музеям. На жаль, багато людей це зрозуміли запізно;
— актуальність визначають слова з назви виставки: «Наша сила в нашій історії».

б) традиція:

— Луцька міська рада не один рік проводить низку заходів, присвячених історичним постатям краю, зокрема королю Данилу Галицькому. Не зважаючи на події сьогодення, ця традиція не була призупинена, тому виставка відбулася. Про першого українського короля ніколи не забували, і цей рік не виключення незважаючи на початок повномасштабної війни на наших територіях.

При визначені актуальності створення виставок визначався зв'язок з політичними подіями, які нині відбуваються в Україні і російсько-українська війна. Це особливо гостро відбилося на враженнях при огляді виставки «УПА. Боротьба, що триває». Наведемо ряд відповідей реципієнтів: «Актуальність виставки у паралелі між подіями 80-літньої давнини і сьогоднішніми подіями російсько-української війни. Отже логічно, що виставка відкрита

Виставка «УПА. Боротьба, що триває», присвячена 80-річчю з часу створення Української повстанської армії.

саме зараз до 80 річчя заснування УПА». «Вразили невідомі факти з життя провідників УПА, їхній побут і засоби боротьби та наскільки актуальна інформація в агітаційних листівках УПА на сьогоднішній день. Розповідь екскурсовода викликає змішані емоції Це й захоплення й біль, хочеться плакати, адже ти розумієш, що відбувалось знищення українського народу, боротьба не скінчилася, вона триває» [3].

Важливо було визначити чи викликали інтерес пропоновані експозиції і чим, що найбільше вплинуло на зацікавленість сприйняття? 100% опитаних вказали, що виставки викликають інтерес. Однак, обґрунтування зацікавленості різнилося. Нам цікаво встановити, який результат цього інтересу, до чого він спонукає. Наведемо кілька відповідей з огляду художньої виставки:

— викликає зацікавлення, бажання побачити інші роботи художника; дослідити його творчість та побачити тогочасні реалії очима сучасної людини;
— все залежить від відвідувача, для дорослих буде цікаво послухати про цю дивовижну виставку, якщо ж відвідувачами будуть діти або школярі, то для них вона може здатись занадто нудною, тому що немає якихось цікавих інтерактивів;
— унікальний стиль автора, у поєднані з незвичайними і неординарними сюжетами зацікавить навіть людину далеку від мистецтва. Я сам захоплююсь малюванням, і мені дуже подобається стиль художника Дишка, тому що я малюю подібним чином;
— виставка безумовно викликає інтерес та захоплення;
— виставка вражає відразу, з першого погляду, дрібні деталі та масштабне зображення, музика що розвіює думки про буденність і змушує зануритися у твори;
— викликає інтерес насамперед самими творами художника. Вони насправді змушують зупинитися і звернути увагу на незвичну техніку письма простою ручкою; увага до історичних подій та особистостей є унікальною. Герби та стяги зображені відповідно до історичних джерел, так само і портрети історичних діячів;
— викликає інтерес, насамперед особливістю створення робіт, їх красою та як по своєму кожен відвідувач читає ту чи іншу картину.

Таким чином, дослідження відобразило індивідуальні особливості сприйняття інформації. Перцепція дозволила визначити психологічний тип реципієнтів. Результати подано в Таблиці 1.

При створені музейного продукту різних видів варто зважати на психологічний тип потенційного споживача. Враховуючи баланс перцепції, можна задовольнити особисті потреби, інтереси відвідувача та зробити музей більш цікавим і доступним.

Для формування музейної культури в суспільстві важливо визначити, яким бачиться сучасний музей різним категоріям споживачів, тобто реальним і потенційним музейним відвідувачам. Для визначення ознак сучасного музею було розроблено 25 позицій тестування на тему «Ознаки сучасного музею», з яких потрібно було вибрати 6 ознак, розмістивши їх згідно значимості (місце від 1 до 6). ***Додаток В.***

Тестування проводилось серед різних вікових груп, а саме: 18—25 років, 25—30, 35—45, 45—63. Ознаки сучасного музею були визначені по різному. Найбільш повно вони відобразилися у віковій категорії 25—30 років. Таблиця 2.

Ми виділили ознаки сучасного музею, які повторюються у всіх вікових групах, і визначили їх у відсотках. Таблиця 3.

Проведене дослідження потребує продовження, однак дозволяє уже зараз краще зрозуміти роль музею в суспільстві, формувати стратегію розвитку, шукати нові ефективні форми роботи; побачити можливості музейного закладу для задоволення культурних потреб громадян. Як уже зазначалося, нова дефініція музею відображає вимогу часу, а отже спроба встановити ознаки сучасного музею допоможуть формувати нові орієнтири для розвитку музею майбутнього. Кожна людина використовує різні канали сприйняття інформації.

Особливості сприйняття залежать від психологічного типу, віку, освітнього рівня та багатьох інших чинників. Важливо знайти баланс перцепції, щоб комунікація у різних формах була ефективною. Сучасний музей бачиться як квінтесенція минулого та консолідованого творення майбутнього.

Джерела та література:

1. Міжнародна рада музеїв ICOM затвердила визначення поняття «музей». URL: https://supportyourart.com/news/mizhnarodna-rada-muzeyiv-icom-zatverdyla-vyznachennya-ponyattya-muzej/
2. Нове визначення музею затвердила Міжнародна рада музеїв ICOM. URL: https://www.maidanmuseum.org/uk/node/2222
3. Матеріали наукового дослідження «Сучасний музей: квінтесенція минулого та консолідованого творення майбутнього». Луцьк, 2022. Науковий архів Волинського краєзнавчого музею.

Таблиця 1.

Психологічний тип реципієнта за перцепцією

Візуал (сприймає більшу частину інформації з допомогою зору)	50%
Ауділ (одержує основну інформацію через слух)	30%
Кінестик (сприймає інформацію через інші відчуття (нюх, дотик та ін. і за допомогою рухів)	10%
Дискрет (сприймає інформацію через логічне осмислення, з допомогою цифр, знаків, логічних доказів)	10%

Таблиця 2.

Результати тестування на тему
«Ознаки сучасного музею»

Вік	Місце	Вибрані ознаки сучасного музею
18-25 років	1.	**Інклюзивний музей**
	2.	Мобільні додатки: «музей в кишені»
	3.	Провокаційна та інтригуюча експозиція
	4.	Впровадження інновацій
	5.	**Сайт, сторінки в соцмережах,** віртуальні експозиції
	6.	Свобода вибору
25-30 років	1.	**Якісний музейний продукт**
	2.	**Музей стає громадським простором**
	3.	**Родзинка музею**
	4.	**Комфорт для відвідувачів, вільна атмосфера**
	5.	**Інклюзивний музей**
	6.	**Сайт, сторінки в соцмережах,** віртуальні експозиції
35-45 років	1.	**Якісний музейний продукт**
	2.	Кастомізація
	3.	**Родзинка музею**
	4.	Використання AR-технологій
	5.	**Комфорт для відвідувачів, вільна атмосфера**
	6.	Партнерство
45-63 роки	1.	**Музей стає громадським простором**
	2.	Ефективна комунікація
	3.	Безбар'єрність
	4.	Комерціалізація (фінансова самодостатність)
	5.	**Комфорт для відвідувачів, вільна атмосфера**
	6.	**Якісний музейний продукт**

Таблиця 3.

Ознаки сучасного музею за результатами тестування
у різних вікових групах

Ознаки сучасного музею	%
Якісний музейний продукт	75%
Комфорт для відвідувачів, вільна атмосфера	75%
Музей стає громадським простором	50%
Родзинка музею	50%
Інклюзивний музей	50%
Сайт, сторінки в соцмережах, віртуальні експозиції	50%

Додаток А.

Запитання для анкетного опитування у соціологічному дослідженні перцепції експозиції виставки та її обслуговування.

1. Назва виставки, музею, профіль.
2. Локація.
3. Яка мета створення?
4. Чому відкрита саме зараз?
5. Чому саме у даному музеї?
6. Які інструменти використані для її створення (капітал, людський ресурс, засоби праці)?
7. Чи розкрита тема виставки?
8. Чи викликає інтерес?
9. Чим приваблює, відштовхує?
10. Чи потребує екскурсійного забезпечення?
11. На яку аудиторію розрахована (за віком, освітою, професією, навчанням, ін.)?
12. Чи є доступною (за окремими чинниками) різним категоріям відвідувачів?
13. Чи використані інноваційні підходи?
14. Чи є реклама (афіша, банер, інформація у соцмережах, ін.)?
15. Що вразило? Які емоції викликала виставка, розповідь екскурсовода?
16. Чи комфортно почувалися?
17. Чи пораджу відвідати іншим?
18. Що я зробив(ла) би по іншому (оформлення, зміст експозиції, анотації, представлення експонатів, технічні засоби тощо)?
19. Оцінка виставки за десятибальною шкалою?
20. Оцінка екскурсовода за п'ятибальною шкалою?

Джерело: Науковий архів Волинського краєзнавчого музею.

Додаток Б.

Тестування на тему «Ознаки сучасного музею»

Дата_____

Ваш вік_____

Ваша освіта_____

(Вибрати 6 ознак сучасного музею)

1. Музей як громадський простір.
2. Музей в онлайн.
3. Мобільні додатки: «музей в кишені».
4. Сайт, сторінки в соцмережах та віртуальні експозиції.
5. Свобода вибору.
6. «Омолодження» як ментальне, так і фізичне.
7. Використання AR-технологій.
8. Інновації.
9. Ціна висока чи низька.
10. Безбар'єрність.
11. Інтерактивність.
12. Родзинка музею.
13. Музей без експонатів.
14. Цифрові технології та мультимедіа.
15. Мультикультурність.
16. Зосередження на едукації та ангажування.
17. Гнучкі робочі години та доступність.
18. Інтригуюча експозиція.
19. Безкоштовний інтернет.
20. Кастомізація музейного продукту (персональний і цікавий для ринку).
21. Комфорт для відвідувачів, вільна атмосфера.
22. Краудфандингова платформа (онлайн-платформа ідей і збору коштів).
23. Ефективна комунікація.
24. Фотографувати й знімати — дозволено.
25. Комерціалізація музею (фінансова самодостатність).

Джерело: Науковий архів Волинського краєзнавчого музею.

Віктор ЛУЦ

П’ЯТИСВІЧНИКИ КНЯЗІВ ОСТРОЗЬКИХ ГДАНСЬКОГО МАЙСТРА ЛУКИ ФРІДЕЛЯНТА 1575 РОКУ

Приводом для написання статті стала виставка, що відбулася в Рівненському обласному краєзнавчому музеї у лютому 2025 року. Вона була присвячена п’ятисвічникам майстра Фріделянта 1575 року, які були виготовлені для відомого роду князів Острозьких. Ці витвори ливарництва, на перший погляд, добре відомі в Україні. Вони ілюструють давню мистецьку культуру України та представлені в багатьох виданнях. Проте під час підготовки виставки, що створювалася спільними зусиллями трьох музеїв Рівненщини: Рівненського обласного краєзнавчого музею, Державного історико-архітектурного заповідника міста Острога та Державного історико-культурного заповідника міста Дубна, з’ясувалося, що про ці п’ятисвічники ми насправді знаємо дуже мало [1]. Тому мета цієї статті — збір найповнішої інформації про ці унікальні пам’ятки в українському мистецтві та доповнення її новими фактами та дослідженнями (Рис. 1–2).

Рис. 1. Виставка «П’ятисвічники князів Острозьких майстра Фріделянта 1575 р. РОКМ. 2025 р.

Рис. 2. П’ятисвічники князів Острозьких майстра Фріделянта 1575 р. РОКМ. 2025 р.

П’ятисвічники князів Острозьких стають відомими з другої половини XIX століття, коли їх згадали в невеличкій публікації у часописі «Волынские епархиальные ведомости» з нагоди освячення соборної Миколаївської церкви міста Дубна у колишньому костелі бернардинів. Та вже перша публікація протоієрея Лучицького містила величезну кількість помилок щодо свічників князів Острозьких 1575 р. Безпідставно стверджувалося, що свічники були вилиті в Гамбургу [9, с. 496] (*насправді в Гданську– Луц В.*). Написи на свічниках наведені в статті не відповідали тому, що було на оригіналі.

На жаль, ця помилкова інформація не була вчасно спростована й потрапила до відомої праці М. Теодоровича «Историко-статистическое описаний церквей и приходов Волынской епархии», яка, через втрату багатьох архівних джерел, у XX столітті стає основним джерелом для дослідників давньої Волині[13, с. 874] (**Додаток 1**). Як зазначає автор, його головним джерелом про дубенські церкви були клірові відомості Дубенського повіту за 1887 р. [13, с. 855]

На помилкові свідчення щодо свічників 1575 р. у праці М. Теодоровича одним з перших звернув увагу П. Жолтовський [6, с. 33].

У другій половини XIX — на початку XX ст. лише відбувалося становлення краєзнавства. Вивчення місцевої історії та пам’яткознавства було справою окремих ентузіастів і обмежувалися переважно описовими розвідками в місцевих часописах, зокрема, у вже згаданих «Волынских епархиальных ведомостях».

Говорити про мистецькі студії на Волині в другій половині XIX ст. взагалі не доводиться. Здійснювати якісь експедиції, проводити археологічні розкопки, вивчати сакральні споруди без підтримки влади та спеціальних дозволів було практично неможливо. Проте згодом про п’ятисвічники Острозьких почали говорити в наукових колах Російської імперії у зв’язку зі скандалами, пов’язаними з дослідженнями старожитностей Волині влітку 1886 року істориком мистецтва, професором Київського університету Св. Володимира Адріаном Праховим (1846–1916). На

Рис. 3. Члени місцевого комітету з дослідження Успенського Мстиславового храму в м. Володимирі-Волинському: архімандрит Олександр, проф. Адріан Прахов, священник Данило Левицький, проф. Володимир Антонович, Омелян Дверницький — голова з'їзду мирових суддів, Гавриїл Боровиков — повітовий предводитель дворянства. Фото, 1886 р.

цей час у доробку вченого було відкриття фресок Кирилівської церкви, реставрація мозаїк Софійського собору та керування розписами Володимирського собору.

Приводом для наукової розвідки професора на Волині стало запрошення Омеляном Дверницьким, головою комісії з відбудови Успенського собору у Володимирі-Волинському, відомих вчених А. Прахова, В. Антоновича, О. Левицького для дослідження руїни цієї храмової споруди [7, с. 766-769]. Дослідження відбувалося за підтримки Волинського губернатора Віктора Вільгельмовича фон Валя та архієпископа Волинського й Житомирського Палладія (Ганкевича) (Рис. 3).

Прахов не обмежився дослідженням старожитностей Володимира. Але й розпочав проведення археологічних розкопок без належного оформлення дозвільних документів, що викликало обурення наукової спільноти.

Пізніше, у своїх дописах він вказав, що «був залучений на Волинь з двох причин. Начальник Південно-Західного краю А. Р. Дрентельн побажав отримати від нього археологічний висновок щодо реставрації церкви в селі Зимне, за кілька верст від колишнього стольного міста волинських князів — Володимира. Водночас засновники місцевого комітету з дослідження Мстиславового Успенського храму у Володимирі-Волинському вважали за доцільне залучити його до своїх робіт. […]

Роботи 1886 року включали швидку подорож деякими іншими частинами Волині, під час якої були оглянуті пам'ятки старовини в місті Любомль, селах Радехів, Будятичі, Низкиничі, у Загорівському монастирі, в селі Затурці (Володимир-Волинського повіту), у містах Ковель, Луцьк, Дубно, Острог; у Почаївській лаврі, Дерманському монастирі князів Острозьких, на хуторі Новий Малин біля Острога. Користуючись дорожнім фотографічним апаратом, автор заносив до свого альбому все, що здавалося йому гідним уваги» [11].

Водночас Прахов відбирав особливо цінні, з його погляду, волинські пам'ятки, які під приводом проведення їх дослідження та професійного фотографування, відправляв до Києва та зберігав у своїй квартирі. Тоді ж у «прахівській колекції» опинилися і п'ятисвічники князів Острозьких 1575 р. з Миколаївської церкви Дубна. Це підтверджується портретом його дочки Олени Прахової, намальованим Віктором Васнецовим під час його перебування в Києві, на якому зображено п'ятисвічник Острозьких. Ця картина вважається одним з кращих портретів в мистецькій спадщині художника (Рис. 4).

Брат О. Прахової Микола Прахов намагався дещо у фантастичній формі виправдати поведінку батька і пояснити присутність п'ятисвічника на портреті: «Свічник мідний «п'ятисвічник» — з єврейської синагоги в Луцьку…

У 1886 році мій батько проводив археологічні дослідження на Волині принагідно оглядав ризниці старих церков та монастирів передбачаючи влаштувати, в Києві та Москві виставку церковних старожитностей Південно-

Рис. 4. Васнецов В. Портрет Олени Адріанівни Прахової. Державна Третяковська галерея

західного краю, як тоді називалася Україна, але «Імператорське Археологічне Товариство не дало на цю справу потрібних коштів і привезені батьком у Київ власним коштом два багатопудові свічники довелося відправити в Луцьк з іншими цікавими зразками місцевої старовини. На тло портрета цей свічник потрапив випадково — вага не дозволила зрушити його з місця домашніми силами» [7, с. 328].

Можливо острозькі свічники «осіли» б у прахівській колекції, якби не активна діяльність нового очільника Волинської єпархії архієпископа Модеста (Стрельбицького). Намагаючись створити в Житомирі Волинське церковно-археологічне давньосховище, владика розгорнув бурхливу діяльність з вимогою повернути всі вивезені з Волині церковні старожитності (не тільки А. Праховим), звертаючись до найвищих державних інстанцій, зокрема, Святішого Синоду, пам'яткоохоронних товариств (наприклад, Московського археологічного товариства), преси тощо [9, с.22-32].

У переліку забраних цінностей не забули й п'ятисвічники Острозьких, проте їх повернення на Волинь розтягнулося на два десятиліття. Про п'ятисвічники згадала у своїх споминах і графиня П. Уварова — голова Московського археологічного товариства: «У 1897 році, готуючись до з'їзду, я з доньками об'їхала Волинську губернію, її храми, монастирі та ризниці і знайшла там дуже цікаві предмети, доти мало відомі в нашій художній літературі.

Особливо мене зацікавили церковні речі, наприклад, важкі бронзові розкішні за орнаментом свічники з написом, що вони подаровані монастирю братом відомого князя Костянтина Острозького *(Уварова помиляється — напис стосується лише Костянтина Костянтиновича Острозького — Луц В.)*.

Повернувшись до Москви, я зробила доповідь Товариству про свою поїздку, але, зважаючи на цінність усіх оглянутих предметів, ми не наважилися навіть думати про можливість виписати багато з них на виставку з'їзду. Через кілька місяців після моєї доповіді до Товариства надійшло прохання від Прахова видати йому документ, що дозволяє оглядати храми та ризниці Волині. Доповідаючи про це Товариству, я просила не видавати такого дозволу, обґрунтовуючи це тим, що «оглядати храми та ризниці нікому не заборонено, і що, зважаючи на люб'язність духовенства, для цього не потрібен жоден офіційний документ». Прахову відмовили, тим більше, що про нього ходили несприятливі чутки щодо способу збирання експонатів для його приватного музею.

У 1899 році, коли ми взимку почали звертатися до єпархій із проханням навесні доставити до Києва для виставки з'їзду бажані предмети, оглянуті й відзначені мною під час поїздок до різних церков і ризниць, до Товариства почали надходити заяви з різних місцевостей Волинської губернії, що такі-то предмети були вивезені Праховим уже понад рік тому, і що, попри повторні скарги та запити до нього, про них немає жодних відомостей, про що монастирі та храми вважають своїм обов'язком повідомити Товариство з покірним проханням постаратися розшукати й повернути їм їхню власність. Ми запитали скаржників, на якій підставі та з чиєї згоди монастирі й храми дозволили Прахову вивозити їхні скарби. Отримали відповідь, що він мав на це дозвіл на бланку Академії мистецтв із підписом її президента та з державною печаткою, який Прахов, ймовірно, отримав у Петербурзі після нашої московської відмови.

Продовжуючи збирати предмети для виставки, ми звернулися з тим самим проханням і до Прахова, і отримали від нього вказівку на розмір місця, яке він бажає отримати для «виставки предметів із його власного музею», що йому й було обіцяно.

Навесні, коли речі почали надходити на виставку і коли вже слід було розв'язувати питання щодо каталогу, я вирушила до Києва і, розбираючи отримані предмети, серед номерів «Прахівського музею» дуже легко знайшла всі ті речі, які мене зацікавили в храмах і монастирях Волині. Повернувшись до Москви, я розповіла про все Товариству і попросила дозволу повідомити про це Святійшому Синоду, від якого через деякий час надійшло розпорядження «заарештувати волинські старожитності й повернути їх Волинській єпархії з проханням розіслати їх за належністю», що нами й було виконано після закриття виставки» [15, с.296].

Спогадам Уварової можна довіряти лише частково. В них переплутано події пов'язані з VIII археологічним з'їздом в Москві (8–24 січня 1890 р.), де мали представити колекцію Прахова [2, с. 454-455] та XI археологічного з'їзду в Києві (1899 р.) перед початком якого вона дійсно відвідала Волинь [14, с. 57-63].

— 295 —

церкви. Гробъ двойной; въ немъ положенъ былъ вмѣстѣ съ Адамомъ Киселемъ его братъ Николай.

49) Образъ Божіей Матери Будятической церкви Владиміръ-Вол. у.

50) Видъ Дубенскаго монастыря, построеннаго кн. Острожскими.

51) Образъ Божіей Матери изъ домовой церкви князей Острожскихъ; хранится въ Дубенской соборной церкви.

52) Той же церкви образъ св. Николая, пожертвованіе Константина Константиновича Острожскаго.

Рис. 11.

53) Мѣдный патисвѣчникъ кн. К. К. Острожскаго (см. рис. 11), литой какъ видно изъ надписи, въ 1575 г. Такихъ 2 патисвѣчника хранятся нынѣ въ соборной церкви г. Дубно.

Рис. 5. Гравійоване зображення п'ятисвічника. За вид.: Труды VII археологического съезда в Ярославле. Т. 2. М.,1892. С. 295

Рис. 6. П'ятисвічник князів Острозьких.1575 р. Костел бернардинів. Дубно. Фото Г. Поддембського. 1925 р. ДІКЗ м. Дубна

Всі епізоди цієї справи можна простежити за документами й публікаціями.

Адріан Прахов був одним з перших, хто зрозумів значення цих п'ятисвічників і намагався їх популяризувати. В одному з варіантів «Альбома фотографий к археологической поездке профессора А. В. Прахова на Волынь в 1886 году» було вміщено фото п'ятисвічника Острозьких [17].

Але вищезгаданий альбом залишався мало доступним дослідникам. Пам'ятка стала більш відомою після публікації розвідки П. Уварової «Обласні музеї» в «Трудах» VII археологічного з'їзду в Ярославлі. Як додаток, до розвідки було вміщено «Краткую опись предметов, поступивших в древлехранилище св. Владимирского братства по 1-е января 1889 года» з гравійованим зображенням п'ятисвічника (Рис. 5) [16, с. 295].

У 1892 р. п'ятисвічники намагалися придбати для Історичного музею в Москві, але ця угода була відхилена через втручання Святішого Синоду. Як зазначено в документі, що зберігається в Державному історико-культурному заповіднику м. Острога «У 1892 році Святіший Синод, розглянувши рапорт про дозвіл Дубенському собору передати один із п'ятисвічників, що належать йому, Житомирському давньосховищу за 200 рублів з місцевих єпархіальних коштів, замість поступки того, що був переданий Московському історичному музею, за клопотанням Прокурора Московської синодальної контори від імені музею за визначення від 1–9 липня 1892 р. за № 1640 постановив: прохання Управління Імператорського Російського історичного музею про поступку одного з бронзових п'ятисвічників князя Костянтина Костянтиновича Острозького 1575 року відхилити, а Волинському єпархіальному начальству дозволити передати вказаний п'ятисвічник із Дубенського собору до Житомирського давньосховища церковно-історичних пам'яток на Волині» [4] **(Додаток № 2).**

З великими труднощами п'ятисвічники були повернуті на Волинь, але не власникам у Дубні, а до Волинського давньосховища у Житомирі ,і це спричинило подальшу боротьбу за право володіти реліквіями князів Острозьких.

У 1907 р. п'ятисвічники передали Богоявленському собору в Острозі, що викликало невдоволення його законних власників у Дубні. Справу вдалося залагодити, і в 1911 р. один з п'ятисвічників повернули до Миколаївської церкви в Дубні, інший залишився в Острозькому соборі **(Додаток № 3).** Майже на двадцять років пам'ятки зникли з поля зору наукових і популярних публікацій. Побіжно про них згадали на сторінках «Ілюстрованого путівника по Волині» Мечислава Орловича 1929 року [19, s. 289-290]. Тоді ж було зроблене фото п'ятисвічника в Дубенському соборі відомим польським фотографом Генриком Поддембським (Рис. 6).

Після Другої світової війни п'ятисвічники передали музеям в Острозі та Дубні в яких вони зберігаються до сьогодення (Рис. 7–8).

Рис. 7. П’ятисвічник князів Острозьких.1575 р. ДІКЗ м. Острога

Два масивні бронзові п'ятисвічники з Дубна, відлиті в 1575 р. гданським майстром Лукою Фріделянтом на замовлення К. К. Острозького є зразком поєднання місцевих та іноземних традицій і мають монументальний вигляд й за формою нагадують дерево з розлогою кроною.

Висота свічників — близько 170 см, ширина — 136 см. Діаметр основи — 51 см (Рис. 9).

Основа свічника оперта на спини трьох левів. Навколо цієї основи (седеса) розташований напис, який стосується замовника свічника князя Костянтина Острозького, а верхній — його творця Лукаса Фріделянта.

Пластичне вирішення левів близьке до робіт народних майстрів. Але зв'язок з готичним мистецтвом є незаперечним. Традиція опертих на левів колон і свічників добре відома в Європі з часів романського і готичного мистецтва. Прикладом може слугувати семираменний свічник 1327 року майстра Яна Апенгетера в м. Колобжег (Польща)[1].

Символіка лева багатогранна і неоднозначна, часто залежить від контексту. Насамперед, лев — це символ охоронця віри. У середні віки вважали, що лев спить із відкритими очима, тому ніколи не втрачає пильність.

На думку дослідника українського мистецтва П. Жолтовського, «підсвічники мають багато спільного з тими дерев'яними свічниками, яких немало збереглось у старому побуті українського селянства… Гілки, що підпирають рамена свічника, хоч і мають деяку спільність з готичними формами, майже не втратили характерної для них напруженості та гостроти й трактовані саме в тих спокійних і завершених формах, які властиві українському народному мистецтву» [6, с. 33], але із цим можна погодись лише частково.

Початкова історія свічників ще до кінця не з'ясована. Відливали свічники скоріше за все у Дубно у володіннях князів Острозьких, відомому центрі ливарництва. Так у дубенському інвентарі 1616 року згадуються гармати з гербом князів Острозьких, «*в Дубні зроблені*» [18, s. 217].

Фрагмент такої гармати, відлитої на зламі XVI–XVII ст., зберігається в ДІКЗ м. Дубно. Напевно, ливарники, які виготовляли гармати для дубенського замку, відливали й дзвони. Один з таких дзвонів з Преображенської церкви зберігається в ДІКЗ м. Дубна. Він невеликий за розміром і досить скромний на вигляд. Його головною окрасою є фриз із вишуканим кириличним написом, у якому зазначено, що дзвін «*пан Гнєвош Ворон з жоною своєю надал до… храма Преображення… в Дубнє*». Нижче, під фризом дзвону, розміщена дата «*року 1572*» [12, с. 138-139]. Це майже той час коли були виготовлені п'ятисвічники князів Острозьких.

Тому майстер з Гданська міг без особливих труднощів виливати свічники на місці і не тільки для Дубно. Заради справедливості, треба згадати, що в Дубенському замку зберігалася гармата «Działo przywiezione z Gdańska pod herbem X. J. M. mniejsze. Działa Falkaneth z Gdańska przywiezione 2» (Менша гармата, привезена з Гданська під гербом його князівської милості. Фальконети, привезені з Гданська 2 — Луц В.*)* [18, с. 217].

Рис. 8. Розібраний п'ятисвічник князів Острозьких.1575 р. ДІКЗ м. Дубна

Рис. 9. Основа п'ятисвічника 1575 р. ДІКЗ м. Острога

[1] https://pl.wikipedia.org/wiki/Ko%C5%82obrzeg

Рис. 10. Основа п’ятисвічника 1575 р. з левами. ДІКЗ м. Острога

Рис. 11. Бронзові леви п’ятисвічника 1575 р.

Рис. 12. Верхня частина п'ятисвічника. ДІКЗ м. Дубна

Рис. 13. Деталі п'ятисвічника з елементами кріплення. ДІКЗ м. Острога

П. Жолтовський припускав, що К. К. Острозький замовив гданському майстрові Фріделянту не лише згадані п'ятисвічники. Павло Алеппський бачив в Успенській церкві Києво-Печерської лаври монументальні свічники перед дверима великого вівтаря. Кожен з них так само опирався на левів і мав п'ять світильників [6, с. 35].

П. Жолтовський вважав, що вони «належали до палацового устаткування і в церковний ужиток перейшли пізніше» [6, с. 33]. Але в інвентарі Дубенського замку 1616 р. вони не згадуються.

За церковним описом 1808 р. свічники належали Миколаївській церкві Дубна [5, арк. 1]. Проте як вони потрапили в церкву стало відомо лише тепер з опису Миколаївської церкви 1831 року. Наведемо дві витримки з цього опису в яких згадується замкова церква і час її зруйнування та

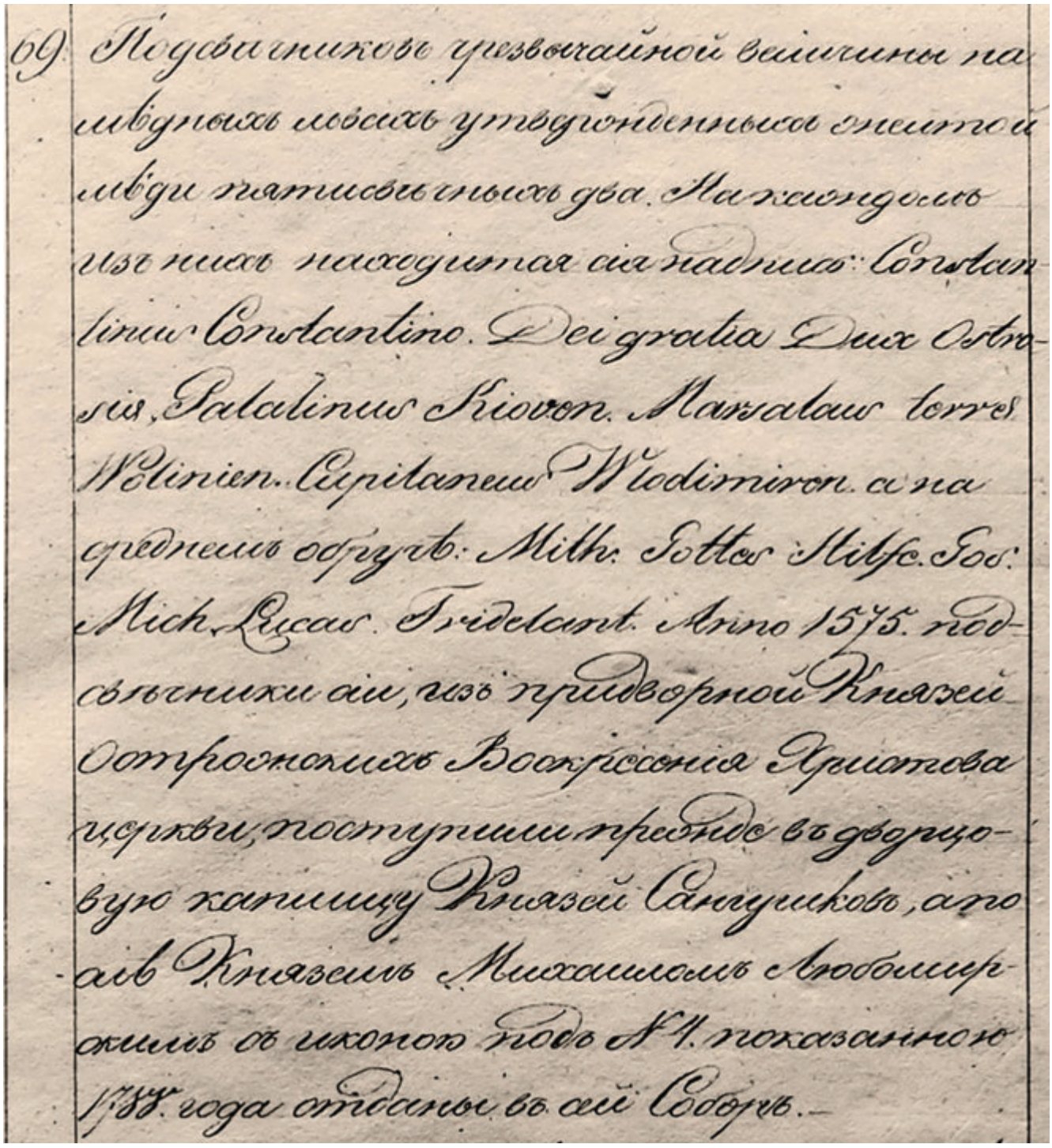

Рис. 14. Фрагмент документу з описом п'ятисвічника та вказівкою його походження зі замкової Воскресенської церкви князів Острозьких м. Дубна. ДАРО

знаходження там п'ятисвічників князів Острозький Луки Фріделянта:

«Горное седалище состоит из кивота, раскрашенного под мраморной цвет с колонами и резным украшением в приличных местах позолоченным. Коринфского ордена в котором икона Богоматере с Иосифом Обручником и младенцами Иисусом и Иоанном Предтечею итальянской живописи писаная 1742 года для домовой каплицы князя Януша Сангушки, устроенной в Дубенском княжеском дворце, на место уничтоженой в окончании XVII века домовой же благочестивой князей Острожских во имя Воскресения Христова бывшей там же церкви.

Кивот сей с иконою, князем Михаилом Любомирским, который быв исполнен неприязненным духом считал удовольствием уничтожать наданные его богобоязненными предками фундуши всех, не только униатских, но и своих римокатолических в его имениях состоявших церквей, в 1788 году под благовидным предлогом перенесен в Дубенский Николаевский собор. Вскоре за сим тот же князь уничтожил дачу пашни, денег и другие выгоды прежде

Рис. 15. Напис на свічнику з ім'ям майстра Луки Фріделянта і датою виготовлення 1575 р. ДІКЗ м. Дубна

к церкви Воскресения Христова, после к замковой каплице, а на конец с перенесением сей иконы к Дубенскому собору иконы к Дубенскому собору принадлежавшия, которыми оного Собора настоятель, нося вместе звание и исполняя должность замковой придворной Дубенских князей церкви священника, с давних времен пользовался» [3, арк. 4 зв.-5].

«Подсвечников чрезвычайной величины на медных львах утвержденных желтой меди пятисвечных два.

На каждом из них находится сия надпись:

«CONSTANTINVS CONSTANTINO DEI GRATIA DVX OSTROSIA**E**, PALATINVS KIO**V**IEN, MARSALCVS TERRE WOLINIEN, CAPITANEVC W**O**LODIMIR**O**N [**AECET**]», а на среднем обруче: «Mith Gottes Hilfe Gos Mich Lvcas Fridelant An**n**o 1575».

Подсвечники сии из придворной князей Острожских Воскресения Христова церкви, поступили прежде в дворцовую каплицу князей князей Сангушков, а после князем Михаилом Любомирским с иконою под № 4 показаною 1788 года отданы в сей собор» [3, арк. 13].

П'ятисвічники відлиті з багатьох окремих частин, які легко збираються в єдине ціле **(Рис. 12–13)**. Вони близькі за формою та розмірами, але певні відмінності є в написах та орнаментиці **(Рис. 15–17)**.

На седесах обох п'ятисвічників вирізьблено латиномовний напис: «CONSTANTINVS CONSTANTINO DEI GRATIA

Рис. 16. Напис на седесі свічника з ім'ям князя Костянтина Костянтиновича Острозького 1575 р. ДІКЗ м. Дубна

Рис. 17. Відмінності в написах на яблуку стрижня п’ятисвічників князів Острозьких майстра Луки Фріделянта 1575 р.

DVX OSTROSIAE, PALATINVS KIOWIEN, MARSALCVS TERRE WOLINIEN, CAPITANEVC WLODIMIRIEN AECET», *тобто* «***Костянтин Костянтинович з Божої ласки князь Острозький, воєвода Київський, маршалок землі Волинської, староста Володимирський***».

На яблуку стрижня дубенського п’ятисвічника вміщено напис з ім’ям виконавця: «MITH GOTTES HILFE GOS MICH LVCS FRIDELANT V DANCI 1575», *тобто* «***З божою поміччю відлито Лукою Фріделянтом з Гданська 1575 р.***».

Огляд пам’яток декоративно-прикладного мистецтва XVI століття пов’язаних з родом князів Остозьких дає змогу відчути подих далекої епохи, яка стала важливим чинником поступального розвитку української культури і сприятиме їх подальшому дослідженню.

Відмінності в написах на п’ятисвічниках князів Острозьких майстра Луки Фріделянта 1575 р.	
ДІКЗ міста Дубно	**ДІКЗ міста Острога**
На седесі вирізьблено «PALATINVS»	На седесі вирізьблено «PALATINS»
На яблуку стрижня вміщено «V DANCI 1575»	На яблуку стрижня вміщено «ANO 1575»
Ім’я майстра написано «LVCS FRIDELANT»	Ім’я майстра написано «LVCAS FRIDELANT»

ДОДАТКИ

№ 1
Опис п'ятисвічників князів Острозьких 1575 р. М. Теодоровичем

есть еще памятникъ благочестія этого князя,—это *два огромныхъ чугунныхъ подсвѣчника*, обтянутыхъ желтою мѣдью; оба они установлены на мѣдныхъ львахъ. На подножіяхъ этихъ подсвѣчниковъ кругомъ вычеканена латинская надпись: «Constantinus Constantinides, Dei gratia dux Ostrosiæ, palatinus Kijovensis, marsalus terrae Volbyniénsis, capitaneus Vladimirensis», а на среднемъ обручѣ подсвѣчниковъ вырѣзаны слова нѣмецкія: «Mit Fottes litt. hes. Mich. Lucas Friedoland, anno 1575 г.», подсвѣчники сдѣланы въ *Гамбургѣ*. Въ томъ же соборѣ есть на славян.

За виданням.: Теодорович Н. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Т2. Почаев. 1889. С. 874.

№ 2
Листування стосовно повернення п'ятисвічників 1575 р.

Рапорт настоятеля Острозького Богоявленського собору протоієрея Ю. Гапановича архієпископу Волинському і Житомирському Антонію з проханням залишити п'ятисвічники 1575 р в Богоявленському соборі 18.09.1907 р.

Його Високопреосвященству
Антонію архієпископу Волинському і Житомирському
Милостивому Архіпастирю й Отцю

Настоятеля Острозького
Богоявленського собору
протоієрея Юлія Гапановича

Рапорт

16 вересня до вверіного мені собору з'явився протоієрей Дубенського собору отець Іоанн Струтинський і заявив мені, що прибув з метою забрати п'ятисвічники, взяті мною за розпорядженням Вашого Високопреосвященства з Житомира до м. Острог як лом, але своєю чергою як дар колишніх князів Острозьких, і щоб ті свічники стояли завжди при раці преподобного Феодора князя Острозького.

Дар цей Вашого Високопреосвященства Острозькому собору дуже цінний, незважаючи на те, що собору і причту довелося понести чималі витрати на їх ремонт, тим більше що він збігся одночасно з дуже цінним даром Києво-Печерської лаври ракою й іконою з часткою мощів преподобного Феодора, і православним жителям м. Острога в нинішній проти релігійного бродіння, служить явним доказом що існує здавна православ'я. Крім того, служить оплотом проти католицької пропаганди, яка прагне всіма неправдами довести, що православна релігія на Волині, а особливо в Острозі, ніколи не була, і остаточно знищити православну віру. Для чого навіть настоятель Острозького костелу викликає єзуїтів з-за кордону і за участю доводок хоче влаштувати особливе торжество з виголошенням проповідей на Острозькій площі, як це було нещодавно в Славуті, Луцьку та інших місцях Волині. Причт собору і всі православні острожани припадаємо до Святительських стоп Вашого Високопреосвященства і слізно молимо не дозволяти протоієрею Струтинському забирати свічники від раки преподобного Феодора і залишити такі назавжди при Острозькому соборі. Тим більше, що причт Дубенського собору 20 років тому здав у Житомирське давньосховища як річ зовсім собору непотрібну і, крім того, в Дубенському соборі вони не матимуть ніякого значення і застосування.

Вашого преосвященства
смиренний послушник настоятель Острозького
собору протоієрей Юлій Гапанович

№ 265
18 вересня 1907 року
м. Острог

ДІКЗ м. Острога КН 31472 / ІІІ Д 13395

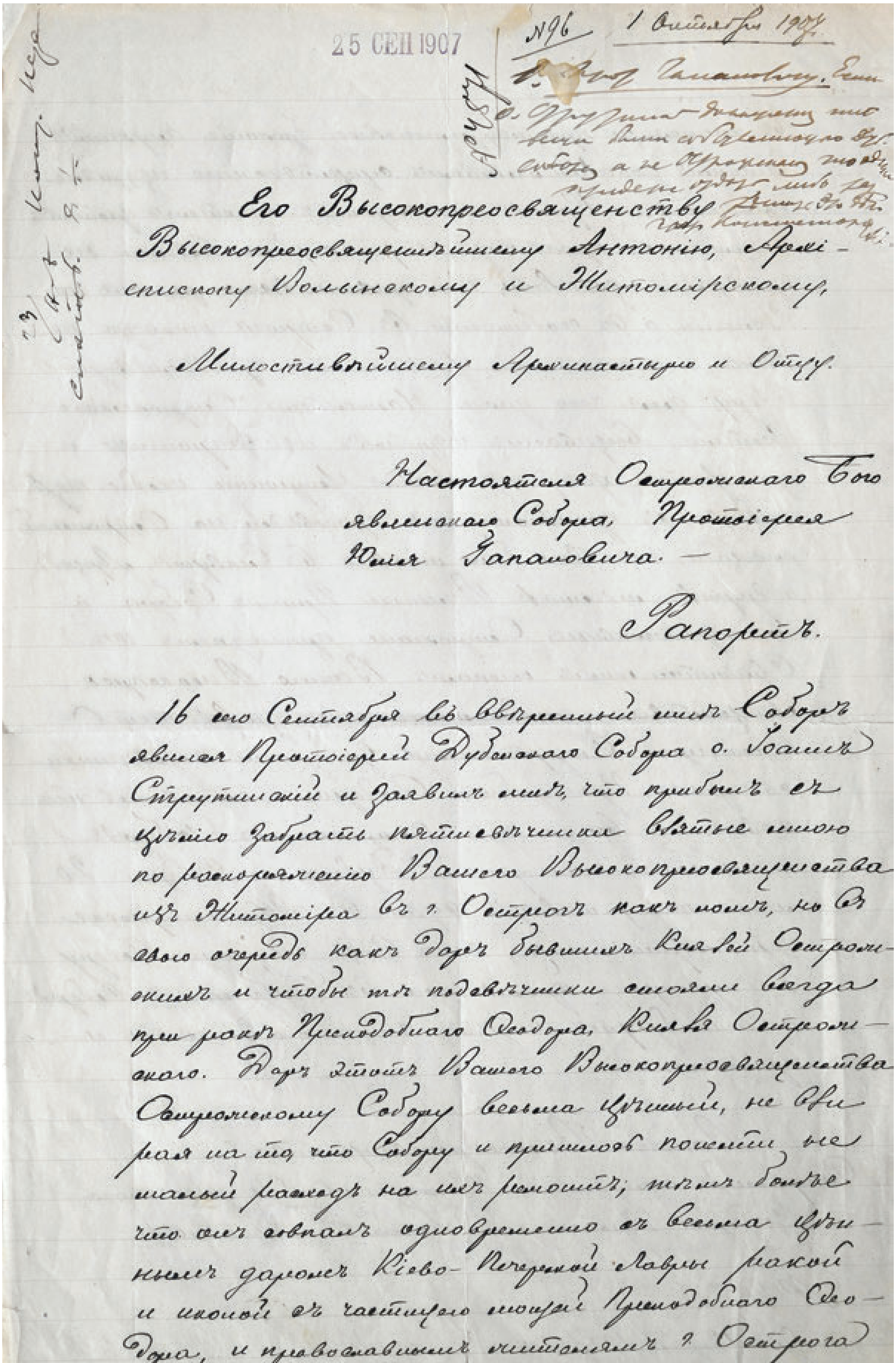

25 СЕН 1907

№96 1 Октября 1907

Его Высокопреосвященству

Высокопреосвященнѣйшему Антонію, Архіепископу Волынскому и Житомірскому.

Милостивѣйшему Архипастырю и Отцу.

Настоятеля Острожскаго Богоявленскаго Собора, Протоіерея Юлія Гапановича. —

Рапортъ.

16 сего Сентября въ ввѣренный мнѣ Соборъ явился Протоіерей Дубенскаго Собора о. Іоаннъ Струтинскій и заявилъ мнѣ, что прибылъ съ цѣлію забрать пятисвѣчники взятые мною по распоряженію Вашего Высокопреосвященства изъ Житоміра въ г. Острогъ какъ мнѣ, но въ свою очередь какъ даръ бывшихъ Князей Острожскихъ и чтобы тѣ подсвѣчники стояли всегда при ракѣ Преподобнаго Θеодора, Князя Острожскаго. Даръ этотъ Вашего Высокопреосвященства Острожскому Собору весьма цѣнный, не взирая на то, что Собору и пришлось понести не малый расходъ на ихъ ремонтъ; тѣмъ болѣе что онъ совпалъ одновременно съ весьма цѣннымъ даромъ Кіево-Печерской лавры ракой и иконой съ частицею мощей Преподобнаго Θеодора, и православными жителями г. Острога

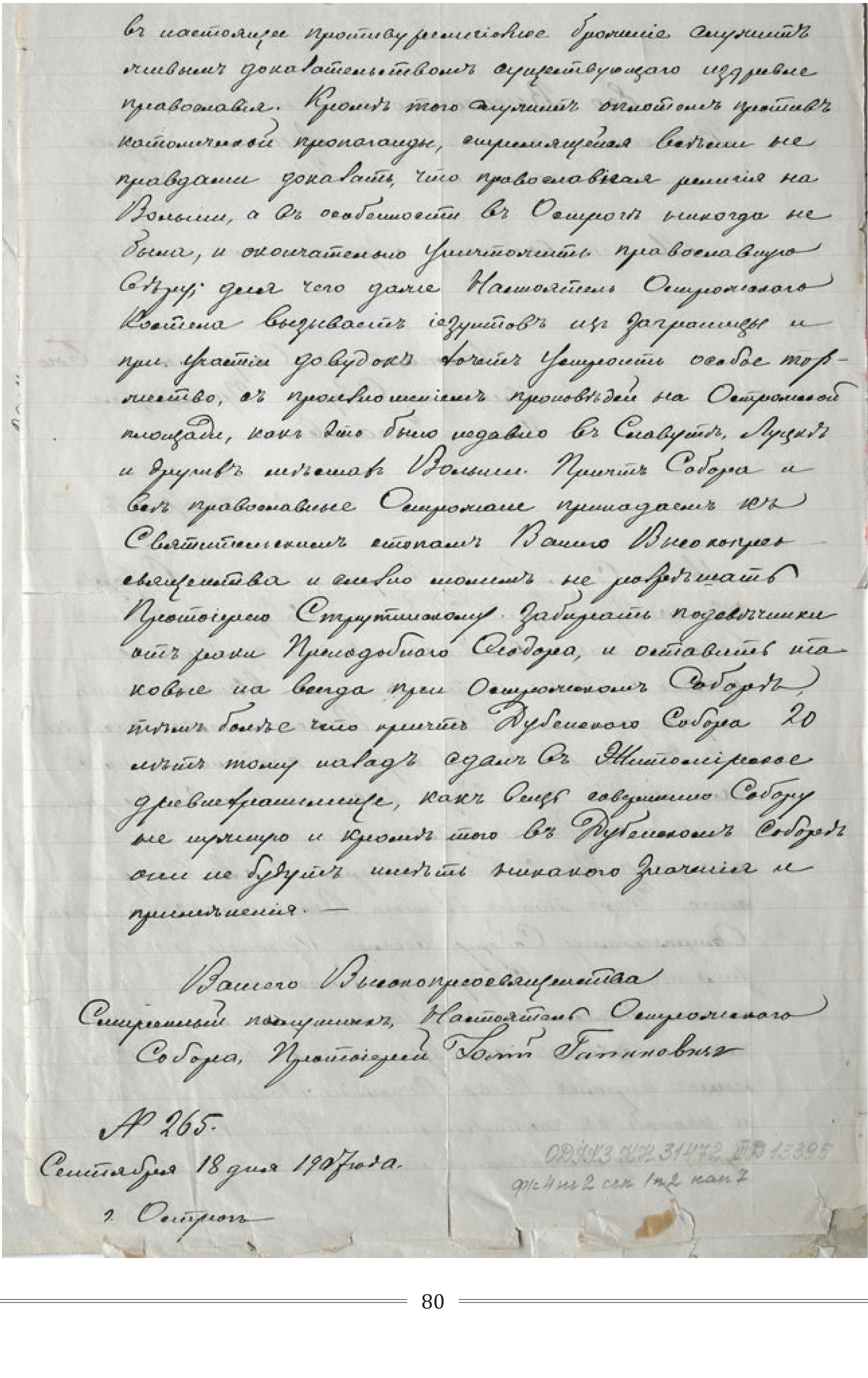

въ настоящее противурелигіозное броженіе служитъ очевиднымъ доказательствомъ существующаго издревле православія. Кромѣ того служитъ оплотомъ противъ католической пропаганды, стремящейся всѣми неправдами доказать, что православная религія на Волыни, а въ особенности въ Острогѣ никогда не была, и окончательно уничтожить православную Вѣру; для чего даже Настоятель Острожскаго Костела вызываетъ іезуитовъ изъ заграницы и при участіи довудокъ хочетъ устроить особое торжество, съ произношеніемъ проповѣдей на Острожской площади, какъ это было недавно въ Славутѣ, Луцкѣ и другихъ мѣстахъ Волыни. Причтъ Собора и всѣ православные Острожане припадаютъ къ Святительскимъ стопамъ Вашего Высокопреосвященства и слезно молятъ не разрѣшать Протоіерею Струтинскому забирать подсвѣчники отъ раки Преподобнаго Өеодора, и оставить таковые на всегда при Острожскомъ Соборѣ, тѣмъ болѣе что причтъ Дубенскаго Собора 20 лѣтъ тому назадъ сдалъ въ Житомірское древнехранилище, какъ вещь совершенно Собору не нужную и кромѣ того въ Дубенскомъ Соборѣ они не будутъ имѣть никакого значенія и примѣненія. —

Вашего Высокопреосвященства
Смиренный послушникъ, Настоятель Острожскаго Собора, Протоіерей Іоаннъ Гапановичъ

№ 265.
Сентября 18 дня 1907 года.
г. Острогъ

ОДЯКЗ ЗКЗ 31472 ІІІ Д 13395
ф 4 оп 2 сек 1 т 2 кан 7

№ 3

Указ дозволити залишити однин з п’ятисвічників 1575 р. в Острозькому Богоявленському соборі

Указ Його Імператорської Величності,
Самодержця Всеросійського, з Волинської духовної консисторії.
Настоятелю Острозької соборної церкви, священнику Миколі Кроткевичу

Згідно з указом Святішого Синоду, на ім’я Його Високопреосвященства від 8 листопада № 15404, повідомляється, що Святіший Синод, розглянувши пояснювальний рапорт від 24 серпня 1911 року № 651, а також прохання мешканців міста Острога щодо дозволу залишити один із двох бронзових п’ятисвічників князя Костянтина Костянтиновича Острозького 1575 року в Острозькому Богоявленському соборі, ухвалив:

На сьогодні в Острозькому Богоявленському соборі, збудованому князями Острозькими, біля печерної раки з часткою мощей преподобного Феодора, князя Острозького, знаходяться два бронзові п’ятисвічники висотою по 2¾ аршина, придбані в 1575 році коштом князя Костянтина Острозького. Документально довести, якому місту чи храму вони первісно належали, неможливо. Відомо лише, що за описом 1808 року вони значилися в Дубенській Свято-Миколаївській церкві й перебували там до 1886 року, коли з дозволу колишнього преосвященного [владики] Волинського Паладія були взяті професором Санкт-Петербурзького університету А. В. Праховим для археологічної виставки в Москві.

У 1892 році Святіший Синод, розглянувши рапорт про дозвіл Дубенському собору передати один із п’ятисвічників, що належать йому, Житомирському давньосховищу за 200 рублів з місцевих єпархіальних коштів, замість поступки того, що був переданий Московському історичному музею, за клопотанням Прокурора Московської синодальної контори від імені музею за визначення від 1–9 липня 1892 р. за № 1640 постановив: прохання Управління Імператорського Російського Історичного музею про поступку одного з бронзових п’ятисвічників князя Костянтина Костянтиновича Острозького 1575 року відхилити, а Волинському єпархіальному начальству дозволити передати вказаний п’ятисвічник із Дубенського собору до Житомирського давньосховища церковно-історичних пам’яток на Волині, із затвердженням виплати у 200 рублів на користь Дубенського собору.

У квітні 1907 року, за клопотанням настоятеля Острозької соборної церкви протоієрея Юлія Гапоновича, який був введений в оману щодо походження п’ятисвічників, нібито вони були надіслані з Острозької соборної церкви, його високопреосвященством було дозволено взяти обидва п’ятисвічники як прикрасу до раки преподобного Феодора, князя Острозького.

За наполегливим клопотанням Дубенського Свято-Миколаївського братства про повернення п’ятисвічників, неправомірно взятих із Житомира до Острозького собору, єпархіальне начальство ухвалило 14–16 лютого 1908 року, що обидва п’ятисвічники є власністю Дубенського собору. Однак, з огляду на указ Святішого Синоду 1892 року № 2946, а також витрати Острозького собору на їхній ремонт, було запропоновано один п’ятисвічник передати Дубенському собору, а другий залишити біля раки преподобного Феодора.

Тим часом Дубенське Свято-Миколаївське братство почало домагатися повернення обох п’ятисвічників, а новоутворене в місті Острозі братство імені князів Острозьких намагалося довести, що ці п’ятисвічники — дар князя Костянтина Острозького — належать древньому місту Острогу, й відмовило представникам Дубенського братства у видачі п’ятисвічників.

Нині братство імені князів Острозьких у спеціальному рішенні схиляється до визнання бронзових п’ятисвічників власністю Дубенського Свято-Миколаївського собору, нині жіночої обителі. Однак, оскільки Дубенський собор свого часу не виявив бажання зберігати ці п’ятисвічники, а згідно з указом Святішого Синоду про дозвіл продати один із них Житомирському давньосховищу, нібито втратив право на один з тих п’ятисвічників, то Острозьке братство просить залишити хоча б один п’ятисвічник в Острозькому соборі…

Острозьке братство просить залишити хоча б один п’ятисвічник в Острозькому соборі. Ухвалив: Беручи до уваги, що Богоявленський собор у місті Острог, під спудом якого знаходиться могила князя — жертводавця цих п’ятисвічників — є наочним пам’ятником князів Острозьких, дозволено Волинському єпархіальному начальству передати п’ятисвічник князя Костянтина Костянтиновича Острозького, призначений згідно з постановою Святішого Синоду від 1–9 липня 1892 року № 1640 для Житомирського сховища, до соборної церкви міста Острога, Волинської єпархії.

Наказано: Про вищевикладене для відомості та оголошення за належністю повідомити настоятеля Острозької соборної церкви, священника Миколу Кроткевича.

2 грудня 1911 року.
Член консисторії
Секретар
Столоначальник

ДІКЗ м. Острога КН.31473 / III Д 13397

№ 1411. Ноябр. 7 дня 1911 г.

Указъ ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА, *САМОДЕРЖЦА ВСЕРОССІЙСКАГО, изъ Волынской Духовной Консисторіи.*

Настоятелю Острожской Соборной церкви, Священнику Николаю К р о т к е в и ч у.-

По Указу Его Императорскаго Величества, Волынская Духовная Консисторія СЛУШАЛИ: Указъ Святѣйшаго Синода на имя Его Высокопреосвященства, отъ 8 сего Ноября за № 15404, коимъ дано знать, что Святѣйшій Синодъ, по выслушаніи представленнаго Его Высокопросвященствомъ при объяснительномъ рапортѣ отъ 24 Августа 1911 г. за № 651, прошенія жителей гор.Острога съ ходатайствомъ о разрѣшеніи оставить одинъ изъ двухъ бронзовыхъ пятисвѣщниковъ Князя Константина Константиновича Острожскаго, 1575 года, въ Острожскомъ Богоявленскомъ Соборѣ, - нашелъ: въ настоящее время въ Острожскомъ Богоявленскомъ Соборѣ, созданномъ трудами Князей Острожскихъ, возлѣ печерской раки съ частицею св.мощей Преподобнаго Ѳеодора, Князя Острожскаго, находятся два бронзовыхъ пятисвѣщника высотою каждый 2 3/4 аршина, пріобрѣтенныя въ 1575 году иждивеніемъ Князя Константина Константиновича Острожскаго; какому городу и храму первоначально принадлежали эти пятисвѣщники нельзя документально доказать , извѣстно лишь, что по описи 1808 года они значились находящимися въ Дубенской Свято-Николаевской церкви и были въ этой церкви до 1886 года, когда съ разрѣшенія б.Преосвященнаго Волынскаго Палладія взяты были Профессоромъ С.-Петербургскаго Университета А.В.Праховымъ для археологической выставки въ гор.Москвѣ, въ 1892 г. Святѣйшій Синодъ, обсудивъ рапортъ Преосвященнаго Волынскаго о разрѣшеніи Дубенскому Собору уступить принадлежащій ему одинъ пятисвѣщникъ для Житомірскаго древлехранилища, съ уплатою собору 200 руб. изъ мѣстныхъ епархіальныхъ средствъ, въ замѣнъ уступки таковаго пятисвѣщника Московскому Историческому Музею, по ходатайству Прокурора Московской Синодальной Конторы отъ имени означеннаго Музея, по опредѣленію отъ 1 - 9 Іюля 1892 г. за № 1640, постановилъ: ходатайство

№ 2895

Управленія ИМПЕРАТОРСКАГО Россійскаго Историческаго Музея объ уступкѣ Музею одного изъ бронзовыхъ пятисвѣщниковъ Князя Константина Константиновича Острожскаго 1575 года отклонить, а Волынскому Епархіальному Начальству разрѣшить передать таковой пятисвѣщникъ изъ Дубенскаго Собора въ Житомірское древлехранилищѣ церковно - историческихъ памятниковъ на Волыни, по его учрежденіи съ уплатою за оный 200 руб., въ пользу Дубенскаго Собора. Въ Апрѣлѣ 1907 года по ходатайству Настоятеля Острожской Соборной церкви Протоіерея Юлія Гапановича, введеннаго въ заблужденіе относительно принадлежности тѣхъ пятисвѣщниковъ, будто бы высланныхъ изъ Острожской соборной церкви, Его Высокопреосвященствомъ разрѣшено было взять оба названные пятисвѣщника, какъ украшеніе къ ракѣ Преподобнаго Ѳеодора Князя Острожскаго; по настойчивому же ходатайству Дубенскаго соборнаго Свято-Николаевскаго братства о возвратѣ Дубенскому Собору этихъ пятисвѣщниковъ, неправильно взятыхъ изъ города Житоміра въ Острожскій соборъ, состоявшимся 14-16 Февраля 1908 года опредѣленіемъ Епархіальнаго Начальства оба названные пятисвѣщника признаны собственностью Дубенскаго Собора, но въ виду указа Святѣйшаго Синода 1892 года № 2946, а равно и затраты Острожскимъ Соборомъ средствъ на ремонтъ ихъ, предположено было одинъ пятисвѣщникъ передать Дубенскому Собору, а другой оставить при ракѣ Преподобнаго Ѳеодора. Между тѣмъ, Дубенское Свято-Николаевское Братство начало домогаться возврата обоихъ пятисвѣщниковъ Собору, а вновь образованное въ гор.Острогѣ Братство имени Князей Острожскихъ пыталось доказать принадлежность сихъ пятисвѣщниковъ, какъ дара Князя Константина Константиновича Острожскаго,- древнему городу Острогу и отказало явившимся уполномоченнымъ отъ Дубенскаго Братства выдать пятисвѣщники; нынѣ Братство имени Князей Острожскихъ, въ особомъ постановленіи по сему дѣлу, склоняется къ признанію бронзовыхъ пятисвѣщниковъ принадлежностью Дубенскаго Свято-Николаевскаго Собора нынѣшней церкви женской обители. Но такъ какъ Дубенскій Соборъ въ свое время ничѣмъ не проявлялъ желанія быть хранителемъ тѣхъ пятисвѣщниковъ, а въ силу указа Святѣйшаго Синода о разрѣшеніи продать одинъ изъ нихъ Житомірскому древлехранилищу, якобы, потерялъ право

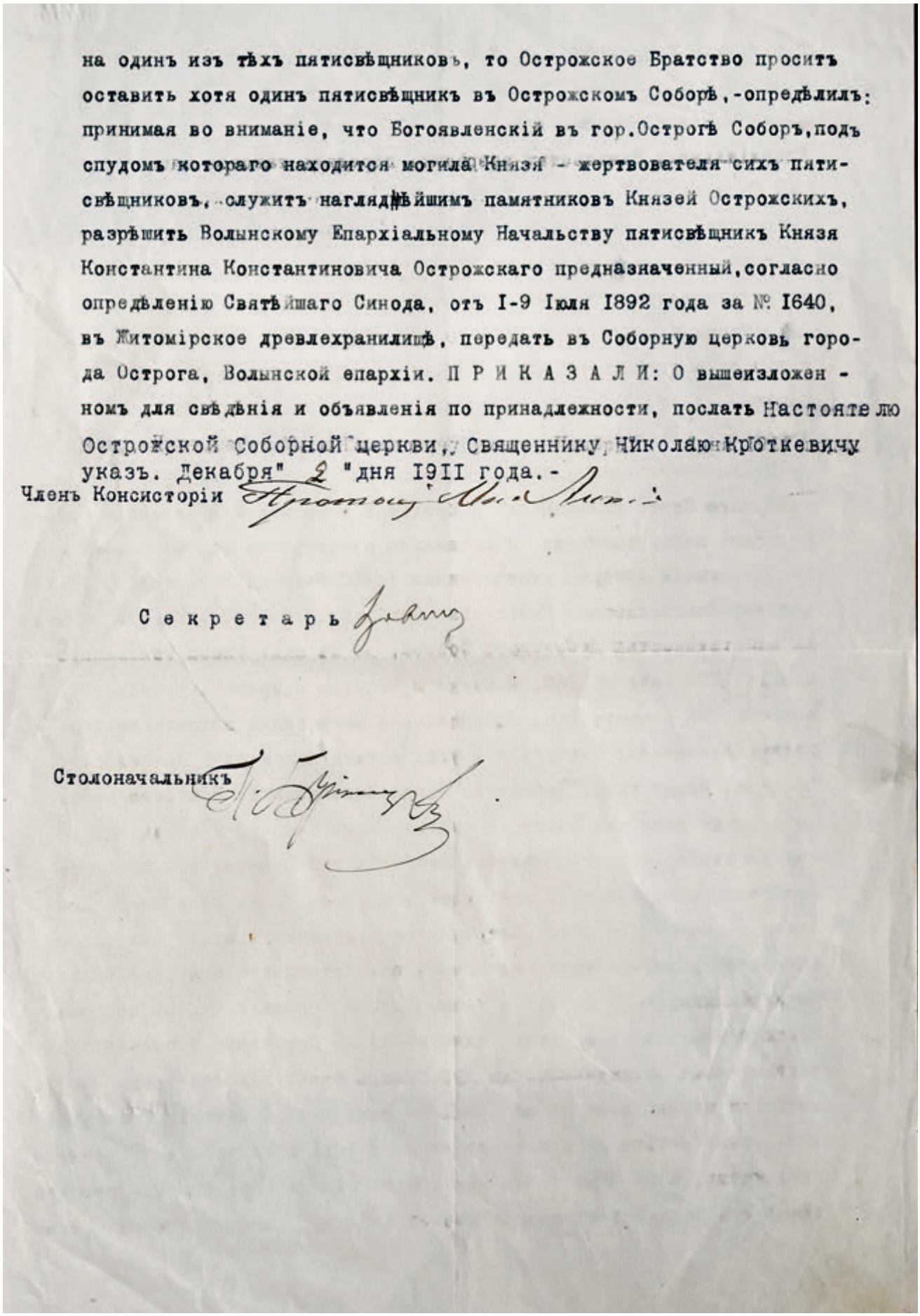

на одинъ изъ тѣхъ пятисвѣщниковъ, то Острожское Братство проситъ оставить хотя одинъ пятисвѣщникъ въ Острожскомъ Соборѣ,-опредѣлилъ: принимая во вниманіе, что Богоявленскій въ гор.Острогѣ Соборъ,подъ спудомъ котораго находится могила Князя - жертвователя сихъ пятисвѣщниковъ, служитъ наглядѣйшимъ памятниковъ Князей Острожскихъ, разрѣшить Волынскому Епархіальному Начальству пятисвѣщникъ Князя Константина Константиновича Острожскаго предназначенный,согласно опредѣленію Святѣйшаго Синода, отъ I-9 Іюля I892 года за № I640, въ Житомірское древлехранилищѣ, передать въ Соборную церковь города Острога, Волынской епархіи. П Р И К А З А Л И: О вышеизложенномъ для свѣдѣнія и объявленія по принадлежности, послать Настоятелю Острожской Соборной церкви, Священнику Николаю Кроткевичу указъ. Декабря" 2 "дня I9II года.-

Членъ Консисторіи

С е к р е т а р ь

Столоначальникъ

№ 4

Документ про повернення п’ятисвічника 1575 р.
в Миколаївську церкву м.Дубна

31.12.1912 р.

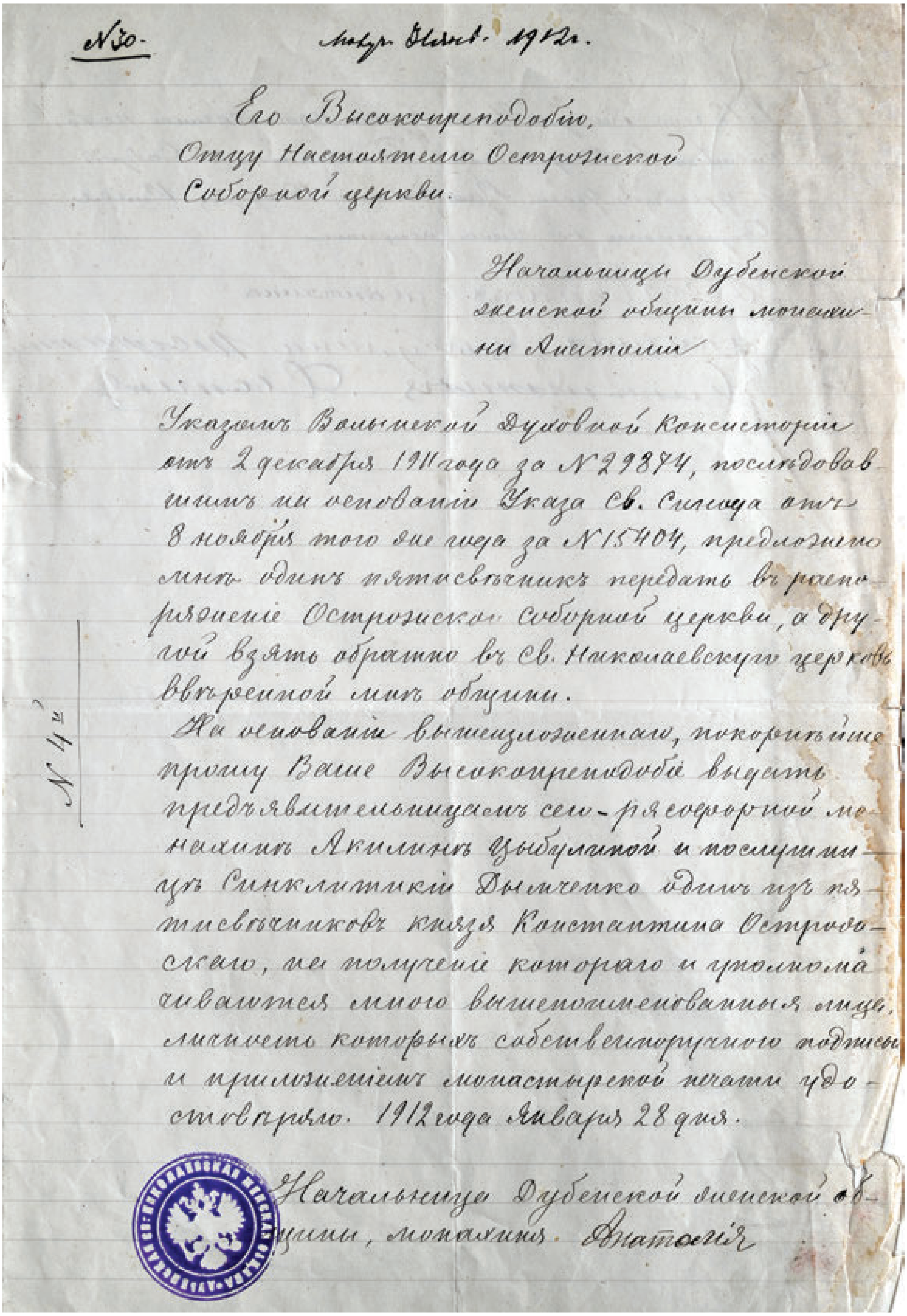

№ 30. Получ. 31 Янв. 1912 г.

Его Высокопреподобію,
Отцу Настоятелю Острожской
Соборной церкви.

Начальницы Дубенской
женской общины монахи-
ни Анатоліи

Указомъ Волынской Духовной Консисторіи
отъ 2 декабря 1911 года за № 29874, послѣдовав-
шимъ на основаніи Указа Св. Синода отъ
8 ноября того же года за № 15404, предложено
мнѣ одинъ пятисвѣчникъ передать въ распо-
ряженіе Острожской соборной церкви, а дру-
гой взять обратно въ Св. Николаевскую церковь
ввѣренной мнѣ общины.
На основаніи вышеизложеннаго, покорнѣйше
прошу Ваше Высокопреподобіе выдать
предъявительницамъ сего - рясофорной мо-
нахинѣ Акилинѣ Цыбульской и послушни-
цѣ Синклитикіи Дынченко одинъ изъ пя-
тисвѣчниковъ князя Константина Острож-
скаго, въ полученіи котораго и уполномо-
чиваются мною вышепоименованныя лица,
личность которыхъ собственноручною подписью
и приложеніемъ монастырской печати удо-
стовѣряю. 1912 года Января 28 дня.

№ 4

Начальница Дубенской женской об-
щины, монахиня Анатолія

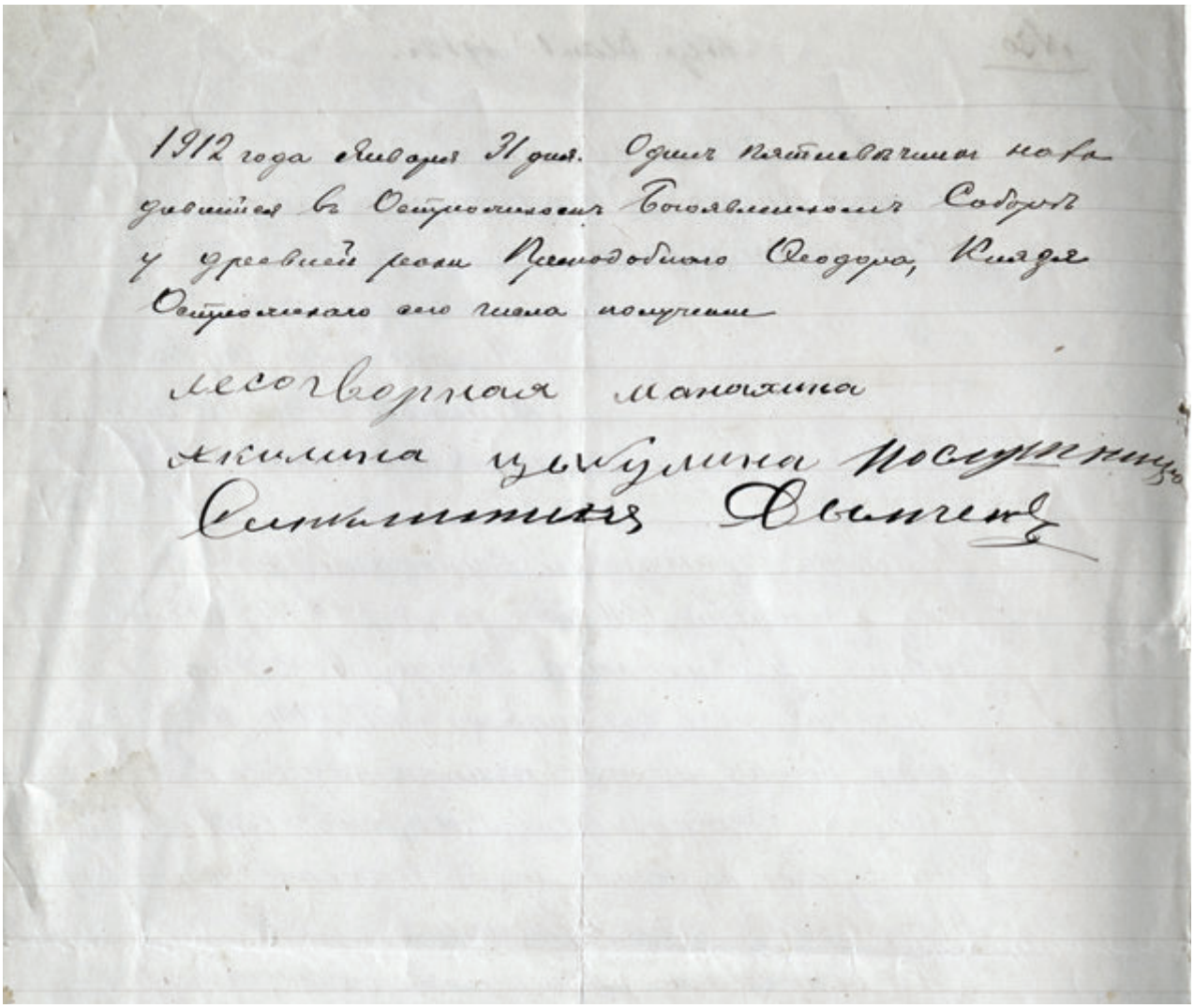

Джерела та література:

1. Відкриття виставки «П'ятисвічники князів Острозьких». Режим доступу: https://museum.rv.gov.ua/news/vidkryttya-vystavky-pyatysvichnyky-knyaziv-ostroz-kyh.
2. Гаврилюк С. В. Історичне пам'яткознавство Волині, Холмщини і Підляшшя (XIX – початок XX ст.). Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім.Лесі Українки, 2002. С. 454-455.
3. ДАРО. Ф.367. Оп.1. Спр.17. Арк. 4 зв. – 5.
4. ДІКЗ м. Острога КН31474 / Д13397. Арк.1-1 зв.
5. ДІКЗ м. Острога. КН 31473 / ІІІ Д 1339. Арк. 1.
6. Жолтовський П.М. Художнє лиття на Україні XIV-XVIII ст. Київ: Наукова думка, 1973. С. 33.
7. Лазуко А.К. Виктор Михайлович Васнецов. Ленинград,1990. С. 328.
8. Лобода Ф. Из археологической экскурсии в г. Владимир-Волынский. *Киевская старина.* 1886. № 8. С. 766–769
9. Луц В. Матеріали до історії музейних збірок волинського іконопису. *Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації.* Доповіді та матеріали V наукової конференції, м. Луцьк, 27-28 серпня 1998 р. Луцьк,1998. С. 22-32.
10. Лучицкий М. О Дубенском соборе. *Волынские епархиальные ведомости.* 1876, №14, с. 496.
11. Прахов А. Альбом фотографий к археологической поездке профессора А. В. Прахова на Волынь в 1886 году.
12. Ричков П.А., Луц В.Д. Архітектурно-мистецька спадщина князів Острозьких. Київ: Техніка, 2002.С. 138-139.
13. Теодорович Н. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Т. 2. Почаев. Тип. Почаево-Успенской Лавры, 1889. С. 855, С. 874.
14. Уварова П. С. Архитектурные памятники юго-западного края. *Древности.* Т. 19. Вып.1. Москва,1901. С. 57-63.
15. Уварова П. С. Былое. Давно прошедшие счастливые дни. Москва.: Изд–во им. Сабашниковых, 2005. С. 296.
16. Уварова П. Областные музеи. Прибавление II. *Труды VII археологического съезда в Ярославле.* Т. 2. Москва,1892. С. 295
17. Фото п'ятисвічника значиться в переліку фотографій Володимир-Волинського давньосховища. Згадка про фото п'ятисвічника міститься в багатьох виданнях. Див.: Отчёт о деятельности Свято-Владимирского Православного Братства в г. Владимире-Волынском за 1888 г. *Волынские епархиальные ведомости.* 1889. №23 (часть неоф.). С.577; Девятисотлетие православия на Волыни. 992-1892 г.: Ч. 1-[2]/ [Н. Н. Трипольский и др.] Житомир : Типо-лит. Е. П. Льва, 1892. С. 179-180; Теодорович Н. И. Город Владимир Волынской губернии в связи с историей Волынской иерархии. Исторический очерк. В память 900-летнего юбилея Волынской епархии. Почаев: Тип. Почаево-Успенской Лавры, 1893. С. 201.
18. Lubomirski J. Regestra skarbca ksiazat Ostrogskiclh w Dubnie. spisanie w roku 1616. Sprawozdania Komisji do badania historii sztuki w Polsce. 1900. T. 6. S.217
19. Orłowicz M. Ilustrowany przewodnik po Wołyniu. Łuck, 1929. S. 289-290.

Віктор ЛУЦ

ОПИС МИКОЛАЇВСЬКОЇ ЦЕРКВИ МІСТА ДУБНА 1831 р. (за документами ДАРО)

Опис Дубенського Миколаївського собору, складений у 1831 році, який зберігається у Державному архіві Рівненської області (ДАРО)[1], є важливим джерелом для вивчення історії Дубна кінця- XVIII — початку XIX ст. Миколаївська церква є однією з найстаріших в Дубно. Перші згадки про неї датовані 1492 р.[2, с. 248]

Якою на вигляд була церква до середини XVIII ст. наразі невідомо [3, с. 192—193]. Пропонований до уваги опис церкви 1831 представляє новий храм споруджений 1742 року князем Янушем Сангушком, ординатом Острозьким, та його дружиною Констанцією. Опис є детальним інвентаризаційним документом, який фіксує стан будівель та майна храму майже 100 років потому. За цей час з політичної карти Європи зникла Річ Посполита, а спроба поляків відновити незалежність від Російської імперії під час Листопадового повстання (1830—1831). зазнало поразки. В житті прихожан дубенської Миколаївської церкви також відбулися зміни, зокрема, перехід прихожан церкви з унії до православ'я (близько 1795 року). На перший погляд ці зміни не зафіксовані в описі, але при уважному прочитанні документа бачимо як відбувається поступова заміна і наповнення церкви богослужбовими книгами виданими в Москві й Санкт-Петербурзі. З Росії замовляється церковне начиння. В примітках опису окремо відзначено, що «*Тринадцять вищеописаних речей… куплені 1830 року церковним старостою 9 класу Андрієм Омеляновичем Гудимою у московського купця Невежина за церковні гроші*».

Також завдяки опису можемо уявити зниклу архітектурну споруду Дубна першої половини XIX ст.

Миколаївська церква була побудована з соснової деревини на кам'яному фундаменті.

За документом храм мав один великий купол посередині. Довжина будівлі становила 34 аршини[1]. Вона складалася з вівтарної частини, середнього розділу та притвору. Ширина у вівтарному розділі та притворі — 10 аршинів… Висота до даху (над притвором, вівтарем та до залому в середині корпусу) становила 10 аршинів, а висота купола — приблизно ще 10 аршинів.

У документі зафіксовані ремонти та оновлення храму, перекриття даху ґонтом 1801 р.

У 1824 році церква знову ремонтувалася: верхній хрест був позолочений, глава перекрита новою білою бляхою, весь дах оздоблений ґонтом наново, а корпус оббитий дошками. Також було влаштовано великий ґанок при західному вході та два менших при південних і північних дверях.

Відзначено й опорядження церкви Всередині стіни були побілені, а під престолом знаходився невеликий кам'яний льох, у якому через сирість нічого не зберігалося.

Окрема дерев'яна дзвіниця була збудована у 1830 році на кам'яному фундаменті, розташована на південь від церкви.

Важлива згадка про домову церкву Воскресіння Христового князів Острозьких, яка знаходилася у Дубенському князівському палаці та була знищена наприкінці XVII століття на її місці була влаштована каплиця князя Януша Сангушка.

Автор опису також зафіксував, що наприкінці XVIII ст. церква втратила фундуш (дар) на землю, гроші та інші вигоди, які належали спочатку церкві Воскресіння Христового, а потім Замковій каплиці. Настоятель собору, який також виконував обов'язки священника Замкової придворної церкви дубенських князів, користувався цими прівелеями до того, як їх скасували, поки власник міста князь Михайло Любомирський, прагнучи знищити фундуші уніатських і римо-католицьких церков у своїх володіннях, знищив надання пашні, грошей та інші вигоди для парохії Миколаївської церкви.

Та найбільш унікальною знахідкою є згадка про два великі бронзові п'ятисвічники 1575 р. і виготовленими на замовлення Костянтина-Василя Костянтиновича Острозького з жовтої міді, встановлені на левах. Ці світильники мають прямий зв'язок з давньою історією Дубна. Зазначається, що вони поступили з замкової церкви Воскресіння Христового князів Острозьких спочатку до палацової каплиці князів Сангушків, а потім, у 1788 році, були передані князем Михайлом Любомирським до Миколаївського собору разом з деякими іконами

Нижче подаємо повний опис документу мовою оригіналу.

[1] Аршин — давня одиниця довжини що дорівнює приблизно 71,12 см (28 дюймам)яка використовувалася до введення метричної системи.

ОПИСЬ
СТРОЕНИЯМ И ИМУЩЕСТВУ
ДУБЕНСКОГО НИКОЛАЕВСКОГО СОБОРА.
Учиненная 1831 года мая 31 дня

/1↓/

Опись Дубенского Николаевского собора строением всему оного имуществу в силу его императорского величества указа из Дубенского духовного правления от 11 дня февраля 1831 года за № 303 последовавшего с резолюции его преосвященства преосвященнейшего Амвросия епископа Волынского, Житомирского и кавалера на рапорт оного собора состоявшейся.

Учинённая 1831 года Майя 31 дня.

Статья 1-я

Описание строений

Церковь из дерева соснового резанного на фундаменте каменном. Об одном на средине оной большом куполе олтарем к востоку, 1742 года майя 21 дня князем Янушем Сангушком ординатом Острогским и его женою Констанциею на приходскую униатскую построена, каковою была до 1795 года, в которое время за освещением в благочестие прихожане её коренные дубенские жители от неё отклонилися и при ней **/1 зв.↓/** положен штат из протопопа, двух священников, диакона, двух дьячков и двух пономарей, а стоящий с наименованием оной собором.

В починке находилась [с] 1801 года, когда устроена на ней новая из гонты крыша и глава покрыта белою жестью.

В 1824 году церковь сия находилась опять в починке, в которой крест верхний вызолочен, глава покрыта вновь белою новою жестью.

Крыша на всём здании отделана наново из гонты, корпус весь обшит досками. Устроено крыльце при входе в церковь да два меньших при южных и северных дверях.

Длина здания 34 аршин, ширина в олтарном разделе и притворе 10.

В средине корпуса 14, высота до крыши над притвором алтарём и до залому в средине корпуса 10. Купола примерно полагая тоже 10.

В здании сем с запада входные большие двери, нашивные и гвоздями железными усаженные на крюках с внутренним замком и двое других дверей с южной и северной сторон в среднем разделе, простых с висящими замками и дверь того с внутренними деревянными засовнями.

Окошек в олтарной части в восточной и южной стенах по одному. В среднем разделе с южной стороны двое, в северной одно в притворе в южной стене **/2↓/** одно, и в западной одно из коих сие последнее с железною решёткою.

В средине бани с восьмиугольником, строенной окошек больших круглых двое, и вверху бани малых продолговатых четыре.

Пол из досок во всей церкви 1801, а в олтаре 1824 года уложен, и стены внутри выбелены.

Под престолом небольшой погреб каменный, в котором, однако по причине сырости ничего не содержится.

К югу от церкви в саженях двадцати под большою улицею колокольня деревянная же, из дерева соснового резанного.

Снизу квадратом 10 аршин, в среднем этаже восьмиугольном, в поперечнике 8, а в верхнем 7 аршин, вышиною в 22, 1830 года построена.

В нижнем оной этаж состоит две лавки и ход на колокольню. В среднем и верхнем колоколы:

1-й весом 25 пудов перелит из разбитого 1818 года;

2-й содержащий весу 15 пудов лит 1806 года;

3-й весом восемь пудов отделан 1783 года;

4-й перенесённый 1830 года из упразднённой Крестовоздвиженской церкви по неимению надписи неизвестно когда литый весом 6 пудов;

/2 зв. ↓/

5-й перенесённый того же года оттуда же весом также 6 пудов без малого по неимению надписи неизвестно когда литый. На нём вверху изображена славянская азбука.

6-й по неимению надписи неизвестно когда деланный содержащий весу 4½ пуда.

7-й в пол пуда маленький, також не известно какого года вылит.

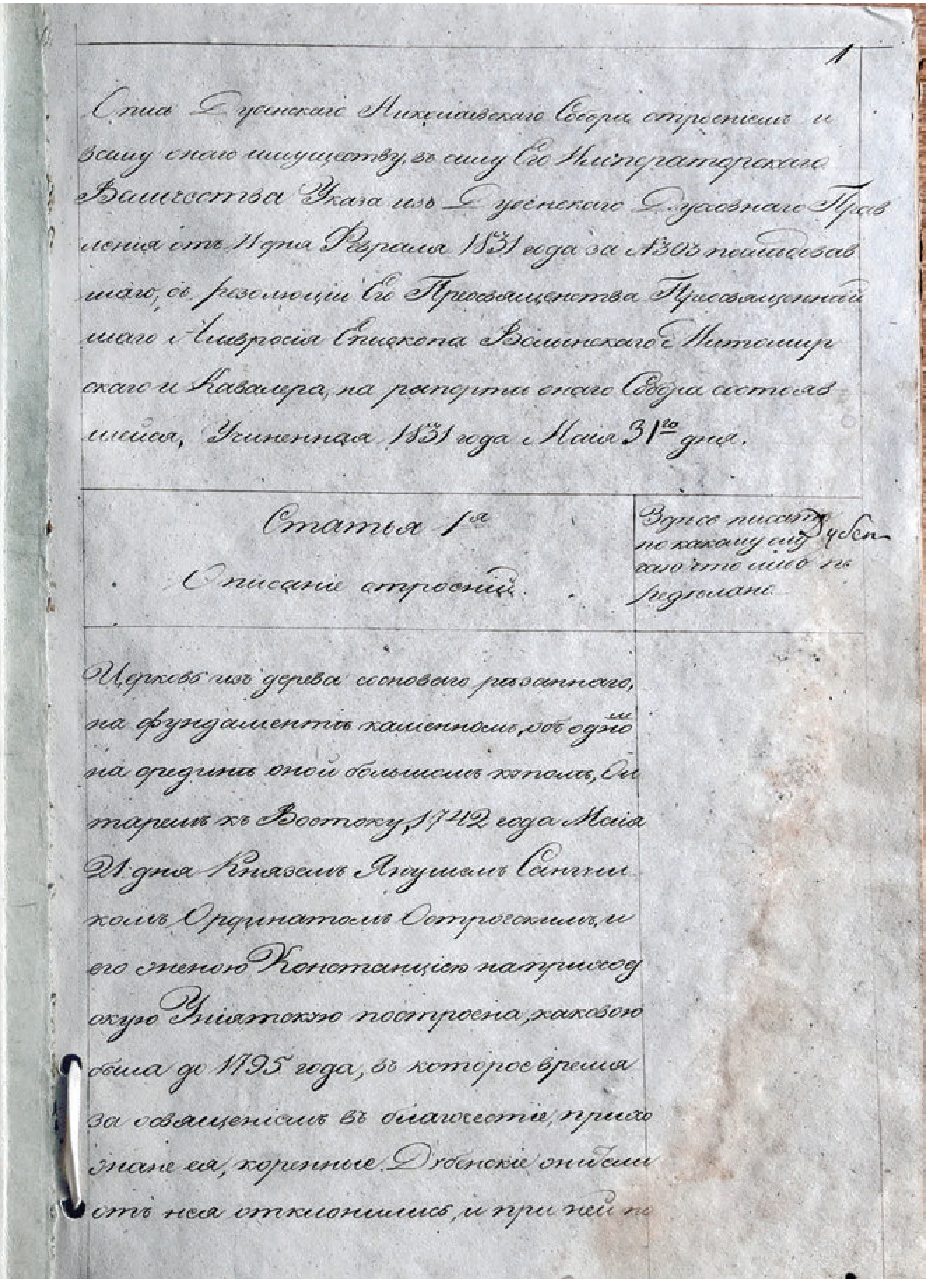

1

Опись Дубенскаго Николаевскаго Собора строеніямъ и всему онаго имуществу, въ силу Его Императорскаго Величества Указа изъ Дубенскаго Духовнаго Правленія отъ 11 дня Февраля 1831 года за №303 последовавшаго, съ резолюціи Его Преосвященства Преосвященнейшаго Амвросія Епископа Волынскаго и Житомирскаго и Кавалера, на рапортъ онаго Собора состоявшейся, Учиненная 1831 года Маія 31го дня.

Статья 1я Описаніе строеній.	Здесь писать по какому случаю что либо переделано
Церковь изъ дерева сосноваго разиннаго, на фундаменте каменномъ, объ одномъ на средине оной большомъ куполе, Олтаремъ къ Востоку, 1742 года Маія 21 дня Княземъ Янушемъ Сангушкомъ, Ординатомъ Острожскимъ, и его женою Констанціею на приходъ окую Уніятскую построена, каковою была до 1795 года, въ которое время за обращеніемъ въ благочестіе, прихожане ея, коренные Дубенскіе жители отъ нея отклонились, и при ней по	

Рис. 1. ДАРО. Ф. 367. Од. зб. 1. Спр. 17. Арк. 1.

Здание покрыто гонтою с крестом на купуле.

На погосте церковном к югу же от церкви над большою улицею дом под одною крышею, принадлежащий по полам двум хозяевам: мещанину Меронвицком и шляхтичу Бялковскому, приносит в год церкви доходу 6 рублей серебром.

За колокольнею домик, принадлежащий мещанину Яблонскому, приносит в год церкви доход 3 рубли серебром.

К западу от церкви на расстоянии 10 сажений дом Дубенского духовного правления. Первый из всех домов построен 1801 года на месте старого на том же месте бывшего принадлежавшего не церкви, а посторонним лицам.

Второй таким же способом 1816 года, а третий на месте сгоревшего принадлежавшего протоиерею, бывшему **/3↓/** настоятелем Дубенского собора Иосифу Княжинскому 1808 года.

Для настоящих же священнослужителей сего собора ни домов для жилья, ни места для постройки таковых не имеется.

Погост церковный включительно с пространством, занятым под вышеописанные здания, имеет положение с трёх сторон при улицах, с запада же ограничен жидовскими и мещанина Киреченка домами. Длина оного 40, а ширина 36 саженей в самом большом месте неправильного четырёхугольника, ограждён деревянным парканом 1830 года и осажен тополями.

В нём ворот для въезда двое одни при колокольне с южной стороны, а противоположная им с северной другая.

Устройство сей ограды, постройка колокольни и починка церкви 1824 года произведённая, стоит до 4000 рублей ассигнациями. Сумма сия большую частью испрошена от доброхотных дателей из числа коих церковь преимущественно обязана почитать своим благодетелем комиссариатского чиновника 9 класса Андрея Емельянова сына Гудиму трудами и старанием своим всё сие произведшего разновременно на тот предмет **/3 зв.↓/** серебром 227 руб. 50 коп. и ассигнациями 600 рублей пожертвовавшего и ныне из усердия к сему храму Божию церковным старостою при нем состоящего.

Протоиерей	Фома Корчинский
Староста 9-го класса	Гудима
Соборный священник	Федор Владимирский
Диакон	Василий Рыбчинский
Дьячок	Антоний Дублянский
Пономарь	Фёдор Котович

/4↓/ Статья 2-я

Внутренние принадлежности храма.

1. Святый престол деревянный в указанную меру 1824 года по повелению его преосвященства преосвященнейшего Стефана епископа Волынского Житомирского и кавалера вместо бывшего каменного униатским заведением сделанного устроенный и освященный, покрытый холстяною **срачицею**[2]. Индитии коими святый престол одевается попеременно, показаны особо ниже.
2. На престоле святой антиминс из белого атласу преосвященнейшим Амвросием нынешним Волынским Житомирским епископом и кавалером1830 года месяца марта 16 дня освященный.
3. Над престолом балдахин из тафты красной в четырехугольных рамах с одной от царских врат стороны в два ряда обложен позументом[3] золотым широким и **/4 зв.↓/** золотою бахромою с четырьмя золотыми кистями, а по трем прочим сторонам тоже в два ряда мишурным желтым газом.
4. Горнее седалище состоит из кивота раскрашенного под мраморный цвет с колонами и резным украшением в приличных местах позолоченным, коринфского ордена в котором икона Богоматере с Иосифом и Иоанном Предтечею, итальянской живописи писаная 1742 года для домовой каплицы князя Януша Сангушки, устроенной в Дубенском княжеском дворце, на место уничтоженной в окончании XVII века домовой же Благочестивой князей Острожских во имя Воскресения Христова бывшей там же церкви. Кивот сей с иконою, князем Михаилом Любомирским, который быв исполнен неприязненным духом

[2] Срачица –церковнослов'янське слово, яке означає сорочку або нижній одяг. У церковному контексті — Покривало престолу в храмі (верхній покрив для антимінсу, під яким лежить Плащаниця).

[3] Позумент — золота, срібна або мішурна (мідна, олов'яна) тасьма, яку використовують для обробки одягу, меблів та інших виробів. Це синонім слова «галун», і він є різновидом золотого чи срібного шнура, стрічки чи облямівка.

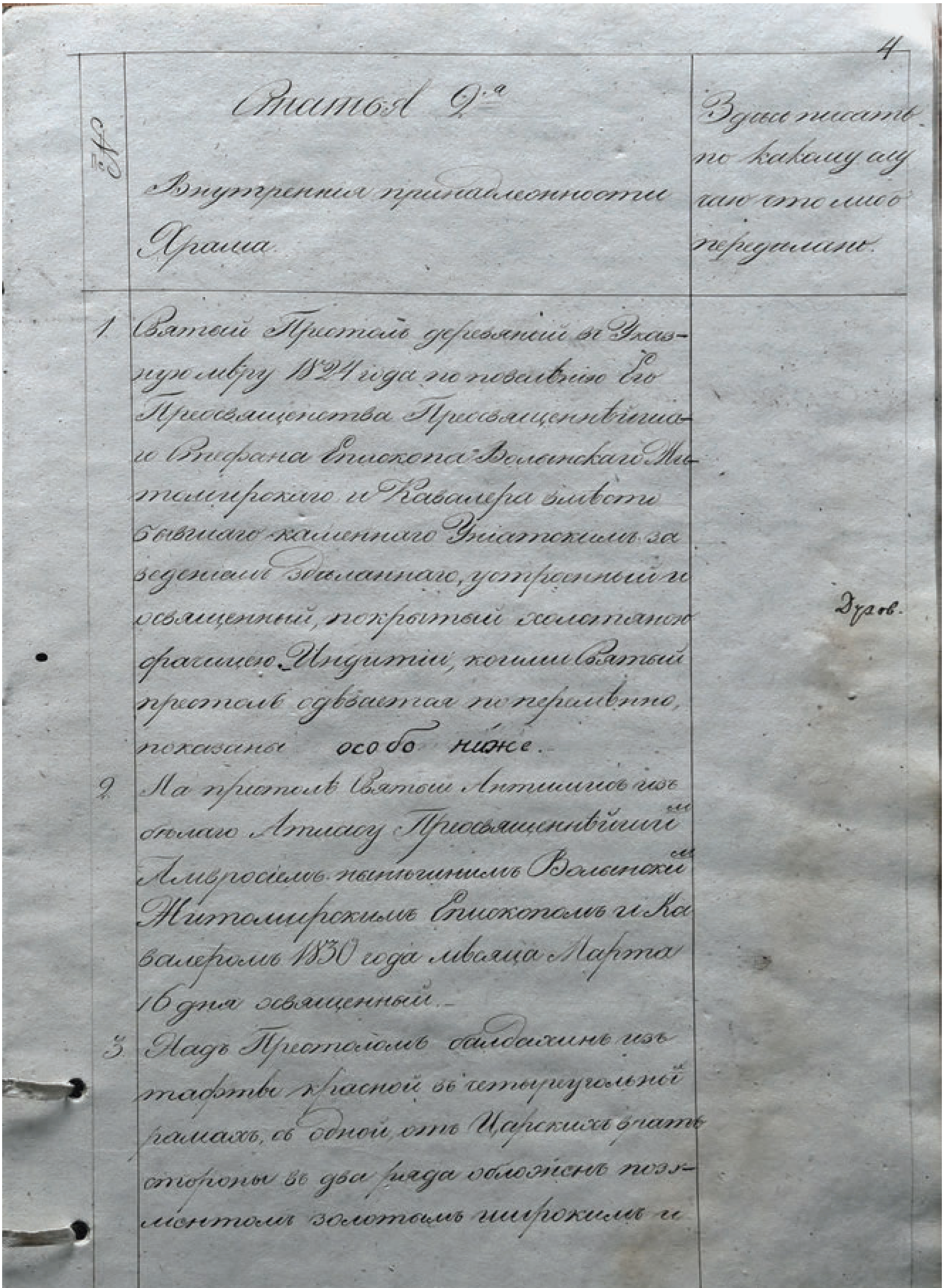
4

	Статья 2я Внутренния принадлежности Храма.	Здѣсь писать по какому случаю что либо передѣлано.
1	Святый Престолъ деревянный въ Указную мѣру 1824 года по повелѣнию Его Преосвященства Преосвященнѣйшаго Стефана Епископа Волынскаго Житомирскаго и Кавалера вмѣсто бывшаго каменнаго Униатскими заведениями здѣланнаго, устроенный и освященный, покрытый холстиною срачицею. Индитіи, коими Святый престолъ одѣвается попеременно, показаны особо ниже.	Дубов.
2	На престолѣ Святый Антиминсъ изъ бѣлаго Атласу Преосвященнѣйшимъ Амвросиемъ нынѣшнимъ Волынскимъ Житомирскимъ Епископомъ и Кавалеромъ 1830 года мѣсяца Марта 16 дня освященный.	
3	Надъ Престоломъ балдахинъ изъ тафты красной въ четыреугольной рамахъ, съ одной отъ Царскихъ вратъ стороны въ два ряда обложенъ позументомъ золотымъ широкимъ и	

Рис. 2. ДАРО. Ф. 367. Од. зб. 1. Спр. 17. Арк. 4.

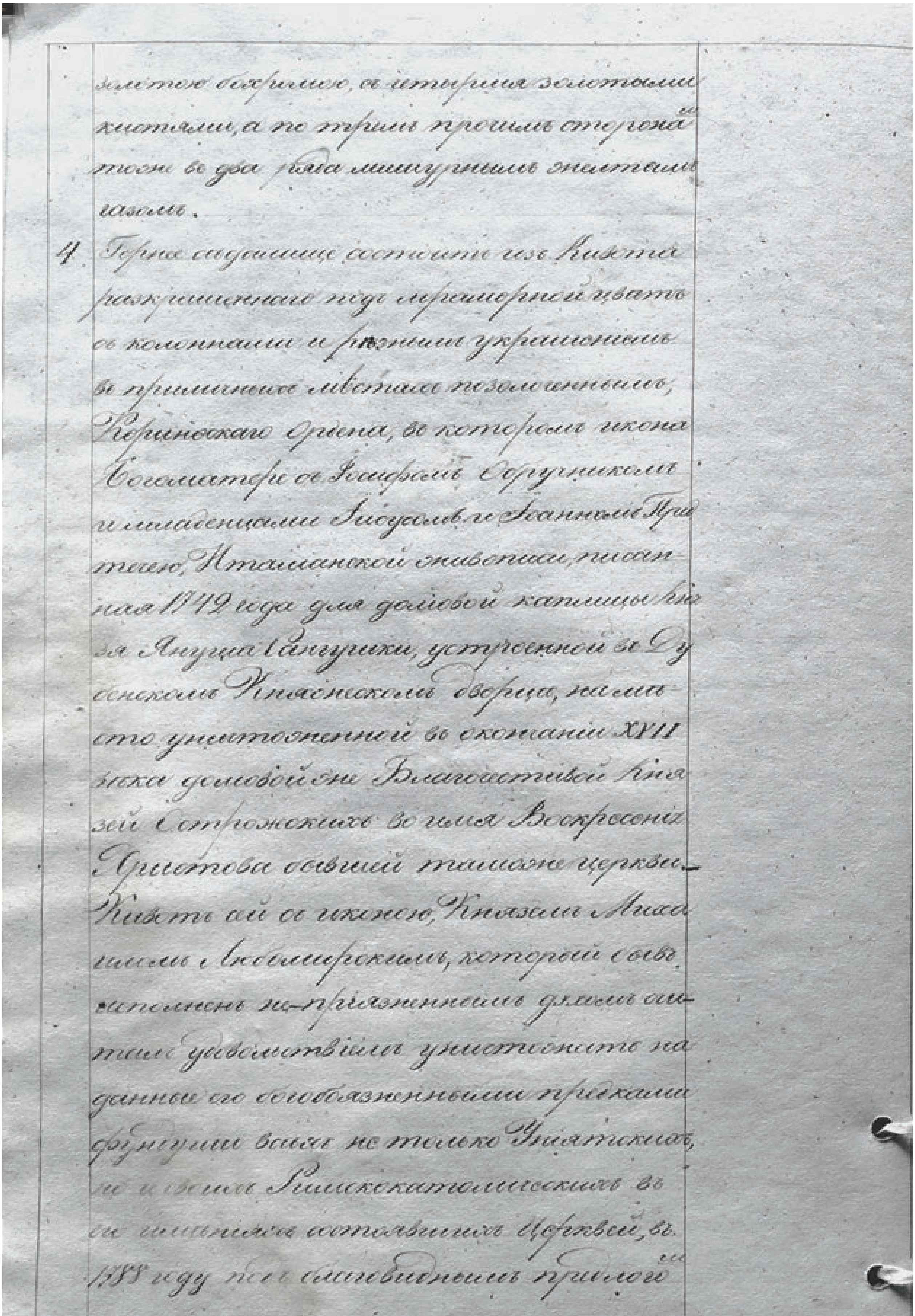

золотою бахрамою, съ четырмя золотыми
кистями, а по тремъ прочимъ сторонамъ
тоже въ два ряда мишурнымъ житымъ
газомъ.
4. Горнее седалище состоитъ изъ Киота
раскрашеннаго подъ мраморной цвѣтъ
съ колоннами и рѣзными украшеніями
въ приличныхъ мѣстахъ позолоченными,
Коринѳскаго Ордена, въ которомъ икона
Богоматери съ Іосифомъ Обручникомъ
и младенцами Іисусомъ и Іоанномъ Пред-
течею, Италіанской живописи, писан-
ная 1742 года для домовой каплицы Кня-
зя Януша Сангушки, устроенной въ Ду-
бенскомъ Княжескомъ дворцѣ, нынѣ
совсѣмъ уничтоженной въ окончаніи XVII
вѣка домовой же Благочестивой Кня-
зей Острожскихъ во имя Воскресенія
Христова бывшей таковой церкви.
Киотъ сей съ иконою, Княземъ Миха-
иломъ Любомирскимъ, который былъ
исполненъ не-пріязненнымъ духомъ [illegible]
тамъ удовольствіемъ уничтожать на-
данныя его [illegible] предками
фундуши всѣхъ не только Уніатскихъ,
но и самыхъ Римскокатолическихъ въ
его имѣніяхъ состоявшихъ Церквей, въ
1788 году подъ благовиднымъ предлогомъ

Рис. 3. ДАРО. Ф. 367. Од. зб. 1. Спр. 17. Арк. 4 зв.

считал удовольствием уничтожать наданные его богобоязненными предками фундуш всех не только униатских, но и всех римско-католических в его имениях состоявших церквей. В 1788 году под благовидным предлогом **/5↓/** подарка перенесён в Дубенский Николаевский собор. Вскоре за ним тот же князь уничтожил дачу пашни, денег и другие выгоды, прежде к церкви Воскресенье Христова после к Замковой каплице. Наконец с перенесением сей иконы к Дубенскому собору принадлежавшие, которыми оного собора настоятель, нося вместе звание и исполняя должность замковый придворной Дубенских князей церкви священника, с давних времен пользовался.

5. По правой стороне святого престола дьяконник с иконою святого первомученика Стефана 1824 года устроенный.
6. За дьяконником при восточной стене шкаф 1831 года деланный, в котором хранится разница.
7. По левой стороне святого престола жертовник с иконою Спасителя, именуемою «Источником».
8. Иконостас в первом разделе содержит в первом разделе содержит наместные иконы Спасителя и Богоматери и пред правым клиросом храмовую икону «Чудотворца Николая», а пред левым «Воскресения Христова» между **/5 зв.↓/** коими врата царские резаные, а северные и южные гладкие с изображениями на первых архистратига Михаила, а на вторых ангела Хранителя. Во втором разделе иконостаса за большим карнизом двенадцать праздников Господских, а над царскими вратами «Тайная вечеря» внизу же оной на особом бляте[4] «Нерукотворенный образ».

   В третьем разделе иконы двенадцати апостолов и посреди них Спасителя в виде Архиерея. Верх иконостаса оканчивается двумя круглыми большими с выемками блятами содержащими по п'яти пророков между которыми блятами на возвышение над иконой Архиерея находящимся, и содержащем икону Саваофа, водружен крест с Распятием и по сторонам оного две статуи Богоматери и Иоанна Богослова. Поле иконостаса темно-синего цвету со струею золотою на подобие молнии, карнизы меж каждым разделом и на поддерживающих их колонках капители с разными виньетами как на сих колонках, так и в других по приличию местах иконостаса находящихся и под колонками пьедесталы **/6↓/** также царские врата золочены колонки же жёлто мраморного цвету. Когда сей иконостас устроен известия взять не из чего, но полагать должно, что он не старее церкви.
9. Образ процессиональный с украшениями резной работы, золоченными на одной стороне коева Богоматерь, а на другой Святитель Николай.
10. По правой стороне церкви пред клиросом кивот с украшениями резной работы в коем икона «Великомученика Димитрия».
11. В притворе по правой стороне икона «Святителя Николая» в кивоте старом обновленном краской 1738 года на иконе рыза бархатная красная, шёлком вышитая ветхая.
12. По левой стороне икона «Святыя Великомученицы Варвары» в киоте старом обновленном красками 1751 года.
13. Две иконы Спасителя и Богоматери на круглых блятиках писанные на царских вратах завешенные.
14. Икона «Святителя Николая» походная с венцом жёлтой меди. **/6 зв.↓/**
15. Икон разных по стенам церкви развешенных тринадцать.
16. Крест прецессионный деревянный писанный.
17. Образ «Воскресенья Христова» величиною в пол аршина на доске писанный.
18. Налоев четыре из коих один складочный под книги.
19. Тетрапод[5]
20. Клиросов два
21. Лавок пять
22. Сундук для хранения вещей с завесами и клямкою железными.
23. Сундук таковый же.

Сосуды вещи с окладами серебряными и низшие металлы

24. Евангелие средней величины в лист киевской печати бархатом красным, а по бархате серебряными штуками на огонь золочёнными и именно среди оного на цельном серебре, чеканенном листу находится пять финифяных **/7↓/** изображений Евангелистов и Воскресения Христова, а на противной стороне

[4] Блят — пластина, плита чи дошка для малювання.

[5] Тетрапод — чотирикутний стіл перед іконостасом, для розміщення головних ікон, свічок та під час літій (благословення хліба, вина, пшениці).

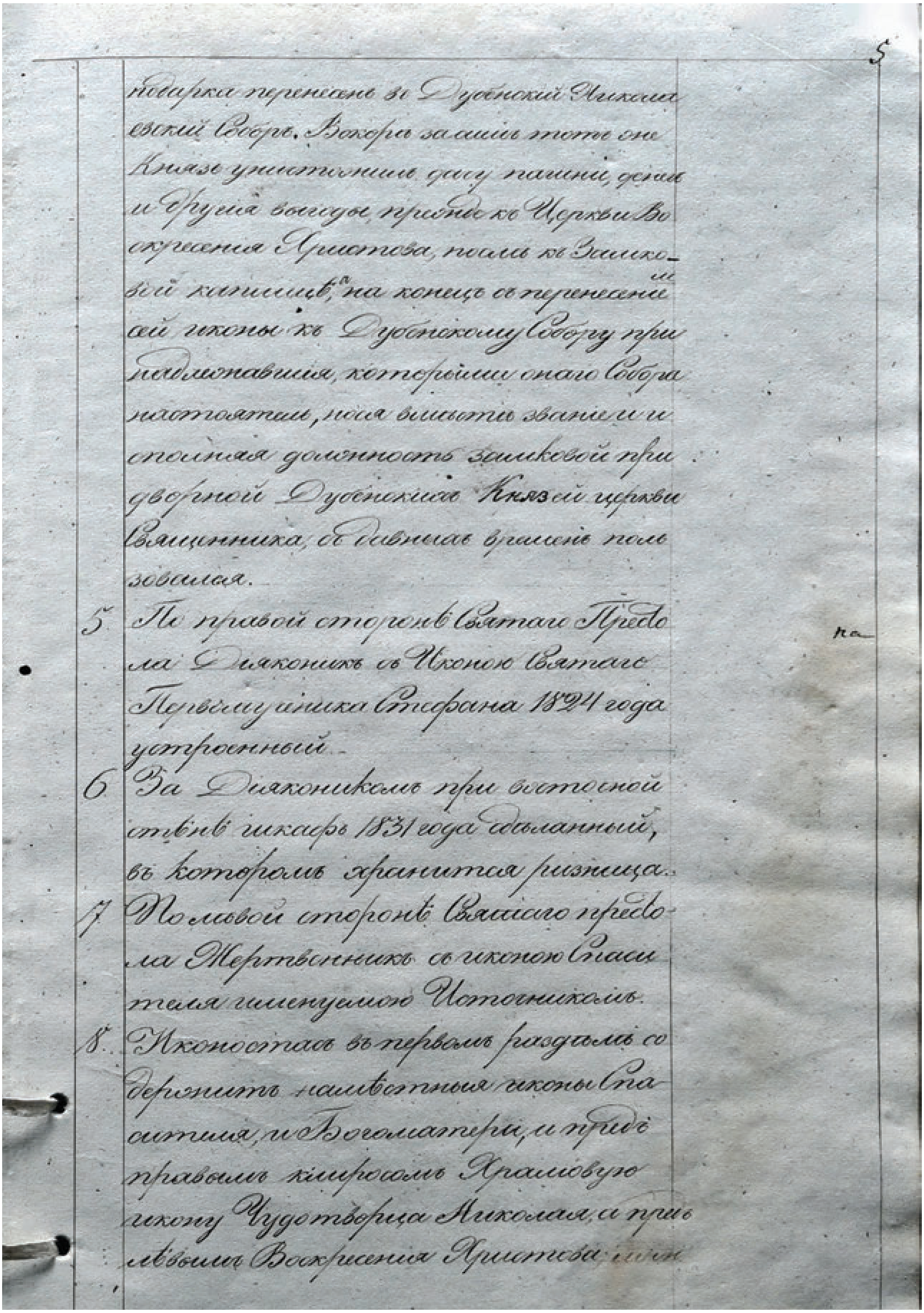
5

новарка перенесенъ въ Дубенскій Никола-
евскій Соборъ. Вскорѣ за симъ тотъ онъ
Князь уничтожилъ дачу пашни, сѣна
и другія выгоды, прежде къ Церкви Во-
скресенія Христова, послѣ къ Замко-
вой каплицѣ, на конецъ съ перенесені-
емъ иконы къ Дубенскому Собору при-
надлежавшія, которыми оного Собора
настоятели, нося вмѣстѣ званіе и и-
сполняя должность замковой при-
дворной Дубенскихъ Князей церкви
Священника, съ давнихъ временъ поль-
зовалися.

5. По правой сторонѣ Святаго Престо- на
ла Дяконикъ съ Иконою Святаго
Первомученика Стефана 1824 года
устроенный.

6. За Дьяконикомъ при восточной
стѣнѣ шкафъ 1831 года сдѣланный,
въ которомъ хранится ризница.

7. По лѣвой сторонѣ Святаго Престо-
ла Жертвенникъ съ иконою Спаси-
теля именуемою Источникомъ.

8. Иконостасъ въ первомъ раздѣлѣ со-
держитъ намѣстныя иконы Спа-
сителя, и Богоматери, и предъ
правымъ клиросомъ Храмовую
икону Чудотворца Николая, а предъ
лѣвымъ Воскресенія Христова; [illegible]

Рис. 4. ДАРО. Ф. 367. Од. зб. 1. Спр. 17. Арк. 5.

четыре серебряных нарожники и посредине звезда внутри коей чеканенный крест, на краях же защепок две с накладом серебренным. Серебро во всем окладе Евангелия 84 пробы, в нём весу один фунт восемнадцать лотов[6] и два золотника.

25. Крест серебряный на огонь, кругом золоченный московской работы на коем из финифы: Распятие, по сторонам Иоанн Богослов и Богоматерь, в горе Бог Отец, а внизу Адамова глава. Серебро 84 пробы весом фунт, восемь лотов и два золотника.
26. Чаша серебряная вне и внутри на огонь золоченная чеканной московской работы в кокарде на которой четыре финифяных изображений: Спасителя благословляющего, Спасителя в терновом венце, Богоматери и Предтечи, а внизу на подножие також четыре: изображения «Положения в гроб», Спасителя молящегося, несущего крест и «Тайной вечери». Серебро 84 пробы. **/7 зв.↓/**
27. Дискос на подножии серебренный сверху золоченный, на коем изображение Иисуса Христа в виде младенца по сторонам коего два ангела. Кругом же дискоса слова: «Се Агнец Божий вземляй грехи Мира» резанные, при сём дискосе звезда серебряная же, сверху золоченная с резанным изображением на четырёх сторонах четырёх ангелов. На верху звезды фенифяное изображение Бога Отца. Серебро 84 пробы. Фениф на изображении Бога Отца немного излущена как и доставлена сия вещь в собор.
28. Ложица серебряная кругом золоченная с крестиком в конце рукоятки и с вырытым изображением креста. На рукоятке. Серебро 84 пробы.
29. Блюдец или дискосов без подножий двое серебряных, сверху золоченных, из коих на 1-м изображение креста и слов: «Кресту твоему поклоняемся Владыко», а на 2-м Покрова Богородицы и слов: «Достойно есть яко воистину» резанное. Серебро 84 пробы, весом: чаша, дискос, звезда, ложица и два блюдца три фунты шесть лотов и треть золотника.
30. Копие стальное с рукояткою слоновой кости. **/8↓/**
31. Сосудец на теплоту такого же серебра, внутри золоченный с рукояткой наподобие царского венца и крестиком. Весом пять лотов и один с половиною золотник.
32. Кадильница серебряная чеканной работы с цепками таковыми же. Серебро 84 пробы, весом двадцать девять лотов и один золотник.
33. Крест серебряный величиной вершков четыре на коем изображение чернью Распятия, а по сторонам Иоанна Богослова и Богаматери. Серебро 84 пробы, весом семь лотов и два с половиною золотника.
34. Гробница серебряная чеканной работы, вся золоченная о четырех колонках на четыреугольном подножии поддерживающих сень круглою с выемками и карнизами на четырёх сторонах, которых четыре преклон[ив]ших колена ангелы наверху же сени чеканеная звезда с финифтяным изображением «Воскресения Христова», под сенью между колонками два ящичка для хранения Святых Тайн один вверху другого и верхний подобием гробницы имеющий сверху изображение Спасителя положенного во гроб рытое, а нижний с передней стороны финифяное изображение положения **/8 зв.↓/** во гроб Спасителя по сторонам южной и северной каковых ящиков статуйки двух ангелов с рипидами на которых финифяные изображения серафимов. Серебро також 84 пробы, весом три фунта один с половиною золотник.
Примечание. *Тринадцать вышеописанных вещей с № 24 записанных, куплены 1830 года церковным старостою 9 класса Андреем Емельяновичем Гудимою у московского купца Невежина за церковные деньги вырученные от продажи серебра низкой пробы принадлежавшего всему собору и дубенским Ильинской и Преображенской церквам и хранившегося с 1795 года по сие время в соборе вес в оных вещах поставлен такой какой в купеческом регистре хранящимся при деле в сём соборе означен.*
35. Чаша серебряная внутри вызолоченная гладкой работы весом двадцать восемь лотов. Серебро низкой пробы. Употребляется при браковенчании.
36. Дискос без подножия серебряный позолоченный, с одной стороны, с звездою и венцем на нем вырытыми, весом четырнадцать лотов. Серебро пробы низкой.
37. Чаша большая серебренная в кокарде **/9↓/**чеканной работы, на которой серафимов чеканенных 11 снаружи по частям и внутри вся вызолочена, весом двадцать четыре лота. Серебро низкой пробы.
38. Дискос с подножием больший, медный сверху позолоченный, весом фунт десять лотов. При сем дискосе такая ж звезда весом восемь лотов. Лыжица три лота и копие стальное с рукояткою жёлтой меди.
39. Дискос серебряный без подножия сверху вызолоченный весом лотов семь. Серебро пробы низкой.
40. Дароносица маленькая подобием круглого ящичка устроенная, внутри вся вызолочена весом лотов два.

[6] Лот — давня міра ваги, що дорівнювала приблизно 12,8 грамам (1/32 фунта) і використовувалася в Росії та Європі до введення метричної системи.

41. Лыжиц две серебряных позолоченных из коих одна приломана до половины рукоятки, а у другой только крестика часть отломано. Весом лотов два.
Примечание. *Когда вещи, то есть начиная с № 35 поделаны не известно, известно только, что оне остались в церкви 1795 года после униятов.*
42. Крест серебряный вышиною в аршин **/9 зв.↓/** и вершков четыре на подножие серебряном с пуклями большими над подножием. Гладкий с вырытым на нём и позолоченным «Распятием» с одной и «Богоявлением» с другой стороны. Серебро пробы низкой, весом пять фунтов. На кресте сём вырыты слова: «*Сей Крест соделан коштом богобойного Дмитра Каминского подручного княжаты его милости Доминика Жславского воеводы краковского и жены его Марыны Путивлянки которого предав до церкви Святого Николая вечными часи за своё здравие и отпущение грехов. Року Божия* ***АХН (1650)***»,
а с другой стороны под Распятием сии слова находятся:
«*Сей крест по сгореню церкве Святого Николы коштом своим направити казалем Григорий Гармацкий Поручик ясневельможного конюшого корунного за отпущения грехов своих. Року Божия* ***АХНИ*** *(1658) і месяца апреля дня* ***К*** *(20)*».
43. Крест серебряный поларшиновый на подножии серебреном, на нём с одной стороны Распятие с тыльною Иоаном Богословом и Богоматерью, в горе Богоотцем, а внизу Адамовою главою с другой **/10↓/** стороны Богоявление при нём лучей только три из которых один надломан. Весом три фунты двадцать восем лотов. Серебро низкой пробы. Сооружён около 1800 года за церковные деньги, что из свидетельства старожилов известно.
44. Крест маленький серебряный на подножии оловянном с Распятием и титлою позолоченными. Весом фунт два лота.
45. На иконе Богоматери, находящейся над северными дверми в церкви, рыза серебряная, вызолоченная, при коей венцов таковых же на главах Богоматери и Спасителя два, на рызе же и венце одном кораловых камней два, да стеклянных четыре. Серебро пробы польской, весу пять фунтов.
46. На Архиерейской иконе рыза чистого серебра весом пять фунтов и двенадцать лотов. На сей же иконе венец серебряный позолоченный весом двенадцать лотов, крест серебряный позолоченный с цепкою таковою ж весом восемь лотов и звезда серебряная позолоченная на ленте с надписью слов «**ІХΣ»**, весу четырнадцатых лотов. **/10 зв.↓/**
47. На иконах Святых Апостолов венцов серебреных двенадцать и на иконе «Тайной вечери» у Спасителя над главою венец маленький. Серебро пробы низкой, весом все венцы фунт и тридцать один лот.
48. На иконе наместной Спасителя рыза серебряная с венцом серебреным позолоченным двумя навушниками изображающими сияние без позолоты и под шейником наподобие Луны позолоченным. Серебро пробы очень низкой, весом пять фунтов двадцать два лота.
На сей иконе привешен крестик маленький серебряный с Распятием на цепе чеканенной хорошей работы в полтора аршина длиною. Серебро хорошей пробы весом шестнадцать лотов.
На той же иконе крестик маленький каменный по двух концах в серебро, а по двух в желтую медь оправленный на котором Распятие серебряное с двумя камешками красными на цепке тоненькой серебреной длиною в полтора аршина. Серебро пробы хорошей, весом восемь лотов.
49. На иконе наместной Богоматери рыза серебряная пестро позолоченная, камнями коралловыми четырьмя чесскими тремя и стеклянными тринадцатью насажена. На коей венцов серебреных два. Серебро **/11↓/** пробы хорошей весом пять фунтов тридцать один лот. На сей иконе находится надпись внизу: «*Аз Раб Божий Иоанн Лащ поручик пехоты… Замку Д. сию одежду на икону Пресвятыя Влад. до церкви Святителя Хва… со женою Мариею сооружил* ***Р. Б…АΨІ (1710)***».
50. Икона небольшая «Целованние Елизаветино» под рызою серебряною. Серебро пробы хорошей 8 вес весом 16 лотов.
51. Икона на круглом железном блятике с одной стороны Богоматери, а с другой Тихона Амафунского вокруг по краям обложена серебром.
52. На иконе святителя Николая на местной рыза серебряная с жезлом позолоченным, при коей венец и сияние кругом главы таковы же. Серебро пробы низкой, весом четыре фунты пятнадцать лотов
Внизу на рызе находится следующая надпись:
«*Р. Б.* ***АΨКВ (1722)*** *месяца ноября* ***ВІ*** *(12) дня цех кушн[и]рки и[с]правили суконку сребную за от[пущение] грехов* ***С[вятителю] Ни[колаю] Чу[дотворцу]****…*».

К сей иконе привешен крестик серебряный **/11 зв.↓/** позолочений на таковой же цепе чеканенной хорошей работы. Серебра чистого, длиною в два аршина, весу восемнацать лотов.

53. Привесок четвероугольных разной величины с разными изображениями, чеканенными штук тридцать восемь. Серебро в них пробы низкой весом все восемь фунтов.
54. На иконе «Воскресения Христова» рыза серебряная с хоругвою. Серебро польской пробы весом два фунта шесть лотов.
55. На процессиональном образе венцов серебряных три. Из коих один залоченный на Богоматери, на них камней коралловых четыре. Серебро пробы низкой, весом все двенадцать лотов. На той же иконе кораллов дробных шнурков пять меж коими крестик серебряный. В нём лот один, на другой стороне иконы Святителя Николая привешен крестик весом лотов три.
56. На иконе «Святого Великомученика Димитрия» венец серебряный, позолоченный, весом шесть лотов.
57. На иконе «Святителя Николая» в притворе венец серебряный, весом три лота.
58. На иконе «Святые Великомученицы Варвары» в притворе рыза серебряная с чашею **/12 ↓/** в левой руке и венцом на главе позолоченными. Серебро пробы низкой, весом два фунта двенадцать лотов.
59. Чашек серебряных внутри вызолоченных для благословения вина и елея сосудец на пшеницу без позолоты и таковой же на теплоту позолоченный внутри. Серебро 48 пробы, весом шестнадцать лотов. Сосуды сии сделаны 1829 года из ветхой лампады
60. Евангелие большое в Москве 1805 года печатанное, в окладе медном апплике с превосходною чеканью и финифяними изображениями Евангелистов и Воскресения, Апостолов, Всевидящего Ока, Богоматери и Пророков, из коих некоторыя уже попорчены. Книга сия пожертвована собору 1809 года дубенским купцом Тимофеем Прокофиевичем Фоминым.
61. Евангелие среднее 1809 года, в Москве печатанное. По красном штофе серебряными корунками окладинное на передней доске по середине Распятие. Книга куплена 1825 года в епаршеской лавке, а оклад древний, церковный.
62. Евангелие малое 1690 года в Львове печатанное по чёрном бархате серебряными позолоченными штуками с рытым на них изображением Евангелистов и Распятия окладенное /12 зв.↓/
63. Икон две в пол аршина длиною каждая: Богоматери и Святителя Николая и третья Святителя Николая маленькая в серебряном окладе. Серебро 84 пробы, весу неизвестно. В церковь поступили 1805 года после покойной майорши Марфы Васильевны Клевцовой.
64. Привесок сердцеобразных пять ножек две, ручка. Серебро низкой пробы, весом шестнадцать лотов.
65. Крест кипарисный с изображением с одной стороны Распятия, а с другой Богоматери в серебро окладенный с рукояткой серебряною, лучи и оклад позолочены. Серебро 84 пробы весу неизвестно. Куплен протоиереем Василием Померанским в Киеве и пожертвован в собор в 1812 года.
66. Мирницы серебряные вызолоченные в ящике деревянном с ножницами для пострижения отрочат и всем прибором. Серебро пробы низкой весом шесть лотов.
67. Венцов серебряных для венчания брачущихся чеканной работы с дробными чешскими камушками два. Серебро пробы низкой весом фунтов два, деланы 1818 года.
68. Паникадило среди церкви жёлтой меди с восьмью подсвечниками и цепью железною. /13 ↓/
69. *Подсвечников чрезвычайной величины на медных львах, утвержденных желтой меди пятисвечных два.* На каждом из них находится сия надпись:
«*Constantinus Constantino Dei Gratia Dux Ostrosia, Palatinus Kiov[i]en, Marsalcvs Terre Wolinien, Capitaneus Wlodimiron», а на среднем обруче: «Mith Gottes Hilfe Gos Місн Lvcas Fridelant Anno 1575*».
Подсвечники сии из придворной князей Острожских Воскресения Христова церкви, поступили прежде в дворцовую каплицу князей Сангушков, а после князем Михаилом Любомирским с иконою под № 4 показанною 1788 года отданы в сей собор.
70. Подсвечников меди жёлтой пред иконой Архиерея и всеми апостолами единообразного строения да над Архиереем один на котором опускается лампада.
71. Панев медная луженая для лития свечей с треножником железным.
72. Подсвечников напрестольных меди желтой со шпицами для утверждения свеч два.
73. Подсвечников такой же меди круглых четыре.
74. Подсвечников такой же меди с **/13 зв.↓/** широкими выпуклыми днами два.
75. Подсвечников такой же меди с решётками около дна два.
76. Лихтарей свинцовых локтевой вышины четыре и деревянных такого ж строения двенадцать.

77. Колокольчиков малых, употребляемых при преждеосвященной литургии четыре.
78. Кадильниц меди желтой две.
79. Лампада пред иконою Архирея в горе серебряная. Серебро пробы польской, весом фунт двенадцать лотов.
80. Четыре больших медных побеленных лампад пред наместными иконами пожертвованы дубенском почтмейстером Михаилом Александровичем Ивановым 1816 года.
81. Подсвечник двуствольный, медный аплике[7], серебром полужённый. Пожертвованный тем же господином 1828 года.
82. Лампада меди жёлтой, побеленная с шестью малыми и одним большим подсвечниками.
83. Лампада таковая ж меньшая елейная с фаянсовым яйцом внизу пред иконою на горнем седалище.
84. Блюдо анафорное[8] оловяное овальной фигуры с выемками
85. Умывальница оловянная с деревяным прибором состоящая из трёх оловянных штук **/14↓/** сосуда для хранения воды с крышкою подставки на которую стекает вода и сосуда другого ниже поставки для приема стекающей воды.
86. Казанчик медный с дужкою.
87. Сосудец медный маленький для нагревания теплоты.
88. Мешочек для раздувания огня, клещи железные для угольев, щипцов таковых же малых двое и одни на деревянном шесте большие.
89. Пинья или кастрюля большая медная с железным треножником взятая из Ильинской церкви 1831 года для содержания огня.
90. Лому из свинцовых подсвечников и других церковных вещей оловянных и медных пудов два.

Облачения штофные и другие мягкие вещи

91. Фелоней грезетовых белых, два из которых один другой же гродетуром подложены и первый частим сетчатым, а вторый густыми серебряными позументами окладены. При них таковые же епитрахили только с другими подкладками и поручей по паре. Рызы сии ветхи и материя на них от гнилости весьма слаба **/14 зв.↓/** быв же починены хранятся только для памяти, ибо принадлежат к числу тех кои пожертвованы церквам всего края после кончины блаженной памяти Екатерины Вторыя императрицы всероссийския каковых рыз и в сем соборе было пять, но трое из них по ветхости уничтожены.
92. Подризников градитуру белого холстом подложенных низом вокруг красною тафяною тесьмой окладенных с оплечьями другой материи ветхих к вышеописанным рызам принадлежащих два.
93. Фелоней два гратитуровых[9] чёрных сетчастыми серебряными обложенных крашанинею синею подбитых. При них епитрахилей грезетовых чёрных два и поручей пар две. Рызы сии деланы 1830 года из подкладки бывшей под чёрными грезетовыми, поступившими в сей собор после кончины блаженная памяти императрицы Екатерины Вторыя какова грезет[10] за ветхостью уничтожена.
94. Стихарь диаконский грезетный белый, холстом подшитый сверху, галуном мишурным жёлтым окладенный, ветхий при нём орарь и пара поручей.
95. Стихарь таковой же из подобных прибором чёрный. Оба сии стихари поступили **/15↓/** в собор после кончины блаженная памяти императрицы Екатерины Вторые в 1798 году.
96. Стихарь дьяконский жёлтой левантийны, обложенный лавровым позументом из золота, по красном сукне шитым, подбитый белым холстом с орарём, штофа жёлтого, цветы по большей части зелёные и поручами белой грезети.
    Левантина[11] на сей стихарь пожертвована 1821 года женой девятого класса Андрея Емельяновича Гудимы Александрою Трофимовную.

---

[7] Аплике, аплік (від фр. *applique*) — металевий виріб (з міді, заліза, латуні), покритий тонким шаром дорогоцінного металу (срібла, золота), а також саму техніку нанесення цього покриття.

[8] Богослужбова посудина - блюдо, на яке під час проскомидії кладуть антидор.

[9] Градетур (гратитур) — (від фр. gros de Tours — шовк з Тура) Щільна шовкова тканина, гладкофарбована, з рельєфним тканим візерунком.

[10] Грезет — тонка вовняна або низькоякісна шовкова тканина сірого (або іншого однотонного) кольору з дрібним візерунком, що вплітається в тканину. Походить від французького *gris* — сірий, оскільки спочатку тканина була переважно сірою.

[11] Левантина — східна шовкова тканина.

97. Воздухов[12] бархатных чёрных с крестиками и окладками по средине из позументу белого узенького, белою тафаю подшитых пять, а шестой грезетовый чёрный и пояс на шёлковой чёрной тасьме золотом в четыре паски вытканный екатерининские.
98. Фелонь парчи жёлтой с серебряными и шёлковыми большими цветами с оплечьем парчи серебряной на голубом поле, обложен сетчастым серебряным позументом, у него на плечах икона Богоматери серебром шитая, подложен жёлтою крашениною[13], а на полах таковою ж марселиною[14] при нём епетрахиль и поручи такой же материи. **/15 зв.↓/**
99. Фелонь зелёного с белыми цветами штофа обложен мишурным узким позументом со звездою на плечах на коей надпись: «Pro Fide, Lege et Rege»[15] (профиле подложен красную крошаниною при нём епитрахиль поручей пара пояс и воздухов три таковой же материи. Переделан из униятских рыз 1820 года.
100. Стихарь церковнослужительский зелёного с разными цветами штофа у коего оплечье из тканей золотом в три широких струи на голубом поле парчи обложен белым мишурным позументом подложен красную крашаниною. Составлен 1830 года из униятских риз.
101. Фелонь униатский розового гранитуру с зелёною струею и большими на ней голубыми и красными цветами, при нем и епитрахиль таковой же материи.
102. Напрестольных пелен две из коих первая белая штофная с цветами красными зелеными и голубыми кругом мишурною бахромою и в четырёх концах таковыми ж кистями, а вторая гродетурная, зелёная с разными цветами, мишурным жёлтыми позументом обложена, обе же подложены крашаниною, переделаны из униятских рыз.
103. Рызы партеровые[16] на дне кофейном с камьею и епитрахилью голубого штофа **/16 ↓/** с разными цветами подбиты зелёною крашаниною с позументом белым.
104. Рызы парчовые на красном поле в золотые цветы с камьею на зелёном поле в серебряные цветы обложенны вокруг и около камьи белою мишурною сеткою с крестом на плечах такой же сетки подшиты красным полуатласом, к ним епитрахиль такой же материи и воздух больший золотосеребряного турецкого штофа окладеный шёлковою бахромою, который употребляется вместо набедренника.
105. Рызы зелёный парчи с золотыми и серебряными цветами обложены вокруг белым мишурным сетчастым позументом, подшиты красною крашанинною с епитрахилью и парою поручей таковыми же 1818 года пожертвованы графинею Олизаровой.
106. Стихарь дьяконский красного полубархату обложен на плечах рукавах и внизу кругом жёлтым мишурным позументом подшитый красным китаем с орарем и парою поручей 1819 года пожертвован членом Комиссариатской комиссии 8 класса Герасимом Даниловичем Покровским.
107. Воздухов три гранитуру малинового, обложенных золотым узеньким позументом, подложенных тонким холстом. **/16 зв.↓/**
108. Рызи бархатные чёрные подложенны чёрным куликасом обложенны по оплечью белым, широким, а вокруг узким, немного серебряным позументом с таковыми же епетрахилью, парою паручей, поясом и тремя воздухами, при них диаконский таковый же стихарь и також серебряным позументом обложенный с орарем на котором во всю его длину положен широкий позумент и парою поручей 1821 года пожертвованы Козацкого полка полковницею Терентьевою.
109. Подризник из жёлтозеленого гранитуру с струею и яблоками вишневого цвету с оплечьем из другой материи. Внизу обложен красною китайчаною тасьмою, подложен холстом. Переделан из индитии бывшей на престоле и униятских рыз 1822 года.
110. Воздухов красного гранитуру, обложенных желтым мишурным позументом, подложенных старою зелёною тафтою три.
111. Воздухов тафты темнокрасной, обложенных белым мишурным позументом, подложенных зеленым куликосом три.
112. Воздухов тафты жёлтой, обложенных белым мишурным позументом подложеных жёлтым с черными пятнами колинкосом шесть.

---

[12] Воздух — покрівець для накривання священних посудин під час літургії.

[13] Крашенина — фарбована тканина.

[14] Марселина — м'яка, тонка одноколірна шовкова або вовняна тканина полотняного переплетення, рід тафти. назв. від м. Марсель.

[15] Pro Fide, Lege et Rege (з лат., дослівно — За Віру, Закон і Короля) — з 18-го століття девіз Речі Посполитої.

[16] Парт (партер) — грубе конопляне полотно.

113. Рызы парчи золотой с епитрахилью парою поручней поясом и набедренником обложены золотым же позументом, подложены желтою китайкою. Воздухов три красного бархату, обложенных золотою бахромою, кресты **/17 ↓/** как на рызах так и всех прочих местах шитые золотом к всему прибору принадлежит такой же парчи и такого ж строения диаконский стихарь с орарем, парою поручей, священнический подрызник белого гроденаплю[17] с голубыми цветами внизу кругом золотую тасьмою обложенный, индития на престол парчи золотой же, по ниже добротою с шёлковыми цветами и две полуиндитии на жертвенник и диаконик. В награду за преподование через два года катихизиса и других наук протеиреем Фомою Корчинским детям, Дубенской Комиссариатской комиссии члена 8 класса Герасима Даниловича Покровского семнадцать онных штук ценою в 2000 асигнациями по выезде оного из Дубна в Москву присланных им оттуда в 1825 году.
114. Рызы парчи серебряной на синем поле с оплечьем парчовым же на золотом поле в разные шелковые цветы обложенны золотым позументом кругом и по оплечью с таковым же крестом. При них епитрахиль парчи таковой как на оплечьи с бахромою внизу золотою и нарукавниц пара. Два воздухи и пояс, плетенный золотом наподобие сетки.
Рызы сии 1821 года составлены из униатских таковых же принадлежавших **/17 зв.↓/** Дубенской, Ильинской и занавесок Преображенской церквам золотой позумент куплен бывшим церковным старостою Василием Соколовским на испрошенные им у разных лиц деньги. К сему прибору 1825 года пожертвован провиантского смотрителя 8 класса Вишнякова женою Ксению Никифоровною подризник белого с желтоватыми полосками гранитуру с бархатного розового цвету оплечьем каковою тасьмою и внизу сей подризник обложен.
115. Фелоней парчи зеленой золотыми цветами два на коих оплечья с парчи цветами два на коих облечение из парчи шёлкового цвету серебряными цветами обложены серебрено сетчатым позументом подбиты крашеным холстом, а на полах красную тафтою, при них епитрахилей желтого штофу с разными цветами два. И поручней парчовых две пары.
116. Стихарь диаконский зеленый парчи с золотыми и серебряными цветами. На коем. оплечье наточки при рукавах и орарь синего с серебряную струею и цветками серебряными и шелковыми штофа при нем пара поручней зелёной же парчи. Стихарь сей составлен из рыз Преображенской церкви також и под. № 115 показанныя фелони.
117. Подризник желтого атласу с оплечьем и нижнею складкою красной левантины **/18↓/** подшитый белым холстом.
118. Рызы голубого синими цветками бархату с оплечем мишурного жёлтого штофа, обложены мишурным жёлтым позументом, подбиты красным куликосом при них поручи такого ж бархату, а епитрахиль и воздух из разных материй блестками нашиты, и подризник темно-красного левантину с оплечьем и внизу наточкою голубой левантины же обложен внизу жёлтым мишурным позаментом на плечах крест из Владимирской ленты. После смерти полковницы Евы Дедерикс скончавшийся в Дубне Рызы оныя присланы в собор ее родственниками 1830 года.
119. Плащаница с изображением живописью образа Христа Спасителя нашитым на голубом штофе с четырьмя по концам серафимами, с надписанным кругом тропарь «Благообразный Иосиф»[18] обложена вокруг красною шёлковую бахромою, подшита зелёною тафтою з четырьмя по концам голубыми лентами.
120. Покрывало на тетрапод для благословения хлебов парчевое в красных золотом перетканных полосках, верхняя часть коего и задняя состоит из низшей пестрой на Красном поле материи **/18 зв.↓/** подшита холстом белым. Пожертвовано 1824 года. членом Комиссариатской комиссии 7 класса Степаном Васильевичем Владыславловичем.
121. Пелена под Евангелие из шелкового красного серебром перетканного турецкого пояса длиною в аршинов два, с серебряною на одном конце бахромою, подшита куликосом темного цвету, пожертвована 1827 года 9 класса Андреем Емельяновичем Гудимою.
122. Покрывало зеленый тафты длиною в два с половиною аршина из четырех портищ состоящее, кругом белою мишурною бохрамою обложенное поступило в собор после смерти комиссионерши Ксении Баторской 1830 года.

[17] Гроденапль (фр. *gros de Naples*- «шовк з Неаполя») — щільна гладкофарбована шовкова тканина.
[18] «Благообразний Йосиф» —православний тропар (короткий гімн), який розповідає про Йосифа Аримафейського, що зняв тіло Ісуса Христа з хреста. Співається на богослужіннях Страсної П'ятниці під час процесії з плащаницею.

123. Пелена красной тафты в два с половиною портища длиною в полтора аршина обложенная кругом белым мишурном позументом.
124. Пелена красной же тафты в два портища длиною в два аршина, с трех сторон обложенная мишурною белою сеткою. Пожертвована 1818 года женою 9 класса Гудимы Александрою Трофимовною.
125. Индития на Святый престол красного с белыми цветами штофа, верхняя коей часть и задняя состоят из другой материи, подбита пестрым желтоватым колинкором[19]. Составлена 1825 года из покрывала **/19↓/** после смерти генерала Шкапского в собор пожертвованого и униатских рыз, хранившихся в соборе.
126. Десять поясов священнических из разного цвету материи на клеенке подшиты холстом сделаны 1831 года.
127. Пара нарукавниц на красном полубархате золотом шитых хранятся на колодочках. Пожертвованы 1831 года дочерью 9 класса Гудимы Капитаншею Волынского пехотного полка Евдокиею Андреевною Гринфельт.
128. Два одеяния на тетраподе под праздничные иконы из колинкору разноцветного, верхнее и задняя коих стороны отличного цвета.
129. Одеяние на тетрапод под благословение хлебов из партеровой на белом дне в разные цветы старой материи.
130. Подризник синеполосатый шёлковой материи у коего оплечье и окладка на подоле из голубой левантины, крест на плечах красного штофа подшитый холстом. Составлен 1831 года из покрывала, поступившего в собор после смерти полковницы Дидарикс с прикладом церковным.
131. Епитрахиль и три воздухи битти белой с чёрными мушками. **/19 зв.↓/**
132. Пара поручей на голубой китайке шелком и золотом шитых.
133. Воздух тафты розовой холстом швабским, подшитый позументом узеньким мишурным вокруг, а на середине крестиком маленьким нашитый.
134. Воздухов атласных белых с широкими полосами жёлтого и красного цветов с крестиками на середине маленькими мишурными и подкладкою белой тафты три.
135. Подризник китайки зелёной в белые дробные крапки с большими цветками, на нём оплечье красного штофа с зелёными пасками, а рукавы голубого, оклад внизу синей китайки, подшитый синею крашаниною, ветхий.
136. Рызы темно-кофейного атласу с большими цветами синими и красными и светлозелёными листьями, окладены мишурным узким жёлтым позументом подложены орехового цвета крашаниною при них епитрахиль, поручи и три воздухи таковые же.
137. Занавесок синей рациморы[20], обложенных красною ленточкою пред наместными иконами две в шести кусках.
138. Занавеска газовая полосатая синего с желтым цветом в трех кусках пред иконою Святителя Николая. **/20↓/**
139. Занавесок атласных палевых в цветочки серебряною бахромою вокруг обложенных две с петлями из ленты белой.
140. Заслона голубого гранитуру с вытканными по середине большими цветами и гиляком одна.
141. Заслон на поле синем парчевых лентою красною обложенных на горнем седалище две.
142. Запон тафтяных красных внизу предо наместными иконами Спасителя и Богоматери две да пред Воскресеньем Исуса Христа, Святителем Николаем кандибуровых на темно зеленом дне в желтые цветы две же.
143. Платков шелковых на темно красном дне золотом шитых два. Из них один пожертвован Александрою. Трофимовною женою 9 класса Гудимы в 1828 году, а другой. Волынского пехотного полка священника Прокоповича женою Анисьею Федоровною в 1829 году.
144. Покрывала на аналогии для чтения Евангелия тафты черной обложено белым мишурным позументом подложено белою тафтою.
145. Катапетасма[21] тафты красной. Длинною в три аршина. Шириною в два. **/20 зв.↓/**
146. Занавесок газу белого с кружечками по них и в низу цветочками обложенных красною побледлою (?) атласною ленточкою две.
147. Занавесок две красного мушлину вокруг шитых золотыми цветами пред иконою Димитрия.

---

[19] Колинкор — індійська або перська бавовняна тканина полотняного переплетення, була поширена в XVIII—XIX ст.
[20] Рацимор — сорт оксамитової тканини, що вживалася у XVIII ст. для пошиття літніх кунтушів і шлафроків у Польщі.
[21] Катапетасма, катапетазма,— (від грец. καταπέτασμα — «завіса») завіса за іконостасом у храмі, що розділяє царські врата і престол. Рідше назва ікони.

148. Занавесок бархатных голубого цвету с серебренною бахрамою две пред иконою Святителя Николая в притворе.
149. Занавесок мушлину тёмно-зелёного вышитых в концах золотыми цветами и золотою бахрамою складеных две пред иконою «Воскресения Христова».
150. Занавесок тафты ранжевой вокруг газовою широкою сеткою две.
151. Занавесок белых мушлиновых шитых серебренным **шихом** по подобию горохового зерни две и при них верхних корунок две.
152. Старый платок фиолетового цвету золотыми цветочками нашиваный.
153. Платок белый газовый.
154. Стихарь полуатласный красный на плечах голубой с цветками и крестом желтым мишурным обложен лентою желтою на рукавах и подоле, черным холстом подшитый.
155. Персидский килим на красном поле **/21↓/** в зеленые и синие цветочки шириною в полтора, а длиною в шесть аршин.
156. Ковер гданский на дне черном в цветочки зеленые и красные.
157. Простынь белых для покрывания Святого престола и облачений священнослужительских три.
158. Утиральников пять
159. Подризник желтой тафтяной на подоле тафтою же красною окладенный с таковым же на плечах крестом подшитый белым холстом.
160. Пелена тафты тёмно-синей с белыми поперек пасками с шляками[22] по обоим концам широкими светло-голубого и белого цвету на налое при Престоле.
161. Занавеска гранитуру розового обложена белою шиховою бахромою в двух кусках пред иконою «Источника» на жертвенник, к ней фиранка из зеленого гранитуру обложена таковым же шихом.
162. Занавесок две с фиранкою белого мушлину в цветы обложена красною лентою на иконе Богоматери над северными дверми.
163. Хоругов четыре, из них первая фиолетового **/21 зв.↓/** штофу с струею и цветами белыми, вторая красная штофу с иконою на холсте, писанною Распятия и Святителя Николая, третья желтой левантины, четвертая синего гранитуру, при них на дручках кресты медные желтые.
164. Запона желтого партеру с разными по нем цветами внизу горняго седалища, при коей сверху узкая красного полубархату обшита, с одной стороны, белым мишурным позументом с таковою ж бахрамою и двумя кистями.

Книги

1. Часослов в осьмушку московской печати печатан 1795 года.
2. Псалтырей две киевской печати, первая в лист печатана 1742 года обложена полубархатом, а вторая в четверть листа 1745 года.
3. Общая минея в лист московской печати 1771 года печатанная.
4. Минея на 12 месяцев в лист в шести книгах печати почаевской 1761 года.
5. Триодей постных в лист, две первые печати московской 1777 года, а вторая почаевской 1744. **/22↓/**
6. Триодей цветных в лист печати почаевской 1747 года две.
7. Апостолов в лист два, первый московской печати 1679, а вторый почаевской 1783 года.
8. Служебник в четверть листа московской печати 1794 года.
9. Служебник почаевский типу в лист 1765 года.
10. Часослов печати львовской в четверть листа.
11. Служебник рукописный в лист писанный Стракловской обители 1729 года.
12. Служебник в четверть печати виленской 1617 года.
13. Требник московской печати 1795 года в осьмуху, а другой львовской в четверть 1719 года.
14. Книга поучений киевской печати в три части разделена на Воскресные и Праздничные дни в лист.
15. Служебник московской печати в осьмуху четыре.
16. Книга «Семя слова Божия» в лист печати Почаевской.
17. Краткие поучения на каждый день московской печати в лист печатана 1795 года. **/22 зв.↓/**
18. Акафистник в четверть листа киевской печати 1791 года.

[22] Шляк — облямівка, кайма, пруг на хустці або внизу сукні.

19. Книга в четверть под заглавием «Службы житие и чудеса Ионе во Святых Отца Нашего Николая» Киевской печати 1819 года.
20. «Акафист святой Варваре», книг две в четверть листа, обе киевской печати первая 1813 года, а вторая 1782 и в худшем переплете.
21. «Новая Скрыжаль» в четверть 1816 года печатана в Москве.
22. «Чинопоследование соединяемым из иноверных к православной церкви» в лист.
23. «Беседы Святого Иоанна Златоустого» в лист, книга печати киевской 1759 года.
24. Четья Минея в лист в четырех томах печатана в Москве 1815 года.
25. Октоих почаевский печати1774 года в лист и московской в четверть листа 1762.
26. «Ответы преосвященного Никифора на вопросы старобрядцев» в лист в Москве 1813 года.
27. «Лествица возводящая на небо преподобного Иоанна» в четверть листа в Санкт-Петербурге 1812 года.
28. «Последование молебных пений» на разные случаи. Печати московской 1826 года книга **/23↓/** в четверть листа
29. Октоих нотный в четверть листа в Москве 1824 года.
30. «Обыход церковный нотного пения» в четверь листа в двух томах печатан в Москве 1798 года.
31. Ирмологий нотного пения в двух томах в четверь листа печатан в Москве 1816 года.
32. Сокращенный обыход нотного пения в одной книге в четверть листа печати московской 1818 года.
33. Псалтырь в четверть листа Киевская 1811 года печатана.
34. Выписка из писаний церковноучителей о необходимости и пользе чтения Священного Писания.
35. Библия издания Российского Библейского общества в осьмуху.
36. «История Российской иерархии» в осьмуху в семи томах печатана в Москве 1812года.
37. «Беседы Святого отца нашего Василия Великого на разные материи» 1824 года в Санкт-Петербурге.
38. Его же «На Шестоднев».
39. Нравственныя слова» из его же сочинений. **/23 зв.↓/**
40. «Собрание поучительных слов митрополита Новгородского и Санкт-Петербургского Амвросия» в трех томах в Москве 1816 года.
41. «Наставление правильного состязаться с раскольниками» 1826 года в Санкт-Петербурге.
42. «Святого отца нашего Кирилла Архиепископа Ерусалимского огласительныя и тайноводственныя поучения».
43. «Беседы на пятую шестую и седьмую главы святого Евангелиста Матфея» 1827 года в Санкт-Петербурге.
44. «Златое сочинение» Самуила Марокского Равина в осьмушку в Санкт-Петербурге 1827 года.
45. Книжиц под заглавием «Служба на неделю Пасхи Святыя и всю Святую седмицу» киевской печати три.
46. Чин освящения храма» в четверть. Москва 1814 года.
47. «Наставление приходским священникам как вести записныя церковныя книги» тетрадь в четверть листа.
48. «Инструкция церковным старостам» таковая ж тетрадь.
49. Чин поминовения о православныя воинех, тетрадка в осьмушку.
50. Чин Священнослужения в Московском Успенском соборе, тетрадка в **/24↓/** четверть
51. «Последование благодарственного пения на испровержение крамолы 1826 года» тетрадка в четверть листа.
52. Последование благодарственного и молебного пения в день Рождества Господа Бога и Спаса Нашего Иисуса Христа и воспоминания избавления церкви и державы Росийския от нашествия галлов, две тетрадки в четверть, одна печатана 1816 года, а другая 1826.
53. «Чин действия каким образом совершилось Священнейшие коронования императорского величества государя императора Николая Павловича». Тетрадь в осьмуху печатана 1826 года.
54. Панихидный регистр в осьмуху 1826 года.
55. «Молебное пение во время губительного поветрия и заразы» 1830 года в Санкт-Петербурге.
56. «Ектинии во время брани». Тетрадки в осьмуху печатана в Санкт-Петербурге 1828 года.
57. «Чин како приймати к православной вере приходящих». Тетрадь в четверть листа печатана 1816 года в Санкт-Петербурге.
58. «Служба. праведных Захарии и Елизавете сентября 5 дня», тетрадь в осьмуху **/24 зв.↓/** в Москве 1801 года.
59. «Служба святым апостолам Петру и Павлу», книжечка в осьмуху. Без переплета печатана Санкт-Петербурге 1765 года.
60. «Служба. Куру и Иоанну». Таковая ж книжечка там же и того же года печатана.

61.«О важности чина священнического. Сомнения святого Амвросия, епископа Медиоланского» 1814 года в Москве тетрадка.
62.Акт Тройственного Союза с высочайшим манифестом. В рамках за стеклом.
63.Таковый же с докладом обер-прокурора Святейшего Синода князя Голицына высочайшее утвержденным, дабы оный акт читаем был ежегодно в 14 день сентября месяца.
64.Проскомидийный лист в рамках впечатан. 1818 года.
65.«Истинное человеков зерцало». Печатный лист за стеклом и в рамках. 1815 года в Санкт-Петербурге.

Протоиерей	Фома Корчинский
Староста	9 класса Гудима
Священник	Федор Владимирский
Диакон	Василий Рыбчинский
Дьячок	Антоний Дублинский
Пономарь	Фёдор Котович

/25↓/ Статья-3-я
Земли и другие угодья для содержания священноцерковнослужителей

Земли и другие угодия по документам хранящимся в Дубенском Духовном правлении принадлежащие собору захвачены самоправно в 1795 году дубенским князем Михаилом Любомирским, о чем дело продолжавшееся с вышеозначенного года по сие время нижних инстанциях едва в начале сего 1831 года поступило Волынского Главного Суда в первый департамент по добровольной же транзакции нынешним владельцем города Дубна князем Иосифом Любомирским и Дубенского собора протоиереем Фомою Корчинским 1822 года октября 20 дня учиненной а 1823 года бывшим Волынским Житомирским епископом и кавалером Епифаном утвержденной отведено в 1826 году для соборян до окончания о захваченных угодьях дела пашенной земли в три смены при урочисках **/25 зв.↓/** Шибенная гора, Кривуха и Тороковская граница 25 моргов, которая однако ж по причине отдаленности и злокачественности никем до сих пор не нанимается, равномерно и соборянами по неимению обзаведений хозяйских и способов к тому же обделывается, а за тым и не приносит им ни малейшей пользы, сенокосной отведено по той же транзакции двенадцать моргов, которая по сложной цене приносит в год доход четыре рубли серебром, огород же на один морг следуемый к отводу по той же транзакции по сю пору еще не отведен, кроме сего дозволяется вывозить ежегодно из лесов княжеских 150 фур дров и 80 корцов пашни молоть в Дубенских мельницах без мерки.

Протоиерей	Фома Корчинский
Староста	9 класса Гудима
Священник	Федор. Владимирский
Диакон	Василий Рыбчинский
Дьячок	Антоний Дублинский
Пономарь	Фёдор. Котович

Джерела та література:

1. ДАРО. Ф. 367. Од. 1. Спр. 17. 36 арк.
2. Ульяновський В. Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків. Київ: ВД «Простір» 2012. 1370 с.
3. Пшеничний Ю. Л. Дубно та його округа в X—XVIII ст.: дослідження з історичної топографії мікрорегіону. Рівне: Формат-А, 2024. 535 с.

Петро МАЗУР, Галина ГОЛУБ, Наталія ГЕТЬМАН

ЕКСПОЗИЦІЯ ЯК ОСНОВА МУЗЕЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Музей завжди був простором збереження історичної пам'яті та водночас активним учасником комунікаційного процесу. Його завдання полягає не лише у збиранні й збереженні предметів, але й у створенні можливості їхнього осмислення сучасним відвідувачем. Експозиція є основним інструментом, через який музей говорить зі своїм відвідувачем, а отже, формує його уявлення про історію, культуру й традиції.

Музей коледжу — важлива складова освітнього процесу. У музеї історії Кременецького медичного фахового коледжу імені Арсена Річинського експозиція стала не лише джерелом знань, а й способом збереження професійної пам'яті. У музеї коледжу експозиція побудована так, щоб розповісти не тільки про історію самого закладу, але й про видатні постаті, які вплинули на розвиток закладу освіти. Через експонати — особисті речі, архівні документи, фотографії, матеріали студентських поколінь — формується цілісна картина, яка дозволяє відвідувачу відчути зв'язок між минулим та сучасністю. Зокрема, велика увага приділена постаті Арсена Річинського — лікаря, громадського діяча, культурного просвітителя, чиє ім'я носить навчальний заклад. Експозиція виступає «мовою», що передає емоційний і пізнавальний зміст одночасно:

— студенти знайомляться з історією розвитку закладу освіти
— через приклади життєвого шляху Арсена Річинського формується уявлення про високу місію лікаря;
— виставлені документи, архівні фото та особисті матеріали демонструють, як змінювалися методи навчання, студентські традиції та професійні цінності.

Таким чином, експозиція стає не лише джерелом інформації, а й живим підручником з історії професії.

Особливість музею полягає у його тісному зв'язку з життям коледжу. Експозиція активно використовується під час тематичних заходів, зустрічей із випускниками, інтегрованих уроків. Це створює простір, де минуле оживає і набуває актуального значення для сьогодення. Наприклад, ознайомлення з особистістю Арсена Річинського спонукає студентів задуматися над власною роллю в суспільстві, а історія коледжу — відчути свою причетність до великої медичної спільноти.

Експозиція є основою музейної комунікації, адже саме вона забезпечує перехід від «речі» до «змісту». У музеї Кременецького медичного коледжу експозиція виконує подвійну роль: з одного боку, вона зберігає пам'ять про минуле, а з іншого — активно впливає на виховання нових поколінь медиків. Це доводить, що музей — це не просто сховище, а комунікаційний засіб, здатний формувати ідентичність, виховувати цінності й надихати на професійне зростання.

У музеї коледжу експозиція виконує кілька важливих комунікативних функцій:

— інформативна: студент дізнається про історію свого закладу, традиції та видатних випускників.
— Виховна: через приклади життя та діяльності Річинського формується повага до професії, почуття відповідальності й служіння людям.
— Емоційна: експонати викликають гордість і причетність до спільної історії, підсилюють ідентичність студентської спільноти.
— Діалогова: музей активно взаємодіє з відвідувачами під час екскурсій, зустрічей, тематичних заходів, створюючи простір живого спілкування.
— Культурна — відкриває студентам постать Арсена Річинського як не лише медика, а й просвітителя та громадського діяча;

Таким чином, експозиція є місцем де формуються ціннісні орієнтири студентів. Музей може застосовувати сучасні форми подачі матеріалу.

Активно використовуються тематичні екскурсії, інтегровані заняття, творчі зустрічі. Експозиція стає частиною освітнього процесу. Експозиція є основою музейної комунікації, адже саме через неї музей вступає у діалог з відвідувачем. Музей історії медичного коледжу імені Арсена Річинського яскраво демонструє, як навіть невелика, але змістовно побудована експозиція здатна формувати ідентичність, виховувати повагу до професії та історії, надихати на розвиток.

Музей стає не лише місцем збереження минулого, а й простором актуального спілкування, що з'єднує покоління студентів і викладачів у спільній історії.

Рис. 1. Музей експозиція «Життя та діяльність Арсена Річинського»

Рис. 2. Музей історії Кременецького медичного фахового коледжу

Ростислав ОМЕЛЯШКО, Надія КОВАЛЬЧУК

ПОСТЧОРНОБИЛЬСЬКІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ

Народна культура мешканців Західного Полісся — краю предковічних лісів, блакитних озер і непрохідних боліт, який здавна був пов'язаний з територією прабатьківщини слов'ян,— майже до наших днів зберегла чимало архаїчних реліктових явищ, що сягають часів формування літописних племен. У першу чергу це стосується нематеріальної культурної спадщини.

У минулому це була цілісна система міфологічних світоглядних уявлень і вірувань, сакральних правил поведінки і заборон, здобутих протягом віків емпіричних знань, що пронизувала усі сфери життя, традиційного побуту та господарської діяльності наших предків. У ті часи особливо цінувалися харизматичні провидці, народні знахарі, баби-шептухи й баби-повитухи, які травами та молитвами рятували від різних недуг своїх односельців, приходили на допомогу породіллям під час пологів. Це був цілий світ постійної боротьби добрих сил із темними, який утверджував духовні сили народу, допомагав його виживанню у складних, а інколи й жорстоких умовах оточуючого середовища.

Під впливом часу і нових цивілізаційних процесів розвинуті елементи традиційної обрядовості, вірувань та уявлень, якими жили покоління поліщуків, зазнавали змін, редукувалися чи стиралися з народної пам'яті, набували інших відтінків і значень, переходячи нерідко в площину суто естетичних цінностей.

Проте, як засвідчили польові дослідження, до середини минулого століття на теренах Західного Полісся можна було ще побачити у живому побутуванні різдвяно-новорічні ритуальні обходи дворів гуртами ряджених колядників чи щедрувальників, які розігрували вертепну драму, «водили козу», подекуди відтворювали обряд «водіння коня»; гукання «Мороза» на різдвяну кутю, благовіщенський обряд зустрічі лелек (провісників весни) з ритуальною випічкою «буськові лапи» чи обряд «водіння Куста» (рядженої в зелень дівчинки) під час ритуального обходження дворів на Трійцю. На троєцькому («русальному») тижні вивішували одяг русалкам, у визначені дати календарного року справляли пов'язані з давнім культом предків «поминальні Діди».

До останніх десятиліть збереглися у цих краях нетрадиційні магічні лікувальні практики, звичаї «лякати» сокирою та обв'язувати солом'яними перевеслами фруктові дерева у надвечір'я Нового року (на «Щедрий вечір»), щоб забезпечити майбутній врожай, чи у надвечір'я Водохреща накреслювати крейдою хрести на дверях (воротах) житлових і господарських будівель та обводити їх по периметру обереговими колами, щоб захистити садибу від злих сил. Досі живуть на вишитих інтер'єрних рушниках орнаментальні міфологічні символи, в яких закодовані давні обереги.

Артефакти традиційної народної культури, які дійшли до нас із глибини віків, є нині безцінним національним надбанням, що лежить в основі само ідентифікації нашого народу, формує його національну свідомість і духовну силу, здатну протистояти будь-яким ворогам у праведній боротьбі за незалежність.

На жаль, у другій половині минулого століття тоталітарна радянська держава не дуже переймалася збереженням автентичних народних традицій. Навпаки, з метою «зближення національних культур» розроблялися методички для створення сценаріїв штучних «радянських обрядів», наповнених несумісною еклектикою на зразок «Свята весни» (замість «зустрічі весни») з поїздками «на тройках» та «блінами» чи «Свята молоді» (замість «Купала») з бородатим Нептуном і «хвостатими» русалками. Шкода, що подібні тенденції переповзли на клубні сцени «художньої самодіяльності» в незалежній Україні.

А між тим, старше покоління сільських мешканців, яке було єдиним носієм глибинних народних традицій, поступово відходило, не маючи можливості передати свої знання наступним поколінням, захопленим сучасною попкультурою.

Каталізатором процесів занепаду традиційної культури Поліського регіону стала найбільша в сучасному світі техногенна катастрофа — аварія на Чорнобильській АЕС, яка, поряд з екологічними, економічними, соціальними і медичними наслідками, призвела також до незворотних втрат у сфері духовності й культури українського народу, стала безпрецедентною гуманітарною катастрофою. Майже вся територія Українського Полісся зазнала радіоактивного забруднення. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 23.07.1991 р. № 106 понад 300 населених пунктів Західного Полісся, що розташовані в північних районах Волинської та Рівненської областей, потрапили до зони гарантованого добровільного відселення.

На порятунок етнокультурних надбань поліщуків на початку 1990-х років прийшла Історико-культурна експедиція Мінчорнобиля України (з 1996 року — Міністерства надзвичайних ситуацій України), яка ініціювала розробку перспективної комплексної програми історико-етнографічного вивчення постраждалих районів Українського Полісся (що увійшла окремим розділом до проекту Національної програми ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи), а також залучила до її реалізації цілу низку тимчасових творчих колективів, сформованих на базі академічних інститутів, вищих навчальних закладів, музеїв та громадських організацій України. До їх числа увійшов і творчий колектив науково-педагогічних працівників, утворений при Рівненському державному інституті культури (з 1998 р.— Рівненському державному гуманітарному університеті), який під керівництвом відомого фольклориста й етнолога Степана Шевчука впродовж 1994—2001 років проводив комплексні польові дослідження в північних районах Рівненської області, у тому числі й на території, що відноситься до Західного Полісся. З 1996 року до польових робіт у цьому регіоні до-

Рис. 1. Краєвид на озеро поблизу с. Острівськ Зарічненського р-ну Рівненської обл. Фото Валер'яна Скібінського, вересень 2006.

Рис. 2. Масив боліт між селами Неньковичі і Комори Зарічненського р-ну Рівненської обл. Фото Ростислава Омеляшка, серпень 2010.

лучилися члени Рівненського фольклорно-етнографічного товариства, очолюваного Віктором Ковальчуком. Польові записи, утворені в 1990-х роках, містять надзвичайно цінну для сучасників фольклорно-етнографічну інформацію, оскільки вона була отримана від респондентів, котрі народилися переважно в 1910-х — 1920-х роках і виросли в середовищі ще живих автентичних традицій, частково втрачених пізнішими поколіннями.

Починаючи з 2000-х років комплексне дослідження традиційної матеріальної і духовної культури Українського Полісся здійснювалося експедиціями Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф МНС України (з 2012 року — Державного агентства України з управління зоною відчуження) під керівництвом заслуженого працівника культури України Ростислава Омеляшка. У цих експедиціях комплексним обстеженням було охоплено понад 130 сіл Західного Полісся, що знаходяться у північно-західних районах Рівненської та північно-східних районах Волинської областей. Збір польових матеріалів проводився за тематичними напрямами: традиційне народне будівництво, землеробство і тваринництво, допоміжні заняття (мисливство, рибальство, збиральництво, бджільництво), промисли і ремесла, їжа і харчування, традиційний одяг, громадський та родинний побут, світоглядні уявлення і вірування, народні знання, народна медицина, родинна і календарна обрядовість, прозовий і музичний фольклор, хореографія, декоративно-ужиткове мистецтво, ткацтво і вишивка, ономастика та мікротопоніміка.

Результатом проведених експедицій стали сотні годин аудіозаписів та відеозаписів, десятки тисяч фотографій, креслення і замальовки, в яких зафіксовано унікальні відомості про духовну і матеріальну культуру цього краю.

Особливо привабливою в сенсі збереження архаїчних етнокультурних явищ виявилася північ Західнополіського регіону — терени історичної Пінщини. Ці віддалені від обласних центрів куточки манять таємницею поліської магії та давньою обрядовістю. Адже це той край, де для наближення весни «виганяли зиму», у троїцький тиждень ходили понад житами русалки. Саме у цих краях ще ростуть старі дуби, на яких щороку купальської ночі збиралися відьми, на старих великих пеньках цвіте папороть, ав новорічну ніч можна почути як говорить худоба…Виплекані віками ці глибокопоетичні одкровення поліської душі до наших днів збереглися в оповідях старожилів, спогадах про давні звичаї, у текстах замовлянь і молитов, фрагменти яких ми пропонуємо нашим читачам.

Замовляння

«Відворочати хмару»

«Вийшла тая великая хмара із тіля від озера, вийшла та велика хмара да гримить. А я вийшла з громничною свічкою (свяченою на Стрітення — Н. К.) да молюс:

У неділеньку рано соненько сходить,

Там Божая Мати по неби ходить і Господа Бога просить:

Господи Боже приступи, чорную хмару розжени.

А ти, чорная хмаро, не ставай, людей не лякай, по небу розийдиса.

А ти дощик тихий, по землі стелися».

«Від рожи»

«Я рожу палю людям. То я громничною свічечкою. Да льон, той льон, таких деветьокрутеликув (зроблю.— Н. К.), да шоб було полотно колишнє ткане. Положу там на руку чи там на шо, запалю громничечною свічечкою той льон, дев'ять крутеликув, і я говору так:

Першим разом швидким часом я Господу Богу помолюс,

Но я й Святий Пречистий поклонюс,

Но ти зора-зораніца Божая помочница,

Прийди заговори од раби божої (ім'я хворого.— Н. К.), од рожи поможи.

Ішла Божая Мати горою, несла три пучки рожи з собою,

Одна усохла, друга зов'яла, а третя пропала.

Но ти, рожо, у раби божої (ім'я хворого.— Н. К.) пропади,

По тілу, по руках, по лицю не ходи,

Шоб не хворіло, шоб не боліло, шоб назад не возвратилоса.

Не сама я говору, но зо мною Сам Господь говорить».

«Виганяти вітер з тіла»

«Помолитиса "Отче наш", до каждої болєзні треба "Отче наш", то я помолюса і стану да кажу:

Рис. 3. Справляють «поминальні Діди» у переддень Трійці. С. Сварицевичі Дубровицького р-ну Рівненської обл. Фото Ростислава Омеляшка, травень 2015.

Господі Ісусє Христє,
І вас вітрув є дванадцеть, і є дванадцять апостолув.
Я всіх апостолув до себе просю у помоч,
А самого швидкого угодника достойніка Миколая Чудотворца.
Святий Миколаю стань до мене в помоч,
Допоможи од раби божої (ім'я хворого.— Н. К.) вітрики одими.
Вітрики, не будьте злиї, будьте лагідни.
Є вас дванадцать — є вітри водяниє, є вітри піщаниє,
Є вітер воздушний і земляниє, літний, осінний, зимово-весняний.
Но я вас прошу, вийдите із (ім'я хворого.— Н. К.) ліца, із рук,
Із ниг, із усього сустава,
Не ходіте по (ім'я хворого.— Н. К.) тілу, не пийте червоної крові,
Не ломіте білої кості, не сушіте серця.
А йдіте туди, де люде не ходять, де вітьор не віє, де сонце не світіть.
На трепешних водах (в очереті.— Н. К.) — там вам місце буде».

«Од завію»

«І знов, як завій людину схопить, то я тоже одсилаю. "Отче наш" тра помолитиса і кажу:
У раби божої (ім'я хворого.— Н. К.) на горбу, на грудочку, на животі
Звивса-скрутивса завій клубочком.
Прийшла завойова мати завоя звати:
Завою, завою, ходи ти зо мною,
Годі по (ім'я хворого.— Н. К.) животи ходити, червоную кров пити,
Білу кість ломити, серце сушити.
Іди ти туди, де люди не ходять, де вітер не віє — у нетри, у лози.
Там стоїть тобі горщик каши, є що пити, що їсти».

«Як ідеш в ліс»

«Треба, як входити в ліс, то казати:
Я іду в ліс сама собою і Божая Мати зо мною,
Анголи під полою, а сонечко за спиною.
Господи Боже, просю Тебе поможи, всю біду од мене одверни».

(Запис Н. Ковальчук 26.09.2006 р. в с. Заозер'я Зарічненського р-ну Рівненської обл. від мешканки 1932 р.н.)

Поминання померлих

«Ето перед Роздвом же ж кутя. І становили в кутю ложки (після вечері — Н. К.) для того, шоб умершиє пришли і тую вечеру попробовали. Скільки в тебе вмерлих — стілько должен покласти туди ложок. Ето перед Роздвом, як Святий вечор. Я знаю, шо баба всєгда кутю становила і ложкі втикала, бо в єї багато дитей вмерло».

(Запис Н. Ковальчук 08.08.2010 р. в с. Ниговищі Зарічненського р-ну Рівненської обл. від мешканки 1947 р.н.)

«То вже на Наській Велікдень рано ставляємо на стіл свячену паску, яїчко і кругом кладем стілько скібочок хліба, скілько душ. І свічку запалюєм, і шоб померлі пришли снідати. Постоїть, Богу помолимося, тай гасимо. І потім самі їмо».

(Запис В. Галайчука 27.07.2015 р. в с. Витуле Любешівського р-ну Волинської обл. від мешканки 1929 р.н.)

«То в нас на рік троє «дидів» (дні поминання померлих.— Н. К.). Перед Трійцею одниє «диди», вже перед П'ятьонками <…> коли вже попаде, бо мусить середа бути дедовая, то часом после П'ятьонок вони вже живуть, перед етим-о постом Пиліповим тиї «диди» други. А треті «диди», як Масниця вже, перед Великим постом уже. <…> Вже «диди» то ми справлєємо. На ніч уже на стіл і хліб свіжий печемо, і варимо борщ із грибами, і рибу, і все такє поснеє вже на вечеру. І ставляємо і та вечера вже ночує на столі. І хліб ламлємо свіжий гарєчий. А вже на другій день печемо млинці, і вже що хоч,— «бабам» уже. «Баби» уже на другій день, уже сніданнє «бабам» такє готовимо, вже не поснеє.

Стариє жонки говорили, а я все любила так-о слухати. Да каже, колись бачили: диди, мерлиї, на вечеру йшли єк. Да, каже, сажають хліб, а йдуть, каже, «диди», ідуть «діди» да под лопатою нагінаюца, і за стіл, і за стіл. По-под лопатою нагінаюця і за стіл сядають. І цілий круг висядав. І, каже, такі молоденькі девочкі у венках. Такі були люди достойниї, шо ж бачили гетих вмерлих».

(Запис Н. Ковальчук 30.07.2010 р. в с. Кухітська Воля Зарічненського р-ну Рівненської обл. від мешканки 1935 р.н., родом з с. Залізниця Любешівського р-ну Волинської обл.)

Звичай «гукати Мороза» на вечерю

«Ми вже сідали вечеряти на Коляду ввечері. Батько вже стукає в окно. Мати вже поставила борщ, поставила вже кашу <…>. І вже батько гукає: "Мороз, Мороз, ходи кутю їсти, не морозь жито, пшеницю, всяке пашнице. Да не морозь мою кобилу, да не морозь мого жереб'ячка, да не морозь моїх телючків, да не морозь моїх ягнючків, да не морозь моїх диток!"».

(Запис Н. Ковальчук 17.08.1998 р. в с. Іванчиці Зарічненського р-ну Рівненської обл. від мешканки 1925 р.н.)

«Мороз, Мороз, ходи куті їсти! Да не морозь оно нам ни телят, ни поросят, ни на поли ничого. Тепер твоя пора

Рис. 4. Зображення «йорданського хреста» на воротах клуні у с. Велимче Ратнівського р-ну Волинської обл. Фото Миколи Семинога, липень 2012.

Рис. 5. Йорданські оберегові знаки (хрести та оберегове коло) на господарській будівлі в с. Сваловичі Любешівського р-ну Волинської обл. Фото Ростислава Омеляшка, серпень 2015.

і подоба, приходь, а навесні в гості не бувай, іди на луги, на болота, на ліса, там згинь, пропади, а на поле не йди».

(Запис Н. Ковальчук 06.04.2014 р. в с. Борове Зарічненського р-ну Рівненської обл. від мешканки 1929 р.н.)

«А вже як перед Крещенієм, да вже як вечерати, да баба моя бувало Мороза звала на вечерю: "Пане Морозе, просимо Бога і Тебе до нас на вечерю! Не морозь жито, пшеницю, всякє пашнице,— а потім вже ж говорить, шо — ягнючків, овечок, поросючків, теляток",— отаке о не морозь. Да поробимо хрестикі з сіна, да вже теї куті поїдят, да в ложку хрестика положиш, в миску, да ложку так перевертаєш, так як для Мороза».

(Запис 24.07.2010 р. в с. Іванчиці Зарічненського р-ну Рівненської обл. від мешканки 1932 р.н.)

Звичай обв'язувати перевеслами садовину

«Обв'язивали дерева на Щодруху. Ето на вечеру печуть млинци, першого млинчика спечуть і йдуть до дерева. Ето, шоб зародив Біг щодриї грушки чи яблика. І єтею соломкою обв'язивали це дерево. До кажного дерева подходили з тим млинчиком. І єтотако вже гомоніли, шоб Господь родив вже, шоб були щедриї вже, ядриниє, і обв'язували соломкєю».

(Запис Н. Ковальчук 28.07.2010 р. в с. Перекалля Зарічненського р-ну Рівненської обл. від мешканки 1939 р.н.)

«На Щодруху ето вже млинцє да кобаску за пазуху, да й пошла. Наробила перевесличків обв'язувати вже сада, шоб уже ж зав'язивалися ябликі: "Роди, Боже, на всіх долю, й на панську, й на циганську, і на заблудящу, і на приходящу, і нам усім, всій родині нашій". І їли тамичкі, вже позав'єзиваєш те дерево все, да вже там і з'їси того млинцє з тею кабаскою».

(Запис Н. Ковальчук 30.07.2010 р. в с. Кухітська Воля Зарічненського р-ну Рівненської обл. від мешканки 1935 р.н., родом з с. Залізниця Любешівського р-ну Волинської обл.)

Звичай проводити оберегове коло

«Мені мама, батько передали й помочне коло робиті. Ето такий йорданський круг через всю хату, клуню, кліть, хлів. Перед Йорданською Вілією господар з хлібом, свічоною водою і крейдой обходіт двір. Спершу на головних дверях малює в центрі криж. Від його рамен веде крейдою лінію округ всьой хати до другого рамена хреста. Тоді святіт хату свячоною водою. Робіт так і на клуні, хліві. Раніше біля крижа малювалі зліва і справа сосонку, тоді од їх вели коло лінією. Стираті коло не можна, воно має довго буті, бо не допустіт зла, бєди».

(Запис С. Шевчука 12.08.1998 р. в с. Старі Коні Зарічненського р-ну Рівненської обл. від мешканки 1936 р.н.)

Оповідь про те, як худоба говорила

«На Щодруху, кажуть, говорить худоба. Кажуть, колись чоловік такій був бідний-бідний. Але пошов він слухати, шо корови будуть говорити. Дві мав корови. Пошов він в хлів да слухає. А одна зотхнула, так зотхнула важко корова. А друга каже: "А чого так зотхнула?" Каже: "Поздихаємо, бо ж,— каже,— гнилая солома, сіна нема, но гнила солома, а як же ж ми вижевемо зиму за гнилею соломою, поздихаємо". А та каже: "Нє, не поздихаємо, бо ше ж дене-де зернюк находица в тий соломи, невимолотяна добре, ше будемо жити". А той чоловік єк узєв вже молотити тую солому, вже цей бідний, шоб тую зерню, каже, собі. Да й поздихали тиї коровкі».

(Запис Н. Ковальчук 30.07.2010 р. в с. Кухітська Воля Зарічненського р-ну Рівненської обл. від мешканки 1935 р.н., родом з с. Залізниця Любешівського р-ну Волинської обл.)

Різдвяний вертеп. Обряд «водіння коня»

«Я ходив сам в Коляду. Зберемса втрох-вштирох, ідем. Прийдем до хати, в окно попросимо, чи можна коляди. Як скажуть, шо колядуйте, одчиняє хату, ми йдем у хату. <…> Той шо грав, то той кожуха навиворот накладав, а той шо барабанив, то шапку хорошу, рукавиці виворочав — отаке робили о, чудака. А коня вберуть, то настильником перев'язають, то ковдрою перев'язивают. Да зробить рабого, білого, якого хоч намалюють. Обпережуть його, пороблять такиї опинки, напнуть і голову, й черево, й хвоста зроблять, все, чудака зроблять з коня. Кинь боїца, а гінший не боїца. Брав свого коня наряжав. Не давав тиждень робити коньови, шоб вин і оддихнув добре. Закрутять йому хвоста такею о, обмотають його етими простинами такими білими, да зроблять і голову лисую, і ноги, все так

пороблять. Заїдуть, да дьорне його, то він аж скаче да рже. А на йому шори такиє, звони звонять. А тут гармоня грає, барабан б'є, люди всі виходять з хати, да зовуть в хату вже».

(Запис Н. Ковальчук 06.08.2010 р. в с. Соломир Зарічненського р-ну Рівненської обл. від мешканця 1931 р.н.)

«Коляди у нас святкували дуже колись добре. Но, правда, вже як стала совєтска власть, то тоді хто їх святкував. Святкували, але то вже, знаєте, не в таком обряді було. <…> Молодь збиралась, наряжалися. Робили таке сонце з решето, круг з решета, шо муку сіют, і беруть його розбивають на такі частки і вирізують якби сонце. Роблять таку оську, на осці ставлят свічку і його крутят, бумага темна і світла, і воно так, знаєте, мигає — з одного боку сонце, з другого зірку. <…> Просто одкривают двери, входят із тим сонцем, поздоровляют господаря із Рожеством Христовим: "Добрий вечор, добрий господар! Богати, богати, дозвольте нам колядувати!" Не було так, шоб хтось не дозволяв. Навить, якшо когось обойдут, то обижався.

Роблят як обряд такий божествений, роблять людину як ангел, крила як ангел. Брали даже таке пір'я із гусей, робили крила. Роблят таку доску, натикают на руки, і він, значить, на руках подимається, як на крилах. То ангел, ангелятко. Чорта зроблят: шапку стару або такого чугуна, роблят роги, даже коровії брали роги, зпроволки хвоста такого ззади причиплят і кожуха навиворіт. Або так шо такає зроблят, шо воно було похоже на щось такає негодноє. І йому вилкі такіє зроблят, як троріжки. Він же бушує, приходить в хату, шось ухватить на тиї роги, шось підкіне хазяїну. Називали чорто́к. В Омити були тиї хлопци, шо вони всі села майже обходили, буквально всі села: Нобель, Ніговичи, Гориничи, Омит, Прикладники, Дібчиці, Сваловичи. Йшли од Роздва до чотирнацатого — ціла неділя, весь той тиждень ходят, дома вже не ночують. <…> Були так просто, як молодьож сільська вдягалися, як старець, одного наряжали як Бога. Бороду роблят, на його роблят таку перину з льону або з кінського хвоста. Білу одежу одивают таку, значить, акуратную, вибіляну. Смерть була, наряжали чорно, страшно. З косою або з ножем, в основному з косою. Приходить в хату і начинає, тії крутят, вона шелестить, звенит. І скрипку мають грати, і з барабаном гримлят. Вертеп, настоящій вертеп був — називали колядники. <…> Маскі в основном з матер'ялу робили, да розукрасят красними разними полосами. Вони майже всі ходят в масках або понамальовуюца просто сажою, вималюють ліцо. Краскою понамальовуюца красною або так з бумагі зроблят. Видумляли раз ниє такіє ігри, грали і на грибушках, і пилку носят, на пилці грають. Як почнут грати, получається справжній оркєстр.

Коня в хату вводили, але це вже зрідка коли. В дні Коляд, ввечери. А кінь йти не хоче, то йому мішка на голову натягнут. Коня обикновєнно не вдягали, атак, перепаски намазували, єслі кінь білий, то сажою намазували чорною. Роблят такі пасма йому, як зебру зроблят. Потім хазяїн має роботу, поки одмиє. А на гриву, то там можут начепляти ще три хвости кінських, чи п'ять. <…> Колись воно все було, шкода, шо так оджило».

(Запис Н. Ковальчук 30.11.1997 р. в с. Нобель Зарічненського р-ну Рівненської обл. від мешканця 1929 р.н.)

Обрядові дії «виганяти зиму»

«То як гето после Великодня за тиждень, да в понеділок Проводи. То в понеділок колись проганяли зиму. Берут одкривают двера, беруть ко́цюбу: "Ану, зима, до Бучина, бо ти нам докучила, а ну, зима, до Пі́тра, ти вже ж нам допікла!",— отак ето зиму гонили. Ето вигонять коцюбою з хати. А потім беруть уже, колися ж були постоли, да кидають тиї недоторки етих постолив, кидають — да ето з двора проганяють. Да дальшей, дальшей, і ето вже діти будуть гнати, отам по тий дорози за село женуть. <…> А там на гори да палили зиму. Там вже костра розложать і палять ото на гори».

(Запис Н. Ковальчук 02.08.2010 р. в с. Задовже Зарічненського р-ну Рівненської обл. від мешканки 1933 р.н.)

«А! то то чудаки були. Саночки, да одна оно запражежинка, да возять по хатах по дорози. Її (опудало зими.— Н. К.) зроблять би каліка, да посадять, возять по хатах, да зиму проганяють. Ето вже, мусить вже послє Пасхи. <…>У окно крикнула, то вже знають люди, шо вже мороз приїхав, то виганяют. <…> Котора з хати вишла на дорогу да постояла, то ето вже з двора проганяє. Єї (опудало зими.— Н. К.) зроблят би як, би бабу, би діда такого роблять, соломи напхають, горбатая. Ноги такиє зроблять товстиє. Да ложатєї (опудало на низ воза.— Н. К.), шоб тебе люди не бачили, шо тебе вже прогнали. Її накривають, да вже прогнали, вже нема. А зайдуть до другої хати, показивают знов. Да таке о чударили. <…> Коней не запрагали, а люди — три, чи штири, чи п'ять жинок, да тягнуть».

(Запис Н. Ковальчук 06.08.2010 р. в с. Соломир Зарічненського р-ну Рівненської обл. від мешканця 1931 р.н.)

«Збирали постоли, віники. То в понеділок за тиждень послє Паски. Да палять, костри кладуть. Женемо всім селом: "Ану, зима, до Бучина, ти вже нам надокучила! Ану, зима, до Києва, ти вже нам весь хліб виїла!" Да кидали постоли, віники, біжать за ними і знов подбирали, і знов кидали, в ліс заженуть. Гнали сюда на заход. <…> Селом гнали, вже як сонце заходить. Ше давали зимі повечерать. У понеділок треба було повечерать зараннє і з хати вигонити коцюбою із-под ліжка, з-под печі. Баба покойна казала і ми робили».

(Запис Н. Ковальчук 26.09.2006 р. в с. Задовже Зарічненського р-ну Рівненської обл. від мешканки 1929 р.н.)

Ритуальна благовіщенська випічка «буськові лапи»

«Пекли такіє булочкі, розчиняли тісто, да зробили такого пірожка, да розчавили його, і дзюба зробили йому, і ще очкі повставлєли — сушениє ягоди, черничкі. І тако впекли і виймаємо з печи. Діти вже озьмуть того "бусьочка" і бігають по вулиці, єдєть, баба "буськов" напекла ж. <…> Пекли на саме Благовіщенє, бо каже: "Треба спекти буськув. От коли в неділю хліб попадеш спекти, от уже Бог грихи одпускає, як на Благовіщеннє буськи печеш". Деколи попаде хліб пекти в неділю, от як уже печеш на Благовіщеннє, вже Бог прощає».

(Запис Н. Ковальчук 05.04.2014 р. в с. Омит Зарічненського р-ну Рівненської обл. від мешканки 1931 р.н.)

«На Благовіщення пекли "буськові лапки", да таково вирізували якби то ножки, да казати: "Буську, буську! —

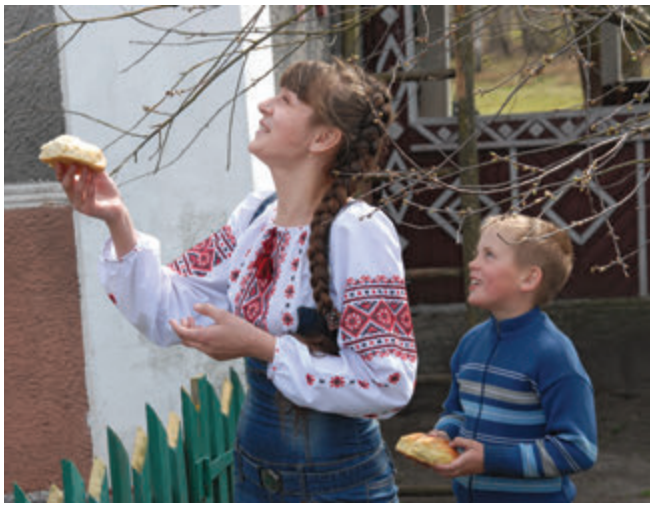

Рис. 6. Благовіщенський обряд «закликання лелеки» з ритуальною випічкою «буськові лапи» в с. Борове Зарічненського р-ну Рівненської обл. Фото Ростислава Омеляшка, квітень 2014.

Рис. 7. Благовіщенська ритуальна випічка «буськові лапи». С. Борове Зарічненського р-ну Рівненської обл. Фото Ростислава Омеляшка, квітень 2014.

вже діти вибігають з лапкою, мама дасть уже тую лапку,— Буську, оньо твоя лапка, повни цици молочка, за рожками травка",— за рожками, вже Благовіщеннє, да вже як підуть коровки в пашу, да вже наїсца травки, да вже й буде молочко. Пекли, пекли "буськову лапку", да туди довгастінка така, а тут кругленька. Пальчики ножемнаризивали на булочци: як більша булка — то п'ять, а як менша — то три».

(Запис Н. Ковальчук 26.09.2006 р. в с. Заозер'я Зарічненського р-ну Рівненської обл. від мешканки 1932 р.н.)

Оповіді про русалок

«Ну, росáлки, говорили старі люде, шо від Трійци сьой тиждень, топлéнники, шо потопилися, їх души віходили наверх і вони, росалки, ходили. То люде бачили. Одна жінка тут, то діда бачила, шо йшов, каже, по воздусі, по житові поверха».

(Запис В. Галайчука 28.07.2015 р. в с. Бірки Любешівського р-ну Волинської обл. від мешканки 1929 р.н.)

«Де ніхто не ходив, русалкі там ходять, а де хто ходив, то вже русалка туди не піде. Ти знаєш, колись була баба угодніца. Вона коло могілок бульбу чи полола чи присипала. І вона бачила, як із могілок люди йшли на теє свято, на Мерших Трійцу, раненько. Старишіє вперод, середніє взаду, малєнькі, а малєсєнькі сами, як горох котяца. Каже, я дивиласа, то сліди тоночу-чуть знати, вроді як пливуть. І то всі в шеренок ідуть. Вийдуть, да постоять там, і назад на могілкі йдуть. Вона скількі років бачила, а як стала людям казать, то більш не побачила».

(Запис Н. Ковальчук 24.09.2006 р. в с. Перекалля Зарічненського р-ну Рівненської обл. від мешканки 1935 р.н.)

«Трийца — гето вже вони (русалочки.— Н. К.) прийдуть на Трийцу і той тиждень геть до неділи до другої ходять вони вже по житах, скрізь вже ходять. А вже понеділок той празнують люде, бо то вже — Розбіжище, русалочкі йдуть уже на моглиці. А один чоловік, уже він вмер, такі вірував він у Бога, він і кала покойніка читав, як ночує покойнік.<…> Да бачив, да вже тилько, каже, людей іде, тилько людей іде там по греблі. І старії, і малиї, і малінькі дітки ідуть. І гето так Господь загородив йому пам'ять, шо думає, шо то за народ такій іде, шо дороги аж не знати, так ідуть у село туди. А вони вже ж на моглиці так ішли. Да тоді вже йому дойшло, шо гето Розбіжище тепер і русалочкі ето пішли на моглиці. Василь він звався, той чоловік, і він все читав кала покойніка, де покойнік. І він достойний такє бачив, як вони ішли на Розбіжище».

(Запис Н. Ковальчук 30.07.2010 р. в с. Кухітська Воля Зарічненського р-ну Рівненської обл. від мешканки 1935 р.н., родом з с. Залізниця Любешівського р-ну Волинської обл.)

«Ви знаєте, шо я бачила? Раз бачила, шо як сонейко заходило да стало кантове геть, і на йому всякі кольора були. Моя мати була, ше наша хата була туди на луг. І Соф'я, і Антося приходят до нас: "Ходіте побачте шось, побачите, як русалкі на небо йдуть". І ми пошли. Бачте, тепер вода каламутна вельмо в селі, а тоді, як глянете, дно було видно. То вельми було од сонца таке, шо не мона було дивица, таке ярке сонце, то ми дивилиса в воду. А в води геть зовсьом одбивало. То одна за одною, як тинь, ішли вони поверх сонця одне за одним. Велики, й стари, й мали, тінь така велика, отак-о одне за одним ішло. То ми стояли дивилиса. Так тинь, одна за одним тинь ішла й ішла, поки соненько зайшло. <…> А на йому були таки кружечки, і червони, й сини, й зелени, всяки-всякиразни кружечки. А поверх етогосонца ти русалкі в гетой бік ішли, на заход. Ето лічно то я бачила, шкода, шо вже Софії нема, тей жінки, шо нам показала, да ми ходили дивица. <…> Ви знаєте, шо то грає соненько? На Розерги, тилько тоди, більш нє. І то дивіца, як будете жити, і хто достоїн побачить, то побачить».

(Запис Н. Ковальчук 05.08.2009 р. в с. Бишляк Володимирецького р-ну Рівненської обл. від мешканки 1931 р.н.)

«Для русалок вєшали одежу, повешаєш та й хай буде. Стареньке, вешали на штахети чи на мотузки. Нихто не бачив чи приходили, чи вдівався чи не вдівався, а вешаєш і кажеш: "Ой, хай буде і для русалки, бо їй тре' вдітись, їй нема коли одежі там пошити чи зберегти, хай приходе та й бере вдіває". А тепер одежі хватає, та й на їх накидáєм».

(Запис Н. Ковальчук 02.08.2012 р. в с. Ворокомле Камінь-Каширського р-ну Волинської обл. від мешканки 1934 р.н.)

Рис. 8. Три покоління родини Ганни Кошелюк із с. Річиця Ратнівського р-ну Волинської обл. Фото Миколи Семинога, серпень 2012

«Скрізь вішаємо одежу, шоб русалочки змінювалися. Часом всю Русалницу йде дощ, да шобрусалочкі змінювалися, вже в сухеньке нарадилися. Й хусткі вішаємо у хаті так-о на діван, то на стула, то на койку — любу одежу. Тепер уже мало є теї полотняної одежи, де в кого ше може».

(Запис Н. Ковальчук 30.07.2010 р. в с. Кухітська Воля Зарічненського р-ну Рівненської обл. від мешканки 1935 р.н., родом з с. Залізниця Любешівського р-ну Волинської обл.)

«От Трійца мине, Трійца в неділю, а друга неділя — Запускі, Петровий там піст. А в понеділок — Розигри. Сонце грає і неживиє приходять. Неживиє приходять, одежу накладають, треба викинути. Ну десь який шнурочок є чи шо, да повісити неживому. То на Розигри».

(Запис Н. Ковальчук 31.07.2010 р. в с. Вичівка Зарічненського р-ну Рівненської обл. від мешканки 1927 р.н.)

Оповіді про цвіт папороті

«Один, значит, пошов ту папорот шукати в дванацатьчасов в ліс. Ждав, ждав, ждав. От смотрит, значить, блищит. Він туда. Взяв він, значит, його аж в руку запекло. І хтось говорит йому: "Бери, ето щастє твоє! Але тим щастєм не должен ділитися ні з ким". Він, значить, забрався, пошов. Подумав, значит, а шоб мені бути паном, помєщиком. Ех, як тико сказав: "Помєщиком",— коли виходять слуги. А батько і мати остались, хатка старенька. Ето так розказували, я ж того не бачив. Поїхав, значит. Їде каретой, карета тройкой запряжена, да под тую хату, свою хату. Сидить старий под хатою, його батько:

— Добрий день, яшний пане.

— А чого ви тут сидите?

— Сиджу,— значит,— я вже сам остався, моя старенька померла.

— А як живете?

— Погано.

"Ах,— думає,— повни кармани грошей, золота, дам я тому батькові, нехай він проживе хоч до смерти хороше". А потом думає: "Нєт, так мені же казали, своїм щастям не ділитися ні з ким". Да не дав. Да повернув кони, да назад поїхав. Було чи довго чи недовго. Потом таки його кортить, а як же там батько поживає, він же з голоду міг умерти. От знов под'їжжає. Знов та хата колком подперта, никого немає, а дити якісь грают. Питає той пан вже:

— А де той хазяїн з етого дома?

— Ох,— кажут,— пановку, вже той хазяїн давно помер. Тико хата та осталась колком подперта, нихто в ньом не живе.

— А от,— каже,—пусть би пропало ето щастє і я вмєстє з ним!

Як він сказав так — і пошов под землю».

(Запис Н. Ковальчук 29.11.1997 р. в с. Нобель Зарічненського р-ну Рівненської обл. від мешканця 1918 р.н.)

«Ето чортове зілля, кажуть, папороть. Да ето хто хотів уже знахором бути, то йшов уже на ніч у ліс. Треба вже йти в ліс так далеко, вже од села й од хатей, шоб не чути, як півні співають. Вона ж, ета папороть, цвіте золотим цвітом. Як уже того цвітка вкрадеш, возьмеш його, і розріжеш мізінця лівого, і засадиш, то вже будеш знати геть усе, шо на світи є, і будеш бачить. Знахором будеш уже. Але ж возьми його! Треба дев'ять раз свячона свічка, треба дев'ять раз свячоний ніж. О, і, Господь його знає, шо то ше… І рушник дев'ять раз свячоний лляний треба. І треба вже зайти в ліс, де та папороть така вже росте. І вже три рази ножем тим свяченим обчертитиса<…>. І ножі вбити там у земню вже. І ту свічку вже (дев'ять раз свячону) запалити. І того рушника свячоного положити. І сісти вже й сидіти, стерегти вже. Кажуть, ходив колись чоловік, так уже хотів того цвєтка. Да вже, каже, Господи, вони ж не підуть, вже тая нечистая сила через грань тую. Але вже йому видавалося, шо вже геть на його насядають. Не дають чорти її вже, бо то чортове зіллє, не дають його. <…> Да не взєв того цвєтка він. І не схотів вже того цвєтка».

(Запис Н. Ковальчук 30.07.2010 р. в с. Кухітська Воля Зарічненського р-ну Рівненської обл. від мешканки 1935 р.н., родом з с. Залізниця Любешівського р-ну Волинської обл.)

«Колись батько покойний розказував, шо десь іше дід того Омелька ходив шукав корову. Ніч блудив, да десь ходив і по папороти, скризь. Да попав цвєток йому у постил. Приходить до хати — все йому йдеца. А він хоть би шо. І корова пришла до хати самая, і так все йому йдеца. Як він тиї постоли, окравкі, викінув на сміттє — всьо, вже нема в нього ничого. А так йому йшлося! Піде роботу робити — так йому робота робица! Каже на жинку: "Ти знаєш, шо ето я блудив темную ніч, десь цвила папороть". Да взяв окравки, да повисив на покуті. І йому, пока жив був, то йшлося. Ето була правда-правда».

(Запис Н. Ковальчук 17.08.1998 р. в с. ІванчиціЗарічненського р-ну Рівненської обл. від мешканки 1931 р.н.)

Оповіді про дуб, біля якого збираються відьми

«Ото ж то й діло, шо такій дуб тут у нас був каля кладбіщ і вони (відьми.— Н. К.) там збиралиса всі. Так він і ше стоїть там, дуб, шо відьми збираюца, в нас каля моглиц тамо. То кажуть, под той дуб вони зліталис і там вони збиралис всі».

(Запис Н. Ковальчук 25.07.2010 р. в с. Мутвиця Зарічненського р-ну Рівненської обл. від мешканки 1933 р.н.)

«В Серниках, кажуть, той дуб, шо на нього злітаються відьми. І ше кажуть, з нашого села відьма туда летає. А чи то правда, чи нє, шо хтось уже бачив таке, говорать же ж таке по селі».

(Запис Н. Ковальчук 28.07.2010 р. в с. Річиця Зарічненського р-ну Рівненської обл. від мешканки 1940 р.н.)

Обряд «водити Куста»

«На Трійцю Куста водили, навіть я й сама водила колись. Хто-небудь може Кустом бути, може й дитина малая. Але ж знаєте, там як начиплят на неї, то треба ж носити. <…> Таке в нас росте зілля коло рички, лепих на його кажуть, кльоном. Беруть так-о зав'язуют на голову якусь лєнточку, шось таке грубіше і її обтикають так-о листям із кльону, із лепиху. І так обтикають і кльоном, і всякім листям, зіллям і липою. Скрізь обтикают, шо не видно ниць, тоно ноги ступають. Обв'язують геть до самого низу. <…> Ідемо і співаємо, пісня така, шо: "Вобрали Куста в зельоного кльону". Гурт співає, а дівчина вже покланяється. Под хату заведемо. Да вже хтонебудь і в хату пригласить. Бо ж ведем її, вона ж не бачить ничого, бо ж вобрали її так. Її ж так кругом геть, як снопа, шоб не познали, шобнихто не познав».

(Запис Н. Ковальчук 17.08.1998 р. в с. Іванчиці Зарічненського р-ну Рівненської обл. від мешканки 1940 р.н.)

«Йой убрали Куста й у зеленіє кльони,
Поведемо Куста до пана й у покої.
Ой коло Куста сочовиченька густа,
Хто її скосить, той Куста попросить.
Ой убрали Куста й у зеленеє зіллє,
Поведемо Куста господару на подвір'я.
Вийди, господиня, ти ж на Куста подивиса,
Чи долярами чи золотом розплатися.
Й а в нашого Куста ніженьки невеличкі,
Треба б купити Кустові черевички.
Ой коло Куста сочовиченька й густа,
Хто її скосить, той Куста попросить».

(Запис С. Шевчука 12.08.1998 р. в с. Старі Коні Зарічненського р-ну Рівненської обл. від мешканки 1936 р.н.)

Побажання «в дорогу»

«Несі Господі вас, благовлови Господі вас, пошливам Господі в путь вашу дорогу Ангола Святого. Хай Святий

Домініка Чекун – виконавиця автентичних пісень Західного Полісся. С-ще Зарічне Рівненської обл. Фото Миколи Семинога, липень 2010.

Обряд «водіння Куста» в с. Сварицевичі Дубровицького р-ну Рівненської обл. (родина Чудіновичів). Фото Миколи Семинога, травень 2015.

Ангол вас спасе й помилує од наглої смерти, од лукавої болєзні, од злих недобрих людей, од усякого супостата, хай Святий Ангол вас защитить у кажденькому містечку».

(Запис Н. Ковальчук 25.07.2010 р. в с. Мутвиця Зарічненського р-ну Рівненської обл. від мешканки 1933 р.н.)

«Господи Високій, дай щасливу дорогу, щастя й здоров'я, й спаси, й сохрани мир Божий і вас кала миру. Врага одверни, а добру душу наверни».

(Запис Н. Ковальчук 28.07.2010 р. в с. Перекалля Зарічненського р-ну Рівненської обл. від мешканки 1932 р.н.)

Ірина СКАКАЛЬСЬКА, Андрій ЛЕВЧУК

МУЗЕЙНИЙ АРХІВ УСНИХ ІСТОРІЙ ЯК ФОРМА МЕМОРІАЛІЗАЦІЇ ДОСВІДУ УЧАСНИКІВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Сьогодні, коли російсько-українська війна в гострій стадії, здається, що ще зарано говорити про її меморалізацію, поки ми не бачимо завершену історичну подію як цілісність, проте свідчення та усні історії маємо фіксувати для збереження.

Російсько-українська війна є одним із найтрагічніших та водночас важких випробувань для сучасного українського суспільства. Вона не лише змінила геополітичну ситуацію, але й суттєво вплинула на щоденне життя мільйонів українців, сформувала нові форми суспільної солідарності, громадянської відповідальності та культури пам'яті. Особливого значення набуває збереження свідчень безпосередніх учасників війни — військовослужбовців, ветеранів, волонтерів, цивільних, адже саме їхні голоси формують цілісну картину подій та дозволяють осмислити людський вимір війни. Усна історія у цьому контексті постає унікальним джерелом, яке не тільки фіксує індивідуальні досвіди, але й створює основу для формування колективної пам'яті.

Усна історія як окремий метод історичних досліджень оформилася у 1960—1970-х роках у країнах Америки та Західної Європи. Саме тоді виникли професійні інституції — Міжнародна асоціація усної історії, Асоціація усної історії США, Товариство усної історії Великої Британії та інші, які мають власні наукові видання. Цій проблематиці присвячено сотні статей і монографій, у яких досліджуються питання достовірності та суб'єктивності інтерв'ю, його креативної природи як історичного джерела, співвідношення офіційної історії та особистого досвіду, а також залежність спогадів від соціального походження й ідентичності респондента. Усна історія стала міждисциплінарним напрямом, що надає можливість аналізувати те, що залишалося поза увагою традиційної історіографії,— індивідуальні переживання, особисту пам'ять і відповідальність людини за власне місце в історії. Як зазначав Пол Томпсон, головне завдання усної історії полягає у тому, щоб повернути голос тим, хто безпосередньо творив і переживав історію [1, с. 29].

Одним із інноваційних напрямів сучасної музейної діяльності є створення архівів усних історій, що виконують функцію збереження, наукового опрацювання та репрезентації особистих свідчень. Прикладом такої ініціативи є музейний архів матеріалів російсько-української війни, започаткований у Кременецькому краєзнавчому музеї, який поповнюється завдяки співпраці науковців, студентів та громадських активістів. Зібрані інтерв'ю відображають повсякденність фронтового життя, проблеми адаптації, подолання стресу, а також феномени побратимства та взаємопідтримки. Накопичені матеріали ще чекатимуть свого дослідника, поки триває російсько-українська війна.

Збереження усних історій в Кременецькому краєзнавчому музеї є надзвичайно важливим у сучасних умовах, оскільки йдеться не лише про збереження унікальних джерел, але й про формування культурної пам'яті, що визначатиме ідентичність наступних поколінь. Усні свідчення воїнів дозволяють зафіксувати досвід, який неможливо відтворити через офіційні документи чи медіа-матеріали, та створюють простір для діалогу між минулим і майбутнім. Музейні практики меморіалізації війни стають ключовим чинником у протидії забуттю, історичним фальсифікаціям та інструментом осмислення суспільством ціни свободи. Таким чином, аналіз ролі музейного архіву усних історій як форми меморіалізації досвіду учасників російсько-української війни є актуальним як у науковому, так і у суспільно-культурному вимірах.

Російсько-українська війна розпочалася ще у 2014 р., доповідачам неодноразово приходилося спілкуватися з учасниками бойових дій, а з початком повномасштабного вторгнення ворога співавтор дослідження А. Левчук став учасником бойових дій. Не лише його власні спогади стали основою фонду (архіву) усних розповідей про події російсько-української війни. Для аналізу ми відокремили розповіді, що стосуються повсякденного життя на фронті військовослужбовців, цивільних, волонтерів, тому що інша інформація не може ще розголошуватися інтерв'юерами в умовах воєнного стану.

Дорадчим органом музею — науково-методичною радою було рекомендовано керівнику створити архів наповнення матеріалами (Протокол № 2а засідання науково-методичної ради Кременецького краєзнавчого музею від 08 квітня 2024 року.) У нашому дослідженні беруться до опрацювання анкети опитаних учасників бойових дій російсько-української війни на предмет побуту військовослужбовців. Наш досвід не новий, наведемо приклад. Зокрема, унікальний досвід співпраці ККМ з Музеєм Другої світової війни в Гданську Республіки Польща показав на практиці адміністрації музею та науковим співробітникам, як важливо працювати з усними свідченнями інтерв'юерів, що були свідками буремних подій Другої світової війни, які фіксуються на відео [2].

Практично опитування проводиться наступним чином. Військовослужбовець, або ветеран учасник бойових дій (УБД), який зголосився надати свої свідчення, проводить співбесіду з черговим науковим співробітником музею, який завчасно бере приготовлений опитувальний лист, що містить бланк згоди на опрацювання персональних даних. При погоджені під час співбесіди здійснюється фото-відео чи аудіо фіксація. Опитування проводиться згідно підготовлених питань. Як показав наш досвід, за звичай ці питання слугують лише відправною, початковою ланкою опитування, оскільки в процесі з'являються багато релевантних свідчень, які було важко передбачити. У ході роботи з'ясувалось, що практично у кожного опитуваного є в телефоні фото та відео, які слугують не лише додатковим підтвердженням слів опитуваного а є багатим джерелом різноманітної інформації. Для збору

та накопичення цієї інформації є відведений 1 Тб серверу в ККМ. Також опитувані УБД час від часу передають різноманітні предмети музейного значення, що в свою чергу, теж роблять свідчення унікальними. Інформація та матеріали інтерв'ю, що надходять проходять через наукових співробітників музею, опрацьовуються та виносяться відповідно на розгляд науково-методичної ради та фондово-експертної комісії ККМ.

Усна історія — це метод дослідження минулого, який базується на збиранні, збереженні та інтерпретації свідчень та спогадів людей. Цей підхід дозволяє створити більш особистий і детальний погляд на історичні події та процеси через призму особистих досвідів. Усна історія допомагає зберігати живі свідчення учасників війни, які можуть не відображатися в письмових джерелах. Вона дозволяє виявити та задокументувати досвід людей, що часто залишаються поза увагою офіційної історії.

Є унікальне усне інтерв'ю з учасником війни 2016 р. Русланом Карпцем, він попав під третю чергу мобілізації і 1 серпня відправився на підготовку в Закарпатську область, с. Виноградів, згодом, коли 23 серпня помер батько, Руслан на три дні приїхав в Кременець. Першого вересня прибув в місто Ізюм, де відбулася передислокація, на ранок в Артемівськ, а тоді в Дебальцеве. Служив у 128-ій гірсько-піхотній бригаді. Із спогадів Руслана, у перші дні води було мало, тому про миття можна було тільки мріяти, навіть помити руки було великою проблемою. Згодом, один із товаришів привіз бочку з водою (на 250 л.) цією водою можна було вмиватися, але для того щоб вживати її потрібно було процідити через марлю. Бронежилети були лише в тих, кому подарували волонтери або ж купили батьки, друзі чи небайдужі люди, їх було мало, як казав Руслан: «можна було на пальцях перерахувати», хоча в документах, які підписували бійці значилося що їх повністю забезпечили військовим спорядженням.

В ніч з 14 на 15 вересня 2014 року в бою під Дебальцевим він втратив по плече ліву руку. Осколком від снаряда вирвало частину стегнової кістки і потрощило ліву ногу… На жаль, воїна з нами вже немає, залишилося лише інтерв'ю, як пам'ять [3].

Дослідниками використовувалися такі методи збору інформації, як інтерв'ю, то був основний метод збору даних. Інтерв'ю проводилися з людьми, які були безпосередніми свідками або учасниками подій. У співпраці з ККМ кафедра історії та методики навчання розробила питання анкети:

1. Розкажіть, будь ласка, кілька слів про себе (прізвище, ім'я, по-батькові, скільки років, звідки родом, освіта, рід занять, місце проживання). Скільки часу Ви перебували у зоні бойових дій (приблизно, без зазначення місця дислокації)?

2. Якими були у Вас щоденні «побутові» обов'язки на фронті?

3. Чи вдавалося під час дозвілля між чергуваннями приділити час власному розвитку? Читанню книг? Перегляду фільмів? Тощо?

Схема інтерв'ю завжди визначається метою конкретного проєкту. Якщо завдання полягає у створенні біографічного наративу, тоді інтерв'ю вибудовується хронологічно й охоплює все життя респондента. Якщо ж акцент робиться на окремому історичному періоді чи події, наприклад участі у бойових діях, тоді питання мають бути сформульовані тематично. У роботі з учасниками російсько-української війни важливо починати розмову з більш загальних і «безпечних» питань, щоб дати можливість співрозмовнику адаптуватися до процесу інтерв'ю. Лише після цього можна поступово переходити до складніших і більш емоційно навантажених тем, які розкривають сутність пережитого досвіду.

У практиці збирання усних свідчень для музейного архіву використовують кілька типів запитань: описові («допоможіть мені зрозуміти»), структурні («розкажіть про свій звичайний день на фронті»), уточнювальні чи пояснювальні, запитання-приклади або звернені до конкретного досвіду, питання на порівняння та контраст («чим відрізнялися різні етапи служби?»), а також заключні, що підсумовують розмову. Такий підхід дає змогу отримати багатогранні свідчення, які стають не лише історичним джерелом, а й важливим елементом меморіалізації досвіду учасників війни у музейному просторі [3, с. 296].

Науково-дослідна лабораторія з дослідження локальної історії та музеєзнавства при кафедрі підключилася до проведення дослідження, в структурі лабораторії створено студентський Клуб усної історії. Проте, студенти збирати свідчення розпочали раніше. задум збирати усні свідчення російсько-української війни появився десь у 2015/2016 рр. Було по-різному. Так, одні спогади записувала сестра воїна, студентка, воїн на той час з важкими пораненнями, ампутованими кінцівками… інтерв'ю є, детальне, з важкими деталями, на жаль молодого воїна вже нема. І це ще раз підкреслює те, що матеріали треба фіксувати.

Як зазначає дослідник, Д. Річі, що інтерв'ю в усній історії певною мірою можна розглядати як перформанс. У цьому процесі важливими є не лише вміння інтерв'юера ставити запитання та підтримувати розмову, а й прагнення респондента якнайкраще відтворити власні спогади. Люди, з якими проводять інтерв'ю, зазвичай хвилюються, чи зможуть вони пригадати деталі минулого і чітко їх описати, адже ніхто не хоче виглядати забудькуватим або невиразним. Завдання інтерв'юера полягає в тому, щоб стати партнером у цьому процесі: сприяти щирості та точності відповідей, ненав'язливо скеровувати розмову, нагадувати імена чи дати, допомагаючи зберегти безперервність діалогу. Водночас співрозмовники мають долати власну нерішучість і бути готовими критично оцінювати власне минуле.

Ще ми використовували онлайн-опитування. Нещодавно спілкувалася з воїном Святославом, було декілька спроб вийти на зв'язок поки вдалося провести інтерв'ю, правда, із зрозумілих причин обговорили лише декілька питань анкети. Є небезпека того, щоб інтерв'ю історика не перетворилося на журналістське інтерв'ю, тому обрано чітку тематику, яку проблему маємо розглянути, що зафіксувати для історії.

Д. Річі також окреслює фундаментальні правила усно-історичного інтерв'ю: ретельна підготовка до розмови, постановка важливих, але неупереджених запитань, уникнен-

ня перебивання співрозмовника, уміння уважно рухатися за його відповідями, технічна грамотність у використанні обладнання, швидке опрацювання записів та неухильне дотримання етичних стандартів [4, с. 289].

Крім інтерв'ю записуємо й спогади у довільній формі. Як приклад, наведемо уривок із спогадів, щоб показати, яку інформацію фіксуємо: «Нас розмістили в приміщені сільської школи на першому поверсі. 100 чоловік було поділено на два взводи, взвод на п'ять відділень по 10 чоловік. Загалом спали у великому прохідному коридорі та чотирьох класах. Спали на ватних матрацах на підлозі в своїх спальних мішках. Думки про те, що в нашу школу може щось прилетіти непокоїли майже усіх. Продовження можна буде прочитати у статті чи книзі спогадів згодом…» [5].

У сучасній музейній практиці фіксація усних свідчень війни посідає важливе місце у процесах збереження історичної пам'яті. Так, Національний музей історії України у Другій світовій війні з 2014 р. послідовно формує колекцію артефактів за темою «Сучасна російсько-українська війна», що включає як матеріальні предмети (зокрема, військову уніформу, нарукавні емблеми тощо), так і комплекси, пов'язані з особистими біографіями учасників бойових дій. Цей досвід демонструє, що збір персональних історій та речових комплексів стає невід'ємною частиною меморіалізації досвіду війни. У цьому контексті створення «Музейного архіву усних історій» у Кременецькому краєзнавчому музеї є складовою ширшої тенденції, що спрямована на збереження «живого голосу» сучасників війни як унікального джерела для історичної науки та суспільної пам'яті [6].

Отже, нам вдалося започаткувати збір особистих спогадів та досвідів бійців, які беруть участь у російсько-українській війні, з метою створення архіву усної історії в Кременецькому краєзнавчому музеї. Переваги усної історії полягають в тому, що використовується особистий підхід: забезпечує глибоке розуміння суб'єктивного досвіду людей. Встановлюються додаткові деталі: доповнює офіційні документи та письмові джерела додатковими фактами та нюансами. Крім того, жива пам'ять допомагає зберігати інформацію, яка не зафіксована в джерелах.

У дослідників існують виклики та обмеження, зокрема, суб'єктивність, адже спогади можуть бути неточними або суб'єктивно забарвленими. Важливі часові рамки, тому що інтерв'ю необхідно проводити, доки свідки ще живі та пам'ятають події. На жаль, планували інтерв'ю, а військовий загинув, прикрий досвід, оскільки війна ще триває. Складними є етичні питання, бо є необхідність отримання згоди інтерв'юйованих, збереження конфіденційності та відповідальне використання інформації.

Усна історія, як напрямок досліджень та висвітлення подій, не лише своєчасно зберігає свідчення учасників для майбутніх дослідників, а й вже на прикладі діяльності ККМ слугує формуванню громадянської компетентності у музейної аудиторії.

Джерела та література:

1. Грінченко Г. Усна історія як метод і джерело дослідження. URL: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=http://history.org.ua/LiberUA/Book/OST/3.pdf&ved=2ahUKEwjdgdbArtuPAxXSPhAIHRPXAOYQFnoECBkQAQ&usg=AOvVaw1Z3-RWRF-NJzNvckZWhlCp
2. Співпраця Кременецького краєзнавчого музею з Музеєм Другої світової війни м. Гданськ, Польща. URL: https://www.facebook.com/share/p/WPT9tRTuURvjtBjX/
3. Спогади Карпця Руслана, 1990 р.н., жителя м. Кременець, записані Н. Карпець, 2016 р.
4. Річі Д. Як проводити інтерв'ю. *Слухати, чути, розуміти: усна історія України XX—XXI століть:* зб. наук. праць / за наук. ред. докторки істор. наук Г. Грінченко. Київ: ТОВ «АРТ КНИГА», 2021. 352 с.
5. Спогади А. Левчука, 1973 р.н., записані І. Скакальською 27.05. 2024 р.
6. Гальчинський Б. Нарукавні емблеми українського війська. Музейна колекція за темою «російсько-українська війна». *Військово-історичний меридіан.* № 1. 2023. С. 80—95.

Зоя ТУНЦЕВА, Світлана ГОЛОВКО

КОМПЛЕКСНІ УРОКИ ЯК ОДНА ІЗ ФОРМ РОБОТИ НЕТІШИНСЬКОГО МІСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Одна з основних функцій музею — це залучення нових відвідувачів. Цьому сприяють різні форми та методи роботи, які музеї активно впроваджують у життя [6; 3; 1]. А також освітні музейні програми з використанням музейних предметів, що «говорять», роблячи заклад не лише простором пізнання, а й гри та творчості [8, с. 237]. Нетішинський міський краєзнавчий музей теж активно працює в цьому напрямку [5; 4].

У грудні 2002 року методичною радою музею затверджено музейно-педагогічну програму «Музей — школі». З 2003 року наукові співробітники розробляють музейні уроки з історії, природи, етнографії, паралельно працюючи над заняттями з вихованцями дошкільних навчальних закладів. В січні 2005 року затверджено програму «Музей — для дошкільника». В липні 2005 року затверджено оновлену редакцію програми «Музей — школі». В рамках освітньої програми в музеї діє проєкт «Музейний день у школі», який передбачає організацію та проведення виїзних виставок та музейних уроків. На сьогодні такі вже відбулися в м. Славуті, с. Ганнополі, с. Плужному Хмельницької області, у м. Рівному [9, с. 52].

Відвідувачі йдуть в музей, коли цікаво й можна перенести увагу на позитив, поринути в світ пізнавального, тим самим зняти емоційну напругу і на деякий час звільнитися від повсякденних клопотів. Це стосується як дорослих, так і дітей. Особливо підростаючому поколінню хочеться чогось незвичного. Вивчаючи та аналізуючи потреби й зацікавлення учнівської аудиторії, науковими співробітниками нашого музею були розроблені комплексні природничо-етнографічні музейні уроки «Рослини в житті людини: лікувальні властивості, вірування» (2010), «З рюкзака геолога до рукотворного дива» (2012).

На першому з них діти знайомилися з окремими видами різноманітного світу рослин, їх лікувальними властивостями, віруваннями, що пов'язані з ними. Наочністю були зразки гербарію, ілюстрації. Учні вивчали та «читали» «Квітковий годинник», який розповідав, о котрій годині яка квітка прокидається й засинає. Відгадували загадки, слухали народні прикмети, прислів'я, приказки про рослини. Розглядали декоративно-художнє оформлення речей побуту (сорочки, рушники, серветки), знаходячи рослини-символи на них.

На наступному уроці розповідали про гірські породи, мінерали та корисні копалини. Діти не лише слухали, вони мали можливість розглянути зразки граніту, мармуру й черепашника, кварцу, порівняти їх. Описували сіль, глину. А ще споглядали вироби з каменю. Про те, що було, коли звичайний шматок глини потрапив у вогонь,— наступна розповідь, яка привідкривала двері у світ гончарного ремесла. Учні розглядали певні види посуду, відгадували загадки, відповідали на запитання. Хочеться відзначити, що такі форми роботи, як «рюкзак геолога», або ж — «рюкзак археолога» [7, с. 59], не лише знайомлять з невідомими музейними предметами, а й розширюють кругозір, допомагають реалізувати себе як дослідника.

Вище згадані уроки умовно ділились на дві тематичні частини: природничу та етнографічну, які плавно переходили одна в другу. Відповідно й два наукових співробітники по черзі розкривали зміст кожної [2, с. 57].

Такий вид роботи мав свої переваги. З одного боку, зменшувалося лекторське навантаження, з іншого — дітям цікавіше, коли розповідь велась не однією людиною. Зміна оповідача — це зміна голосу, його звукового забарвлення, прийомів подання інформації. Коли один розповідав, інший не просто відпочивав, він спостерігав за аудиторією, в потрібний момент допомагав з наочністю, підключався до дискутування. Відомо, що в команді працювати завжди легше.

Такі уроки ми проводили за стінами музею. Стартували в актовому залі ЗОШ № 1 м. Славути. Там їх відвідали всі учні початкової ланки та п'ятикласники. Також з ними ми побували і в школах нашого міста.

Як бачимо, комплексні уроки допомагають плідно працювати зі шкільною аудиторією, мовою експонатів розширювати кругозір підростаючого покоління, а також збільшувати кількість відвідувачів музею.

Джерела та література:

1. Голдованська О., Надольська В. Досвід роботи Волинського краєзнавчого музею з дитячою аудиторією. *Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в Острозі та на Волині.* Острог, 2011. Вип. 3. С. 68—71.
2. Данилюк Л. Досвід роботи Хмельницького обласного літературного музею з шкільною аудиторією. *Музейний менеджмент і маркетинг. Використання інформаційних технологій в музеї.* Матеріали регіональної науково-практичної конференції. Шепетівка, 2011. С. 56—58.
3. Завада Л. Застосування інтерактивних програм у Волинському краєзнавчому музеї. *Науковий вісник «Межибіж»:* Матеріали п'ятої науково-краєзнавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України». Меджибіж; Хмельницький, 2011. С. 211—215.
4. Іванець О. Творчо-ігровий простір музею. *Острозький краєзнавчий збірник.* Вип. 4. Острог, 2010. С. 338—341.
5. Кононюк О. Музей як культурно-просвітницький центр у реаліях малих міст. *Музейний менеджмент і маркетинг. Використання інформаційних технологій в музеї.* Матеріали регіональної науково-практичної конференції. Шепетівка, 2011. С. 7—9.
6. Крижановська С. Музейний експериментаріум як нова форма комунікації з аудиторією (з практики Хмельницького обласного краєзнавчого музею). *Матеріали Всеукраїнської*

науково-природничої конференції «Природа і людина: шляхи можливої гармонії». Хмельницький, 2024. С. 68—69.

7. Мартинова Г. Музейна педагогіка: Контакт з історичною реліквією (з досвіду роботи археологічного музею НІКЗ «Чигирин»). *Музейний менеджмент і маркетинг. Використання інформаційних технологій в музеї.* Матеріали регіональної науково-практичної конференції. Шепетівка, 2011. С. 59—61.
8. Трощинська О. Використання музейних колекцій в масово-освітній роботі Національного історико-культурного заповідника «Чигирин». *Острозький краєзнавчий збірник.* Острог, 2017. Вип. 9. С. 234—238.
9. Тунцева З. Освітній простір сучасного музею (з досвіду міського краєзнавчого музею м. Нетішина). І*сторія музейництва і пам'яткоохоронної справи в Острозі та на Волині.* Острог, 2009. Вип. 2. С. 52—54.

Валентина ТЮСКА

ЕКСКУРСІЙНО-ТУРИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ

У сучасну інформаційну епоху на зміну матеріальним благам, що домінували у цілях постіндустріального суспільства, основною метою туристичних поїздок стають духовні цінності, емоції та враження. Значне зростання обсягів туризму в останнє десятиліття спричинили розширення спектру туристичних послуг бо саме той «туризм, який ґрунтується на власному сприйнятті іншої культури» користується попитом у сучасних клієнтів [3, с. 8]. Тому для туристичного бізнесу невід'ємним чинником стає не тільки організація, перевезення, розміщення та харчування туристів, але і включення до програми туру відвідування музеїв, архітектурних пам'яток, знайомства з природою, історією та культурними особливостями краю.

Сьогодні важливою складовою туристичної інфраструктури виступають заклади культури. Вони мають значний вплив на формування туристичної привабливості регіонів країни. Особливу роль серед цих закладів відіграють музеї, як важливі об'єкти культурно-пізнавального туризму.

Музейну проблематику сучасності досліджувало ряд вчених, які зробили вагомий внесок у розвиток музейної справи в цілому. Низка науковців представили широкому загалу чималу кількість наукових робіт. Зокрема, дослідження соціальних функцій музею можна знайти у працях А. Дьячкової, І. Іксанової, Н. Макарової, концепції туризмології та туристичних ресурсів — В. Торяник, С. Сардак, В. Джинджоян. У працях сучасних дослідників Л. Баско, Л. Гайди висвітлено проблеми взаємодії музею і суспільства, музею та відвідувача, розкрито соціокультурний розвиток музейництва.

У нашому дослідженні ми зосереджуємо увагу на екскурсійно-туристичній діяльності музеїв як одному із важливих засобів збереження та популяризації культурної спадщини. Про важливість поєднання туристичної та екскурсійної діяльності зустрічаємо у дослідженнях В. Торяник, С. Сардак, В. Джинджоян. Вони зазначають, що «в контексті формування сучасної концепції туристичної науки стала екскурсологія як одна з трьох основних складових туризму» [3, с. 27]. У праці «Туризмологія» науковці виокремили роль туризму та важливість рекреаційних ресурсів і національної культурної спадщини в екскурсійній діяльності. Дана проблематика є актуальною сьогодні.

Погоджуємося з думкою науковців та практиків, що музеї у сучасному суспільстві є невід'ємною складовою туристичної діяльності. Вони є важливим компонентом життя людини, показником духовного збагачення та розвитку суспільства, утвердження його гуманістичних цінностей. Музейна сфера України представлена різними напрямами діяльності. Серед яких головними є збирання, вивчення, документування та експонування пам'яток культури, проте важливою поряд з ними є екскурсійно-туристична діяльність. Зокрема, в Україні «під охороною держави перебуває понад 70 тис. пам'яток історії та культури, серед них понад 12 тис. особливо цінних у туристичному плані, які є зразками монументальних витворів мистецтва» [3, с. 83.]. Слід відмітити, що туристи так і корінні жителі краю цікавляться українською культурою, її спадщиною.

Сучасні музеї у своїй роботі орієнтуються на гуманістичні засади, національні та загальнолюдські принципи, забезпечують доступність матеріальних і духовних цінностей для громадян різних соціальних категорій. Вони відіграють важливу роль у процесах збереження, популяризації та інтерпретації історично — культурної спадщини. Сьогодні з'являються інноваційні форми діяльності, відбуваються кардинальні зміни у музейній галузі країни. У період трансформаційних процесів суспільство потребує нового типу музею, який не тільки зберігає, популяризує національні історико-культурні цінності, а й створює креативні проєкти, розширює музейний простір.

У діяльності з музейною аудиторією в останні десятиріччя стали використовувати синтез, а саме, з базовими формами музейної роботи (екскурсія, лекція, виставка) поєднують із запозиченими від інших закладів культури (концерт, тематичний вечір, творча зустріч, свято, гра та ін.). Так з'явилися й активно використовуються у діяльності музеїв квест- екскурсія, музейне свято, музейні акції, фестивалі, флешмоби («Ніч музеїв», «Музейне селфі», «Музейні гостини») та ін.

У нашому дослідженні зосереджуємо увагу на досвіді організації екскурсій в Рівненському обласному краєзнавчому музеї. Сьогодні зусиллями усіх працівників музей створює культурні послуги, постійно працюючи над розширенням напрямів взаємодії з відвідувачами. Зокрема, створення екскурсійних програм для різних

груп відвідувачів («Музей — дітям», «Мандрівка у світ музею», захід вихідного дня для сімейних відвідувачів, тощо), зміна експозицій із урахуванням воєнних дій в Україні. Наприклад, «Герої не вмирають» — експозиція якої присвячена героям Майдану, АТО, повномасштабного вторгнення [2].

Виокремлюємо діяльність РОКМ етнологічного та краєзнавчого спрямування: проведення щорічного фестивалю «Музейні гостини», тижневого марафону «Люблю музей», організацію тематичних вечорів, зустрічей із відомими особистостями, мистецькі виставкові проєкти. Також привабливим для гостей та мешканців міста Рівного став проєкт «Жива спадщина: від громади до музею» Рівненського обласного краєзнавчого музею, який покликаний популяризувати та зберігати нематеріальну культурну спадщину Рівненщини. Під час дійства, що проходить на території музею, громади представляють свої автентичні пісні, ремесла, традиційні страви, обряди, даючи можливість відвідувачам доторкнутися до живої культури Рівненщини [1]. Сучасні форми екскурсійно-туристичної діяльності РОКМ спрямовані на репрезентацію культурних надбань краю. Працівники музею популяризують культурну спадщину області та водночас її відтворюють у співпраці із місцевими громадами.

Реалізація екскурсійно-туристичних програм та культурно-дозвіллєвих проєктів на базі музейних закладів є одним із перспективних напрямів сьогодення. Один із таких напрямів ми вбачаємо у співпраці з туризмом. Оскільки, представлена розгалужена багатопрофільна музейна мережа області повинна бути осередком розвитку культури на туристичному ринку та відправною точкою для пізнання туристом Рівненщини, її культурної спадщини.

Сьогодні у музеєзнавстві формується думка про новий комунікаційний підхід, в якому відвідувач сприймається як повноправний учасник процесу, співрозмовник та партнер музею. Такий підхід у музейній практиці допомагає по новому показати екскурсійну діяльність та долучити кожного мешканця до культурної спадщини. Ця тенденція є актуальною для сучасних музейних установ та суспільства, де на зміну пасивному ставленню приходить активна взаємодія. Розширюється сфера діяльності музею у XXI ст., впроваджується інноваційна програма культурної, освітньої роботи та вдосконалюється екскурсійний простір.

Таким чином, важливим завданням сучасного музею XXI ст. є залучення відвідувача під час його туристичної діяльності до активної участі у створенні історико-культурного образу та власної інтерпретації звичаїв і обрядів українського народу.

Використання нових форм та особливостей передачі культурних меседжів, які відповідають вимогам сьогодення й транслюються нестандартними способами подачі, є головною особливістю сучасного музею в екскурсійно-туристичній діяльності. А сам музейний заклад перетворюється на особливу систему трансляції та збереження культурних цінностей в якій відбувається перехід від пасивного відображення дійсності до активного, де формується новий тип екскурсійного простору та його сприйняття відвідувачами музею під час їхньої туристичної діяльності.

Джерела та література:

1. «Жива спадщина: від громади до музею» проєкт Рівненського обласного краєзнавчого музею. URL: https://museum.rv.gov.ua/news/zhyva-spadshyna-vid-gromady-do-muzeyu
2. Сайт Рівненського обласного краєзнавчого музею. URL: https://museum.rv.gov.ua/
3. Торяник В. М., Сардак С. Е., Джинджоян В. В. Туризмологія: підручник. /За загальною редакцією доктора юридичних наук, професора В. О. Негодченка Дніпро: ДГУ, 2022. 306 с.

Микола ФЕДОРИШИН

ЛІТЕРАТУРНИЙ МУЗЕЙ УЛАСА САМЧУКА У РІВНОМУ: ДО ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

З 2014 року на території нашої держави не стихає збройне протистояння з одвічним ворогом України — російським неоімперіалізмом. Улас, Самчук найвидатніший прозаїк XX століття, у своїх книгах відверто показував імперську агресію росіян щодо українців. Його творча спадщина в умовах сьогодення це потужна ідеологічна інформаційна зброя проти московського агресора. Літературний музей Уласа Самчука щоденно використовує таку зброю як засобами візуалізації так і екскурсійної роботи, лекціями та приватними бесідами з тимчасово переміщеними особами зі східних областей тощо.

20 лютого 2007 року у старовинному особняку на вулиці Симона Петлюри у Рівному було урочисто відкрито Літературний музей Уласа Самчука. До цього доклали зусиль родина Ярослава та Оксани Соколиків з Канади, розпорядників творчої спадщини письменника, рівненські політики національно-демократичного спрямування, літератори, музейники та краєзнавці. До цього часу в Україні вже функціонували Літературно-меморіальний музей Уласа Самчука (з 1993 року) у Тилявці Шумського району [6] та Літературний музей «Світлиця Уласа Самчука» (з 2005 року) у Кременецькому ліцеї імені Уласа Самчука у Кременці Тернопільської області [4]. А у Рівному у 1995 році було створено «Світлицю Уласа Самчука» у міській бібліотеці [9].

Метою роботи Літературного музею Уласа Самчука у Рівному є залучення молодого покоління, політичної еліти, широких верств населення до глибшого вивчення творчості нашого земляка, геніального письменника XX століття.

Виховання українця з глибокою національною свідомістю та патріотичними почуттями, прослідкувати розвиток ідеології українського державотворення впродовж XX століття через призму творчої спадщини з оповіддю про історичне життя української нації, оповіддю глибоко правдивою, переконливою, щирою, природною, як саме життя.

Експозиція музею має шість розділів. У першому розділі «Куди тече та річка» (1905—1927 рр.) висвітлено дитинство та шкільництво письменника. Тут дізнаємось як формувався український світогляд малого Уласа в умовах тогочасної русифікації та полонізації місцевого населення.

1. Дермань. У експозиції світлини батька Олексія і матері Анастасі, учнів Дерманської початкової школи, на якій вперше маємо зображення малого Уласа.

2. Тилявка. Участь у просвітянському русі. Світлина ансамблю народного танцю молоді села Тилявка, який організував Улас.

3. Кременець. Організатор літературного гуртка «Юнацтво». Світлини гімназиста Уласа та групова: вчителі та учні Крем'янецької приватної української гімназії. Спогади письменника: «гімназія робили з них не лише фахівців діла, але також громадян, патріотів, діячів і організаторів національного життя».

4. У експозиції перші видання книжок роману У. Самчука «Волинь». Цитуємо; « І Володько починає гарячково шукати відповіді на пекучі питання… Починає згадувати кожний виразний мент свого короткого життєвого шляху, починаючи від того цвіркуна в печі, що навів його і батька про Росію і руськість… Так. Вони були рускі… Не кацапи… Ні. Не настоящі… А хахли, люди, простий народ… Але українці? Ні. Українцями вони ніколи не були, тому яка жура, що честь і шана того імені топчеться. Але як тільки їх свідомість прийняла цю нову назву, коли відчули її близькість, вони зненацька оберталися «до фронту» іншою, незнаною, новою стороною і на обличчі їх родились: самоповага, гострота зору в майбутнє, гордість із того що належать вони до цього обновленого, воскреслого з небуття народу» [10, с. 456]. Такі слова немов промовляє батько Уласа Олексій, що з музейної експозиції своїм твердим поглядом дивиться на відвідувачів. Відомо, що він був прототипом головного героя роману «Волинь» Матвія Довбенка. Тут пізнаємо витоки українства, витоки ідентичності наших краян.

5. Роман «Юність Василя Шеремети», 1948 року видання в Німеччині.

У другому розділі «Серед письменників «празької школи» виділено три періоди (підтеми): а). Перша еміграція до Німеччини: Бойтен, Бреслау та новела «Образа»; б). Празька школа та літературне визнання; в). Референт пропаганди та репортер у Карпатській Україні.

а). Відвідувач бере до рук планшет з світлинами міст Бойтена та Бреслау, молодим У. Самчуком. І цитуємо рядки з першої новели «Образа» (1928 р.) опублікованої у журналі «Вісник» Д. Донцова: «… І так, у снах і на яву я вірю у свою сплюгавлену країну, в її будучність, вірю в її силу і невичерпну мудрість…Звідки та віра — все одно…». Зважаючи на автобіографічний характер новели, виникає питання: звідки у молодої (23 роки!) людини така віра у 1928 році у конечну перемогу соборної незалежної України? А вже через 10 років у 1939 році Улас Самчук авторитетно і публічно серед чисельної публіки, що зібралася з нагоди річниці святкування Дня Злуки УНР та ЗУНР у столиці Карпатської України Хусті, скаже такі слова: «… тепер менше хочеться сказати про Хуст, а більше якраз про ту єдину і справжню мету, що її нам 22 січень накреслив: свободу цілої великої України — її соборну державність..». Відвідувач музею ознайомиться з цими цитатами у експозиції.

Світлини Д. Донцова, О. Ольжича, О. Теліги, Є Маланюка, О. Олеся нагадують про празьке оточення письменника. Тут різні книги. І про Прагу — книга Уласа Самчука «На краю часу». До безпосереднього оточення, яке творило «його Прагу» письменник зараховує крім вищеназваних О. Стефановича, С. Черкасенка, О. Лятуринську М. Мухина, М. Бутовича, Р. Лісовського, С. Смаль-Стоцького, Д. Дорошенка, М. Галагана, Д Антоновича, С. Шелухіна, М. Шаповала, Валентину та Лідію Садовських, О. Бочков-

ського. Це був цвіт української національної тогочасної еліти і саме вони сформували літературне та патріотичне обличчя Уласа Самчука. Бо в цей час написано роман-трилогію «Волинь» та «Марію», перший художній твір про голодомор в Україні 1933—34 років. В музеї представлено майже всі видання цих творів. Найбільш популярне це «Марія», видана у Рівному під час німецької окупації у 1941 році. У цьому розділі інформація щодо формування національної ідентичності письменника шляхом особистих знайомств з тогочасною українською елітою, яка, після поразки Української революції 1917—1920 рр. замешкала у чеській Празі.

В експозиції рідкісні книги Д. Донцова «Націоналізм» та «Туга за героїчним», Ю Клена «Спогади про неокласиків», Б. Лепкого «Зірка», Ю. Липи «Призначення України», О. Лятуринської «Княжа емаль», О. Стефановича «Зібрані твори», Л. Мосенза «Останній пророк», О. Гавриша «Останнє танго в Хусті».

У третьому розділі «На білому і вороному» висвітлено період німецької окупації у Рівному, де Улас Самчук працював редактором часопису «Волинь». За совами Ю. Шаповала, часопис «Волинь» в один із найкритичніших періодів історії України кращими публікаціями виступав з державотворчих позицій, пробуджуючи національну свідомість, громадянську позицію людей, послуговуючись пером визначних українських письменників, поетів, публіцистів [13, с. 136]. У першому числі газети «Волинь» Улас Самчук висував основне гасло життя країни «Розбудова України і організація українського народу».

В експозиції музею оригінали різних видань рівненського видавництва «Волинь», керівником якого був Степан Скрипник (у майбутньому Патріарх Всієї Руси-України Мстслав). А ще п'ять часописів «Волині» Уласа Самчука, «Український хлібороб» Петра Колесника, журнал для дітей «Орленя», книга У Самчука «Марія», видана у Рівному в 1941 році.

Брошуру «Нарід чи чернь» відвідувач може взяти до рук. Це Самчукова передовиця, опублікована у київському «Українському слові» 9 листопада 1941 року. Тут варто процитувати декілька рядків цієї статті: «…не все одно, хто як говорить, яким богам молиться, які книжки читає. Не все одно, якими іменами названі вулиці наших міст, не все одно, чи домінуючим є для нас Шевченко чи Пушкін. Не все одно, як це часто доводиться чути, кого ми вчимо у школі, не все одно, яке наше відношення до російської літератури. Ні! Це не все одно…». Тут, як кажуть, коментарі зайві. Як вчора сказано.

Скоро нацисти змінили своє ставлення до української преси. Загинула від рук гестапо Уласова соратниця і подруга Олена Теліга. І ще багато інших культурних діячів, які були патріотами землі своїх предків. У час їхньої загибелі тріснула дека на бандурі Михайла Теліги, яка знаходилася у спальні Уласа Самчука. Якийсь фаталізм, хіба ні? У музеї знаходиться ліжко Уласа і над ним висить стара бандура.

Самчук у березні 1942 року пише статтю «Так було-так буде» в якій висвітлює роль українського народу, якого крізь віки старалися стерти з карти світу. Натомість народ України був, є і вічно буде. Стаття від 22 березня 1942 року є в експозиції, але її можна взяти до рук і почитати. ЇЇ копію музейники опублікували у рівненській газеті «Сім днів» [12].

В експозиції музею велика кількість маловідомих видань українських письменників, які покинули батьківщину у 40-х роках ХХ століття. Не перелічую тут їхні імена, хай це буде інтригою, можливо у читача виникне бажання відвідати музей. Їх тут кілька десятків. Важливо, що всі ці твори виховують українця-патріота, підказують майбутнім літераторам шляхи творення національної української літератури. У музеї правда про українство, про національно-визвольний рух.

МУР — організація письменників у Західній Німеччині на чолі з Уласом Самчуком діяла з 1945 по 1948 рік. Першорядним кроком МУРу було позбутися психологічної та культурологічної залежності української літератури від російської. Подолання «черва меншовартості» [8, с. 24].

Книги мурівців розташовані у розділах «Пять по дванадцятій і далі» та «На твердій землі».Тут в експозиції документальна книга «Живі струни». Книга про капелу бандуристів імені Т. Шевченка Григорія Китастого. Міркування письменника про роль кобзарів у кристалізації національного характеру.

У розділі «Повернення» представлено перевидані книги У. Самчука на рідній землі: трилогію «Волинь», «На білому коні і вороному», «Юність Василя Шеремети», «Гори говорять», трилогія «Ост», «Кулак», «Чого не гоїть вогонь», «На краю часу». Монографія А. Живюка «Між Сциллою політики та Харибдою творчості Уласа Самчука» [3]. А ще навчально-методичний посібник для школи, для учнів 11 класу «Улас Самчук в українській літературі: програми і тексти, ілюстрації, пояснення, завдання, тести» [2].

У незалежній Україні школярі дістали можливість вивчати свою правдиву літературу замість тривалого забуття та відвертого ігнорування. Проте у 2012 році за президентства Януковича та міністра освіти Табачника шкільну програму знову «оновили» — але, вже в зворотньому, російському напрямі.

Так із переліку творів вилучили розділи трилогії «Волинь» і перший роман про голодомор 1932—33 рр. «Марія». Але рівняни не залишили цю відверту антиукраїнську позицію провладної верхівки у спокої. Забили тривогу. Звернення просвітян, учителів, письменників, науковців, депутатів Рівненської обласної ради протягом 5 років до Міністра освіти, профільного Комітету Верховної Ради України на сьогодні ще не дало результатів [12].

У цьому, 2025 році, 28 лютого, на науковій конференції «Улас Самчук на тлі епохи» у Кременці було прийнято чергове звернення до Міністра освіти України про повернення творів Уласа Самчука у шкільну програму. Отже є надія.

Джерела та література:

1. Газета «Сім днів». Рівне, 2023. 15 лютого. 12 с.
2. Живюк А., Паскевич Н. Улас Самчук. Усе для школи. Українська література. 11 клас. Київ, 2002. 64 с
3. Живюк А. Між Сциллою політики та Харибдою творчості Уласа Самчука. Монографія. Рівне, 2004. 182 с.
4. Літературний музей «Світлиця Уласа Самчука» / укл. Тра-

чук В. М. Кременець: Кременецький ліцей імені Уласа Самчука, 2010. 12 с.

5. Мовчан Р. Проза Уласа Самчука національної традиції та модернізму. *Улас Самчук: художнє осмислення української долі в XX столітті.* Зб. наук. праць за матеріалами Всеукраїнської наук. конф. 11—13 травня 2005 р. (Рівне-Дермань-Тилявка-Кременець). Рівне: РДГУ, 2005. С. 50—58.
6. Панасюк П. Літературно-меморіальний музей Уласа Самчука у Тилявці на Тернопіллі. *Улас Самчук: художнє осмислення української долі в XX столітті.* Зб. наук. праць за матеріалами Всеукраїнської наук. конф. 11—13 травня 2005 р. (Рівне-Дермань-Тилявка-Кременець). Рівне: РДГУ, 2005. С. 263.
7. Руснак І. Із «когорти сурових лицарів традиційності». Статті про Уласа Самчука. Вінниця, 2007. 126 с.
8. Самчук У. Велика література. Доповідь на І зїзді МУРу, грудень 1945 р. *Улас Самчук. Роздуми про літературу:* збірник літературно-критичних статей / Укладач М. Гон. Рівне, 2005. С. 8—27.
9. Семигіна Т. З чим ідемо до ювілею Уласа Самчука? *Сім днів.* Рівне, 1995. 20 лютого.
10. Самчук У. Волинь. Том перший. Київ, 1993. с. 374.
11. Самчук У. За мужню дійсність. «*Волинь*». 1941. Ч. 5. С. 3—7.
12. Федоришин М. Від суворої заборони до цинічного ігнорування. «Сім днів». Рівне, 15 лютого. С. 6.
13. Шаповал Ю. Газета «Волинь» як український часопис (1941—1944 рр.) *Збірник праць науково-дослідного центру періодики.* Львів, 1994. Вип 1. С. 122—138.

Галина ФЕСЕНКО

«МУЗЕЙ ВІЙНИ» (КИЇВ): МІРКУВАННЯ ЩОДО ЕКСПОНУВАННЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Українські музеї активно залучаються до документування та поширення інформації про російсько-українську віну, створюють тематичні виставки. Національний музей історії України у Другій світовій війні (далі — «Музей війни»), звернувшись до теми широкомасштабного російського вторгнення, створив унікальний проект, що мобілізує українську колективну пам'ять, та міжнародну спільноту у протидії російській агресії,— виставку «Україна-Розп'яття». Метою даного дослідження є висвітлення експозиційних рішень даної виставки.

«Україна — Розп'яття» — перша виставка про повномасштабне російське вторгнення в Україну (загальна площа біля 900 м^2, куратор — Юрій Савчук, художник — Антон Логов), що презентує факти військової агресії у час ще триваючої війни. Тут представлено 1776 автентичних експонатів, зібраних співробітниками музею у квітні 2022 р. безпосередньо у деокупованих містах Київщини (Бучі, Бородяці, Гостомелі, Ірпіні, Макарові та інших). Юрій Савчук підкреслив для журналіста Euronews, що «на цій виставці можна побачити війну через оригінальні артефакти, через історії предметів, через художні інтерпретації емоцій щодо сьогоднішньої війни» [5]. Варто зазначити, щодо історії предметів відвідувач може дізнатись лише від екскурсовода, бо текстові коментарі на виставці відсутні.

Виставка створювалась, за словами директора музею Юрія Савчука, як «відповідь російській пропаганді» [1], і була відкрита 8 травня 2022, у День пам'яті і примирення, коли вшановують пам'ять жертв Другої світової війни. Експозиція складається з двох частин, у першій, з назвою «Орда», представлено російських злочинців, у другій («Розп'яття») — висвітлено тему України-жертви, страждань, яких зазнали українці під час тимчасової російської окупації Київщини. Починається виставка з арт-інсталяції на підлозі зали: у символічних контурах червоної п'ятикутної зірки (головний радянський мілітарний знак, який також ідеологічно наслідує росія) розміщено артефакти — брудні чоботи російських окупантів (Рис. 1). «Чобіт на землі» є потужним візуальним елементом, усталеним асоціативним образом агресора, який знищує, руйнує і підкорює; з часів Першої світової війни використовувався як символ тоталітаризму та військової агресії. Для куратора виставки Юрія Савчука, ця інсталяція символізує не лише ворожу армію, це також спосіб показати, як росія перетнула «межу від людяності до нелюдяності та порушила кордони культури, духу та концепції свободи» [2]. В інтерв`ю Валентині Хархун, Юрій Савчук розповів ще про один символічний контекст цієї інсталяції — злочин мародерства російських солдат, вони крали в українців нове взуття, а свої військові чоботи одразу викидали [3], тому чоботи, представлені в експозиції, мали саме таке походження.

В першій залі виставки також є відеоекран, на якому демонструються коментарі російських політиків, телеведучих та звичайних громадян з принизливими висловлю-

Рис. 1. Арт-інсталяція «Червона зірка». Виставка «Україна – Розп'яття». Фото: [1].

Рис. 2. Секція з першої частини виставки з назвою «Орда». Виставка «Україна – Розп'яття». Фото: [1].

ваннями про українців; фрагмент промови, в якій Путін говорив, що Україна була «цілком і повністю створена Росією». У такий експозиційний спосіб куратор виставки висвітлює тему ворожої пропаганди, що закладає ґрунт для військової агресії. Біля відеоекрану, на підлозі, розміщено, за словами куратора, «фуд-корт»: військові сухпайки, які отримували російські солдати, або готові страви з наклейками російською («Никто, кроме нас», «Дружба народів»).

Виставка підкреслює руйнівні наслідки війни, демонструючи предмети, знайдені після того, як російська армія була змушена відступити з окупованої нею території Київщини. У цій частині виставки застосовано оригінальний дизайнерський прийом — горизонтальне розміщення експонатів у особливих вітринах — тубусах для зброї, що застосовувалась під час повномасштабної російської агресії (ЗРК «Бук»). У таких вітринах представлено численні артефакти-докази присутності російської армії, які були знайдені на Київщині після деокупації: російська військова форма з нашивками із зазначеннями прізвища, ім'я та по-батькові власників; особисті нотатки, паспорти та банківські картки, за якими можна ідентифікувати російських військових. Коли відвідувачі заходять до виставкової зали, вони не бачать ці численні артефакти, бо вони ніби заховані у глибоких тубусах-вітринах; лише підійшовши безпосередньо до вітрини відвідувачі можуть побачити особисті речі російських військових; листівки, які роздавали росіяни на окупованих українських територіях «россия не хочет войны!» За замислом куратора виставки, «горизонтальність дозволяє не глорифікувати ворога» (в інтерв'ю The Guardian [4]), а також висвітлити російську пропаганду, що російських військових в Україні немає [3]). Серед експонатів — мапа Києва, яку ЗСУ вилучили у російської диверсійної групи; інфраструктурні об'єкти ретельно позначені кольоровим кодуванням (карту подарував головнокомандувач ЗСУ Валерій Залужний) [6].

В окремій залі експонуються численні елементи російської зброї, що використовувалась для обстрілів цивільного населення, зокрема, уламки ракети, застряглі у віконній рамі, почорнілій та напіврозплавленої від вибуху; на стінах — фотографії обстріляних та зруйнованих житлових будинків (Рис. 2). Тексти-підписи до фотографій, з позначенням місця, дати, так само як і будь які кураторські тексти-коментарі у цій залі відсутні. На відеоекрані демонструється хроніка, як Збройні Сили України протистоять підступному ворогу, знищують російські танки у передмісті Києва. У такий експозиційний спосіб висвітлюються воєнні злочини росіян, і водночас розбита російська зброя натякає на звитяги українських військових.

Друга частина експозиції («Розп'яття») розміщена у двох локаціях та створена виключно з українських експонатів, зосереджена на руйнуваннях та стражданні. Щоб розповісти про страждання тисяч цивільних українців, які з початком повномасштабного російського вторгнення опинилися в зоні бойових дій і змушені були рятуватися від обстрілів та бомбардувань у підвали житлових будинків, куратор виставки застосовує імерсивні рішення, що дозволяють відчути досвід тих, хто тривалий час перебував в холодних і вогких підвалах, ставши заручниками російських окупантів. В експозиційній залі, розташованій у великому підземному підвальному приміщенні, детально відтворено інтер'єр укриття (м. Гостомель, вул. Проскурівська, 13), у якому 120 мешканців перебували 37 днів під час тимчасової окупації (спершу перебувало 200 осіб, потім 80 були примусово вивезені до Білорусі, про їх подальшу долю в експозиції не згадується). Як і автентичне укриття, музейна секція відтворює ці три кімнати та прилеглі коридори, включно з графіті на стінах. Щоб орієнтуватися в кількох неосвітлених кімнатах, відвідувачам експозиції потрібно використовувати підсвічування зі своїх телефонів. Усі об'єкти в «укритті» автентичні, починаючи від ковдр до імпровізованої меморіальної дошки в пам'ять про загиблих. Виставкові кімнати так само темні, сирі й холодні, відвідувачів найбільше вражає те, що «тут пахне так, ніби люди, які ховалися там зі своїми речами (цибулею, ковдрами, іграшками та ін.) тільки щойно пішли» [6].

Мультисенсорний досвід у цієї частини експозиції досягається також шляхом відеотрансляції розповідей свідків, тих, хто переховувався саме у цьому укритті, дорослих та дітей. У такий спосіб відвідувачів емоційно «занурюють» в цей момент війни, створюючи відчуття присутності. Особисті історії та пов'язані з ними фізичні об'єкти є центральними для передачі людського елементу війни. Разом із дорослими в підвалі жили діти, найменшій (Марійці Ковтун) було тоді п'ять місяців; речі цієї дівчинки є в експозиції. На відеомоніторі демонструються свідчення її мами, Анастасії Ковтун, як розповідає, як у підвал заходили «кадирівці», брали у неї її п'ятимісячну донечку і знімали російську відео-пропаганду, як вони їх «захищають». Про непростий побут, смерть в укритті й водночас про віру в свої сили та Перемогу розповідають Галина та Марійка Медвідь, Тетяна Ковтун; вони, зокрема, згадували, як російські військові наказали усім вийти з укриття, навіть маломобільним літнім людям, і повідомили, що, якщо зараз українські дрони будуть стріляти по російським військовим, то їх розстріляють. Ці свідчення склали основу музейного проєкту «37 днів пекла» [7], як екзистенційна категорія, «Пекло» — це присутність «ворожого Іншого», чий погляд перетворює суб'єкта на річ, спонукає скам'яніти від жаху, і від якого залежить саме існування

суб'єкта. Метафоричне слово «Пекло» допомагає передати неймовірні страждання та нелюдяність, у даній експозиції його використовують свідки, ті, хто пережив російську окупацію. Реалізуючи таку меморіальну стратегію, музей залучається до участі у перехідному судочинстві, хоча геноцидні злочини, скоєні у Бучі, не потрапили у фокус уваги цієї експозиції.

З підземного поверху виставковий маршрут продовжується до наступного поверху, де розміщена секція «Розп'яття» (Рис. 3), що складається з пошкоджених війною предметів української духовної культури: розстріляні вхідні двері зруйнованого храму Різдва Пресвятої Богородиці с. Перемога, обпалені ікони, купол і купольний хрест Храму Вознесіння Господнього, (пам'ятки дерев'яної архітектури кінця XIX століття) в селі Лук'янівка Броварського району Київщини. Обгорілий церковний купол висить у повітрі серед різноманітних інших артефактів, знайдених у трьох різних церквах, які були зруйновані під час російського вторгнення. Центральним експонатом є «зранена» російським снарядом ікона «Зняття з хреста» із поруйнованого Храму Святого Димитрія Ростовського (смт. Макарів). Тут також експонуються предмети народного побуту зі спаленого Іванківського історико-краєзнавчого музею. Щоб продемонструвати втрати української культури, в експозиції застосовано оригінальне мистецьке рішення: зі знайдених на згарищі історико-краєзнавчого музею в Іванкові обгорілих конструкцій музею створено інсталяцію, на яку, за допомогою відеопроектора, демонструється картина Марії Приймаченко «Атомна війна, будь проклята вона» (мисткиня написала її у 1978 році).

В цій секції куратор мав не меті показати не стільки акт іконоборства чи вандалізму. скільки символічного насильства, «культурного стирання» місцевої громади, її ідентичності, й у такий спосіб російські окупанти прагнуть завдати страждань, деморалізувати, і підірвати опір, знищуючи пам'ять та спадщину українського народу. Культурне стирання — це навмисний акт знищення минулого та культурної спадщини громади, а не просто вандалізм майна; руйнування символізує ширшу мету поневолення народу; знищення культурної спадщини розцінюється як форма культурного геноциду. Заступник директора Музею з наукової роботи Дмитро Гайнетдінов пояснює: «ми можемо констатувати те що така звіряча жорстокість до української культури з боку російської загарбників цілком легко пояснюється тим, що ця агресивна російська ідеологія руского міру заперечує існування українців як окремого народу, а відтак заперечує право українців мати свою культуру, свою історію» [8].

На виставці також розміщено розбитий меморіал з Гостомеля, що вшановував пам'ять про червоноармійців, загиблих у Другій світовій війни. Цей експонат, за замислом кураторів виставки, дозволяє провести паралелі між двома війнами.

Виставка, що семантично «прив'язує» образ України з Ісусом Христом, викликає критичні оцінки експертів. Якщо творці експозиції переконують, що релігійні символи широко зрозумілі українському народу; символ розп'яття — це символ воскресіння, ним підкреслено віру

Рис. 3. Секція з другої частини виставки з назвою «Розп'яття». Виставка «Україна – Розп'яття». Фото: [1].

в перемогу та «воскресіння України», то, на думку оглядача польського видання про сучасне мистецтво Роберта Чижевського, з польської точки зору, в цій виставці є дещо інше: «Весь наратив із його оспівуванням релігійної жертви нації веде нас углиб важкого для Польщі XIX століття та концепції месіанства. Наратив, який ми вважаємо ганебним пережитком, живе на цій виставці в самосприйнятті українців» [9]. Як відомо, концепція польського месіанства ототожнювала поляків із месіанськими стражданнями розп'яття. Ідея була поширена польськими романтиками, які називали свою батьківщину Христом Європи або Христом народів, розп'ятим під час іноземних поділів Польщі (1772—1795). Їхня власна невдала боротьба за незалежність від зовнішніх сил стала вираженням віри в Божі плани щодо остаточного повстання Польщі. Після невдалого повстання 1830 р., 10 000 поляків емігрували до Франції, у тому числі багато еліти. Туди вони приїхали з поглядами на Польщу, як на героїчну жертву російської тиранії. Один із них, Адам Міцкевич, видатний польський поет-романтик XIX століття, написав патріотичну драму «Дзяди» (спрямовану проти росіян), де він зображує Польщу як Христа народів. Нездатність Заходу підтримати Польщу в її повстанні 1830 року призвела до розвитку погляду на Польщу як на зраджену, страдженну, як на «Христа народів», який платить за гріхи Європи. У баченні поета переслідування та страждання поляків мали принести спасіння іншим переслідуваним народам, так само як смерть Христа принесла спасіння людству. Так народився вислів «Польща — Христос народів» («Polska Chrystusem narodów»). У XX ст. польська міфологія про себе, як про націю-мученика, частково виявлялася в польських оцінках Другої світової війни, маючи на увазі нездатність Заходу належним чином підтримати Польщу, а Ялтинську конференцію, де велися переговори щодо майбутньої долі Європи (назвали «зрадою Заходу»). Під час комуністичної Польщі, Меморіал і музей Аущвіц-Біркенау в Освенцимі набув різного значення для євреїв і поляків, поляки вважали себе «головними мучениками» нацистського табору (у 1979 році Папа Римський Іван Павло II відслужив месу в Біркенау і назвав нацистський табір Голгофою нашого

часу). Наразі у польському суспільстві існує дискусія з питання, наскільки глибоко католицька церква може залишатися прив'язаною до польської національної ідентичності.

У 2023 р. експозиційний проект розвивався, на його основі було створено виставку «Україна. Розп'яття. Трибунал» для експонування в США (у Нью-Йорку, поруч із штаб-квартирою ООН [10], де вже за кілька місяців мали голосувати за резолюцію щодо створення спеціального міжнародного трибуналу щодо злочинів агресії Росії проти України [11]. Виставка розділена за структурними блоками та відображає різні події війни: наступ на світанку 24 лютого 2022 року, підготовка російської армії до навали, оборона Києва, визволення Чернігівщини і Харківщини, катівні. Окрему увагу присвячено підготовці псевдореферендумів на захоплених територіях — ідеологічно-пропагандистській, а також мародерству серед росіян [12].

Щодо перспектив даної виставки, за словами директора музею Юрія Савчука, «Україна-Розп'яття» має стати постійною експозицію, яка розширюватиметься та розвиватиметься, співробітники музею будуть накопичувати більше артефактів, і з часом, предмети з війни, що триває, можуть витіснити значну частину колекції часів Другої світової війни, яка була виставлена до повномасштабного вторгнення [2]. Потреба у поглибленні музейного наративу про російсько-українську війну, подальшій розбудові експозитарного простору для її висвітлення є очевидною. Водночас окреслена подальша трансформація Національного музею історії України у Другій світовій війні на «Музей війни» викликає дискусію в експертному середовищі [13]. Війна нинішня витісняє з пам'яті українців війну минулу, Другу світову, адже зачіпає практично кожного українця, переживається більш болюче, більш драматичніше, бо відбувається саме зараз. Але разом з тим музей не повинен втрачати свого фокусу на Другій світовій війні, однієї з найбільш драматичних сторінок в українській національній пам'яті. Треба брати до уваги, що сьогоднішній світ, з його міжнародними інституціями, до яких сучасна Україна апелює, зокрема, щодо дотримання непорушності міжнародних кордонів, постав саме внаслідок завершення Другої світової війни. Музей має місію — продовжити процес переосмислення та експонування українського досвіду у цій наймасштабнішій події XX століття, і тим самим впливати на деконструкцію російського міфу про Другу світову війну, який і досі потужно представлений не тільки в самій росії, а й впливає на західну культуру пам'яті, і впливає на перебіг та розуміння теперішньої війни.

Подяка. **Дослідження підготовлено в рамках проекту** MSCA4Ukraine «Ukrainian Memorial Museums: Exhibiting the Holocaust and war crimes in the context of an ongoing war and European memory culture», що отримав фінансування Європейського Союзу. Однак висловлені погляди та думки належать лише автору і не обов'язково відображають погляди Європейського Союзу, Європейського виконавчого агентства з досліджень чи Консорціуму MSCA4Ukraine. Ні Європейський Союз, ні Європейське виконавче агентство з досліджень, ні Консорціум MSCA4Ukraine в цілому, ні будь-які окремі установи-члени Консорціуму MSCA4Ukraine не несуть за них відповідальності.

Джерела та література:

1. Україна — Розп'яття. *Національний музей історії України в Другій світовій війні*. 2022, 8 травня. URL: https://warmuseum.kyiv.ua/exhibitions/diiuci/show/ukrayina-rozpiattia.
2. Kuz, M. Ukraine's War Museums Are Documenting History as It Happens. New Lines Magazine. 2023, July 12. URL: https://newlinesmag.com/reportage/ukraines-war-museums-are-documenting-history-as-it-happens/.
3. Kharkhun V. Warring Memory: Exhibiting the Russo-Ukrainian War in Ukraine's National Museums. *Nationalities Papers*. Published online 2025:1—25. doi:10.1017/nps.2025.10089
4. Walker S. Kyiv museum's exhibit Russian artefacts with pride and a warning. *The Guardian*. 2022, 23 May. URL: https://www.theguardian.com/world/2022/may/23/kyiv-museums-exhibit-russian-artefacts-with-pride-and-a-warning.
5. Farrant, T. Kyiv museum reflects horror of war through objects left behind by Russian soldiers. *Euronews*. 2022, 10 June. URL: https://www.euronews.com/culture/2022/06/10/kyiv-museum-reflects-horror-of-war-through-objects-left-behind-by-russian-soldiers.
6. Копитко В. «Обпалені хрести, знищені ікони й підбита ворожа техніка» — виставка «Україна. Розп'яття» показує реалії війни. *Gazeta.ua*. 2022, 12 травня. URL: https://gazeta.ua/articles/culture/_obpaleni-hresti-znischeni-ikoni-j-pidbita-vorozha-tehnika-vistavka-ukrayina-rozpyattya-pokazuye-realiyi-vijni/1087454.
7. 37 днів пекла. Діти — свідки російської агресії. *Музей війни*. 2022, 18 травня. URL: https://www.youtube.com/watch?v=mQQsp_Nn_bk.
8. Виставка «Україна — розп'яття»: музей Другої світової війни отримав престижну нагороду. *Ранок Вдома*. 2023. 12 липня. URL: https://www.youtube.com/watch?v=_GumL1U1—58.
9. Czyżewski R. Cerkwie i schrony. *OBIEG*. 2022, 16 sierpnia. URL: https://obieg.pl/290-cerkwie-i-schrony.
10. Щоб показати обличчя агресора: у Нью-Йорку відкрили виставку «Україна. Розп'яття. Трибунал». *Голос Америки*. 2023, 23 квітня. URL: https://www.youtube.com/watch?v=Z0KwhfK0u-c.
11. Резолюцію про спецтрибунал за агресію проти України підтримав Комітет із закордонних справ у Конгресі США. *Голос Америки*. 2023, 17 травня. URL: https://www.holosameryky.com/a/resolucia-za-spectrybunal-za-zlochyn-rosii/7096059.html.
12. «Україна. Розп'яття. Трибунал»: 31 березня міжнародну виставку презентують в Нью-Йорку. *МКСК*. 2023, 30 березня. URL: https://mcsc.gov.ua/news/ukraina-rozp-iattia-trybunal-31-bereznia-mizhnarodnu-vystavku-prezentuiut-v-niu-yorku/.
13. Круглий стіл «Музей війни в часі війни». *Український інститут національної пам'яті*. 2024, 20 травня. URL: https://www.youtube.com/watch?v=AR1zwZiqrSk.

Єва ФІЛІПОВИЧ, Юрій ФІЛІПОВИЧ

БУДІВЛЯ КИЇВСЬКОГО ГІДРОМЕЛІОРАТИВНОГО ІНСТИТУТУ НА ВУЛИЦІ РЕЙТАРСЬКІЙ В КИЄВІ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Студенти-архітектори НУВГП в своїх курсових роботах не раз описували історію матеріально-технічної бази сучасного університету, але «не виходили» за межі студмістечка, до вигляду якого звикли за роки свого навчання в Рівному. І ніхто ні разу не наважився описати матеріально-технічну базу за Київський період історії, зосередженій тривалий час переважно на Рейтарській, 37.

Вулиця Рейтарська розташована в Шевченківському адміністративно-територіальному районі Києва. Пролягає вона від вулиці Володимирської до Львівської площі. Виникла у другій половині XVII ст., коли після підписання 1654 р. Переяславської угоди царські війська (рейтари та стрільці) створили на території Старого Києва Рейтарську та Стрілецьку слобідки. Від того часу має теперішню назву. Вулицю прокладено по території, що була забудована за часів Київської Русі, але після руйнації, вчиненої татаро-монгольською навалою 1240 р., декілька століть не заселялася. На вулиці Рейтарській переважає забудова XIX — початку XX ст. До неї прилучаються провулок Георгіївський, вулиці Золотоворітська, Стрілецька, Олеся Гончара та Велика Житомирська.

Отже, мета цієї статті (розвідки) усунути цю несправедливість.

На сьогодні будівлі на вул. Рейтарській, 37 вже понад 130 років. Вона побудована за проектом архітектора Івана Бєляєва [1]. Там мала розміститися Київська повітова земська управа (Рис. 1), де жив громадський діяч і письменник Микола Шаповал. Будівля потрапила до книги «Київські адреси Української революції 1917—1921» та безпосередньо пов'язана з українським державотворчим процесом 1917—1922 років. Зокрема, М. Шаповал тут виконував обов'язки міністра земельних справ УНР.

Будівля Київського повітового земства є рядовим архітектурним об'єктом, що формує традиційний характер середовища. Історію ділянки по вул. Рейтарській, 37 можна відслідкувати з початку XIX століття, коли вона мала статус садибної. Її забудову на той час складали одноповерховий дерев'яний будинок по фронту вулиці та господарські будівлі в глибині двору. Приблизно з 1836 р. по 1912 р. садиба по вул. Рейтарській, 37 перебувала у приватній власності різних фізичних осіб.

Будинок розташовано на ще більш давньому об'єкті — це пам'ятка археології національного значення «Культурний шар «Міста Ярослава» XI—XIII ст.» та буферної зони об'єкта всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Київ: Собор Святої Софії і прилеглі монастирські споруди, Києво-Печерська лавра».

У 1912 р. садибу на вул. Рейтарській, 37 було викуплено губернською владою для зведення будівлі Київської повітової земської управи. Земські управи були органами місцевого самоврядування та діяли під контролем місцевої адміністрації. Їхня діяльність обмежувалася колом господарських справ, як-от: нагляд за станом доріг, мостів, за надходженням дрібних земських податків і виконанням земських повинностей, за будівництвом, ремонтом, організацією шкіл, лікарень, притулків тощо. Отже в Будинку Київського повітового земства розміщувався один із перших органів місцевого самоврядування міста Києва в період сучасної історії України.

Протягом 1913—1914 рр. відбулося зведення Будинку Київського повітового земства на території садибної ділянки по вул. Рейтарській, 37. Автором проекту закладки виступив архітектор Бєляєв Іван Іванович (1872—1913 рр.) [1], який працював у стилі неокласицизму та раціоналістичного модерну. За проектом у будинку мали розташовуватися, зокрема, зал земських зібрань, приміщення безпосередньо управи, економічний музей, земський молочний магазин. Зведення Будинку Київського повітового земства було завершено 1914 р. під керівництвом архітектора Рикова Валеріана Микитовича (1874—1942 рр.) [2].

У глибині ділянки на вул. Рейтарській, 37 також було зведено окремо стоячу будівлю — флігель Будинку Київського повітового земства (надалі — «Флігель» (Рис. 2). Таким чином, на території садиби по вул. Рейтарській, 37 утворився комплекс з двох будівель: фасадної (Будинок Київського повітового земства) та флігельної (Флігель). Київська повітова земська управа функціонувала в Будинку Київського повітового земства до її ліквідації у 1919 р., після чого тут розташовувався Київський повітовий виконком Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів.

З 1922 р. по 1959 р. у Будинку Київського повітового земства розміщувався навчальний заклад — спочатку Київський землевпорядний технікум, а опісля приєднання до нього у 1927 р. Київського меліоративного технікуму його перейменували в Київський меліоративно-землевпорядний політехнікум (КМЗП). Його в 1928 р. ввели до складу Київського сільськогосподарського інституту (КСГІ). У 1930 р. КМЗП було виведено зі складу КСГІ та реорганізовано в Київський інженерно-меліоративний інститут (КІМІ), а в 1934 р. після злиття Одеського інженерно меліоративного інституту в 1933 р.— в Київський гідромеліоративний інститут (КГМІ), якого згодом, як Київський інститут інженерів водного господарства (КІІВГ), у 1959 р. перебазували у м. Ровно (тепер Рівне), як Український інститут інженерів водного господарства (УІІВГ). Так, що на вул. Рейтарській, 37 періодично тільки змінювалися вивіски назв навчальних установ, що там мали прописку.

У 1934 р. столицю УРСР з Харкова перемістили назад у Київ. Цілих 10 років столиця України була у Харкові. Офіційною датою перенесення вважається 24 червня 1934 р., коли вищі владні структури Рішення про перенесення столиці було прийнято у січні 1934 р. на XII з'їзді компартії (більшовиків) України. Владні структури УРСР урочисто переїхали до Києва. Однак, для всіх окремих будівель не було. Установи займали будинки, що виглядали респек-

табельно. Звідти виселяли ті заклади, які там перебували раніше.

Не оминуло це і КГМІ. В його приміщення мав поселитися 6-й транспортний відділ Наркомату внутрішніх справ (колишній ОДПУ). На знак протесту студенти забарикадувалися в будинку і стали вимагати зустрічі з комендантом міста. Той прибув на переговори і повідомив, що інститут тимчасово переведуть [3] в схоже приміщення, яке знайдуть самі ж студенти. Його знайшли на вул. Воровського, 2. На переміщення майна давалося 6 днів. Коли майно інституту, технікуму та робітфаку стали розташовувати на новому місці, то виявилося, що не все може туди влізти. А тому на території Музейного містечка (в келіях монастиря Києво-Печерської Лаври) довелося облаштовувати хімічний та фізичний навчальні кабінети Робітфаку і бібліотеку для нього [4].

У жовтні 1938 р. за постановою Ради Народних Комісарів УРСР реквізовані приміщення КГМІ в будинку по вул. Рейтарській, 37 було повернуто знову в користування та розпорядження інституту [5]. Там же, на Воровського, 2 залишилися бібліотека інституту та гідротехнічна лабораторія [6]. То ж матеріально-технічна база приросла за рахунок набутих приміщень — до вул. Рейтарської, 37 додалася і будівля по вул. Воровського, 2.

У 1941 р. фронт Другої світової війни стрімко наближався до Києва, а тому з 7 липня 1941 р. інститут припинив свою роботу і мав переїхати в глиб країни у зв'язку з евакуацією [7]. Однак, цього не сталося: про інститут Наркомземсправ, у відомстві якого перебував КГМІ, елементарно «забув». Довелося на руках з вокзалу все зносити назад на Рейтарську, 37, бо ні про які вантажівки вже не могло бути мови.

Німецькі війська зайшли в Київ 19 вересня 1941 р. Після ревізії майна і оснащення окупаційна влада дозволила інституту працювати за планами і програмами, складеними в довоєнний час. Отже, в Києві залишилися працювати лише два вищі навчальні заклади: медичний і гідромеліоративний інститути. Директором останнього став Яків Едуардович Сніцар — випускник КСГІ 1929 р. В медиках і гідротехніках німецькі загарбники відчували гостру потребу. Однак, за попередніми намірами окупаційної влади навчання повинно було завершуватися на третьому курсі — тобто підготувати собі таких фахівців, які б виступали у ролі так званих помічників основних спеціалістів.

З труднощами на перший курс набрали абітурієнтів із Західної України. Навчання в інституті розпочалося в лютому 1942 року [8].

Після деокупації Києва від німецько-фашистських загарбників 6 листопада 1943 р. інститут поновив свою роботу 10 грудня 1943 р. Спочатку директору Павлу Андрійовичу Скоблікову довелося сформувати штати, а потім братися за відновлення всієї будівлі на вул. Рейтарській, 37, щоб у лютому 1944 р. розпочати навчання [9].

У післявоєнні часи, зокрема після 1945 р., у Будинку Київського повітового земства та Флігелі проводилися вибіркові ремонтні роботи та перебудови під потреби навчального закладу КГМІ (з 1955 р.— Київського інституту інженерів водного господарства). В 1948 р. Київською

Рис. 1. Будівля на вул. Рейтарській, 37 у 1930-х роках (фото з архівів НУВГП) та сучасний стан (фото В.Куца)

Рис. 2. Флігель Будинку Київського повітового земства, де у 1920-ті роки знаходилася студентська їдальня

міськрадою земельну ділянку по Повітрофлотському шосе, 85 було передано КГМІ [10]. Ними виявилися спалені на Солом'янці будівлі та споруди від колишнього інституту харчової промисловості ім. Мікояна, які запланували під розширення матеріально-технічної бази КГМІ — спортзал, спортивний майданчик із футбольним полем, хімічна лабораторія, їдальня, студентські гуртожитки на 5 секцій та житловий будинок для викладачів.

Постановою Ради Міністрів УРСР № 964 від 24 червня 1959 року КІІВГ перебазовано в м. Ровно (Рівне). А, оскільки переселялися II та III курси, а IV та V курси залишалися в Києві до їхнього випуску з інституту. Набір першокурсників мав відбутися в Рівному. В назві інститут повинний мати прив'язку до свого місця знаходження. А тут їх два — Київ і Рівне. Тому і визначили в назві ключове слово — «Український», бо знаходиться в Україні.

Повне перебазування з Києва до Рівного відбулося в липні 1960 р. [11]. Останнє майно в Рівне вивіз вантажівкою 21—23 липня шофер Кравітц. Адміністративно-обслуговуючий персонал колишнього навчального корпусу по вул. Рейтарській, 37 в Києві повністю переходив до штату Київського технологічного інституту легкої промисловості.

Рис. 3. Сучасний стан будівлі на вул. Рейтерській, 37

То ж в 1960 р. відбувся останній випуск Київського періоду історії нашого навчального закладу.

На підставі рішення Київської міської ради народних депутатів від 04.08.1980 за адресою вул. Рейтарська, 37 (без розмежувань на будівлі чи будь-які складові частини) було взято на облік і під державну охорону як пам'ятку історії. Окрім цього, на підставі Наказу Управління охорони пам'яток історії, культури та історичного середовища від 26.10.2001 садибу по вул. Рейтарській, 37 (колишній Будинок Київського повітового земства та Флігель разом) було внесено до Переліку об'єктів культурної спадщини у м. Києві, у зв'язку з чим Будинок Київського повітового земства та Флігель набули статусу щойно виявлених об'єктів культурної спадщини за видом об'єкта культурної спадщини: архітектури та містобудування.

На Майновий комплекс (будинки по вул. Рейтарській, 37 та флігель) було виготовлено технічний паспорт «Реставрація головного фасаду з пристосуванням існуючої будівлі до сучасних умов із знесенням дворових будівель і будівництвом нового об'єкту у дворовому просторі будинку по вул. Рейтерській, 37 у Шевченківському районі м.Києва». 27.12.2007 р. між Закритим акціонерним товариством «Страхова компанія «Кредо-Класік» та ТОВ «Рейтарське» було укладено договір купівлі-продажу приміщення. Зареєстрований 21.01.2008 р. на підставі якого ТОВ «Рейтарське» набуло у власність Майновий комплекс. Головне управління культури, мистецтв та охорони культурної спадщини в листі за вих. № 9322 від 07.12.2007 надало письмову згоду на відчуження Майнового комплексу на користь ТОВ «Рейтарське».

Будинок Київського повітового земства та Флігель разом іменуються Будинок по вул. Рейтарській, 37 тобто, всупереч Рішення № 1102 від 04.08.1980, яким на облік і під державну охорону як пам'ятку історії було взято всю адресу — вул. Рейтарську, 37, у тому числі без визначення категорії пам'ятки (національного або місцевого значення) на момент укладення Договору, сторони Договору неправомірно вказали в Договорі про те, що статус пам'ятки історії місцевого значення має лише будинок по вул. Рейтарська, 37, (Будинок Київського повітового земства).

До сьогодні триває судова тяганина між активістами міста — захисниками пам'яток історії та архітектури національного і місцевого значення та будівельною компанією «НЕСТ» від ТОВ «Рейтарське». Об'єкт руйнується. Ще й триває російсько-українська війна — і зарадити знищенню нашої історичної спадщини фактично не можливо.

У ТОВ «Рейтарське» обіцяють представити київській громаді сегмент нерухомості, який на сьогоднішній день відсутній — бутиковий бізнес-центр із високим рівнем культури та повагою до історії. Фасадну будівлю вже позбавили внутрішніх вікон та готують до демонтажу (Рис. 3). За проектом архітектурних перетворень — від пам'ятки має лишитись лише фасад, і то — суттєво видозмінений. Частину будівлі, яку зносили, пропонують зберегти і повісити на ній табличку.

«Компанія «НЕСТ» хоче зберегти фасад цієї будівлі-пам'ятки, а от дворову забудову знести збільшивши корисну площу для власного бізнесу. Проект також включає спорудження одноповерхового підземного паркінгу, що суттєво вплине на пам'ятку археології.

За даними Мінкульту, у 2011 році комплекс будівель розділили на три частини: Рейтарська, 37-А, Рейтарська, 37-А (флігель) і Рейтарська, 37-Б. Частину будинку на вулиці Рейтарська, 37-А занесли до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Флігель на вулиці Рейтарська, 37-А' і частину садиби за адресою вулиця Рейтарська, 37-Б в реєстр не занесли. Будівлю за адресою Рейтарська, 37-Б демонтували, зазначила очільниця Департаменту культурної спадщини Марина Соловйова. У вересні 2023 року Мінкульт надав статус пам'ятки місцевого значення для всієї будівлі — вулиця Рейтарська, 37-А і Рейтарська 37-А' [13].

2021 року компанія «НЕСТ» придбала комплекс будівель, ділянку та затверджений проєкт будівництва у австрійської компанії Uniqa. При цьому зазначалося, що компанія нібито не має наміру зносити фасадну будівлю, а проєкт розробляли з метою реставрації існуючої будівлі. Але у грудні 2023 року компанія-забудовник вимагала позбавити статусу пам'ятки історії будинок Київського повітового земства. У лютому 2023 року компанія через суд удруге вимагала позбавити статусу пам'ятки будинок Київського повітового земства.

У травні 2024 року Шостий апеляційний адміністративний суд позбавив будинок Київського повітового земства статусу пам'ятки історії. У «НЕСТ» зазначають, що суд позбавив статусу пам'ятки дворовий флігель [13]. На цій ділянці компанія-забудовник хоче звести бізнес-центр «Reiter Hall». Тому у травні 2023 року почали знесення історичного флігеля. Поліція відкрила кримінальне провадження за ч. 1 статті 298 Кримінального кодексу України.

У компанії «НЕСТ» коментують, що в травні 2023 року на момент початку демонтажу флігеля він не мав жодного охоронного статусу, а проєкт спорудження і реконструкції мав необхідні дозволи та погодження згідно чинного законодавства [13].

Також забудовники планують знести фасад пам'ятки, залишивши лише одну стіну, кажуть активісти [13]. Вони впевнені, що будівлю хочуть знести під виглядом реставрації. Фірма-девелопер натомість запевняє, що «проєктом

передбачена лише реставрація фасадної будівлі за адресою вулиця Рейтарська, 37-А, проєкт не передбачає жодного демонтажу її стін». Дозволи на будівництво дали Мінкульт і департамент охорони культурної спадщини КМДА. Роботи планують завершити в другій половині 2025 року. А 20 листопада 2024 року Шевченківський районний суд Києва дозволив девелоперській компанії «НЕСТ» не відновлювати зруйновану частину пам'ятки архітектури на вулиці Рейтарській, 37 [13].

Таким чином зведення бізнес центру на вул. Рейтарській, 37 практично знищує історичний вигляд комплексу Будинку Київського повітового земства та Флігеля.

Джерела та література:

1. Бєляєв Іван Іванович // Енциклопедія сучасної України. Режим доступу: https://esu.com.ua/article-41711
2. Риков Валеріян Микитович // Вікіпедія. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B2_%D0%92%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%80%D1%96%D1%8F%D0%BD_%D0%9C%D0%B8%D0%BA%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87
3. ДАРО. Ф. Р-1188. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 143. Наказ № 97 від 14 липня 1934 р.
4. ДАРО. Ф. Р-1188. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 139. Наказ № 93 від 9 липня 1934 р.
5. ДАРО. Ф. Р — 1188. Оп. 1. Спр. 68. Арк.192. Наказ № 144 від 31 жовтня 1938 р.
6. ДАРО. Ф. Р — 1188. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 202. Наказ № 151 від 20.11.1938 р.
7. ДАРО. Ф. Р — 1188. Оп. 1. Спр. 108. Арк. 173. Наказ № 141 від 7 липня 1941 р.
8. Фонди музею історії НУВГП. «Трибуна студента» № 11 за 20/III- 70 р., Арк. 2 «Київське підпілля КГМІ» О. Кременчугська — співробітник партархіву Київського КП України, Я. Тузман — співробітник Державної історичної бібліотеки УРСР.
9. ДАРО. Ф. Р — 1188. Оп. 8. Спр. 1. Арк. 2—3.
10. ДАРО. Ф. Р — 1188. Оп. 8. Спр. 57. Арк. 230.
11. Архів НУВГП. Оп. 1 к. Спр. 172. Накази по УПВГ №№ 285—340, Арк. 91. Наказ № 332 від 28 липня 1960 р.
12. «Еспресо» про хід подій на Рейтарській з коментарями і забудовника, і Дмитра Перова, https://tykyiv.com/city/aktivist-dmitro-perov-deiaki-istorichni-obiekti-privlasniuiut-ne-dlia-togo-shchob-yikh-zakhistiti-a-dlia-togo-shchob-znishchiti/
13. Суд дозволив забудовнику не відновлювати історичну будівлю на Рейтарській // Віледж-Новини.— Режим доступу: https://www.village.com.ua/village/city/city-news/357095-sud-dozvoliv-zabudovniku-ne-vidnovlyuvati-istorichnu-budivlyu-na-reytarskiy

Юлія ФУРСОВА

ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ПОСТАТІ ГЕТЬМАНА КИРИЛА РОЗУМОВСЬКОГО ТА ЙОГО РОДИНИ У РОБОТІ НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА «ГЕТЬМАНСЬКА СТОЛИЦЯ» У ПЕРІОД 2022-2025 рр.

Постать гетьмана Кирила Розумовського впродовж тривалого часу була об'єктом інформаційної пропаганди росії. Проте, вся його державотворча діяльність засвідчила прагнення щодо розбудови української гетьманської держави. До українських істориків які досліджують діяльність К. Розумовського належать: О. Путро [1], О. Сокирко [2], С. Потапенко [3]. Вагому роль у дослідженні та популяризації життя, діяльності гетьмана К. Розумовського та його родини, займає Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця», який є ведучим закладом України з цієї теми. На балансі заповідника є дві пам'ятки архітектури національного значення які пов'язані з гетьманом Кирилом Розумовським: Палац Кирила Розумовського, Воскресенська церква-усипальниця Кирила Розумовського.

Саме у палаці Кирила Розумовського працює відділ «Палац гетьмана Кирила Розумовського», завданнями якого є: дослідження, охорона, збереження, вивчення, популяризація пам'яток національного значення пов'язаних з гетьманом Кирилом Розумовським, дослідження життя та діяльності гетьмана Кирила Розумовського та його нащадків, організація та проведення науково-дослідної, науково-методичної, інформаційної та науково-просвітницької роботи, ведення міжнародної діяльності, збір предметів музейного значення, виявлення і вивчення матеріалів і документів, що зберігаються в архівах і музеях України та світу.

Отже, у статті детально розглянемо всі ці завдання відділу, які здійснювались через науково-дослідну, туристично-екскурсійну, культурно-просвітницьку, міжнародну та фондову діяльність, за 2022—2025 рр.

Науково-дослідна діяльність зорієнтована на дослідженні Батурина часів Кирила Розумовського, історії його палацу, оригінальних речах та історії родини Розумовських. Робота здійснюється шляхом пошуку та опрацювання інформації в архівах, бібліотеках, музеях, приватних колекціях як українських так і закордонних, постійної комунікації з прямими нащадками гетьманської родини.

Варто зауважити, що з 2022 р. колектив заповідника зосередився на підготовці статей саме для європейської аудиторії. Важливість таких публікацій була очевидною — наведення прикладів історичних паралелей, розкриття зв'язків родини Розумовських з відомими європейськими постатями, розвінчання міфів, наративів навколо постаті гетьмана і його родини, тривалий час поширених російською пропагандою. Наукові та науково-популярні

Рис. 1. Стенд виставки «Славу примножувати справами. Гетьман Кирило Розумовський» у Національному заповіднику «Софія Київська». 18 березня 2025 р.

статті працівників відділу були оприлюднені у ряді закордонних видань українською, польською, англійською мовами: «Свобода» (США); «NEW PATHWAY MEDIA GROUP» (Канада); «Wiadomości Brzosteckie» (Польща); «Сурма. Україноцентрична газета» (США); «Рідна хата». Видання правління українського земляцтва «Сіламає Водограй» (Естонія). Серед найбільш поширених українських видань, які висвітлювали цю тематику стали: Україна молода, Новинарня, ЧЕline, Український інтерес, Світ-інфо, Слово «Гетьманської столиці», журнал «Історичний калейдоскоп», Суспільний кореспондент, Спецкор регіон, всеукраїнський науковий часопис «Сіверянський літопис», Бібліотечний форум: історія, теорія і практика. Загалом за період 2022—2025 р., було підготовлено 124 популярних та 35 наукових статей присвячених гетьману Кирилу Розумовському, дослідженню його бібліотечного зібрання, сину гетьмана — Андрію Розумовському, нащадку гетьмана — Камілу Розумовському.

Формування фондової колекції включає виявлення музейних предметів, їх наукове опрацювання та відповідно включення до фондового зібрання заповідника. Вагомою складовою цього напрямку роботи є постійна співпраця та комунікація з приватними особами або організаціями з метою дарування до фондової колекції речей XVIII—XIX ст., які б допомагали розкрити епоху життя родини Розумовських.

Варто зауважити, що значний масив документів, книг та оригінальних речей зберігається у приватній колекції нащадків гетьманської родини Розумовських, з якими на постійній основі колектив відділу веде комунікацію.

Так, завдячуючи прямому нащадку гетьмана — Грегору Розумовському, фондова колекція заповідника в 2024 р. поповнилась 14 унікальними світлинами палацу Кирила Розумовського початку XX ст., які були зроблені на замовлення правнука гетьмана Каміла Розумовського, та відповідно впродовж тривалого часу зберігались у приватній колекції нащадків. Для презентації цих світлин у палаці, було виготовлено їх якісні копії які доповнили виставку «Історія роду Розумовських у XX—XXI ст.» [4].

Цього ж року, в рамках відзначення 15-ї річниці відкриття палацу К. Розумовського як музею, під час урочистого заходу 22 серпня, до експозиції палацу меценатом Ігорем Грициняком було подаровано ікону «Свята Великомучениця Варвара» XIX ст.[5].

Впродовж 2024 р. здійснювалась співпраця з представником родини Розумовським Грегорі Фабре, яка була спрямована на популяризацію постаті гетьмана Кирила Розумовського, у рамках цієї співпраці на постійній основі здійснювалось листування та відбувалися ZOOM конференції. Результатом такої співпраці став написаний портрет гетьмана Кирила Розумовського. Художницею Наталією Павлусенко у 2024 р., та реалізована виставка «Славу примножувати справами. Гетьман Кирило Розумовський» у 2025 р.

Важливо, що наукові співробітники відділу постійно здійснюють дослідження предметів з фондової колекції заповідника по темі Розумовських, та досліджують предмети у музейних колекціях України та світу.

Наукові напрацювання та фондова колекція по зазначеній темі є основою екскурсій, виставок, культурно-освітніх заходів, які проводяться відділом як у палаці гетьмана К. Розумовського так і в інших установах та музейних закладах.

Однією з вагомих форм роботи з цільовою аудиторією заповідника є ***туристично-екскурсійна діяльність.*** Основною метою екскурсії яка проводиться саме в палаці К. Розумовського є розкриття історії м. Батурина через призму діяльності гетьмана К. Розумовського, історії його палацово-паркового ансамблю, формування розуміння культурних цінностей та наведення історичних паралелей. Текст екскурсії, методична розробка та маршрут базуються на наукових напрацюваннях як працівників заповідника так і враховуються напрацювання провідних українських істориків.

Щороку тексти екскурсії палацом оновлюються зважаючи на ряд факторів: нові наукові відкриття, зміна експозиції чи виставок, неактуальність тематики. Вагомою основою екскурсії є предметний ряд, адже під час екскурсії важливо робити акцент саме на експонати, які підсилюють розкриття теми. В 2022 р. після повномасштабного вторгнення росії в Україну, та евакуації ряду важливих експонатів, маршрут та текст екскурсії був скоригований. Так, у період 2022—2025 рр. у палаці Кирила Розумовського було проведено 2805 екскурсій, для 13747 екскурсантів.

У зв'язку з неможливістю активно подорожувати через російсько-українську війну, з 2022 р. заповідник ввів нову послугу — онлайн-екскурсія «Велич та слава гетьманського палацу». Щоб ввести цю послугу — була прорoблена велика робота, зокрема заповідник одним із перших серед

музейних закладів України запровадив роботу онлайн каси на офіційному сайті закладу [6].

Саме ця екскурсія дала можливість ознайомити з історією будівництва, реставрацією, сучасним станом палацово-паркового ансамблю гетьмана Кирила Розумовського та заохотити відвідати гетьманську столицю Батурин.

Культурно-просвітницька діяльність. Вагомою складовою роботи з окресленої тематики є проведення виставок. Через російсько-українську війну здійснювати широку виставкову діяльність у палаці К. Розумовського стало не можливо, тому зосередились на позамузейній виставковій діяльності. У 2025 р. з нагоди 275-ї річниці з дня обрання Кирила Розумовського гетьманом заповідник спільно з Національним заповідником «Софія Київська», Національним заповідником «Чернігів стародавній» організували виставку «Славу примножувати справами. Гетьман Кирило Розумовський». Експозиція виставки представлена у двох залах музею «Будинок митрополита» Національного заповідника «Софія Київська». Виставка реалізована на основі оригінальних предметів, та має два розділи: Кирило Розумовський — гетьман України; Культурна спадщина гетьмана Кирила Розумовського [7].

Серед числа традиційних форм роботи з аудиторією заповідника також є лекції. В 2022 р. було переглянуто лекційну діяльність заповідника, та зосереджено увагу на проведені лекцій в онлайн форматі на платформах ZOOM та Google Meet. Тематика кожної розробленої лекції вузька, з акцентом на поглибленій розповіді на окремій постаті чи історичній події. Варто додати, що науковий співробітник згідно своєї теми дослідження, готує окремий текст лекції, методичну розробку, підбирає ілюстративний матеріал, який базуються на предметах з фондової колекції заповідника. Отже, онлайн-лекції є гарною нагодою поглибити знання з відповідної теми та задати запитання автору лекції.

Станом на 2025 р. у переліку лекцій, які проводяться на безоплатній основі є: «Кирило Розумовський та його роль в розбудові Гетьманщини», «Андрій Розумовський — батуринські сторінки життя», «Історія родоводу родини Розумовських», «Палацово-парковий ансамбль Кирила Розумовського: від минулого до сьогодення», «Поховання гетьмана Кирила Розумовського в Батурині», «Дитячий конкурс «РОЗУМфест». Досвід Національного заповідника «Гетьманська столиця», «Внесок Кирила Розумовського в розвиток української та світової музики», «Андрій Розумовський — меценат музичного мистецтва», «Ушанування пам'яті родини Розумовських». «Приватна бібліотека Кирила Розумовського: роль та значення для вивчення історичної постаті» [8].

Серед слухачів онлайн-лекцій були: учні та студенти, військові, вчителі, працівники різних установ та організацій. Загалом за період 2022—2025 рр., було проведено 136 лекцій, для 2683 слухачів.

Ще однією цікавою формою онлайн роботи з аудиторією заповідника є проведення вебінарів. Наприклад у 2024 р. було проведено 2 вебінари на теми: «Видатні нащадки гетьманської родини Розумовських та їх роль у розвитку та формуванні європейської культури» спільно з лідеркою ініціативної групи «Яготинщина туристична» Тетяною Мірзодаєвою; «Українська культура в умовах російської збройної агресії: досвід співпраці, комунікація, спільні проекти» спільно з Дніпропетровської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Первоучителів слов'янських Кирила і Мефодія. У 2025 р. був проведений вебінар з нагоди 275-ї річниці з дня обрання К. Розумовського гетьманом «Слава примножена справами» спільно з Глухівським НПУ ім. О. Довженка, Національним заповідником «Глухів», Національним історико-архітектурним заповідником «Чернігів стародавній» [9].

Проведення вебінарів дає можливість залучення широкої аудиторії, обміну досвіду з колегами та водночас представлення і напрацювань науковців відділу «Палац гетьмана Кирила Розумовського» по темі Кирила Розумовського та його родини.

Важливим напрямком є залучення молоді до культурного продукту. Одним із гарних прикладів такої співпраці по темі гетьмана Кирила Розумовського та його родини є організація та проведення дитячого творчого конкурсу «РОЗУМфест» та музичного фестивалю-конкурсу молодих виконавців ім. Андрія Розумовського.

Основною метою проведення музичного фестивалю стала підтримка обдарованої молоді України. Музичний фестиваль орієнтований для вихованців мистецьких шкіл Чернігівської та Сумської областей, проводиться в номінаціях: «Фортепіано» та «Академічний спів». Згідно вимог, конкурсанти мають виконувати твори віденських класиків — Моцарта, Гайдна, Бетховена, композиторів, до становлення яких мав безпосереднє відношення син гетьмана — Андрій Розумовський, та твори українських композиторів. У період 2022—2024 рр. 67 учасників прийняло участь у музичному фестивалі-конкурсі. Варто зауважити, що у період російсько-української війни конкурс почав проводитися дистанційно, але не втратив своєї популярності [10].

У 2017 р. заповідник започаткував проведення дитячого творчого конкурсу «РОЗУМфест». Основою його проведення є популяризація державного та культурного надбання гетьмана Кирила Розумовського та його родини. Власне і назва конкурсу «РОЗУМфест» перш за все пов'язана з прізвищем — Розумовські. Конкурс має три номінації: «Слово», «Декоративно-прикладне мистецтво», «Художнє мистецтво». У період 2022—2025 рр. конкурс значно розширив географію, охопивши Чернігівську, Сумську, Київську, Харківську, Дніпропетровську, Одеську, Полтавську, Івано-Франківську, Львівську області. У 2024 р. партнером конкурсу став Благодійний фонд Надії Вовк «Берегиня». Так, попри виклики війни, у період 2022—2025 рр., у конкурсі взяли участь майже 600 учасників. У 2024 р. у Чернігівському молодіжному театрі було організовано виставку робіт учасників конкурсу. У 2025 р. у двох залах палацу К. Розумовського представлена виставка робіт учасників конкурсу 2025 р. Варто наголосити, що виставки з дитячими роботами популяризують постать гетьмана та його родини [11; с. 155—159].

Важливо різними шляхами та методами здійснювати діяльність заповідника яка спрямована на популяризацію

постаті Кирила Розумовського та його родини, у цьому допомагають ЗМІ та соціальні мережі. Заповідник у комунікації зі своєю аудиторією та з метою залучення нової, використовує у роботі соціальні мережі Facebook та Instagram. Інформаційні наповнення по темі Кирила Розумовського та його родини, анонси та новини, історії про експонати, публікуються під наступними хештегами: Батурин_Гетьманська_столиця, Україна_Чехія_обєднані_Розумовськими, Батурин_РОЗУМфест, Парки_Гетьманської_столиці, Гетьман _Кирило_Розумовський, Андрій_Розумовський.

YouTube канал заповідника також є важливим у комунікації, по темі Кирила Розумовського та його родини. Так, у період 2022—2025 рр., працівниками відділу, були підготовлені відео на теми: «Видатні сини гетьманів України. Орлик і Розумовський», «Віденський палац Андрія Розумовського», «Унікальні фотодокументи з родинної колекції Розумовських» [12].

Інтерв'ю провідним телеканалам та радіо, участь у зйомках історичних програм та фільмів, підготовка та надсилання прес-релізів є важливою складовою у популяризації постаті гетьмана Кирила Розумовського та його родини. Наприклад по темі проведення конкурсу «РОЗУМфест» надавались інтерв'ю для Українського радіо Чернігів, Радіо Культура. Для телеканалів «1+1», СТБ, у рамках телемарафону, надавались інтерв'ю про візит Грегора Розумовського до Батурина, про Воскресенську церкву-усипальницю К. Розумовського. У 2023 р. у співпраці з «5 каналом» було підготовлено серію відео про висвітлення життя та діяльності сина гетьмана — Андрія Розумовського. У 2024 р. у співпраці з телеканалом Суспільне Чернігів вийшла серія матеріалів присвячених 15-й річниці з дня відкриття палацу К. Розумовського як музею [13].

У 2025 р. було взято участь у зйомках відео-сюжетів про виставку «Славу примножувати справами. Гетьман Кирило Розумовський», такі сюжети наприклад вийшли на Телеканалах: D1, «1+1», «ДІМ» [14].

Організація та проведення культурно-просвітницьких заходів є важливою для привернення уваги до ювілейних дат чи події, та нагода залучити до відвідування заповідника. Зазвичай локацією для проведення таких заходів є палац Кирила Розумовського. У 2022 р. з нагоди Дня Європи в Україні було організовано та проведено спільний з Глухівською школою мистецтв ім. М. Березовського онлайн-захід «Славу примножуємо справами». Цього ж року з нагоди 270-ї річниці від дня народження сина гетьмана України — Андрія Розумовського, було організовано та проведено культурно-просвітницький захід «Андрій Розумовський: роль сина Гетьмана України у становленні Віденської класичної школи». У 2023 р. з нагоди Дня Незалежності України та Дня Державного прапора України, було проведено захід у Воскресенські церкві-усипальниці К. Розумовського «Молитва за Україну» [15].

У 2024 р. з нагоди 296-ї річниці від дня народження Кирила Розумовського та 272-ї річниці від дня народження Андрія Розумовського, з нагоди Днів Європи в Україні, за участі прямого нащадка гетьмана — Грегора Розумовського був організований захід «Батурин та Відень поєднанні Грегором Розумовським». 22 серпня 2024 р. з нагоди дня

Рис. 2. Візит Грегора Розумовського до Батурина 22 серпня 2024 р.

Державного Прапора України, Дня Незалежності України та 15-ї річниці з дня відкриття палацу гетьмана України Кирила Розумовського був проведений захід за участі президента України (2005—2010 рр.) В. Ющенка, Г. Розумовського, архітекторів, меценатів, які долучалися до реставрації палацу К. Розумовського у 2002—2008 рр.

Міжнародна діяльність. Важливим напрямом роботи відділу з популяризації постаті гетьмана Кирила Розумовського та його родини є міжнародна діяльність, яка включає в себе культурно-просвітницьку, науково-дослідну, туристично-екскурсійну, та фондову. В 2022 р.— відбулося розширення міжнародної діяльності, відповідно працівниками відділу було проведено аналіз можливих і потенційних інституцій з метою подальшої комунікації та співпраці по окресленій темі [16; с. 10—17].

Вагомою складовою такої діяльності стало опрацювання офіційних сайтів та налагодження співпраці з керівництвом відповідних закладів. Було пророблену значну роботу, зокрема пошук інформації, та підготовка листів звернень, з запитами у вирішенні не з'ясованих в історіографії питань, що стосуються теми гетьмана К. Розумовського та його родини. Так, за період 2022—2025 рр., було підготовлено та надіслано понад 80 листів-звернень до різноманітних культурно-освітніх та наукових інституцій.

Результатом міжнародної діяльності стало надання заповіднику для подальшого використання, доповнення експозиції та опрацювання якісних копій документів чи фото речей пов'язаних з родиною Розумовських. Наприклад у 2025 р. в експозиції палацу К. Розумовського було представлено копії документів: Сторінка присвяти Людвіга ван Бетховена, Симфонія № 5, Op. 67. 1809 р. Лейпциг. Сторінка присвяти Людвіга ван Бетховена, Три Квартети № 7, 8 і 9 («Квартети Розумовського»), Op. 59. 1808 р. Відень, які були надані Будинком Бетховена у Бонні; Бетховен і квартет Розумовського. Фото зроблене на основі картини художника Августа Боркмана. 1880—1890 рр., надане Віденським Музеєм.

Окрім того на постійній основі науковими співробітниками відділу здійснюється співпраця з закордонними ко-

легами: істориком, куратором історичної колекції Сілезького музею О. Ганічаком, архіваріусом Земського архіву в Опаві Ї. Сілом у галузі дослідження життєвого шляху та діяльності Каміла Розумовського. Результатам такої добре налагодженої комунікації стали відрядження наукових співробітників відділу до м. Опава (Чехія) у 2024 р. У ході відрядження відбулося особисте знайомство з колегами з Сілезького музею та знайомство з місцями та пам'ятками, які пов'язані з правнуком гетьмана Камілом Розумовським. Також, було надано інтерв'ю про українське походження родини Розумовських, та розкриття внеску Кирила та Каміла Розумовських в українську та європейську історію для фільму «Розумовські з Вікштейна. Одіссея еміграції» [17].

У 2022 р. важливим кроком у розширені міжнародної діяльності стала підготовка англомовної екскурсії «Кирило Розумовський та відродження Батурина». Основною метою такої екскурсії є знайомство іноземних туристів з гетьманською столицею Батурином на прикладі розповіді про гетьмана Кирила Розумовського та підкреслити, що історія та культура України є складовою європейської. Так, у період 2022—2025 рр., було проведено понад 50 екскурсій англійською мовою.

Варто наголосити, що здійснення міжнародної діяльності не можливе без вивчення англійської мови, яка є мовою міжнародного спілкування, тому в травні 2022 року було прийнято колективне рішення вчити англійську мову.

Отже, діяльність Національного заповідника «Гетьманська столиця» яка зосереджена на популяризації постаті гетьмана Кирила Розумовського та його родини, за 2022—2025 рр. має вагомі результати.

Джерела та література:

1. Путро О. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення XVIII ст.): Монографія: в 2-х частинах. Київ: ДАКККіМ. 2008.
2. Сокирко О. Козацький марс: Держава та військо Козацького Гетьманату в добу міліарної революції, 1648—1764. Київ, 2023. 912 с.
3. Віденський архів гетьманського роду Розумовських / Упоряд., вступ, передмова, коментарі, додаток, ілюстрації С. П. Потапенко. Т 1. Київ, 2018. 264 с.
4. Грабовець А. І. Повернення історії. Грегор Розумовський передав унікальні світлини в Батурин. *Український інтерес.* URL: https://uain.press/articles/povernennya-istoriyi-gregor-rozumovskij-peredav-unikalni-svitlini-v-baturin-1787786. Дата звернення 15.06.2025.
5. Благодійники «Гетьманської столиці» Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця». URL: https://baturin-capital.gov.ua/%D0%91%D0%BB%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B8-%D0%93%D0%B5%D1%82%D1%8C%BE%D1%97-%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%86%D1%96/. Дата звернення: 17.06.2025.
6. Онлайн каса. Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця». URL: https://baturin.event.net.ua/. Дата звернення: 17.06.2025.
7. Семченко В. Гетьмана Кирила Розумовського у Києві представляють три Національні заповідники. URL: https://umoloda.kyiv.ua/number/0/2006/188493. Дата звернення: 18.06.2025.
8. Онлайн-лекція «Вчора — Батурин, Сьогодні — Буча»! URL: https://www.facebook.com/groups/iptkisumdu/posts/8843623745726072/. Дата звернення: 15.06.2025.
9. Співпраця Глухівського педуніверситету із національним заповідником з Батурина: онлайн-вебінар на тему «Глухів і Батурин: дві столиці гетьмана Кирила Розумовського». Навчально-науковий інститут філології та історії. URL: https://nnifi.gnpu.edu.ua/spivpratsia-hlukhivskoho-peduniversytetu-z-natsionalnym-zapovidnykom/. Дата звернення: 17.06.2025.
10. Фурсова Ю. Від Батурина до Відня: Андрій Розумовський вписав гетьманське прізвище до світового музичного мистецтва. URL: https://www.umoloda.kiev.ua/number/3826/196/170473/. Дата звернення: 16.06.2025.
11. Фурсова Ю. Дитячий мистецький конкурс «РОЗУМ-Fest»: досвід Національного заповідника «Гетьманська столиця». *Наукові записки НІЕЗ «Переяслав».* Вип. 21 (23). 2022.
12. Заліська Ю. YouTube-канал Національного заповідника «Гетьманська столиця»: досвід впровадження нової форми комунікації з відвідувачами. URL: https://cheline.com.ua/news/society/youtube-kanal-natsionalnogo-zapovidnika-getmanska-stolitsya-dosvid-vprovadzhennya-novoyi-formi-komunikatsiyi-z-vidviduvachami-249802. Дата звернення: 17.06.2025.
13. На 15 річницю відкриття палацу Розумовського у Батурин приїхали нащадок гетьмана та 3-й президент України. URL: https://suspilne.media/chernihiv/819519-na-15-ricnicu-vidkritta-palacu-rozumovskogo-u-baturin-priihali-nasadok-getmana-ta-3-j-prezident-ukraini/. Дата звернення: 17.06.2025.
14. Славу примножувати справами. Гетьман Кирило Розумовський. URL: https://www.youtube.com/watch?v=6dYHJzcH6nI. Дата звернення: 17.06.2025.
15. Вперше в усипальниці гетьмана Кирила Розумовського проведуть молитву за Україну. URL: https://www.sknews.net/vpershe-v-usypalnytsi-hetmana-kyryla-rozumovskoho-provedut-molytvu-za-ukrainu/. Дата звернення: 17.06.2025.
16. Грабовець А. Наукова співпраця Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» з європейськими інституціями в умовах російсько-української війни (на прикладі дослідження особистості Андрія Розумовського. *Батуринська старина.* Зб. наук. праць. Вип. 10 (14). Ніжин. 2024.
17. Хотин Р. «Славу примножувати справами». Прем'єра фільму про родину Розумовських у Чехії. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/rozumovsky-film-chekhiya/33204676.html. Дата звернення: 18.06.2025.

Володимир ХАРЧУК

МУЗЕЄФІКАЦІЯ ТА МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ ПОДІЙ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

З 2014 року Україна в стані війни з Росією, змагаючись за нашу свободу. Для звичайних українців иа майбутнього покоління важливо пам'ятати, як почалася ця війна, які важливі дати треба знати та обов'язково нагадувати про воїнів Збройних Сил України, які захищали та захищають нашу з вами свободу. Багато хто з них, на жаль, заплатив за цю свободу найдорожчим, що в них є — своїм життям. Через це для українців дуже важливою є музеєфікація та меморіалізація подій російсько-української війни. В суспільстві є прагнення вшанувати героїв, яким ми завдячуємо своїм життям вже зараз, а не після завершення війни. Також не варто забувати про жертв серед цивільного населення, які постраждали внаслідок цієї війни.

Музеєфікація та меморіалізація подій російсько-української війни — це комплекс заходів, спрямованих на збереження та вшанування пам'яті про героїчну боротьбу українського народу проти російської агресії. Ці процеси включають створення нових та переосмислення існуючих місць пам'яті, експозицій у музеях, а також розробку меморіальних програм та заходів.

Основними напрямками музеєфікації та меморіалізації є:

А) Створення нових місць пам'яті, тобто встановлення пам'ятників, меморіальних знаків та комплексів на честь загиблих героїв, місць битви, події та інших відомих подій російсько-української війни;

Б) Створення нових та доповнення до вже існуючих музейних експозицій, присвячених російсько-українській війні, вони мають включати речі пов'язані з війною, фото та відео матеріали, також свідчення очевидців;

В) Вшанування пам'яті героїв минувшини, переосмислені їх ролі в історії України, коли відкинуті російські та радянські наративи;

Г) Проведення меморіальних подій, заходів, виставок та інших акцій, які спрямовані на збереження пам'яті про події війни та вшанування героїв.

Важливими аспектами меморіалізації є:

А) Комплексний підхід, тобто варто враховувати всі аспекти війни такі, як військові дії, цивільний опір, інформаційна війна, культурний спротив також гуманітарна допомога нашим бійцям;

Б) Участь громадськості, людей необхідно залучати до процесів меморіалізації та враховувати їх потреби, бажання та пропозиції;

В) Співробітництво з міжнародними організаціями та експертами є важливим, тому що це забезпечує об'єктивність та неупередженість;

Г) Для меморіальних проектів є важливим забезпечення наукової обґрунтованості, тобто використання достовірних фактів та свідчень.

Відомим прикладом меморіальної ініціативи є розробка 10 принципів меморіалізації російсько-української війни Українським інститутом національної пам'яті. Вони виникли, тому що в суспільства була потреба увіковічнити пам'ять людей та забезпечити соціальну та історичну справедливість. Зараз виникає багато меморіалів та місць пам'яті, з'являються архіви та документальні стрічки, створюються нові методи, завдяки яким можна вшанувати загиблих, зафіксувати свідчення про війну тощо.

В цих принципах передусім ідеться про те, що варто згадати, чого краще уникнути та чого, на жаль уникнути не вдасться, коли працюєш з подіями російсько-української війни. Це зруйновані міста та села, загиблі захисники та захисниці України, великі жертви серед цивільного населення, про волонтерські організації та звичайних людей, які допомагають їм вистояти, про безвісти зниклих військових, ци- вільних, викрадених дітей, про шкоду, яку війна завдає природі, музеям, архітектурним пам'яткам та українській культурі загалом.

Першим принципом є широка залученість. Що це означає? Для того, щоб увічнити пам'ять про широкомасштабну війну, як наша необхідно залучення всіх верств населення. Це потребує спільної роботи військових та цивільних, різноманітних соціальних груп, громад, науковців, освітян та інших людей залучених у сфери культури. Також важливим елементом є збереження, інтерпретація та поширення історичної пам'яті.

Суть цього принципу полягає в тому, що хоч не всі хочуть чи можуть займатися меморіалізацією, але всі мають цього прагнути. Звісно, слова та дії різних людей не мають однакової ваги та по різному впливають на результат, але все ж таки варто взяти участь та висловити свою думку та бачення більшій кількості людей. Саме тому, будь-хто, що здійснює чи ініціює процеси меморіалізації має посприяти тому, щоб поінформувати та максимально залучити інших громадян. Це робиться для того, щоб пам'ять про меморіалізовану подію жила не в одному суб'єкті, групі осіб чи владою. Так цією інформацією буде набагато важче маніпулювати. Також важлива довіра та комунікація між різними представниками суспільства для кращої взаємодії. Через це пам'ять має шанс стати мультинаправленою та вміщати в себе варіативність історичних подій через очі всіх представників суспільства.

Активна участь людини в соціальних процесах та діяльності, що відбувається навколо неї називається партисипативність. Також воно має на меті колективну відповідальність за збереження та передачу пам'яті, змінення її наративів. Суб'єкт може впливати на події будучи учасником громадської організації, беручи участь в обговореннях, індивідуальних чи групових проектах тощо.

Важливою також є співпраця між населенням та органами державної влади, так як вони є одними з найвпливовіших діячів у сфері збереження пам'яті, тому вони мають забезпечити співпрацю в процесах меморіалізації війни та її принципів.

Україна в минулому була членом СРСР і там кожна ініціатива, в тому числі й та, що стосується колективної пам'яті придушувалася, то дотримання принципу широкої залученості та забезпечення якісного діалогу різних верств населення сприятиме демократизації та лібералі- зації культури пам'яті в Україні.

Другим принципом є публічність та ясність. Тобто, планування, розроблення, обговорення та створення будь-якого меморіального проекту має бути доступним для всіх зацікавлених сторін, від чиновників до учасників громади. Це включає такі різноманітні рішення, як перейменування вулиці, міста, побудова меморіального комплексу присвяченого загиблим воїнам ЗСУ тощо. Чесний та зрозумілий принцип долучення до роботи, регулярне опублікування напрацювань розробників все це посилює довіру та є дуже важливим фактором необхідним для сприйняття та подальшого цінування створеного меморіального проекту.

Брак гласності та чесності на всіх етапах роботи, може поставити під загрозу весь проект. Недовіра призводить до скандалів, відчуженості, а інколи й навіть ворожості щодо створеного проекту. Особливо важливим це є зараз через те, що йде війна більшість людей зараз дуже емоційні, тому необхідно пам'ятати про думку інших та не нав'язувати своє бачення, зневажаючи думку громади, сусідів. Бо культура пам'яті має бути широкомасштабною, залучати всіх представників суспільства, а не нехтувати думкою інших в своїх корисливих цілях.

Також має значення ясність та чіткість, коли, наприклад розповідається про якусь абстрактну ситуацію, або висловлюється певна поетична чи мистецька метафора. Навіть, якщо користуватися алегоріями, або символами важливо називати речі своїми іменами, щоб люди розуміли про що йдеться та що саме розповідають місця пам'яті. Якщо проект надто складний, то необхідно заздалегідь реалізувати розповідь, що пояснює бачення творців проєкту. Наприклад, пояснити певні наукові терміни про які може не знати широкий загал, як меморіалізація.

Третім принципом є правдивість. Це дуже важливо, щоб розповідь про війну містила в собі тільки перевірені факти та інформацію. Необхідно оповідати про ті місця, події та осіб, які відомі більшості без репрезентації. Важливо бути чесним, щоб зберегти гідність та справедливість щодо осіб та груп людей, які безпосередньо брали участь, або постраждали в результаті бойових дій.

Неприпустимими в розповідях про війну є перебільшення, замовчування проблематичних питань, спекуляції, створення «культу героя» на основі брехні, посилання на неперевірену чи неправдиву інформацію тощо. Шанувати наших захисників необхідно, але не варто це робити шляхом брехні. Тому що будь-яка перекручена меморіалізація може вилізти боком. Коли правдива інформація стане відома, а в наш час приховати щось набагато важче, брехня призведе до протилежного ефекту: паплюження пам'яті оборонців України, наруги над пам'яттю про них чи до дискредитації їх чину. Також необхідно враховувати російську пропаганду, яка обов'язково використає помилки української сторони, щоб перекрутити події у вигідний їм бік. Підірвати взаємопідтримку між українцями та викликати недовіру серед міжнародних партнерів. Тому перед тим, як публікувати будь-яку інформацію і це стосується не тільки музеєфікації чи меморіалізації, необхідно її перевірити на правдивість фактів. Необхідно залучати наукових фахівців з питань меморіалізації та використовувати їх дослідження.

Для людей також важливо розуміти причини та наслідки війни. Ще одним елементом цього принципу є збереження автентичності. Бо найповнішою меморіалізацією є та, що посилається не тільки на правдивий опис подій, а також місця та речі. Хоча це не завжди йде на користь. Досить важливою є музеєфікація предметів та створення меморіальних комплексів пам'яті.

Російсько-українська війна є складною темою для багатьох наших громадян з різних причин. Інколи виловити правду з моря брехні дуже складно, але це необхідно. Тому що неправдиві факти та явища можуть завдати більшої шкоди, ніж повна відсутність меморіалізації.

Четвертим принципом є інклюзивність. Що це означає? Інклюзивність — це створення умов, за яких усі люди, незалежно від їхніх особливостей, мають рівні можливості для участі у житті суспільства. Конкретно в випадку меморіалізації мається на увазі обов'язкове залучення та запрошення тих осіб, без яких меморіалізація може стати неповною та не зовсім правильною.

Тобто, необхідно залучити до цього процесу: військових, які безпосередньо брали участь в бойових діях; волонтерів, які вносили постійний внесок для допомоги нашим захисникам; членів руху опору на окупованих територіях. Всі вони важливі для нашої майбутньої перемоги. У музеях та інших культурних місцях має бути висвітлена інформація про реалії життя людей під час війни на території України та окупованої росіянами. Також варто розповісти про людей, які змушені були евакуюватися і хоч це, і складна тема не варто оминати таке явище, як колаборація з ворогом. Не треба також забувати про шкоду, яку завдала війна природі та культурі.

Четвертим принципом є інклюзивність. Воно включає в себе обов'язкове залучення представників всіх зацікавлених сторін: родин загиблих військових та цивільних, представників ветеранської спільноти, громадських організацій, представників громад, музейників, психологів, істориків та інших. Тільки з спільною участю можна прийняти правильні рішення щодо створення меморіальних проєктів, рішень, місць пам'яті, пам'ятників, меморіалів та багато інших форм меморіалізації.

Також важливо розуміти, що вся війна не може бути репрезентована тільки через чоловіків. Навіть у 20 ст. жінки відігравали важливу роль у війні, багато з них були санітарками, брали участь в бойових дій. І зараз серед Збройних Сил України є багато представників прекрасної статі, також є багато волонтерок, які всіма силами забезпечують бійців. Наша майбутня перемога це внесок всіх нас.

Також важливо описати таку тему, як участь у війні представників тимчасово окупованих територій. Для прикладу, якщо під час війни військовослужбовець з Криму чи Донбасу загинув, то важливо вказати, де він народився. І що він не прийняв окупацію своєї малої Батьківщини, а боровся за неї до кінця. Також це стосується тих ци-

вільних, які стали біженцями та на жаль, загинули від російської ракети. Варто показати, що нова громада шанує та піклується про таких людей.

П'ятим принципом є рівність. Нікого не можна обмежувати в праві на важливість їх вчинків та пам'ять їх заслуг. Незважаючи на: походження, мову, релігію, гендерне сприйняття та інші погляди. Окрім тих випадків, які є протизаконними, заперечують українську державність, права людини, її гідність, право нації на самовизначення та законність самооборони. Варто уникати такого явища, як штучне урівнювання. Мається на увазі, перебільшування, або применшення вчинків чи заслуг. Шкідливим та дискримінаційним є уявлення про безвинятковість, правдивість та доброчесність однієї особи, групи чи навіть народу.

Особливим прикладом цього є військові кладовища, де стандартизація намогильних споруд показує рівність у строю та загалом рівність всіх людей у смерті. Водночас важливо зберегти усталену практику того, що кожен військовослужбовець чи військовослужбовиця та/або їхні родини (якщо воля загиблих невідома) мають вибір, де саме відбудеться поховання: на родинній ділянці кладовища поруч з близькими людьми (вигляд намогильної споруди обирає родина) чи на секторі військових поховань або військовому цвинтарі (де намогильну споруду можуть розробити за єдиним для всіх військових поховань зразком). Місцевим органам влади слід розробити стандартизовані намогильні споруди, де єдиною різницею може бути релігія солдата. Тобто, ховати людину згідно правилам тієї віри, якої вона дотримувалась в житті.

Розбудовуючи Національно-військове меморіальне кладовище та місцеві сектори військових поховань варто утримуватись від того, що ділянки будуть відведені окремим підрозділам. Це може призвести до суперечок та конфліктів між родичами загиблих. І це відповідно, сильно ускладнить роботу працівників сфери ритуальних послуг. Так дискримінація є неприпустимою та шкідливою і її потрібно уникнути.

Шостим принципом є фаховість та доброчесність. Адже, меморіалізація це часто робота з чутливими темами, тому робота з людьми має починатися з поваги один до одного, до осіб та подій про яких розповідається у проекті. Різноманітні меморіальні заходи мають організовувати фахівці, які завжди виконують свої обов'язки, відповідально ставляться до використання ресурсів перед громадою, партнерами, замовниками та іншою аудиторією та показуючи якість виконаних робіт.

Також важливим є те, що процес меморіалізації не може бути формальним чи поверховим, тобто до цього необхідно ставитися максимально серйозно. Неприпустимим є пришвидшення проектів, щоб встигнути до певної дати, якщо від цього може погіршитися якість.

Також неправильним є механічне перероблення старих меморіальних проектів у нові без жодного сенсу, крім показового патріотизму, перефарбування пам'ятників радянської епохи в українські кольори без проведення належних досліджень.

На жаль, бездумне змінювання пам'ятки може принести більше шкоди, ніж користі.

Проте є й позитивні приклади. У місті Шепетівка Хмельницької області був музей присвячений радянському «герою» Миколі Островському. Після того, як Україна прийняла Закон про декомунізацію музей міг бути закритим, через те, що носив ім'я людини, що занесена до декомунізаційних списків. Інститут пам'яті зрештою вирішив перетворити це на Музей пропаганди, зі збереженням оригінальної авторської експозиції. Через експозицію відшліфовану радянськими пропагандистами тепер розповідається, як СРСР маніпулював думкою свого населення. Це дуже важливо в контексті меморіалізації, бо замість того, щоб знищити пропагандистські експонати, їм знайшли новий сенс. Принцип доброчесності також стосується роботи з джерелами, фотографій, відео, посилань на матеріали та багато іншого, що можна використати при підготовці меморіальних проектів.

Сьомим принципом є актуальність та своєчасність. Тобто, роблячи меморіальний проект ти маєш бути сучасним і розуміти чи необхідний він на даний момент людям навколо тебе. Для того, щоб зробити все правильно ти маєш знати сучасні наукові методи та усвідомлювати найбільш актуальні проблемні питання та як правильно їх вирішити. Ще важливим є не повністю копіювати практики минулого, чи інших народів, а варто мати на увазі, в першу чергу український контекст, потреби та здобутки людей нашого часу, те що знайоме кожному.

Ухвалюючи дату щодо реалізації меморіального проекту варто розуміти, чи підійде воно всім на даний момент. Тому такі рішення вимагають додаткової комунікації. І обов'язково треба підготувати спільноту до цього.

Однією з найяскравіших ознак, щодо того, що громаді необхідний меморіальний простір є «стихійна меморіалізація». Це самостійне перетворення певного громадського простору на місце пам'яті з такими ознаками, як принесення квітів, прапорів і м'яких іграшок, установлення меморіальних конструкцій чи об'єктів тощо. Найвідомішим прикладом є Меморіал героїв на Майдані Незалежності у Києві. Зараз там просто забагато всього і банально не вистачає місця. Влада з цим нічого робити не хоче, бо меморіал народний і вони туди не втручаються. Голова Інституту національної пам'яті Олександр Алфьоров вважає, що необхідно побудувати комплекс, щоб його привести до порядку та створити історію. Документ, який відповість на всі запитання Алфьоров планує написати до кінця літа 2025 року.

Якщо проект перестає бути актуальним, то варто діяти відповідно. Інколи певні речі просто перестають бути значущими для спільноти і на це треба зважати. Необхідно проводити консультації з громадами, щоб розуміти потреби людей.

Восьмим принципом є гуманність. Одними з найбільш цінних меморіальних проектів є ті, що плекають гідність та гуманність, надихають та стверджують про цінність людського життя, розповідають про права людини, показують хоробрість наших захисників та захисниць, закликають боронити власну ідентичність та свободу, чинити опір окупації тощо.

Також важливим є чітке засудження агресора, повне висвітлення їх злочинів, засудження союзників ворога та

тих, хто допомагає їм тим, що вони просто мовчать. Все ж важливим є також раціональність та терпіння в цьому. На жаль багато наших громадян в окупації, вимушені співпрацювати з російською владою і не чесно судити їх за те, що вони хочуть вижити.

Не варто створювати величезний проект, який зводиться до брязкання зброєю та відтворення незрозумілих широкому загалу військових ритуалів. Особливо, до цього не варто залучати дітей, враховуючи також те, як це роблять росіяни. Це зіпсує дітям психіку і зруйнує їхнє дитинство. Найбільш важливою частиною меморіалізації варто визнати вивчення історії України, обов'язок захищати право людей на гідність та свободу, територіальну цінність України та принцип невідворотності покарання за злочини.

Меморіальні практики стають дієвими лише тоді, коли проекти виконуються з повагою до живих і мертвих. У таких речах важливим є діалог, неприпустимим є виконання по принципу «як годиться», формалізм чи примус. Для того, щоб запровадити меморіальний проект у школах та університетах, необхідно робити їх зрозуміли завдяки вдумливому та чесному обговорювання подій. Таким чином, мета проекту буде зрозумілою, а також краще запам'ятається. Меморіальні практики стають дієвими, тоді коли їх запроваджують через добровільну участь як і виконавців так і учасників.

Дев'ятим принципом є екологічність та етичність. Для того, щоб створити меморіальний проект, необхідно розуміти звичаї, традиції та почуття людей, для яких ти створюєш проект. Також варто знати про те, як робили меморіалізацію в спільноті раніше.

Тобто мається на увазі, що якщо робити меморіальний проект, то не варто ігнорувати старий. Не можна руйнувати старі меморіальні пам'ятки, бо це образить пам'ять людей і вони тоді можуть просто не прийняти новий. До прикладу, неповага до некрополів чи місць пам'яті Другої світової війни викликає закономірну тривогу учасників російсько-української війни та викликає питання, чи будуть уже через 80 років з повагою ставитися до некрополів і місць пам'яті війни сучасної.

Ще одним важливим компонентом меморіального простору є не завдання шкоди довкіллю, необхідно дотримуватися балансу між культурою та природою. Якщо створювати великий меморіальний проект, то на жаль, може бути шкода природі, яку не уникнути. Тоді мають бути забезпечені спеціальні механізми, що можуть мінімізувати, або повністю виправити шкоду.

Десятим та останнім принципом є ідеологічна нейтральність. Так як по закону України, кожен має право на свою думку, політичну, економічну, тому і коли виконуються меморіальні проекти не варто проявляти ідеологічну зааганжованість. Звісно, загальнолюдські цінності, права людини, демократичні норми тощо є закріплені в міжнародному гуманітарному праві та не вважаються окремою ідеологією. Ідея боротьби за свободу нації, право захищати себе та та тих, хто став жертвою агресії, а також виконання військового обов'язку є загальним правом для всіх, хто вважають себе демократичною країною.

Неприйнятними є факти про війну, які використовують різноманітні політичні партії в своїх цілях, а також прославляти ім'я людини не за її героїчні вчинки, а за те, що вона належала до якоїсь партії чи іншого вузького ідеологічного кола осіб. Доречно шанувати конкретного воїна чи підрозділ, їх героїчні вчинки, патріотизм та звитягу, героїзм та людяність. Також виправданим є категоричне засудження людиноненависницьких ідеологій (рашизм, нацизм, фашизм), а також засудження таких деструктивних явищ, (як імперіалізм, асиміляція, дискримінація, тоталітаризм тощо). Ну і варто розуміти, що ідеологічна незаангажованість не має бути підставою для байдужості, безпринципності тощо.

Всі ці принципи наведені вище є важливими для того, щоб зробити меморіалізацію правильною. У нашому музеї є також приклад. Я працюю в відділі історії і займаюся збором даних про загиблих воїнів ЗСУ з Рівненської області. Зокрема шукаю інформацію про військових з Вараського, Сарненського та Рівненського районів. Це можна буде знайти на сайті Віртуальний меморіал Героїв Рівненщини. Одна з головних місій цього сайту — розповісти людям в Україні та далеко за її межами про загиблих Героїв.

Отже, музеєфікація та меморіалізація подій російсько-української війни є важливою для суспільства. Це процес, що має критичне значення для збереження пам'яті, осмислення трагедії та формування національної ідентичності. Відповідно, створення таких просторів пам'яті є важливим внеском у майбутнє України, яке повинно ґрунтуватися на уроках минулого та прагненні до миру.

Джерела та література:

1. 10 принципів меморіалізації війни https://uinp.gov.ua/memorializaciya/9-pryncypiv- memorializaciyi-yakoyu-mozhebuty-pamyat-pro-viynu

Надія ШАЮН

ВІДКРИТІ ДО ДІАЛОГУ: СПІВПРАЦЯ РІВНЕНСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ ЗІ ЗМІ ТА СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК ІНСТРУМЕНТ КОМУНІКАЦІЇ

У сучасному світі музей перестає бути лише місцем збереження минулого і дедалі активніше інтегрується у публічний простір як інституція, що формує культурні смисли та впливає на суспільні процеси. Однією з ключових умов його успішного розвитку стає відкритість, готовність реагувати на потреби різних аудиторій і працювати з ними у зрозумілих форматах. Саме завдяки цьому культивується довіра, зміцнюється репутація та розширюється коло відвідувачів.

У добу цифрових технологій особливого значення набувають медіаінструменти — від співпраці з традиційними ЗМІ до використання соціальних мереж. Якщо медіапартнерство гарантує музею сталість присутності в інформаційному просторі, то цифрові платформи створюють додаткові можливості для залучення нових груп, інтерактивної участі та обміну думками. Як зазначають дослідники, сучасні інтернет-технології, зокрема SMM та контент-маркетинг, стають необхідними механізмами для культурних установ, які прагнуть утримувати конкурентоспроможність і бути видимими у глобальному комунікаційному середовищі [2].

У цьому контексті Рівненський обласний краєзнавчий музей можна розглядати як приклад регіональної інституції, що активно поєднує традиційні та цифрові засоби взаємодії, вибудовуючи сучасну модель присутності в культурному просторі. Майже кожен проєкт чи захід Рівненського обласного краєзнавчого музею супроводжується професійним медіа, ключовим елементом якого є підготовка пресрелізів. Саме вони дозволяють структурувати інформацію для журналістів і забезпечують належне представлення події для широкої аудиторії.

Ефективний пресреліз вибудовується за чіткою логікою: заголовок має бути лаконічним і водночас інтригуючим; у вступі подаються відповіді на базові питання «де? коли? хто? що?»; основна частина містить докладний опис події, інформацію про учасників та особливості програми; завершальний блок доповнюється контактами для зворотного зв'язку й коротким закликом-запрошенням. Не менш важливим є етап розсилки: вона має бути адресною, ретельно підготовленою й своєчасною, щоб інформація була використана у редакційній роботі.

Розглянемо пресреліз, підготовлений музеєм до культурно-мистецького проєкту «Жива спадщина: від громади до музею», що відбувся 28 вересня о 12:00. Його структура наочно демонструє, як може виглядати якісний інформаційний матеріал для ЗМІ. У вступній частині подано основні параметри — дату, час і місце проведення, а також окреслено контекст, адже наголошено на благодійному характері події та її приуроченості до Дня захисників і захисниць України. Наступний блок містить інформацію про організаторів і партнерів, зокрема про підтримку Управління культури та туризму Рівненської обласної державної адміністрації, що підкреслює офіційний статус заходу. Далі текст розгортається у бік конкретики: перелічено громади-учасниці, кожна з яких презентує власні культурні надбання, що особливо важливо для регіональних медіа. Змістовна частина зосереджується на деталях програми — від декоративно-ужиткового та образотворчого мистецтва, дефіле традиційної вишивки й виробів народних майстрів до розмаїття локальної кулінарної спадщини, яка створює атмосферу свята. Завершальний абзац побудовано у формі прямого звернення до аудиторії: музей запрошує рівнян і гостей міста долучитися до події, відчути смак і колорит поліської культури та стати учасниками благодійної ініціативи [3]. У такій побудові пресреліз виконує водночас інформативну, репутаційну й промоційну функції, залишаючись зручним інструментом як для журналістів, так і для потенційних відвідувачів.

Не менш важливим рекламним інструментом у музейній практиці є візуальний супровід подій — буклети, флаєри, афіші. На відміну від пресрелізів, що виконують передусім інформаційно-аналітичну функцію, зокрема афіші мають емоційний вплив. Їхнє завдання полягає у тому, щоб миттєво привернути увагу, інформувати про ключові параметри події (дату, час, місце проведення, назву), а також створити візуальну атмосферу свята чи акції. Вдалий дизайн афіші працює як реклама, формує очікування та стимулює зацікавленість аудиторії. Важливими критеріями залишаються яскравість, стильність і водночас лаконічність, а також адаптація до цільової групи відвідувачів, якій адресована подія. У цьому сенсі афіша є не просто засобом оповіщення, а й інструментом брендингу,

Організатор події: Рівненський Обласний Краєзнавчий Музей

вул. Драгоманова, 19, Rivne, Rivne Oblast

Публічна · Будь-хто у Facebook чи поза ним

28 вересня о 12:00 Рівненський обласний краєзнавчий музей запрошує на заключний в цьому сезоні культурно-мистецький проєкт «Жива спадщина: від громади до музею». Подія відбуватиметься на передодні Дня захисників і захисниць України і матиме благодійний характер.

Проєкт реалізується за сприяння Управління культури та туризму Рівненської обласної державної адміністрації з метою популяризації найкращих зразків культурної спадщини й традицій територіальних громад Рівненської області.

Свої надбання представлятимуть: Вараська міська , Демидівська селищна , Зарічненська селищна, Клеванська селищна, Немовицька сільська та Острозька міська громади.

Під час свята буде представлено: вишивку, декоративно-ужиткове та образотворче мистецтво, (вироби з бісеру й природних матеріалів, лялькимотанки, витинанки, картини тощо), показ-дефіле традиційної острозької вишивки, традиційні страви: рибні балабухи, картопляні голубці, чорний борщ, гизи, крекало, вареники з різними начинками, страви з картоплі, свіжа випічка та різноманітні напої.

Запрошуємо рівнян та гостей міста поринути у світ традицій, відчути смак і колорит поліської культури та долучитися до благодійної справи!

Бачити менше

Rivne

Рис. 1. Пресреліз культурно-мистецького проєкту «Жива спадщина: від громади до музею»

який дозволяє музею закріплювати власну айдентику та заявляти про себе в публічному просторі.

Сама айдентика в культурних установах — це повноцінний маркетинговий інструмент, який дозволяє визначити позицію закладу на ринку, відрізнити його від інших, створити бажаний образ і закріпити культурний продукт за брендом. Вона має відображати цінності інституції й відповідати сучасним реаліям, охоплюючи як онлайн, так і офлайн канали комунікації [1].

Показовим прикладом є афіша фольклорно-етнографічного свята «Музейні гостини», що відбулося 25 травня 2025 року об 11:00. Її композиція поєднує традиційні й сучасні елементи: з одного боку, використано автентичну вишивку з сорочок Гощанського району, що зберігаються у фондах музею; з іншого — мінімалістичний дизайн і виразну типографіку, які роблять повідомлення зручним для сприйняття у цифровому форматі. Вертикальна смуга з червоно-чорним орнаментом створює акцентований візуальний ритм, а стилізоване зображення птаха у поєднанні з рослинними мотивами підкреслює живу символіку української традиції [5]. Завдяки такому рішенню афіша не лише виконує інформаційну функцію, а й транслює ключові меседжі події: спадковість, автентичність і святковий характер.

Варто підкреслити, що подібні матеріали сьогодні рідко обмежуються друкованим чи локальним поширенням. Більшість афіш, буклетів і візуальних анонсів набувають «другого життя» у цифровому просторі, насамперед у соціальних мережах музею. Саме тут вони стають елементами комплексної комунікації: одночасно інформують, формують імідж і створюють атмосферу події, а також відкривають можливість для інтерактиву з онлайн-аудиторією. Відповідно, для Рівненського обласного краєзнавчого музею соціальні мережі — це не лише канал інформування, а повноцінний майданчик для комунікації з відвідувачами.

Найбільш активно функціонують сторінки у Facebook та Instagram, які постійно оновлюються і слугують сучасними «вітринами» музею. Тут публікуються анонси майбутніх заходів, репортажі з відкриття виставок, відеофрагменти культурних подій, інформація про нові надходження до фондів, вітання та навіть некрологи, що формує багатопланову інформаційну картину.

Розглянемо репортаж про презентацію виставки «Орша 1514: Тріумф волі і єдності», яка відбулася 8 вересня 2025 року у РОКМ. У публікації зафіксовано як хронологію події, так й передано її суспільне значення: директорка музею Алла Жижкевич наголосила на важливості перемоги війська Великого гетьмана литовського Костянтина Івановича Острозького для історії України, Польщі та Литви; в.о. директора ДІКЗ м. Острога Андрій Брижук докладно розповів про битву та передав до фондів музею пам'ятні монети; виступи обласної влади та науковців підкреслили локальний і міжнародний вимір цієї історичної події [7]. Завдяки такому висвітленню у соцмережах аудиторія отримує не сухе повідомлення, а емоційно насичений і візуально підтриманий матеріал, що дозволяє «прожити» виставку разом із її учасниками.

Важливу роль відіграє і формат: короткі пости, динамічні Reels, інтерактивні опитування та конкурси. Особливість Instagram полягає в його візуальній спрямованості: саме тут музей може працювати з молодшою аудиторією, яка більше цінує яскраві образи та швидке споживання інформації. Водночас Facebook, маючи більшу кількість підписників (понад 6,3 тисячі), забезпечує стабільність охоплення та дозволяє будувати довготривалі комунікаційні практики. Сильними сторонами такої присутності є масштабність аудиторії, доступність інформації та акцент на візуальному контенті, що дозволяє зробити музейні події ближчими і зрозумілішими для різних груп користувачів. Водночас помітними залишаються і слабкі місця: нестача «живого» діалогу, бракує розгорнутого зворотного зв'язку від підписників, а це ускладнює розуміння їхніх очікувань та інтересів [4].

Рис. 2. Афіша фольклорно-етнографічного свята «Музейні гостини»

У результаті злагодженої комунікаційної роботи Рівненський обласний краєзнавчий музей стабільно при-

Рівненський Обласний Краєзнавчий Музей
8 вересня

8 вересня у Рівненському обласному краєзнавчому музеї відбулася презентація виставки «Орша 1514: Тріумф волі і єдності», приуроченої до річниці переможної битви під Оршею.

З вітальним словом звернулася директорка музею Алла Жижкевич, яка зазначила, що даний проєкт присвячений визначній перемозі війська Великого Гетьмана Литовського Костянтина Івановича Острозького над московитами 8 вересня 1514 року. Також пані Алла наголосила на важливості цієї звитяги для історії України, Польщі та Литви та подякувала працівникам РОКМ, Острозький замок - Державний історико-культурний заповідник м. Острог у співпраці з Громадською організацією «Братство ім. князів Острозьких» та за підтримки Польського інституту в Києві за створену виставку.

Виконуючий обов'язки директора КЗ «Державний історико-культурний заповідник м. Острога» Андрій Брижук у своєму виступі розповів про саму битву під Оршею 1514 року; про ключові моменти битви, що символізує не лише військовий тріумф, але й єдність народів у боротьбі за свободу; про інтерактивну копію картини «Битва під Оршею 1514 року» художника з кола Лукаса Кранаха (1525–1535), яку для експонування надав його музей. Пан Андрій передав до фондів Рівненського музею 2 монети:
- номіналом 5 грн., випущену Національним банком України у 2014 році на честь 500-річчя перемоги в битві під Оршею;
- номіналом 5 гривень із зображенням старовинного міста Дубно і князя Костянтина Отрозького.

На презентації виступив заступник голови Рівненської обласної державної адміністрації Ігор Павленко, який подякував за створення важливої історичної виставки, що допомагає зануритися в ті давні часи і представляє битву під Оршею у локальному, державному та міжнародному вимірах, окреслює її значення і наслідки.

Старший науковий співробітник сектору мистецтв музею Віктор Луц поєднав експозицію новоствореної виставки з історичним полотном «Битва під Оршею» польського художника Юзефа Менціни-Кжеша, створене у 1884 році. Віктор Данилович розповів про історію і сюжет відреставрованої картини, яка знову доступна для огляду.

Виставка дозволяє відчути дух великої перемоги, яка стала символом волі, єдності та боротьби за свободу.

Рис. 3. Репортаж про презентацію виставки «Орша 1514: Тріумф волі і єдності»

Рис. 4. Репортаж про відкриття виставки на телеканалі «Рівне 1» [6]

сутній у новинних стрічках, телесюжетах і на сторінках друкованих видань. Щороку інституція реалізовує десятки культурних і науково-просвітницьких заходів, які знаходять широкий відгук у місцевих та національних медіа.

Така практика виконує одразу кілька завдань: забезпечує публічну видимість музею, доносить інформацію про унікальні експозиції навіть до тих, хто фізично не може відвідати виставкові зали, а також сприяє збільшенню відвідуваності, залучаючи молодь, туристів та родини з дітьми.

Серед найбільш активних інформаційних партнерів — регіональні онлайн-ресурси (7dniv.rv.ua, Rivne.rayon.in.ua), телеканали (Rivne1.tv, Сфера-ТВ, Суспільне Рівне, TV RITM, ITV) та інші видання. Їхнє систематичне висвітлення діяльності музею не лише розширює аудиторію, але й підсилює репутаційний капітал інституції, позиціонуючи її як відкритий і сучасний культурний центр.

Рівненський обласний краєзнавчий музей демонструє, що ефективна комунікація із суспільством сьогодні є ключовою умовою його розвитку. Поєднання традиційних ЗМІ та цифрових платформ, використання пресрелізів, афіш і сучасної айдентики забезпечують не лише інформування, а й формування позитивного іміджу інституції, розширення аудиторії та зміцнення довіри. Така модель діяльності відповідає європейським практикам і доводить, що музей стає відкритим, інтерактивним та конкурентоспроможним учасником культурного простору.

Джерела та література:

1. Головач Н. Використання інноваційних маркетингових технологій у сфері культури. Б*ібліотекознавство. Документознавство. Інформологія.* 2023. № 4. С. 111—117.
2. Гордієнко Т. Музеї йдуть у соцмережі. Це мода чи необхідність?. *ms.detector.media*. URL: https://ms.detector.media/sotsmerezhi/post/22836/2019—05—07-muzei-ydut-u-sotsmerezhi-tse-moda-chy-neobkhidnist/ (дата звернення: 02.09.2025).
3. «Жива спадщина: від громади до музею». Рівненський Обласний Краєзнавчий Музей. URL: https://www.facebook.com/events/2060839167994008/ (дата звернення: 28.09.2025).
4. Комова О. Напрями реформування музейної сфери в Європі: досвід для України. *Вісник КНЛУ.* Серія історія, економіка, філософія. 2021. № 26. С. 11—23. URL: https://doi.org/10.32589/2412—9321.26.2021.269853 (дата звернення: 11.09.2025).
5. Музейні гостини 2025. Рівненський Обласний Краєзнавчий Музей. URL: https://www.facebook.com/events/577278442058020/ (дата звернення: 16.09.2025).
6. Музейні гостини 2025. Телеканал «Рівне 1». URL: https://www.facebook.com/rivne1/videos/1220276129579184/ (дата звернення: 27.08.2025).
7. Презентація виставки «Орша 1514: Тріумф волі і єдності». Рівненський Обласний Краєзнавчий Музей. URL: https://www.facebook.com/rivnemuseum/posts/pfbid02GoV2DPGMCBaCR2fbwKpqQBJiVgpmELqTdeFzfkSaJ1SJNw4m53YkeknzjDPqnywfl (дата звернення: 17.09.2025).

Галина ШУНЬКОВА

УТВОРЕННЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ ОСЕРЕДКУ НРУ НА ОСТРОЖЧИНІ (1989 - 1991) (за матеріалами районної газети «Зоря комунізму»/«Життя і слово»)

Історія становлення масового національного спротиву комуністичній системі в Україні в період політичної кризи в СРСР, званої «горбачовською перебудовою», належить до провідних тем сучасних студій з історії нашої Батьківщини. Проте історики все що зосереджені на загальноукраїнському вимірі цього процесу, і менше розглядають питання — «а що ж робилося внизу», на буденному рівні народження і розростання масового спротиву. Цікавою в цьому сенсі є і діяльність провідної опозиційної організації Народний Рух України. Окремим цікавим питанням, зокрема, є взаємини районних осередків НРУ та місцевих партійних функціонерів. Найкраще це можна прослідкувати на шпальтах газет — головного рупору комуністичної пропаганди.

Мета статті — дослідити реакцію острозької районної газети «Зоря комунізму» (з січня 1991 року «Життя і слово») на утворення та діяльність НРУ на Острожчині в 1989—1991 рр.

Публікація в «Літературній Україні» 16 лютого 1989 року запропонованих Спілкою письменників України Програми і Статуту, дала поштовх формуванню місцевих осередків Народного Руху України за перебудову. Влітку 1989 р. до лав Руху вступає майбутній очільник НРУ на Острожчині М. Бендюк [3, с. 418] згодом до нього долучаються В. Криницький, М. Мельничук, Л. Юсковець та інші.

Для Острозького осередку Руху найбільш пріоритетним залишалось екологічне питання, протидія розширенню Хмельницької АЕС. 26 квітня 1990 року на Рівненщині проходили багатолюдні мітинги з нагоди 4-річниці Чорнобильської катастрофи. Таку подію не могла оминути місцева преса, «Зоря комунізму» 5 травня опублікувала статтю під назвою «Чорне крило Чорнобиля». На центральній площі Острога був проведений мітинг-реквієм, серед присутніх згадується також «голова районного осередку Народного Руху України за перебудову, художник-реставратор музею-заповідника М. М. Бендюк» [16, с. 3], економіст колгоспу «Мир» В. В. Криницький, інженер телеграфно-телефонної станції В. М. Врублевський. Які закликали оголосити економічний бойкот будівництву Хмельницької АЕС та всіляко протистояти атомному засиллю краю. Цю подію можна вважати першою згадкою локального осередку НРУ в м. Острог в місцевій пресі.

27 травня 1990 р. в клубі лісгоспзагу відбулися установчі збори районної організації НРУ. Де делегати офіційно обрали головою осередку М. Бендюка, членами ради стали — В. Криницький, М. Мельничук, В. Швець, І. Гвізда, Т. Матюніна, В. Сокол, В. Ткачук. На конференції був присутній народний депутат України та редактор газети «Зоря комунізму» В. Баталов. 5 травня в цій газеті буде надрукована замітка, яка засвідчить створення нової організації та її головну ідею: «активізація народу на здійснення радикальних політичних та економічних реформ, духовного та національного відродження краю» [20, с. 1]. Рух висловив готовність до конструктивної співпраці з усіма об'єднаннями які стоять на демократичних та національних засадах. В переліку положень організації був ще один пункт, який проте, зі зрозумілих причин, до замітки не увійшов. П'ятим пунктом було: «Активізувати роботу у трудових колективах по створенню страйкових комітетів і бути готовими підтримати Всеукраїнський страйк протесту проти розширення атомних електростанцій в Україні» [3, с. 420].

На початку липня об'єднаними силами організації «Зелений світ», та осередків НРУ Острога, Здолбунова, Шепетівки, Кременця та Рівного був проведений мітинг-блокада Хмельницької АЕС. На цю «одіозну» подію в місцевій пресі з'явилося одразу три дописи: інтерв'ю з Г. Копчинським, завідуючим відділом атомної енергетики бюро Ради Міністрів СРСР, передрук від 16 липня з газети «Известия» [6, с. 3], «Звернення Верховної Ради Української РСР до громадян, які проживають в зонах атомних станцій» [9, с. 1] та коментар події від народного депутата України В. Баталова [2, с. 1]. Останній підтримав блокаду станції та висловився за мораторій щодо подальшого будівництва АЕС на території України. Мораторій був прийнятий головою Верховної Ради УРСР 1 серпня 1990 р. терміном на 5 років [17, с. 1].

10 липня в Острозькому районі відбулася знакова подія, над будинком виконкому Оженинської сільської ради народних депутатів поруч з державним прапором УРСР замайорів жовто-блакитний [14, с. 1]. 22 липня з цієї нагоди був проведений мітинг, який відвідали народний депутат України В. Червоній, заступник голови Рівненської крайової організації НРУ О. Новак та М. Бендюк голова районної організація Руху. М. Бендюк згадує, що наступним був встановлений прапор на території селища цукрозаводу, а в Острозі прапор підняли на щоглі лише в другій половині серпня [3, с. 421].

25 та 27 вересня 1990 року в Острозі сталася неординарна подія, замість районки «Зоря комунізму», читачі отримали два експериментальні номери газети «Життя і слово». Фактично такі дії колективу газети були порушенням Закону про пресу, до того ж нова газета позиціонувала себе лише, як друкований орган Острозької районної Ради народних депутатів, відкидаючи Острозький районний комітет КПУ. Обурення в партійних функціонерів викликав також розлогий коментар редактора та народного депутата України В. Баталова, щодо роботи Верховної Ради, який він виклав у статті «Біля підніжжя Голгофи» [1, с. 2].

Тому, 6 жовтня 1990 року, в газеті «Зоря комунізму» вийшла стенограма зустрічі партактиву на чолі з першим секретарем партії К. П. Орленком та колективу редакції під назвою «Відкритий урок газеті» [4, с. 2—3]. Партійні функціонери висловили своє обурення роботою газети, яка «не вступає на захист Компартії, партійних організацій» та не дає «правильну» оцінку «деструктивним силам». На

захист редакції виступили С. Г. Защик, член товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка та М. Бендюк, голова районного осередку НРУ. Зокрема, М. Бендюк висловився за повну незалежність преси від компартії: «Газета повинна бути незалежною, а не райкому партії. Хочете — організуйте суто свою комуністичну газету. Якби у заголовку стояло слово «комуністична», ми б її бойкотували. Я не хочу читати вашої преси. Я хочу читати пресу району і пресу своєї партії».

Особливо партактив намагався дорікнути редактору порушенням прав споживача та ледь не розкраданням державних коштів. Зі спогадів М. Бендюка: «Особливо в докорах «розійшовся» директор найбільшого промислового підприємства району,(…), коли директор заявив, що він виписував «Зорю комунізму», а йому прийшло не те, що треба і хто йому поверне гроші за ці два номери, тоді я знайшов в кишені шість копійок (один номер коштував три копійки) і з дальніх рядів пішов через увесь зал до доповідача. Коли я підійшов до трибуни, зал затих, замовк і директор, а я спокійно протягнув йому руку і дав ці 6 копійок, а потім спокійно розвернувся і пішов на своє місце» [3, с. 422].

З наступного 1991 року газета все ж почала виходити під назвою «Життя і слово». Проте, одразу після зустрічі риторика «Зорі комунізму» дещо змінилась. На шпальтах газети з'явилися нехарактерні для неї матеріали, які очорняли Народний Рух України, та навмисно прирівнювали активістів-«рухівців» до ОУН-УПА. З 16 по 20 жовтня три номери під ряд виходила стаття «Чорні справи «Сірого». Кому вигідно робити з С. Бандери «національного героя», передрук з газети «Радянська Україна» [22, с. 4]. 20 жовтня 1990 року в газеті було опубліковане звернення, так званої, ініціативної групи «Вітчизна» Івано-Франківської області, в якому лунали заклики зупинити «сепаратистів» та «націоналістів»: «Гоніть їх геть і негайно: РУХ, НРУ, СНУМ, студентське Братство, республіканських партійців та інших «самостійників» очорнителів Леніна, соціалізму» [11, с. 2].

20 листопада вийшла схожа стаття-заклик до киян під заголовком «Поки ще не пізно», продубльована з газети «Правда України». Автор закликав киян опам'ятатись, порівнював НРУ з пухлиною: «рух — це не нарив, а пухлина. І як показали останні події, пухлина злоякісна, яка може давати метастази». А перемогу Народного Руху в Україні до перемоги нацистів в Німеччині [19, с. 2]. Але, як слушно зауважив Ю. Шушкевич, це було не наше, передруки відбувалися за вказівкою «згори», тому і були подібні між собою, як близнята [24, с. 299].

9 жовтня 1990 року керівництво Острозького районного осередку НРУ змінюється, новим головою обрано В. М. Сокола, депутата міської Ради та робітника меблевої фабрики.

9 лютого 1991 року в газеті «Зоря комунізму» вийшла стаття «Хочемо діяти спільно» [18, с. 3], авторства В. Криницького, секретаря НРУ в Острозі. Який дав відповідь на питання що таке «Рух». Зазначивши, що учасником НРУ може стати кожен громадянин УРСР, який досягнув 16-років, визнає Програму та Статут Рух, поділяє його ідеї та мету. В. Криницький окреслив головні цілі організації, а також підкреслив, що НРУ виступає проти будь-якої дискримінації, відмежовується від «бандерівщини» та прагне до незалежності України.

Через наростаючу економічну та політичну кризу вплив комуністів падав. На пленумі обкому партії 26 січня 1991 року, В. Луценко заявив, що в минулому 1990 р. добровільно здали партійні білети 4528 чоловік, найбільше вийшло із Рівненської та Дубенської міських, Сарненської, Корецької, Острозької і Червоноармійських парторганізацій [24, с. 297—298]. Тому, щоб зупинити притік нових членів в організацію НРУ, партійні функціонери вирішили вдатися до традиційних методів таврування та оббріхування політичних опонентів. 9 липня 1991 року на першій шпальті газети «Життя і слово» було надруковане «Звернення до жителів Острозького району» від бюро райкому КПУ [10, с. 1]. Де в маніпулятивній формі лунали звинувачення в бік НРУ, УРП, СНУМу та «Меморіалу», як послідовників Гітлера та прихильників ОУН-УПА.

Окрім безпідставних нападків на місцеві осередки демократичних об'єднань, районне керівництво використовувало патріотичну риторику для підвищення власної популярності. 18 липня 1991 року, газета «Життя і слово» повідомила про проведення заходів до річниці прийняття Декларації про державний суверенітет України. 13 липня в районному Будинку культури відбулися урочисті збори до Дня незалежності республіки. Збори відкривав голова районної Ради народних депутатів К. П. Орленко. На заході були присутні народний депутат В. Баталов та голова районного осередку НРУ В. Сокіл [5, с. 1].

Окремо від партійного керівництва 16 липня на центральній площі міста відбувся мітинг організований острозьким осередком НРУ, товариством української мови ім. Т. Г. Шевченка «Просвіта», товариством «Спадщина» та районною асоціацією «Зелений світ» [15, с. 1]. Над площею звучала мелодія гімну «Ще не вмерла України», хор виконував «Червону калину». З промовами виступали В. Баталов, краєзнавець А. Хведась, лікар І. Маєвський, голова райагробуду П. Яремчук, голови Кутянківського та Оженинського осередків НРУ тощо.

З 18 по 21 серпня 1991 року відбувся серпневий путч, який підштовхнув Верховну Раду УРСР 24 серпня 1991 року проголосити незалежність України. 10 вересня на першій шпальті газети «Життя і слово» була надрукована «Заява Народного Руху України». НРУ закликав усіх членів організації підтримувати політичну стабільність та спокій в суспільстві, сприяти забезпеченню роботи критичних галузей економіки. Уникати конфронтації з членами КПРС та їх сім'ями, не допустити незаконних дій громадськості щодо майна партії, налагодити співпрацю з правоохоронними органами [7, с. 1].

12 вересня в газеті було опубліковано заяву прийняту на зборах районної ради Народного Руху України, товариства «Просвіта» ім. Т. Г. Шевченка і релігійної громади УАПЦ від 7 вересня 1991 року. Найбільш впливові організації міста вимагали: підняти жовто-блакитний прапор над міськрадою та адмінбудинком в Острозі; передати каплицю св. Миколая громаді УАПЦ у довічне користування; надати приміщення районній раді НРУ, товариствам «Просвіта»,

«Спадщина» та асоціації «Зелений світ»; розпустити міську та районну Ради народних депутатів, а їх керівників М. Грищука та К. Орленка відправити у відставку [8, с. 1].

Особливо хвилюючим для НРУ і всіх демократичних сил колишньої республіки залишався Всеукраїнський референдум призначений на 1 грудня поточного року. З цієї нагоди в газеті «Життя і слово» друкувалися матеріали про кандидатів в президенти України, економічні дані, звернення місцевих організацій. 22 жовтня в інтерв'ю газеті «Життя і слово» голова районного осередку НРУ в Острозі В. Сокіл висловив думку, що Україна має бути незалежною, а майбутнім президентом хотів би бачити представника Руху [13, с. 2]. 16 листопада було надруковано «Звернення Оженинського осередку Народного Руху України до жителів району», де виборців закликали сказати «так» незалежній державі [12, с. 1]. В цьому ж номері в статті «За кого віддати голос?», секретар Острозького районного об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» закликав віддати голос за В. Чорновола [23, с. 2].

4 грудня 1991 року газета «Життя і слово» опублікувала результати референдуму: за незалежність в Острозькому районі проголосувало 96,9% виборців. На пост президента основними претендентами були Л. Кравчук та В. Чорновіл. За Л. Кравчука віддали голоси 47,4% виборців, за В. Чорновола — 33,6% [21, с. 1]. Таким чином, громадсько-політична організація Народний Рух України досягла свого головного завдання — Україна знову вписала свої кордони в сучасну карту Європи.

Отже, у 1989—1991 рр. попри очевидний тиск на редколегію газети «Зоря комунізму»/«Життя і слово» з боку районного партапарату, рівень висвітлення подій, пов'язаних з діяльністю НРУ, можна оцінити, як об'єктивний. Намагання районної компартії очорнити і дискредитувати Рух зазнали невдачі. В Острозі сформувався потужний осередок різнопланових громадських організацій, об'єднаних спільною метою, що досить успішно протистояв пресингу місцевої партійної номенклатури.

Джерела та література:

1. Баталов В. Біля підніжжя Голгофи. *Життя і слово.* 1990. 25 вересня. С. 2.
2. Баталов В. Зустріч з головою Верховної Ради Української РСР. *Зоря комунізму*. 1990. 28 липня. С. 1.
3. Бендюк М. Історія Народного Руху України на Острожчині. *Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в Острозі та на Волині.* Науковий збірник. Вип. 3. Острог, 2011. С. 416—427.
4. Вертелецька А. Відкритий урок газеті. *Зоря комунізму.* 1990. 6 жовтня. С. 2—3.
5. З нагоди дня незалежності. *Життя і слово.* 1991. 18 липня. С. 1.
6. Зайкін В. Хмельницька АЕС в блокаді. *Зоря комунізму*. 1990. 21 липня. С. 3.
7. Заява Народного Руху України. *Життя і слово*. 1991. 10 вересня. С. 1.
8. Заява районної ради Народного Руху України, товариства «Просвіта» ім. Т. Г. Шевченка і релігійної громади УАПЦ. *Життя і слово.* 1991. 12 вересня. С. 1.
9. Звернення Верховної Ради Української РСР до громадян, які проживають в зонах атомних станцій. *Зоря комунізму.* 1990. 26 липня. С. 1.
10. Звернення до жителів Острозького району. *Життя і слово.* 1991. 9 липня. С. 1.
11. Звернення ініціативної групи «Вітчизна» Івано-Франківської області. *Зоря комунізму.* 1990. 20 жовтня. С. 2.
12. Звернення Оженинського осередку Народного Руху України до жителів району. *Життя і слово*. 1991. 16 листопада. С. 1.
13. Ковальчук В. До громадської злагоди, порозуміння. *Життя і слово.* 1991. 22 жовтня. С. 2.
14. Ковальчук В. Піднято національний прапор. *Зоря комунізму.* 1990. 28 липня. С. 1.
15. Ковальчук В. У добрі і злагоді наша сила. *Життя і слово.* 1991. 23 липня. С. 1.
16. Ковальчук В. Чорне крило Чорнобиля. *Зоря комунізму.* 1990. 5 травня. С. 3.
17. Кравчук Л. Про мораторій на будівництво нових атомних електростанцій на території Української РСР. *Зоря комунізму.* 1990. 9 серпня. С. 1.
18. Криницький В. Хочемо діяти спільно. *Життя і слово.* 1991. 2 лютого. С. 3.
19. Поки ще не пізно. *Зоря комунізму.* 1990. 22 листопада. С. 2.
20. Створено районну організацію НРУ. *Зоря комунізму.* 1990. 5 червня. С. 1.
21. Такий наш вибір. *Життя і слово.* 1991. 4 грудня. С. 1.
22. Чечелюк О. «Чорні справи «Сірого». *Зоря комунізму.* 1990. 16 жовтня. С. 4.
23. Шавронський В. За кого віддати голос? *Життя і слово.* 1991. 16 листопада. С. 2.
24. Шушкевич Ю. Реакція комуністичної пресина діяльність НРУ на Рівненщинів 1989—1991 роках. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія».* Історичні науки. Вип. 19. Острог, 2012. С. 289—301.

Ольга ЮРЧУК

КОМПЛЕКСНИЙ ХАРАКТЕР МУЗЕЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ. МУЗЕЙНИЙ ЛІТОПИС 2019-2021 рр.

Музейний літопис: 2019

Рівненський обласний краєзнавчий музей виконує важливу роль у збереженні, дослідженні і популяризації історичної та культурної спадщини краю, виступає осередком освіти, стає бажаним місцем проведення дозвілля та відпочинку рівнян та гостей міста.

В 2019 році наш музей відвідало 82 780 чол., було проведено 2356 екскурсій, уроків, виїзних занять, відбулося 126 культурно-освітніх та розважальних заходів, прочитано 126 лекцій

Науковцями зібрано 1911 предметів основного фонду, 5414 предметів науково-допоміжного фонду. Надходження від платних послуг склали 462 185 грн. [1, с. 2].

Конференції, читання, круглі столи, семінари

Наукові дослідження — це складова частина наукової роботи музеїв. Своє відображення вона знаходить у проведенні конференцій, круглих столів, наукових читань тощо.

VII Наукові читання пам'яті Б. Возницького (16.04.2019). 16 квітня в музеї відбулися традиційні наукові Читання пам'яті Героя України Бориса Возницького на тему «Видатні постаті Волині та їхній вплив на культурний розвиток краю» [6, с. 6]. В заході взяли участь дослідники з Рівного, Луцька, Острога, Висоцька (Дубровицький район). Це науковці музеїв, викладачі рівненських вузів, редактори періодичних видань, слухачі курсів Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

Круглий стіл «Рівне — столиця УНР» (3.05.2019). Круглий стіл розпочався патріотичною піснею М. Вороного «За Україну» у виконанні бандуриста Н. Волощука, а представники Укрпошти здійснили погашення тематичної марки та конверта «Рівне — столиця УНР.100 років». На заході з доповідями про події 1917—21рр. на території Рівненщини виступали рівненські історики, музейники, краєзнавці, викладачі рівненських вузів [6, с. 7].

Історико-краєзнавча конференція РОКМ (6.10.2019). Конференція «Краєзнавчі та музеєзнавчі дослідження Волині: минуле, сучасне, майбутнє» проходила на двох майданчиках: в нашому музеї та в Дубнівському Тараканівському порту [6, с. 13]. Метою проведення конференції був розгляд проблем з історії, теорії та методики музейної справи. На захід зібралися науковці Рівненщини, Тернопільщини, Хмельниччини, Львівщини, з Волинської, Харківської областей, м Києва та м.Маріуполя. Науковці піднімали важливі питання, дискутували, спілкувалися про розвиток музейної справи

«Рівне історичне — 2019. Знахідки та відкриття, надії та сподівання» (03.12.2019). Цей Круглий стіл був ініційований відомим фотохудожником і видавцем О. Харватом. В актовій залі музею були представлені фотосвітлини старого міста [6, с. 15]. Захід зацікавив багатьох рівнян — краєзнавців, дослідників, архітекторів, фотомитців, журналістів. Вони ознайомили присутніх із своїми творчими доробками, поділилися думками щодо міських історичних та архітектурних об'єктів, щодо їхнього збереження та використання.

У 2019 році було проведено кілька науково-практичних та навчальних семінарів:

— «Роль музею в дослідницькій діяльності школярів» (27.03.2019), [6, с. 5].
— «Семінар по фондовій роботі» (30.05.2019) [6, с. 9].
— «Рекламування та просування музейних послуг» (18.10.2019) [6, с. 15].

Презентації друкованих видань

Алла Українець «Традиційний одяг Рівненщини» (21.05.2019). В музеї відбулась презентація книги Алли Українець «Традиційний одяг Рівненщини». [6, с. 8]. У виданні вперше проведено дослідження особливостей народного одягу краю в різні історичні епохи, починаючи з прадавніх часів і завершуючи 1940-ми роками. Унікальні світлини вишиванок, рушників, наміток, жіночих головних уборів і прикрас зробили видання неповторним і колоритним. Як зазначила авторка, книга стала підсумком багаторічної праці, дослідницької і архівної роботи.

Петро Ричков «Архітектор Я. Бургіньйон. Творча спадщина» (22.10.2019). У краєзнавчому музеї презентували монографію професора, доктора архітектури, відомого дослідника Петра Ричкова, яка присвячена дослідженню мистецької спадщини архітектора, художника, садівника Яна Якуба Бургіньйона [6, с. 14]. Більша частина його творчого життя була пов'язана з містом Рівне, де він багато років працював при дворі польської родини князів Любомирських. Над дизайном видання працював Віктор Луц, заслужений працівник культури, старший науковий співробітник сектору мистецтв РОКМ.

Музейні виставки

Виставки — головний майданчик взаємодії музею з публікою. Виставки дозволяють швидко реагувати на актуальні події, демонструвати результати наукових досліджень музейних працівників, представляти для широкого загалу предмети з фондових збірок. Їхньою особливістю є постійна новизна і розмаїття сюжетів та тем. У 2019 році музей організував 40 великих і малих виставок.

«Символ твоєї свободи. 100 років Державного герба України» (22.01.2019). Виставка, що відкрилася в музеї, була ініційована Українським інститутом національної пам'яті [5, с. 37]. На виставці було представлено плакати, які демонстрували давню історію державного символу України від часів Русі до сьогодення, зображення Тризуба в інтерпретації В. Кричевського, Г. Нарбута, П. Ковжуна, М. Михалевича, Н. Хасевича та інших.

«Моя душа» (24.01.2019). Персональна виставка народної іграшки В. Кисиленко відкрилася в краєзнавчому музеї [5, с. 37]. Її душа животворним струмком переливається у творчість. У руках майстрині народилися сотні неповторних ляльок, іграшок, композицій, виготовлених із природних матеріалів. І головний — це ЛЬОН. На виставці — 200 робіт, це і окремі ляльки, і сюжетні композиції

«100 років боротьби. Українська революція 1917—1921» (05.03.2019). Завдання виставки, ініційованої Українським інститутом національної пам'яті, нагадати про процеси державотворення в Україні на початку новітньої доби [5, с. 37]. У заході взяли участь науковці музею, журналісти, в також група вчителів історії з обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

«Креативна книга» Олени Медведєвої (19.03.2019). У музеї Самчука відома письменниця і майстриня Олена Медведєва представила свою інтерактивну виставку «Креативна книга». Вона є автором ідеї створення креативних книг, а також автор єдиного у світі вишитого Кобзаря Т. Шевченка, вишитої мініатюри Л. Українки «Лісова пісня», єдиних вишитих книг-фоліантів Л. Костенко, І. Франка та 4-х Євангелій. На заході звучали вірші Ліни Костенко та чудові музичні композиції.

«Історія створення пожежної охорони Рівненщини» (18.04.2019). Ця виставка створена в музеї самими вогнеборцями — для проведення інформаційно-пізнавальної і виховної роботи з відвідувачами [5, с. 38]. Виставка була насичена великою кількістю експонатів, необхідних пожежникам в їхній нелегкій справі, і саме це привертало увагу відвідувачів, особливо дітей

«Восьме чудо світу» (24.04.2019). Унікальна виставка мікромініатюр відомого майстра з Криму Володимира Казаряна відкрилася в музеї [5, с. 38]. В експозиції були представлені шедеври мікромініатюрного мистецтва: філігранні мікроскульптури на макових зернятках, портрети знаменитостей на рисових зернах, караван верблюдів у вушку голки, підкована блоха на кінчику волосини та багато інших чудес! Загалом в музеї експонувалося 30 мікромініатюр. Це справжній подарунок рівнянам та гостям міста, справжнє свято радості і здивування.

«Тріумф людини» (08.05.2019). До Дня пам'яті і примирення та Дня перемоги над нацизмом відбулося відкриття банерної виставки «Тріумф людини. Мешканці України, які пройшли нацистські концтабори» [5, с. 38]. Створена вона Українським інститутом національної пам'яті. На відкритті науковці музею розповіли про створення і функціонування нацистських концтаборів, про умови проживання в них полонених, про табори, що діяли у нашому місті.

«Еволюція: маски регіону Торесової долини. Австралія» (25.07.2019). Пересувна виставка масок австралійських аборигенів відкрилася в актовій залі музею [5, с. 39]. Маски можна було побачити на плакатах, кожен з яких мав підпис і пояснення, з чого вони зроблені. На презентацію прибула Надзвичайний та Повноважний Посол Австралії в Україні Мелісса О'Рурк. Вона відзначила, що виставка має на меті ознайомити відвідувачів з культурним надбанням корінних народів Австралії.

Рис. 1. Виставка «Корецька порцеляна»

«Найцікавіші знахідки археологічних сезонів» (15.08.2019). 15 серпня, в День археолога, музей запросив відвідувачів на презентацію виставки нових археологічних знахідок [5, с. 39]. Були представлені результати археологічних експедицій на території краю в 2017—2019 рр. Ці знахідки свідчать про високу матеріальну культуру населення нашого регіону, починаючи від доби міді і закінчуючи XIX ст. На захід завітали історики, краєзнавці, працівники інших музеїв, студенти.

«За Україну, за її волю» (23.08.2019). До 30-ої річниці створення НРУ в музеї відкрилася виставка «За Україну, за її волю» [5, с. 39]. Це — особисті речі, документи, фотографії рівнян — учасників демократичного руху, які здобували незалежність у 1988—1991 рр. На заході були присутні представники влади, члени НРУ, історики, письменники, краєзнавці.

«Творчі миттєвості Г. Косміаді» (18.09.2019). Художні роботи Г. П. Косміаді — талановитого художника, архітектора, педагога, який жив і працював в Рівному в 1917—1940 рр., а також роботи його учнів представили в музеї на виставці [5, с. 39]. Донька Косміаді — Надія в своїх спогадах зазначила, що батько був одержимий не лише малюванням, але й хотів передати молодим усе найкраще, що знав і умів сам.

«Корецька порцеляна» (29.10.2019). Ідея виставки належить старшим науковим співробітникам музею — Віктору

Рис. 2. Проект «Мистецтво одного села» 20.11.2019

Луцу та Ользі Морозовій, і присвячена вона 235-річчю фарфорово-фаянсової мануфактури у м. Корець [5, с. 39]. До її створення долучилися два музеї: Рівненський краєзнавчий музей та Державний історико-культурний заповідник м. Острога. У виставковій залі демонструвалися унікальні вироби корецької мануфактури. Наш музей представив 13 предметів корецької порцеляни: ваза 1815 р., столові тарілки, кавові чашечки з тарілками виготовлення 1811—1814 рр.

«ЛогоЗнак» (04.11.2019). Рівненська обласна організація Спілки дизайнерів України презентувала виставку робіт київського дизайнера-графіка Олексія Штрамила «ЛогоЗнак», яка зібрала його кращі розробки в галузі знаку і логотипу за 25 років творчої діяльності [5, с. 40]. Це логотипи компаній та брендів, відомих на теренах України і за її межами, та новітні розробки в сучасних тенденціях.

«Ретро-радіо» (06.11.2019). Ця виставка вмістила понад 60 радіоприймачів із приватної колекції рівнянина П. Тарасовича [5, с. 40]. Доповнили експозицію радіо-раритети із фондів музею. На виставці досить повно представлена побутова лампова і детекторна радіотехніка 30—90-х років XX ст. На відкриття прийшли краєзнавці, працівники Держархіву, радіожурналісти, колекціонери старої техніки.

«Зима, ніби справжня любов» (10.12.2019). Поринути в зимову святкову атмосферу запросили відвідувачів організатори нової виставки [5, с. 40]. Її експозицію склали картини рівненських художників: В. Пашковського, М. Годуна, О. Гурістюка, Є. Чорного, В. Гвоздинського та ін., роботи народних майстрів, різдвяні атрибути і символи, новорічні іграшки, листівки.

«Традиційні музичні інструменти» (13.12.2019). У переддень Св. Андрія музей запросив на виставку музичних інструментів, створену на основі колекції музею та особистої колекції відомого рівненського етномузиканта Андрія Ляшука [5, с. 40]. Увазі відвідувачів був представлений великий асортимент — бандура, кобза, скрипки, цитри, дудки-викрутки, сопілки, свистунці, ліра, кримськотатарський інструмент баглама. Впродовж заходу пан Андрій демонстрував присутнім гру на різних інструментах.

«Рівненщина археологічна — 2019» (24.12.2019). Виставка є підбиттям підсумків Рівненської обласної археологічної експедиції за 2019 рік (керівник Олексій Войтюк) [5, с. 40]. В експозиції представлено понад 200 предметів, знайдених під час розкопок (від доби міді до VI—IV тис. до н.е.). Цікавим доповненням до виставки стали матеріали, конфісковані Службою безпеки України під час контрабандного перевезення їх через кордон (близько 1000 предметів). Серед них — середньовічний меч, колекція стародавніх монет, предмети озброєння та побутові речі.

Музейні проекти

«Творчості зламані крила» (12.03.2019). Три жіночі долі постали перед глядачами «Музейних оповідей» [6, с. 5]. Це поєднання історичної розповіді з елементами театралізації, музики, слайдів, зі світлинами та документами, і все — на фоні декорацій, що відтворили епоху. Перед відвідувачами постали яскраві долі трьох рівнянок — Тетяни Рогози, Капітоліни Максимової і Тетяни Носаль, таланти яких так і не розкрилися через складні життєві випробування. Образи рівнянок втілила завсектором етнографії Т. Пархоменко: вона грала на піаніно, виступала в ролі друкарки, художниці, приміряла елементи одягу сер. XX ст. На захід завітали мешканці міста, старожили, краєзнавці, музейники

«Виставки одного села». *Село Новий Корець Корецького району (07.06.2019).* Обласна акція «Мистецтво одного села» стартувала в нашому музеї [6, с. 9]. 23 майстра представили свої роботи з художньої вишивки, плетіння, художньої обробки дерева, лозо- та соломоплетіння, живопису, кераміки тощо. Також експонувалися ужиткові речі, святковий одяг жителів села та весільні обрядові хліби. Відкриття акції супроводжував виступ сільського фольклорного ансамблю «Червоне намисто».

Село Кричильськ Сарненського району (20.11.2019). Село Кричильськ Сарненського району перейняло естафету [6, с. 15]. Його жителі представили свої традиційні ремесла (вишивка, бісероплетіння, ткацтво, бджільництво, лозоплетіння тощо). Родзинкою заходу став етнопоказ традиційного вбрання мешканців села 1-ої половини XX ст., який представила очільниця Сарненського історико-етнографічного музею Вікторія Дашко. Розважали присутніх місцеві фольклорно-автентичні гурти «Джерельце» та «Горлиця».

«В гостях в Уласа Самчука». У Літературному музеї У. Самчука розгорнув свою роботу новий проект «В гостях у Самчука». Це щомісячні літературні читання, на які щоразу запрошуються рівненські письменники, музиканти, творчі особистості. Протягом року таких читань було кілька: «Українські національні традиції — зв'язок поколінь»; «Вічна тема — кохання» (у творчості У. Самчука); «Жінка — берегиня роду»; «Україна незалежна. Культурна призма» та інші.

Майстер-класи

Майстер-класи — це одна з найбільш ефективних і популярних форм культурно-освітньої діяльності музею. Вони дозволяють освоїти нові методики, навички, техніки, перевірити свої здібності, поспілкуватися з майстрами-фахівцями.

МК від Вікторії Кисиленко (06.03.2019). Цього разу до музею завітали учні ЗОШ № 20, щоб навчитися у знамени-

тої рівненської майстрині виготовляти Ляльку-трав'яничку [6, с. 5]. Така забавка побутували колись на Рівненському Поліссі. В її основі — полотняний мішечок з духмяними травами, а ще жолудь-голова. Потім на ляльку вдягали спідничку, фартушок, оформляли руки, волосся, заплітали коси.

Писанкові майстер-класи (12.04.2019, 19.04 2019). Такі майстер-класи відбулися відбулися напередодні світлого свята Великодня і в музеї Бурштину, і в краєзнавчому музеї [6, с. 6]. Вони були проведені для рівненських школярів. Кожна дитина виготовила власну писанку, розмалювавши на ній свої чудові візерунки. Навчали їх цьому і етнографи краєзнавчого музею, і відома писанкарка Рівного Вікторія Степанюк.

МК «Вишиване Різдво» у майстерні св. Миколая» (18.12.2019, 24.12.2019). Учні початкової школи Центру «Надія» та ЗОШ № 26, разом з працівниками музею Самчука та майстринею О. Медведєвою, готувалися до різдвяних та новорічних свят: творили власні ялинкові прикраси — янголята, рукавички, сніжинки, вишивали візерунки для своїх новорічних оберегів. Також проводилась лотерея, в якій школярі, вчителі та журналісти мали нагоду виграти новорічні подарунки.

Екскурсії

Щоб візити школярів до музею були цікавими, інтерактивними, проходили в яскравій, ігровій, театралізованій формі, краєзнавчий музей пропонує проведення подібних уроків, екскурсій та заходів

Театралізовані та інтерактивні екскурсії

«Мандрівка крізь століття». У музеї з'явилося нове театралізоване дійство для дітей початкової школи «Мандрівка крізь століття» (автор сценарію — Юрчук О., учасники проекту — Каук Т., Веденко І.) Захоплива подорож чекала на відвідувачів: вони слухали розмови птахів та звірів, побували в підводному царстві, в давньоруській державі, на Запорізькій Січі, домандрували навіть до кам'яного віку… І скрізь — несподівані зустрічі і захоплюючі пригоди. У 2019 році було проведено 10 таких «мандрівок».

Рис. 3. Театралізована екскурсія «Мандрівка крізь століття»

«Від рукописних книг до сучасних креативних». (11.04.2019; 15.11.2019). Під такою назвою музей Самчука підготував театралізоване дійство для школярів. Його гостем та учасником став науковий працівник Острозького музею книги і друкарства Анатолій Хеленюк, який майстерно виступив в ролі старовинного монаха-літописця. Він познайомив учнів школи «Центр надії» та ЗОШ № 26 зі стародруками, а потім дітлахи із задоволенням вчилися писати на папері «гусячим пером»!

«Дивовижна професія — Археолог!» (09.07.2019). Новою формою роботи зі школярами 3—5 класів стала градослідження «Дивовижна професія — Археолог!» (автор — Юрчук О.). Захотіли стати «археологами» вихованці

Рис. 4. Бурштиновий вертеп 20.12.2019

Рис. 5. Театралізована екскурсія в музеї Самчука «Від рукописних книг до сучасних креативних». 11.04.2019

Школи «Калинонька» [4, с. 6]. Вони відчули себе давніми мисливцями, первісними землеробами, вправними майстрами. Діти із захопленням «проводили розкопки», тримали в руках кам'яні знаряддя праці і зброю, висікали вогонь кременем, досліджували уламки розбитих горщиків.

Нічна екскурсія «В гостях у князя Любомирського». Власник Рівного князь Фредерик Любомирський запросив тих, кому не байдужа минувшина рідного краю, прогулятися музейними залами в променях ліхтарика. Актори (працівники музею) зуміли створити для відвідувачів атмосферу перебування в нашому історичному минулому. Цьому сприяли і музейні атрибути, музичні та шумові фони: свічки, гасові лампи, звуки нічного лісу, твори Шопена і Ліста. Завершилося дійство веселими українськими вечорницями, де гостей пригощали пампушками та смачним узваром.

У 2019 році було проведено 14 нічних театралізованих екскурсій.

Цікаві заходи і події

Козак Мамай повернувся до музею (05.02.2019). У мистецькій колекції музею із 1940-х років зберігається полотно із зображенням відомого героя народного малярства — козака Мамая. Дата створення — друга пол.XVIII–поч.XIX ст. Це полотно за довгі роки вже мало забруднений вигляд, потускніли фарби, і картина потребувала відновлення. Воно відбулося у Науково-дослідному реставраційному центрі у Львові. А тепер Мамай знову вдома!

Флешмоб (19.02.2019). З нагоди Міжнародного Дня музеїв Міністерство культури України ініціювало проведення безстрокового флеш-мобу «Музейні таємниці», в рамках якого музеї презентували унікальні експонати із закритих фондосховищ. Наш музей презентував глиняну писанку XI—XП ст. [6, с. 5]. Вона виконана стрічковим способом, вкрита зеленою поливою, орнамент нанесений у формі фігурних дужок. Це рідкісна знахідка, тому що раніше писанки знаходили лише фрагментарно.

«Свято бузку в музеї» (19.04.2019). Музейники вирішили відзначити Міжнародний день довкілля упорядкуванням території та створенням Алеї бузку [6, с. 6]. В цей день біля приміщення фондів було висаджено понад 2 десятки сортових саджанців різнокольорового бузку. До акції долучилися і небайдужі рівняни. У планах музейників облаштувати й інші частини прилеглої території.

Меморіальна дошка митрополиту Іларіону (24.05.2019). 24 травня на будівлі музею відбулося відкриття меморіальної дошки митрополиту Іларіону (Іван Огієнко) [6, с. 8]. У 1919 р. він очолював Міністерство Народної освіти УНР, яке тоді розташувалося в Рівному, в приміщенні сучасного музею. Композиція складається з барельєфу та меморіальної дошки.

«День музею в сільській школі». Наші музейні програми зорієнтовані не лише на використання стаціонарної експозиції, але й на реалізацію навчального процесу поза стінами музею. Великим попитом стала користуватися діяльність Авто-музею, який обслуговує навчальні заклади навколишніх сіл. З цією метою були організовані виїзні акції «День музею в сільській школі», під час яких наукові працівники брали участь у проведенні уроків та виховних годин за різною тематикою. Були здійснені виїзди у села Рівненського району: Великий Олексин, Шпанів, Шпаків, Тинне та інші.

Міжнародний День вишиванки в музеї (16.05.2019). Патріотизм починається з поваги до національних символів, вшанування традицій, шани до національного одягу. День вишиванки пройшов у нашому музеї весело і яскраво [6, с. 7]. Дрес-кодом була вишиванка, і музей замайорів різнобарвними візерунками української вишивки, у вишивані сорочки вдягнулися і дорослі, і малеча.

Фольклорно-етнографічне свято «Музейні гостини» (26.05.2019). 26 травня працівники краєзнавчого музею запросили рівнян і гостей міста на традиційне фольклорно-етнографічне свято «Музейні гостини» [6, с. 8]. Демонстрували свої вироби майстри декоративно-ужиткового мистецтва з Рівненщини та інших областей України. Діти і дорослі брали участь в майстер-класах з ткацтва, гончарства, ковальства, писанкарства. Як і завжди, гостей розважали музичні колективі з усіх куточків області. Цього року в канву свята було вплетено 2 нових унікальних дійства: експериментальну майстерню, де демонстрували давнє ремесло — бортництво, та будівництво старовинного варязького човна Драккар. Свято проходило у святковій, веселій, запальній атмосфері.

Патріотична акція до Дня Державного прапора України (23.09.2019). До Дня державного прапора в музеї відбулася презентація стародавнього човна «Драккар Гунгнір», на якому і підняли синьо-жовтий стяг України [6, с. 11]. Створений членами клубу історичної реконструкції «Оствиця», цей давній варязький човен викликав величезне захоплення у рівнян та гостей міста. Він стояв біля центрального входу музею (довжина — 9 м, ширина — 2 м), на ньому можна було сфотографуватися в обладунках давньоруського воїна. І ось у присутності великої кількості журналістів, успішно відбувся пробний спуск човна на воду Басівкутського озера. Працівники музею брали активну участь в урочистій церемонії.

Рис. 6. Фольклорно-етнографічне свято «Музейні гостини-2019»

«Співдей — 60» (06.12.2019). У музеї відбулося підведення підсумків ювілейного співдейного сезону та нагородження кращих рівненських гонщиків[6, с. 16]. Найкращим співдеїстам були вручені цінні подарунки, визначено найсильнішого спортсмена року, презентовано відео-кліп до Гімну Рівненського співдею. Окрасою церемонії стала демонстрація кубку, завойованого «Рівненським міським спортивно-технічним клубом» у Міжнародній Лізі співдею «Speedway Friendship Cup» у 2019 році. Спеціальним подарунком з нагоди 70-річчя було відзначено улюбленця рівнян, лідера непереможного «Сигналу» 80-х років XX ст.— Віктора Кузнецова.

«Андріївські вечорниці» (17.12.2019). Дивовижне дійство підготували працівники відділу етнографії РОКМ на честь святкування Андрія та Варвари [6, с. 17]. Спочатку присутні дізналися про історичні витоки цих зимових свят, а потім були відтворені Андріївські ворожіння — з льоном, коноплями, житом; замком, містком та ін. А ще ворожіння з хустками, крайками, чоботами, з предметами побуту — ночвами, ситом, мисками. Присутні почули дівоче «гукання Долі» з кашею, дізналися про ритуальні бешкетування хлопців… На завершення заходу, під мелодію народної колядки про Св. Варвару, можна було скуштувати традиційних вареників.

Конкурс «Топ-екскурсовод» (04.06.2019). До Міжнародного Дня музеїв серед школярів Рівненщини вперше був проведений ексклюзивний конкурс «Топ-екскурсовод». За умовами конкурсу учасники відвідали Літературний музей Уласа Самчука і прослухали екскурсію «Креативна книга Рівного», а потім на власний розсуд, обрали собі 2—3 креативних книги і підготували по них свою власну екскурсію тривалістю 5 хв. 4 червня відбувся конкурс, за результатами якого журі визначило і нагородило переможців грамотами і подарунками.

Захід «Весна іде, добро несе» (10.04.2019). У Музеї Бурштину відбувся благодійний захід «Весна іде, добро несе», який об'єднав дитячі серця і наповнив їх Світлом Христового Воскресіння. Вихованці «Обласного психологічно-реабілітаційного центру» разом з працівниками музею та відомою писанкаркою В. Степанюк виготовили під час майстер — класу головний символ Пасхи — писанку.. Наприкінці діти отримали солодкий гостинець та камінь бурштин — ОБЕРІГ. Впродовж Великодніх свят тривала благодійна акція «Допоможи ближньому», зібрані кошти були передані на потреби онкохворих дітей.

«Зроби фото з хусткою» (06.12.2019). У рамках Всеукраїнського флеш-мобу «Зроби фото з хусткою» в музеї відбувся майстер-клас із техніки зав'язування української хустки [6, с. 16]. На Рівненщині це дуже давня жіноча традиція — вміти пов'язувати і носити хустки. Усі секрети пов'язування розкрили і продемонстрували присутнім працівники відділу етнографії. Учасниці заходу із задоволенням фотографувалися, переконуючись, що українська хустка робить жінку неповторною і чарівною.

Вшанування пам'яті. Впродовж року в музеї відбувалися вшанування пам'яті визначних подій і особистостей: Вшанування Героїв Небесної сотні (20.02.2019), вшанування бійця АТО Євгена Рєпіна (16.08.2019), відомої політичної діячки Анни Валентинович (02.10.2019) та інших.

Експедиції

Музейні експедиції — це джерело, з якого живиться музей науковими знаннями і збагачує свої фондові ко-

Рис. 7. Експедиція в Костопільський район. 06.08.2019

лекції. Вони допомагають на місці глибше зрозуміти свою історію і культуру.

Експедиція в Костопільський район (06.08.2019). Лише один день працівники краєзнавчого музею перебували у с. Дюксин Костопільського району, а результатом стали години аудіо-записів спогадів старожилів, фотознімки, копії старих світлин, а ще цікавий вишитий рушник і тканий із вовни фартух в подарунок музею.

Експедиція в Здолбунівський район (15.11.2019). Працівники краєзнавчого музею — Алла Українець, Олексій Нагорнюк, Тетяна Пархоменко та Олексій Черницький, здійснили музейну розвідку на Здолбунівщину — в села Будераж та Мости. Вони побувалии у шкільному музеї, на кургані епохи бронзи, на цвинтарі та на середньовічному городищі, побачили збірку старих фото в Будеражі, зафотографували зразки народного одягу.

Освітні програми — 2019

У сучасних умовах Рівненський обласний краєзнавчий музей намагається цікаво і креативно передавати знання з історії та культури рідного краю відвідувачам, запроваджувати нові просвітницькі проекти і програми.

Програми для дітей молодшого віку. З цією аудиторією музей працює за іноваційною освітньо-виховною Програмою, що складається з двох Циклів — «Любій малечі про музейні речі» (для дошкільнят) та «Здрастуй, музей!» (для молодших школярів). В 2019 році за цими програмами було проведено 280 екскурсій, ними охоплено 5215 чол.

Програми для дітей середнього і старшого віку. В музеї розроблені і працюють спеціальні освітні програми, розраховані на школярів середніх та старших класів. В 2019 р. для цієї категорії провели 203 екскурсії, ними було охоплено 3978 чол.

Програми роботи зі студентами. Музейна діяльність спрямована і на студентську молодь: це проведення спільних наукових досліджень, практичних занять, археологічних розкопок, етнографічних експедицій. В 2019 році для цієї категорії провели 83 заходи, ними було охоплено 1122 чол.

Дні, Тижні, Місячники музейних знань. Культурно-освітня діяльність нашого музею націлена не лише на одноразове спілкування з аудиторією, але й на довготривалі та систематичні контакти. Ось заходи цього спрямування, що відбулися в 2019 р.: «Місячники краєзнавчих знань», «Екскурсійні тижні», «Дні школи в музеї», «Канікули в музеї».

Робота із військовослужбовцями. У 2019 р. проводились тематичні екскурсії та лекторії для військовослужбовців за програмою «Край, в якому ти служиш». Учасниками 40 різноманітних заходів стали 583 чол.

Виїзні форми діяльності. Ще одна особливість нашого музею — це розвиток різних форм діяльності поза музейною територією, зокрема, проведення виїзних занять, лекцій, виховних годин. Ми не чекаємо на свого відвідувача, а йдемо йому назустріч. У 2019 р. музейні працівники провели 461 виїзне заняття, ними було охоплено 9385 чол.

Сьогодні музей сприймається як комунікативний простір, спонукає до діалогу з відвідувачами. Взаємодія музею і відвідувача виходить за межі традиційної експозиційної діяльності і пропонує аудиторії сучасні, більш активні форми співпраці.

Музейний літопис: 2020

Рік 2020 виявився непростим для нашого музею у зв'язку з пандемією Ковід-19. Вже з 12 березня в Україні було закрито для відвідування всі заклади культури, скасовано всі масові заходи. Довелося закриватися і нам для відвідувачів, переходити на онлайн спілкування з ними. Тим не менше ми справилися, життя музею продовжувалося

В 2020 році наш музей відвідало 21 048 чол., було проведено 670 екскурсій, уроків, виїзних занять, відбувся 71 культурно-освітній та розважальний захід, прочитано 34 лекції. Упродовж року було зібрано 374 предмети основного фонду, 2 877 предметів науково-допоміжного фонду. Було переведено в електронний варіант 27 книг обліку, у яких обліковано 67 359 предметів. Оцифровано 6490 музейних предметів. Розпочато роботу зі створення електронного каталогу стародруків.

Надходження від платних послуг склали 164 738 грн, кошти від отримання благодійних внесків та дарунків — 267 347 грн. Грант у рамках програми «Культура в часи кризи: інституційна підтримка» — 130 000 грн. [2, с. 2].

Круглі столи, читання

Наукові читання пам'яті Б. Возницького (17.04.2020). VIII читання пам'яті нашого славного земляка, Героя України Бориса Возницького відбулись у форматі онлайн [6, с. 20]. Цього разу до заходу доєдналася: донька Бориса Григоровича — Лариса Разінкова-Возницька, а також директор Винниківського історико-краєзнавчого музею Ігор Тимець, експерт Українського культурного фонду Віктор Булига та інші. Присутні відзначали величезний внесок Б. Г. Возницького у розвиток музейної справи.

Круглий стіл «До 500- річчя Нобельського Євангелія». (29.05.2020). Євангеліє, написане 1520 року в селі Нобель (тепер Зарічненський район Рівненської області), нині зберігається у Вільнюсі (Литва). Саме цій унікальній пам'ятці і був присвячений Круглий стіл, що відбувся в краєзнавчому музеї [6, с. 21]. Через пандемію захід проходив онлайн, на платформі Zoom. Його учасниками були краєзнавці-дослідники найдавнішої рукописної книги Рівненщини — Валентина Тумаш та Павло Дубінець, науковці РОКМ та КАЦ «Пересопниця», історики, викладачі вузів, працівники культури

«Військово-політичний союз С. Петлюри та Ю. Пілсудського 1920 р.» (07.07.2020). Ця тема була обговорена на Круглому столі в музеї [6, с. 21]. Його учасниками були науковці Рівного та Києва. Захід проходив онлайн на платформі Zoom. Науковці висвітлили різноманітні питання Української революції 1917—1921 рр., зосередили увагу на подіях 1920 р. та наслідках військово-політичного союзу для України.

Круглий стіл «Ніл Хасевич — художник-борець» (25.11.2020). До 115-ї річниці від дня народження українського художника, графіка, члена ОУН, воїна УПА Ніла Хасевича в музеї відбувся Круглий стіл, онлайн [6, с. 26]. В ньому взяли участь дослідники Рівного, Луцька, Острога, Кременця та Дюксина.

Круглий стіл, присвячений Федору Штейнгелю (26.11.2020). Захід був приурочений 150-річчю від дня народження Федора Штейнгеля — мецената, громадського і політичного діяча, засновника першого волинського музею в с.Городок в 1896 р. [6, с. 26] Захід проходив на платформі Zoom, до нього долучились науковці із Рівного, Києва, Львова, Пересопниці, Городка.

«Ярослав Поліщук — науковець, письменник, краєзнавець» (10.12.2020). З нагоди 60-річчя з дня народження видатного краєзнавця, культуролога, професора Ярослава Поліщука краєзнавчий музей організував Круглий стіл [6, с. 28]. Захід проходив на платформі Zoom. Присутні — викладачі рівненських вишів, науковці з Києва, Черкащини, Волині, бібліотекарі, музейники,— відзначали вагомий вклад Я. Поліщука у розвиток української літератури, культури та освіти.

Друковані видання

Галина Данильчук «Рівне у долях його мешканців». (12.02.2020). Багаторічна робота старшого наукового співробітника, краєзнавиці Галини Данильчук по дослідженню історії м. Рівне через спогади його мешканців завершилася презентацією 2-ї частини її книги [6, с. 19]. Перша книжка вийшла у 2012 р. Історія Рівного І пол. ХХ ст.. постає перед читачами через спогади поважних рівнян — Надії Косміаді, Галини Зеленко, Володимира Кулія, Марії Таргоній, Тетяни Корнільєвої, Тамари Аладько, братів Кур'яників та інших.

«Археологічні зошити з Пересопниці», вип.7 (25.06.2020). Цей збірник — це спільна робота Культурно-археологічного центру «Пересопниця» та Рівненського обласного краєзнавчого музею [6, с. 21]. Презентація проходила онлайн, на платформі Zoom. У збірнику вміщено матеріали науково-практичної конференції «Нові дослідження пам'яток археології на Волині», яка відбулася 15—16 листопада 2019 р. Переглянути презентацію можна на You Tube каналі Рівненського обласного краєзнавчого музею. https://www.youtube.com/watch?

Музейні виставки

У 2020 р. в музеї було організовано і проведено 33 виставки

«Зоряний шлях Валерія Войтовича» (21.01.2020). Валерій Войтович — письменник, художник, автор літературно-художніх творів з історії та культури України. Виставку пан Валерій присвятив нашому земляку Т. О. Сосновському — видатному скульптору, життя та творчість якого він дослідив [5, с. 19]. Автор представив 29 художніх робіт та 20 власних книжок з міфології та історії населених пунктів Рівненщини.

«Українське військо: 1917—1921» (22.01.2020). Виставка створена науковцями Українського інституту національної пам'яті до Дня Соборності України [5, с. 19]. Захід розпочався із виконання гімну України та вшанування пам'яті загиблих героїв, які боролися за Батьківщину. На презентацію завітали представники влади, чиновники, викладачі вузів, громадські діячі, музейники, краєзнавці та дослідники.

«Сторінками мистецького літопису» (04.02.2020). Виставка створена з нагоди ювілеїв відомих рівненських художників 50—90-х рр. ХХ ст.— 105-річчя від дня народження Василя Ємельянова та 100-річчя від дня народження Івана Чичеланова [5, с. 19]. Представлено близько 30-ти картин художників з фондів РОКМ. Це мальовничі куточки нашого міста та області, виконані олійними фарбами та аквареллю.

«Барви рідного краю» (25.02.2020). Персональна виставка рівненського художника, члена Національної спілки художників Віктора Гвоздинського [5, с. 20.]. Митець представив свої роботи за останні 8 років мистецької діяльності, які були написані під час багатьох творчих всеукраїнських та міжнародних пленерів. У творчості художника домінує пейзажний жанр, його картини по особливому теплі та сонячні. Чимало робіт В. Гвоздинський подарував Рівненському музею.

«Місячний маскарад тіней або Фігури фантомів» (11.08.2020). Відома українська художниця Людмила Дахова порадувала нас своєю новою виставкою [3, с. 22]. Її графічні роботи наповнені містичним і багатошаровим змістом, який викликає у глядача відчуття безмежності світового й космічного простору. На виставці представлено близько 100 робіт майстрині.

«Від землянки до висотки» (12.08.2020). Виставка складається із трьох частин: перша — це археологічна, яка розповідає про дослідження міста у 2016—2020 рр., починаючи з XII ст. [5, с. 22]. У другій частині представлено документи та фотоматеріали, що розповідають про будівництво різних об'єктів на території міста та області. Третя частина — художня, це картини відомих рівненських художників В. Гвоздинського, О. Бобришева, О. Гурістю-

Рис. 8. Виставка «Вишивані мотиви». 25.08.2020

ка, І. Кузнєцова, В. Ємельянова, на яких можна побачити об'єкти цивільного та промислового будівництва Рівненщини.

«Тріумф людини». (08.09.2020) «Проти Голіафа». (12.10.2020). Це виставки, створені Українським інститутом національної пам'яті [5, с. 24]. Вони складаються з плакатів-банерів, які розповідають про тяжкі випробування, що випали на долю українців, а також про видатних діячів ОУН-УПА, які творили історію українського визвольного руху.

«Талант з Божою іскрою» (13.10.2020). Виставка присвячена 65-річчю від Дня народження талановитого художника-іконописця та графіка Олександра Лаворика [5, с. 25]. В експозиції представлено серії його робіт — «Чорнобиль», «Відгомін козацької слави», малюнки із зображенням міста Гощі, Гощанщини та особисті речі художника — грамоти, нагороди, фотографії тощо.

«(Не) паперовий солдат. (Not) a paper soldier» (15.10.2020). Ніл Хасевич — графік європейського рівня, член ОУН, воїн УПА. Саме цій непересічній особистості присвячена виставка графіки [5, с. 25]. Роботи талановитого художника зберігаються у Рівненському обласному краєзнавчому музеї, Рівненському та Луцькому архівах, у Краківській та Варшавській бібліотеках.

Вулична виставка «Еволюція посуду» (10.11.2020). У павільйоні на оглядовому майданчику відкрилася виставка посуду [5, с. 26]. Тут було представлено майже все розмаїття форм, декорування, розпис ліпного та гончарного посуду. Можна було побачити давньоруські зерновики, миски, кубки, приставки тощо. Як зазначив автор виставки, археолог музею, Олексій Войтюк, усі експонати були віднайдені під час археологічних досліджень протягом останніх 20-ти років. На виставці навіть була відтворена давньоруська піч, де випалювався посуд.

«Живопис голкою» (08.12.2020). Незвичайна подія сталася в музеї — відкрилася дивовижна, яскрава виставка гуртка «Художня вишивка» ЗОШ № 23 в рамках проекту «Мистецтво однієї школи» [5, с. 27]. Чи легко зробити копію відомої картини, але не фарбою й пензлем, а ниткою й голкою? Це просто неймовірно! Кожна з робіт нікого не залишить байдужим. Відтворюючи за допомогою вишивки картини великих майстрів живопису, члени гуртка повніше розкривають свій творчий потенціал. На виставці представлені вишиті копії картин художників Клода Моне, Вінсента Ван Гога, Каміля Піссарро, Альфреда Сіслея та ін.

«Археологічні дослідження Рівненщини — 2020» (23.12.2020). Виставка стала завершальним акордом 2020 року [5, с. 28]. На ній представлено матеріали з археологічних досліджень на території Рівненської області, які проводились спільно з Інститутом археології НАН України. Керівник експедиції Олексій Войтюк відзначив, що вперше було розкопано пам'ятку ранньозалізного віку в Хотині, а також унікальну для Рівненщини знахідку обсидіану.

Вулична виставка «Зимові свята» (29.12.2020). Виставка розповідає про давнє святкування Різдва (перша частина) і про святкування Нового року (друга частина) [5, с. 28]. Експозиція представляє і Різдвяний вечір на селі з усіма його атрибутами, і Новий рік 70—80 рр. XX ст. у звичайній міській квартирі

Музейні проекти

Проект «Поезія під столітнім дахом» (30.07.2020). Що являє собою цей проект? На старовинному горищі музею талановиті рівненські поети читають власні твори [6, с. 25]. Ідея проекту: привернути увагу громадськості до творчості молодих поетів, популяризувати поезію знаних майстрів поетичного слова, а Рівненський краєзнавчий музей представити як унікальний майданчик для реалізації кроссекторальних проектів.

Проект «Музейні оповіді»: Від Директорської до 16 липня (10.07.2020). Перша розповідь про історію однієї з найстаріших вулиць Рівного, яка увічнила у своїй назві історичну дату незалежної України — 16 липня [6, с. 23]. Це дата ухвалення Декларації про державний суверенітет України у 1990 році. 30-річчю прийняття важливого державницького документу присвячується. Переглянути відео можна на You Tube каналі Рівненського обласного краєзнавчого музею: https://youtu.be/RzAwavxMO94

Проект «Музейний марафон»: «Від Дня Незалежності до Дня міста» (24—30.08.2020). Оскільки День Незалежності і День міста Рівне знаходяться недалеко одне від одного в часі, співробітники музею, за ініціативою директора Булиги О. С., вирішили відзначити ці свята по-особливому — влаштувати марафон «Від Дня Незалежності до Дня міста».

У 1-й день музейного марафону на подвір'ї музею відбулися презентації виробів майстерні етнобрендів Ладомирії з міста Радивилів [6, с. 22]. Це два верстати, на яких майстрині виготовляли зразки одягу.

Рис. 10. «День знань – 2020». 02.09.2020

Також була відкрита виставка живопису рівненської художниці Інни Харчук, полотна якої впізнають за етномотивами та яскравими акцентами [6, с. 22].

У 2-й день марафону відбулась презентація робіт рівненських вишивальниць «Вишивані мотиви» [6, с. 22]. Свої роботи представили: відомий фольклорист і етнограф Раїса Цапун, вишивальниця Зоя Романова, майстер народної творчості — Ніна Гіроль.

На 3-й день марафону відбувся Пленер [6, с. 23], в якому взяли участь вихованці художньої студії «СонЦе». Діти малювали краєзнавчий музей, природу навколо, і не тільки.

4-й день марафону відзначився мистецьким заходом «Поезія під столітнім дахом», який пройшов у стилі літературної ретро-вечірки [6, с. 23]. Атмосферна музика, звучання поетичних творів, відповідний дрес-код, а також творчі гості зробили вечір теплим і душевним!

На 5-й день марафону відкрилась Персональна виставка відомого різьбяра С. Кремньова [6, с. 23], на якій автор представив 54 роботи.

Віртуальна екскурсія «Наша духовна спадщина» до Дня Європи (16.05.2020). У Рівненському обласному краєзнавчому музеї підготували та провели інтегровану екскурсію «Наща духовна спадщина», присвячену Дню Європи. Переглянути екскурсію можна за посиланням: https://www.youtube.com/watch?v=jKjpUqhU6P4&fbclid=IwAR0H2pIhuxwAUIA7JJiWACS0yhJvL68sAT40rxMBSyvmGInLM0gUDaJx0Pw Віртуальна екскурсія [4, с. 20].

«Музейні гостини 1992—2019 рр.». Фотоспогади (24.05.2020). Музейні гостини народжені в першу весну нашої незалежності щороку проходили в Рівненському обласному краєзнавчому музеї та прилеглій території [6, с. 21]. Цього року свято змушено було взяти паузу. Надіємось, що вона тимчасова… https://www.youtube.com/watch?v=t1v-

Традиції святкування Івана Купала на Рівненщині (07.07.2020). Про традиції святкування Івана Купала у різних районах Рівненщини розповідає Тетяна Пархоменко, завідувачка сектору етнографії РОКМ [6, с. 21]. Переглянути відео можна на YouTube каналі Рівненського обласного краєзнавчого музею: https://www.youtube.com/watch?v=0cb4if2HtOc. Також працівники РОКМ підготували слайд-фільм «Ой на Івана та на Купала…»: https://www.youtube.com/watch?v=wZP_bHXgCTg

Відеоекскурсія в музеї Бурштину (06.10.2020). Оскільки Музей бурштину тимчасово знаходиться на карантині, пропонуємо переглянути відеозамальовку з його експозиції на нашому YOUTUBE каналі! https://www.youtube.com/watch?v=jKRJji-

Цікаві події і заходи

Творчий вечір музиканта Андрія Ляшука (15.01.2020). Ще з минулого року в музеї діяла виставка «Традиційні музичні інструменти», яка демонструвала музичні рарітети з фондів музею та з власної колекції музиканта Андрія Ляшука. Впродовж вечора музикант демонстрував присутнім гру на різних музичних інструментах, виконував пісні, думи, канти, а ще колядував [6, с. 18].

Концерт «Живі струни» (18.02.2020). Таке свято від учнів Олександрійської спеціалізованої мистецької школи- інтернату відбулося в Літературному музеї Уласа Самчука. Його слухачами стали музейники, науковці, освітяни, члени Рівненської організації «Союз українок». Учні виконували твори патріотичного напрямку, сучасних естрадних виконавців, композиції, присвячені воїнам АТО, а також продемонстрували для гостей мистецтво співу та гри на бандурі.

Акція «День неспішного мистецтва» (04.04.2020). «Slow Art Day»– міжнародний проект, який щороку про-

ходить в багатьох музеях світу. Його ідея — заохотити відвідувачів оглядати твори повільно і ретельно.

В умовах всесвітнього карантину наш музей запропонував відвідувачам долучитися до Дня неспішного мистецтва на сторінках у соцмережах [6, с. 20]. Протягом дня підписники вдумливо оглядали твори мистецтва, які виставлялися в Facebook та Instagram, давали відповіді на запитання, ділилися враженнями. Старший науковий співробітник сектору мистецтв РОКМ Оксана Лозяк підготувала для огляду 4 експоната: ікона «Різдво Марії» (кін. XVII ст.), ікона «Покров Богородиці» (ХУ ст.), картина Івана Кузнєцова — «Ровно, вул. Ленінська» (1958 р.), картина німецького художника Вальтера Фірле «За читанням книги» (XIX ст.)

День знань (01.09.2020). День знань в музеї! [6, с. 23] Зазвичай 1 вересня в краєзнавчому музеї майже кожна зала заповнена допитливими, веселими, балакучими учнями навчальних закладів. Цей рік, незважаючи на всі труднощі та перепони, не став виключенням — у музеї знову лунали голоси екскурсоводів та юних відвідувачів із рівненських шкіл! Їх зустріли науковці музею, які спеціально підготували такий формат першого уроку, щоб він запам'ятався школярам і став гарним початком нового навчального року.

Тренінг в краєзнавчому музеї (08.09.2020). На базі Рівненського обласного краєзнавчого музею, в межах проєкту «Культурні продукти Рівненщини без обмежень», відбувся тренінг «Адаптація культурних об'єктів та екскурсійних програм до потреб людей з порушенням слуху та зору». Навчання проходили працівники краєзнавчого музею, КАЦ «Пересопниця», історико-культурних заповідників Дубно та Острога. Такі заняття допоможуть музеям Рівненщини стати більш доступними для людей з особливими потребами.

Фільм «Михайло Носаль: священик і цілитель», 2 частина (21.09.2020). Автори фільму — наукова співробітниця відділу маркетингу Валентина Романюк та старша наукова співробітниця сектору обліку відділу фондів Галина Данильчук, яка багато років досліджувала життєпис родини Носалів [6, с. 24]. Автори показали максимум оригінальних світлин, документів, рукописів, книг, особистих речей цієї родини. Зйомки проходили в місцях, пов'язаних з життям і діяльністю М. Носаля — на Дубенщині, у Рівному. Переглянути відеофільм можна буде на музейному Ютуб каналі.

«Події, люди, експонати». Щоб не втратити зв'язок з нашими шанувальниками і відвідувачами через карантинні обмеження, науковці музею на протязі року готували і подавали на сайт музею інформації про цікаві музейні експонати, про видатні особистості, а також до визначних дат і подій.

«Історія одного експонату»: «Ікона Богородиці «Замилування», XVIII ст.», «Ікона «Параскева — П'ятниця, 1690 р.», Ікона «Юрій Змієборець» кін. XVII — поч. XVIII ст. (Тетяна Міненко — завсектором мистецтв), Ікона «Святий Миколай», XVII ст. (Оксана Лозяк — старша наукова співробітниця сетору мистецтв);

Видатні постаті: «Пам'яті Тараса Більчука» (Оксана Яремчук — старша наукова співробітниця відділу історії), «Іван Кілюшик», «Генерал-хорунжий УПА Л. Ступницький» (Іван Марчук — завідувач відділу історії), «Герой України Ігор Гордійчук» (Інна Черницька — старша наукова співробітниця відділу історії);

Визначні дати та події: «До 76-річчя Гурбенської битви», «До Міжнародного Дня прав людини» (Ігор Марчук — завідувач відділу історії), «День пам'яті і Примирення», «До Дня Конституції» (Інна Черницька — старша наукова співробітниця відділу історії), «До Всесвітнього Дня книги», «До Дня української писемності» (Ольга Морозова — старша наукова співробітниця відділу давньої історії та реставрації) та багато інших матеріалів.

Як і в 2019 році, в музеї продовжували діяти «Освітні програми», хоча карантинні обмеження не давали можливості розгорнути музейну діяльність в повній мірі.

Музейний літопис: 2021

У 2021 році, як і в попередні роки, експозиції та виставки, цікаві проекти, майстер-класи, розмаїття масових культурно-освітніх заходів Рівненського обласного краєзнавчого музею привертали увагу місцевих відвідувачів і туристів, краєзнавців і дослідників, викладачів і школярів та студентів Рівненщини, України та зарубіжжя.

У 2021 році наш музей відвідало 48 834 чол., було проведено 1155 екскурсій, уроків, виїзних занять, відбулося 79 масових заходів, прочитано 21 лекцію. Науковцями зібрано 720 предметів основного фонду, 10 921 предметів науково-допоміжного фонду. Було переведено в електронний варіант 47 книг обліку. Оцифровано 7399 музейних предметів (негативи, документи). Надходження від платних послуг склали 490 071 грн. [3, с. 2].

У 2021 році в музеї проводились наукові конференції, круглі столи, читання, семінари, які є майданчиком для презентації результатів досліджень цікавих історичних подій, визначних постатей минулого, музейних колекцій та експонатів.

Конференції, круглі столи, читання

Круглий стіл «Початковий період історії Рівного» (28.01.2021). Захід проходив на платформі Zoom і зібрав чимало істориків, дослідників та краєзнавців [6, с. 29]. Цікавими доповідачами були науковці музею, краєзнавці, викладачі рівненських вузів, а головна дискусія точилася навколо питання першої писемної згадки Рівного.

Круглий стіл до 125-річчя з дня народження Якуба Гоффмана (19.03.2021). У краєзнавчому музеї відбувся Круглий стіл на честь Якуба Гоффмана — польського педагога, краєзнавця, дослідника Волині [6, с. 32]. Учасники обговорили педагогічну, етнографічну та наукову діяльність відомого науковця. До заходу долучилися директор ДАРО Олег Дзецько, Ярослав Ковальчук — голова ГО Культурно-просвітницького центру ім. Т. Сосновського, студенти РДГУ та музейники.

Круглий стіл «Акт відновлення Української держави 1941 р.» (30.06.2021). Захід був проведений онлайн спільно з Волинським краєзнавчим музеєм і зібрав істориків та

Рис. 11. Виставка тварин льодовикового та юрського періодів «Ice Park» (06.03.2021).

дослідників Рівненщини, Волині та Львова [6, с. 36]. Науковці обговорили події на Волині влітку 1941 року після проголошення Акту про відновлення Української держави. Тоді ж були створені перші військові формування: «Поліська Січ», «Костопільська Січ» та полк імені Холодного Яру. Доповіді під час Круглого столу стосувалися державотворення, війни та окупації, а також антирадянської пропаганди на Волині.

Конференція «Нова та новітня історія Волині» (01.10.2021). У музеї відбулася щорічна історико-краєзнавча конференція [6, с. 39]. У ній взяли участь близько 40 науковців із різних регіонів України — Рівненщини, Львівщини, Тернопільщини, Волині, Харківщини, Києва, Маріуполя та Одеси. Під час роботи обговорювалися питання історії, культури, освіти, релігії та музейної справи Волині. Завершилася конференція відвідуванням парку історичної реконструкції «Оствиця».

Друковані видання

Презентація книги «Спадкоємці» (25.06.2021). Книга відомого українського письменника Миколи Жулинського «Спадкоємці» присвячена 100-річчю завершення Української революції 1917—1921 років [6, с. 35]. У презентації взяли участь і сам автор, і письменники — Євген Шморгун, Микола Руцький, Йосип Струцюк та Святослав Праско. Під час обговорення йшлося про події Української революції, визвольні змагання XX ст. та сучасні уроки історії.

Микола Федоришин «Музейний комплекс у Пересопниці» (06.10.2021). Книга М. Федоришина присвячена 460-річчю Пересопницького Євангелія, 30-річчю Незалежності України та 10-річчю Культурно-археологічного центру «Пересопниця» [6, с. 39]. Автор дослідив розвиток музею й сучасні інновації в його діяльності. На заході виступали друзі, колеги, меценати, музейники. Завершилась презентація показом фільму «Фестиваль “Коляда” у Пересопниці».

Нові проекти

«Школа музейних екскурсоводів» (10.02.2021). У краєзнавчому музеї в межах Року математики розпочала роботу «Школа музейних екскурсоводів» [6, с. 29]. Учні ЗОШ № 11 ознайомилися з діяльністю музею та його експозицією і почали готуватися до відкриття виставки «Математика крізь віки». Досвід екскурсійної роботи їм передавали досвідчені музейники — Ольга Юрчук, Тетяна Каук, Галина Данильчук.

Освітній проект «Голокост в Рівному» (12.11.2021). У листопаді 2021 року Рівне вшановує 80-ті роковини трагедії в урочищі Сосонки, де 7 листопада 1941 р. було розстріляно близько половини населення міста — євреїв Рівного. З нагоди пам’ятної дати Рівненський краєзнавчий музей спільно з Міською іудейською громадою та за підтримки відділу освіти міськвиконкому реалізує освітній проект «Голокост у Рівному» для учнів 10—11 класів. У рамках проекту заплановано проведення близько 20 онлайн «уроків пам’яті» у школах міста, покликаних розповісти молоді про трагічні події Голокосту та їх значення в історії Рівного.

«Стратегія Рівненського обласного краєзнавчого музею» (17.09.2021). У музеї відбулась презентація проекту «Стратегія Рівненського обласного краєзнавчого музею» [6,

Рис. 12. Виставка «Під знаком Пі» (16.03.2021)

с. 38]. Проект представила Тетяна Самсонюк — заступник директора з розвитку та впровадження цифрових технологій РОКМ. Куратором при написанні проекту була Олена Жукова — директор науково-методичного центру розвитку музеєзнавства і пам'яткознавства Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія», яка консультувала та проводила тренінги з розробки концепцій для працівників Рівненського музею. Після представлення концепції відбулось активне її обговорення серед науковців та гостей заходу.

Проект «Музейний марафон» до Міжнародного Дня музеїв. (17—23.05.2021)

— *«В гостях у князя Любомирського»*. У 1-й день музейного марафону (17 травня) рівнян і гостей міста запросили на театралізоване дійство — Нічну екскурсію «В гостях у князя Любомирського», присвячену міжнародній акції «Ніч музеїв-2021» [6, с. 35].

— *Конкурс «Я - екскурсовод»*. 18 травня Літературний музей Уласа Самчука спільно з ГО «Центр креативу» нагородили переможців конкурсу «Я - екскурсовод». Учні продемонстрували свої ексклюзивні авторські екскурсії для присутніх та членів комісії. Усі учасники отримали призи та подарунки від музею та письменниці Олени Медведєвої.

— *«Бурштиновий оберіг»*. 19 травня у Музеї бурштину в рамках музейного марафону відбувся майстер-клас для учнів 2—4 класів рівненських шкіл. Діти створювали серця-обереги з бурштинової крихти та брали участь у театралізованій екскурсії з бурштиновими феями, приміряли корони і отримали частинку сонця у вигляді намистинки.

— *Презентація панно-мозаїки «Вишита Україна»*. У День вишиванки, 20 травня, в краєзнавчому музеї презентували панно-мозаїку «Вишита Україна» майстра Менана Менанова. Робота внесена до Національного реєстру рекордів.

— *Вулична виставка «Забутий/незабутий вінтаж»*. 21 травня, в межах музейного марафону, на оглядовому майданчику музею з'явилася нова виставка [4, с. 35]. Її експозиція показала речі минулого — одяг, взуття, аксесуари, побутові предмети, техніку — те, що колись було модним і актуальним. Під час відкриття звучала ретро-музика BoneyM, Мірей Матьє, Карела Готта та Льва Іщука.

— *«Мандрівка крізь століття»*. 22 травня дітей молодшого віку, разом з батьками, запросили на Денну театралізовану екскурсію, де діти занурювалися в далекі

Рис. 13. Фольклорно-етнографічне свято «Музейні гостини-2021»

печерні часи, поверталися в XII століття, потім у XIX ст., мандрували в Козацьку добу, гостювали у Русалки та Володарки лісу.

— *Фольклорно-етнографічне свято «Музейні гостини» (23.05.2021).* Свято, що завершило марафон, стало найулюбленішим для сотень майстрів з України та з-за кордону, а також для тисяч рівнян і гостей міста [6, с. 35]. Воно триває вже майже три десятиліття. Ось і цього року сюди з'їхалися сотні народних умільців, щоб порадувати нас своєю творчістю. Рівняни та туристи ознайомилися з гончарством, вишивкою, ткацтвом, виробами зі скла, шкіри, бісеру, лози та соломи. На імпровізованій сцені демонстрували таланти фольклорні колективи й виконавці сучасної музики. Упродовж дня діяли фотозони та майстер-класи з гончарства, писанкарства, ткацтва та народного танцю.

Виставки

У 2021 році в музеї було відкрито 36 виставок

«І коваль, і швець, і на дуді гравець…» (18.02.2021). На вуличній виставці представлені традиційні чоловічі ремесла — ковальство, гончарство, шевство, бондарство, багато цікавих експонатів — бондарний верстат, лучкова пила, глеки, дзбанки, баньки, горщики, макітри, дитяча колиска, кошики та чоботи з дерев'яними цвяхами. Експозицію доповнили фотографії з етнографічних експедицій 1990—2000-х рр., що знайомлять із місцевими майстрами — ковалями, гончарами, бондарами, кошикарями. [5, с. 30].

«Сергій Вересла́вов. Творчий шлях» (23.02.2021). Виставка відкрилася з нагоди 90-річчя від дня народження художника [5, с. 30]. Сергій Вересла́вов — наш земляк, жив і працював у Рівному художником-декоратором драматичного та лялькового театрів. На виставці представлено понад 50 його робіт, фотографії й особисті речі. Під час відкриття друзі й колеги ділилися теплими спогадами про художника, а діти митця подарували музею копію «Таємної вечері» Леонардо да Вінчі, виконану батьком.

«Лісова пісня» у графіці Віталія Литвина» (24.02.2021). Виставка присвячена 150-річчю видатної української письменниці Лемі Українки[5, с. 31]. Експозиція налічує 23 графічні роботи рівненського художника Віталія Литвина, що ілюструють драму-феєрію Лесі Українки. Виставку доповнили книги, медалі, скульптури та інші експонати з фондів музею.

«Ice Park» (06.03.2021). Виставка тварин льодовикового та юрського періодів відкрилася в парку краєзнавчого музею і нараховує 28 тварин, які рухаються та видають різноманітні звуки [5, с. 31]. Серед них мамонт, шерстистий носоріг, горила, тур, брахіозавр, спинозавр та інші. Частина тварин була виготовлена у Китаї за українськими проектами, деяких змайстрували в Україні. Виставка викликала захоплення не лише у маленьких відвідувачів, але й у дорослої аудиторії. На території парку можна було зробити фото у креативних фотозонах та придбати сувеніри на згадку.

«Під знаком Пі» (16.03.2021). Це спільний проєкт музею та ЗОШ № 11, присвячений Року математичної освіти в Україні [5, с. 31]. Виставка розповідає про математику цікаво й доступно, відтворюючи атмосферу шкільного класу 1-ї пол. .XX ст. Тут були представлені старовинні парти, рахівниці, приладдя для креслення, підручники тощо. «Школа музейних екскурсоводів» підготувала школярок ЗОШ № 11 до проведення екскурсій для відвідувачів по виставці.

Автори та організатори проєкту — Галина Данильчук, Тетяна Самсонюк, Ольга Юрчук, Тетяна Каук.

«Квіти, жінки і янголи» (24.03.2021). Виставка присвячена 135-річчю з дня народження художника Георгій Косміаді [5, с. 32]. Він був художником, педагогом, організатором мистецького життя Рівного 20—30-х років XX ст. Для огляду представлено 48 маловідомих картин у техніці монотипії та меморіальні речі з колекції АРТ-ательє «Георгія Косміаді». На відкритті виставки виступали рівненські художники, краєзнавці, історики, які ділилися

Рис. 14. Виставка «Берестецькій битві - 370» (30.06.2021)

враженнями від творчості майстра. Захід завершився переглядом відеоролика «Повернення Косміаді», створеного науковицею музею В. Романюк.

Виставка одного експоната: «Дорогобузький меч» (26.03.2021). У краєзнавчому музеї відкрили виставку «Дорогобузький меч. 30 років досліджень» [5, с. 32]. Меч виявлено у 1991 р. під час розкопок літописного Дорогобужа під керівництвом відомого археолога Богдана Прищепи, та датований кінцем XII — перш. пол. XIII ст. Експозицію доповнюють ілюстрації процесу реставрації та батальні сцени з Радзивіллівського літопису, створені художником РОКМ В. Черенковим.

«Наш біль — Чорнобиль» (26.04.2021). Ця виставка присвячена 35-й річниці аварії на ЧАЕС [5, с. 33]. На виставці представлені матеріали про ліквідацію наслідків аварії пожежниками, військовими та міліціонерами, а також особисті речі та документи ліквідаторів. Крім того, представлена колекція портретів ліквідаторів аварії художника О. Лаворика та етнографічні матеріали з експедицій до зони відчуження. Гості ділилися спогадами про події 1986 року.

«Весна у витинанках Н. Дребот» (28.04.2021). Яскрава, вишукана виставка авторських робіт майстрині Наталії Дребот відкрилася в краєзнавчому музеї [5, с. 34]. Експозиція включає 25 робіт, об'єднаних темою весни, мотивами писанок, народних символів і весняних пейзажів.

Виставка християнської школи «Хто Я?» (01.06.2021). 1 червня, у День захисту дітей, свої творчі роботи представили учні християнської школи «Світогляд» [5, с. 35]. Це 25 робіт, створених протягом навчального року. Виставка стала фінальним етапом двосеместрового творчого шляху й першою персональною експозицією для кожного учня. На відкриття завітали вчителі школи, батьки і друзі учнів, краєзнавці, музейники, а також голова Рівненської Спілки художників Петро Подолець, звучали теплі слова схвалення і підтримки дітей.

«Акварелі Володимира Драля» (29.06.2021). На виставці представлено 53 роботи митця — пейзажі Рівного, карпатські краєвиди та Кавказ, подаровані музею родиною художника [5, с. 36]. Виставка приурочена до Дня архітектури України, адже Володимир Драль (1934—2009) був головним архітектором Рівного у 70—80-х роках, заслужений архітектор УРСР, член Спілки архітекторів. На відкритті виступили скульптор М. Шолудько, художник В. Наумець та онука митця Іванна, які ділилися спогадами про автора.

«Берестецькій битві — 370» (30.06.2021). 30 червня у Рівненському обласному краєзнавчому музеї відкрилася виставка «Берестецькій битві — 370» [5, с. 36]. Представлено малюнки археологічних знахідок професора Ігоря Свєшнікова (зброї, виробів зі шкіри, побутових козацьких речей) та документальні матеріали про архітектурний комплекс «Козацькі могили», історію битви та музейні експонати. Представники обласної ради, присутні на відкритті, наголосили на важливості збереження історичної пам'яті. Історик-реконструктор Святослав Сичевський розповів про козацькі речі та продемонстрував їх репліки, відтворені з оригінальних козацьких речей

Віртуальна виставка «Поле Берестецької битви» (12.08.2021). Краєзнавчий музей презентував віртуальну виставку «Поле Берестецької битви: історія дослідження» з нагоди 370-ї річниці Берестецької битви та до Дня археолога [5, с. 36]. На виставці представлені матеріали дослідження поля Берестецької битви під керівництвом І. К. Свєшнікова: фотографії з місця розкопів, фото та малюнки знайдених козацьких речей. Окремий розділ виставки розповідає про створення заповідника «Козацькі могили». Виставку можна переглянути на сайті музею за посиланням http://museum.rv.gov.ua/virtualni-vistavki/berestechko-istoriya-doslidzhennya-chastina-1/ (автори — Ольга Морозова, зав.сектором впровадження цифрових технологій, Віктор Луц — старший науковий співробітник).

«Рівне. 1991—2021: хроніка подій» (20.08.2021). Ця виставка поєднала фотографії ключових моментів історії міста та унікальні музейні експонати [5, с. 37]. Автор виставки, відомий фотограф Олександр Харват, представив світлини, які ілюстрували життя Рівного щороку, а також відео-презентацію своєї майбутньої книги «Рівне 1991—2021: 30 кроків до незалежності».

Вулична виставка «Крим. Народ. Історія. Сьогодення» (17.09.2021). Виставка, підготовлена науковцями Львівського музею історії релігії, відкрилася на подвір'ї Рівненського обласного краєзнавчого музею [5, с. 38]. Вона складається з 11 банерів, присвячених етногенезу кримських татар, мові, ролі ісламу, культурі та народним віруванням.

Вулична виставка «Місто, яке (не)пережило» (29.09.2021). На оглядовому майданчику краєзнавчого музею відкрилася виставка-інсталяція, присвячена 80-ій річниці масових розстрілів у Бабиному Яру [5, с. 38].Серед виступаючих були викладачі вузів, історики, дослідники, краєзнавці, які підкреслили величезні культурні, політичні та соціальні втрати Рівного через Голокост.

Рис. 15. Відкриття пам'ятного знаку Саймону Сміту (12.10.2021)

«Срібний абрикос у склянці» (10.10.2021). У музейному парку відбулася презентація виставки «Срібний абрикос у склянці», присвяченої реліктовому дереву гінкго [5, с. 40]. Захід відбувся за сприяння рівненської родини Терещуків, яка багато років вирощує гінкго та популяризує його цілющі властивості. Виставка пройшла у театралізованій формі: відвідувачі «побували» у Японії, Голландії та Веймарі, дізнались легенди й історію дерева. Автор ідеї — Галина Данильчук.

«Історія та сьогодення ОВС Рівненщини» (20.12.2021). Виставка присвячена Дню вшанування пенсіонерів і ветеранів ОВС, НПУ [5, с. 40]. Під час заходу учасники «Корпусу майбутніх поліцейських Рівненщини» прийняли клятву та отримали сертифікати. Після офіційної частини присутні гості подивилися виставку та насолодилися концертом, підготовленим працівниками поліції.

Цікаві події і заходи

Онлайн-зустріч «Літописець українського простору» (19.02.2021). Захід був проведений в музеї Самчука з нагоди 116-ї річниці від дня народження письменника. Серед учасників були: Ірина Баковецька — голова обласної спілки письменників України, Олександр Подвишенний — аспірант Острозької академії, Андрій Жив'юк — кандидат історичних наук, Юлія Артемова — дослідниця мовотворчості Самчука, Юрій Ткачук — виховник пластового куреня ім. Самчука. Під час зустрічі обговорювали творчість, європейські орієнтири й мовний світогляд письменника, його родовід і вплив на сучасну культуру.

Панно-мозаїка «Вишита Україна» (20.05.2021). У День вишиванки, в краєзнавчому музеї презентували панно-мозаїку «Вишита Україна» майстра Менана Менанова НПУ [6, с. 35]. Панно виконане у техніці блочної мозаїки з 350 тис. дерев'яних елементів різних порід, розміром 126×126 см, і відтворює український орнамент. Робота тривала 2 роки і була внесена до Національного реєстру рекордів. Це рукотворне диво можна побачити на виставці в Актовій залі музею

«Свіча пам'яті Уласа Самчука» (09.07.2021). Такий захід відбувся в Літературному музеї письменника і згуртував навколо себе науковців, дослідників, музикантів,

солістів, бардів, письменників, школярів та музейників, дізналися про київський період життя Самчука та історичні архіви, завдяки доповідям Андрія Живюка, Олександра Подвишенного та Віктора Мазаного. За традицією захід завершився покладанням квітів до пам'ятника письменника.

Гра-дослідження «Дивовижна професія — археолог!» (12.08.2021). До Всесвітнього Дня археолога для дітей молодшого віку провели інтерактивний захід «Дивовижна професія — археолог!» [6, с. 37]. Під керівництвом старшого наукового співробітника Ольги Юрчук діти «помандрували» тисячоліттями назад, виконуючи ігрові завдання та розгадуючи історичні таємниці. ЇТакі заняття розвивають інтерес дітей до археології та виховують повагу до професії археолога.

Презентація фінальних робіт резиденції Contemporary Art Rivne (30.08.2021). Презентація фінальних робіт резиденції Contemporary Art Rivne об'єднала художників з усієї країни та дослідників НУВГП [6, с. 37]. Мета проєкту — привернути увагу до проблем екології, збереження водних ресурсів та історичної спадщини. Експозиція включала інсталяції, картини, колажі, відео- та аудіо-роботи, розміщені в музейних залах. Всі роботи поєднують мистецтво з екологічною та історичною тематикою. Резиденція відбулася за ініціативи Платформи взаємодій «Простір» у партнерстві з НУВГП та за підтримки Українського культурного фонду.

День знань у музеї (01.09.2021). 1 вересня подвір'я та зали краєзнавчого музею сповнилися галасливими голосами, безтурботним дитячим сміхом, радісною атмосферою — музей запросив рівненських школярів відзначити День знань разом [6, с. 38]. У музейних залах на юних екскурсантів очікувало 8 різнопланових виставок та експозицій. Діти здійснили подорож сторінками історії рідного краю, дізналися про складну боротьбу українців багатьох поколінь за незалежність своєї держави.

«Твій друг — музей!» знову запрошує! (17.09.2021). І знову в музеї весело, цікаво, галасливо — до нас завітали школярі початкової ланки [4, с. 38]. Наукові працівники відділу маркетингу, традиційно, як і в минулі роки, запропонували для них інтерактивні екскурсії з Циклу «Твій друг — музей!». Юні екскурсанти із захопленням знайомилися з рідною природою, заглядали у таємниці давньої історії, брали участь у вікторинах та іграх.

Пам'ятний знак Саймону Сміту (12.10.2021). На подвір'ї краєзнавчого музею відкрили пам'ятний знак учню Рівненського реального училища (1910—1915), що діяло у стінах нинішнього музею, лауреату Нобелівської премії з економіки — Саймону Сміту Кузнецю [6, с. 40]. Сміт-Кузнець — американський економіст українського походження. Цьогоріч відзначають 120-річчя з дня його народження і 50 років від здобуття премії. У відкритті пам'ятного знака взяли участь представники влади, дипломати, історики, краєзнавці.

Всесвітній день української хустки (07.12.2021). 7 грудня в краєзнавчому музеї відбувся майстер-клас, присвячений Всесвітньому дню української хустки [6, с. 40]. Заслужений працівник культури, етнографиня, Алла Українець продемонструвала хустки із фондової колекції РОКМ та різні способи їх пов'язування. Цікавинкою заходу став перформанс (косплей), під час якого наукові співробітниці відтворили фото 30-х рр. XX ст. з с. Липа Дубенського р-ну, на якому зображені дівчата у хустках. Учасниками заходу стали представники ЗМІ та працівники музею.

Продовжували роботу наші традиційні «Освітні програми», але карантинні обмеження наклали свій відбиток на цей напрямок, тому він істотно зменшився

Як і в 2020 році, науковці музею продовжили роботу з потенційними відвідувачами в соціальних мережах та на сайті РОКМ:

Події, люди, експонати

Історія одного експонату: «Ікона Святого Василія Великого, XIX ст.» (зав сектором мистецтв Т. Міненко).

Видатні постаті: «До 95-річчя з дня народження Героя України Бориса Возницького» (Олександр Булига — директор РОКМ), «Ніл Хасевич — художник-борець» (Ігор Марчук — завідувач відділу історії).

Визначні дати та події: «Народний Рух України на Рівненщині». «Революція гідності», «До 30-ї річниці Збройних Сил України» (Інна Черницька — старша наукова співробітниця відділу історії РОКМ), «Рівне — столиця УНР» (Наталія Марчук — наукова співробітниця сектору збереження культурної спадщини РОКМ), «До Дня перемоги над нацизмом у Другій Світовій війні» (Ігор Марчук — завідувач відділу нової та новітньої історії).

Як бачимо, у 2019—2021 роках, як і в попередніх, наш музей жив активним творчим життям, виступав не просто «сховищем» минулого, а науково-дослідницькою та освітньою платформою, яка спрямована на вивчення, збереження й популяризацію історико-культурної спадщини. Через лекції, виставки, масові заходи, наукові дослідження музей відкриває відвідувачам нові горизонти пізнання, формує повагу до історії та культури нашого народу.

Джерела та література:

1. Звіт роботи Рівненського обласного краєзнавчого музею, 2019 р., 43 с.
2. Звіт роботи Рівненського обласного краєзнавчого музею, 2020 р., 36 с.
3. Звіт роботи Рівненського обласного краєзнавчого музею, 20121р., 40 с.
4. Книга обліку екскурсій — Рівненський обласний краєзнавчий музей — 2019, 178 с.
5. Книга обліку виставок.— Рівненський обласний краєзнавчий музей — 2011—2019, 50 с.
6. Книга обліку масових заходів.— Рівненський обласний краєзнавчий музей — 2019, 148 с.
7. Прес-релізи масових заходів.

ПЕРСОНАЛІЇ

Олександр БУЛИГА

ВАЛЕНТИНА ДАНІЛІЧЕВА – ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТУ МУЗЕЙНИЦІ

Валентина Федорівна Данілічева народилась 11 серпня 1951 р. у селі Дічня Іванінського району Курської області (РРФСР) у родині військовослужбовця. У тому ж році родина переїхала до Рівного. У 1968 р. закінчила навчання у Рівненській середній школі № 5. Трудову діяльність розпочала контролером у конторі «Рівнегаз» (1968—1969 рр.). Надалі (1969—1970 рр.) працювала лаборантом у Рівненському кооперативному технікумі.

У 1969 р. В. Данілічева вступила на історичний факультет Київського державного університету, а з 16 серпня 1971 р. розпочала роботу у Рівненському обласному краєзнавчому музеї (РОКМ) на посаді наукового співробітника відділу історії. У листопаді 1974 р. вона була переведена на посаду старшого наукового співробітника, а у січні 1984 р. очолила відділ історії соціалізму.

На початку своєї музейної роботи Валентина Федорівна велику уваги приділяла питанню військово-патріотичного вихованню молоді. Як членкиня товариства «Знання» брала участь у відповідних заходах, була учасницею навчально-методичних семінарів, присвячених саме військово-патріотичному вихованню, зокрема в червні-липні 1983 р. у Києві. У вересні того ж року підвищила професійну кваліфікацію за темою «Методика побудови експозиції музеїв на громадських засадах» у Дніпропетровську. У жовтні 1987 р. В. Данілічева успішно пройшла курс стажування на базі Центрального музею революції СРСР у Москві.

Нею активно проводилась науково-збиральницька робота. Зокрема, посередництвом старшої наукової співробітниці В. Данілічевої до музею надійшов комплекс матеріалів Героя Радянського Союзу керівника Рівненської підпільної партійної організації Терентія Федоровича Новака.

Як свідчить характеристика 1985 р. на завідуючу відділу історії будівництва соціалізму Данілічеву Валентину Федорівну — переможця Всесоюзного огляду науково-просвітньої роботи, присвяченої 40-річчю Перемоги, нею було проведено величезний обсяг роботи. Під її керівництвом і безпосередньою участю перебудована експозиція «Рівненщина в період Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр.», оформлено тематичні виставки живопису та графіки, проведено 123 екскурсії, прочитано 20 лекцій, опубліковано 24 статті та проведено 5 виступів на радіо, організовані науково-практичні конференції, присвячені ювілейній даті. За багаторічну плідну працю з популяризації історичної минувшини Рівненщини, у 80-х рр. XX ст. їй були присвоєнні почесні звання «Відмінник культурного шевства над селом» та «Відмінник культурного шевства над Збройними силами».

Зі здобуттям Україною незалежності (1991 р.) Валентина Федорівна головну увагу науково-дослідної та збиральницької роботи зосередила на вивченні минулого національних спільнот, що проживали на території Рівненщини у різні історичні періоди. Характеристика 2007 р. на старшого наукового співробітника відділу історії Валентину Данілічеву вказує, що «з другої пол. 90-х рр. по даний час вона досліджує тему «Національні меншини Рівненщини», підтримує зв'язки з товариствами національних культур області, є автором виставок «Національні меншини краю», «Поляки на Волині», «Пам'ятки спільної історії». Наголошується, що вона є автором десяток наукових статей, учасником наукових конференцій РОКМ, житомирського Товариства дослідників Волині, київського Інституту юдаїки. Відзначається її викладацька робота та співпраця з туристичними агенціями Рівненщини, а також нагородження В. Данілічевої грамотами РОКМ, Управління культури Рівненської облдержадміністрації, Міністерства культури».

У характеристиці 2020 р. наголошується, що у 2018—2019 рр. старший науковий співробітник відділу новітньої історії Данілічева Валентина Федорівна продовжує займатися науково-дослідною роботою з тематики «Національні меншини Рівненщини. Зауважено, що у 2018 р. побачила світ її книга в співавторстві з Н. Заяц «Історія Рівного в спогадах й не тільки», опубліковані статті у на-

Рис. 1. Колеги-музейниці: Світлана Шалімова, Надія Стоколос, Валентина Данілічева, Зоя Заболотна, Фото. 70-ті рр. XX ст.

Рис. 2. Валентина Данілічева з сином Валентином. «Музейні гостини». Фото, травень 1993 р.

Рис. 3. Валентина Данілічева, Олександр Булига з громадянином Ізраїлю Натаном Гальперіним – онуком відомого власника рівненського фотосалону. Фото, 2018 р.

Рис. 4. Валентина Данілічева з колегами. Зліва направо: Ганна Масіч, Руслана Булига, Олександр Булига, Володимир Мушировський, Надія Боришкевич. «Музейні гостини - 2019». Фото, 2019 р.

укових збірниках «Чехи на теренах Волині» Державного історико-культурного заповідника м. Дубна (2018 р.) та «Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею» (2019 р.). У цей період В. Данілічева окрім наукових підготувала публіцистичні статті у місцевій пресі, записала 16 інтерв'ю на радіо та телебаченні, зокрема у тематичному циклі «Історія вулиць Рівного». Вона постійно поповнювала музейну колекцію предметами основного та допоміжного фондів. Також відзначена співпраця В. Данілічевої з Державним архівом Рівненської області, зокрема, залучення його документального фонду до музейних виставок. Серед масових заходів ініційованих Валентиною Федорівною згадано підготовлений та проведений нею захід присвячений 80-ї річниці репатріації волинських німців та інші, які неодмінно доповнювалися міні-виставкою з відповідними джерельними матеріалами. Відзначено її значний музейний стаж роботи, який було рекомендовано спрямувати саме на експозиційну та виставкову роботу.

З середини 90-х рр. XX ст. Валентина Федорівна за сумісництвом працювала у Рівненському економіко-огуманітарному інституті (надалі Міжнарожному економіко-гуманітарному університеті), читаючи лекції на історико-філологічному факультеті. Завдячуючи зусиллям та досвіду В. Данілічевої, у цьому ВНЗ 29 квітня 1999 р., з ініціативи його засновника академіка Степана Дем'янчука відкрито перший в Україні Музей миру.

15 квітня 2021 р. В. Данілічева завершила роботу у Рівненському обласному краєзнавчому музеї, проте продовжувала дослідження різноманітних сторінок історії краю. Пів віковий стаж роботи у Рівненському обласному краєзнавчому музеї, здобутий нею досвід та проведені дослідження сприяли виходу її книги «*Волинь (Рівненщина) мультиетнічна. Історія національних меншин. Рівне: видавець О. Зень, 2022. 456 с.*». На її сторінках вміщенні статті та нариси, в яких висвітлена історія найбільш численних національних спільнот краю: єврейської, німецької, польської, російської, чеської.

50 років своєї праці Валентина Федорівна віддала Рівненському обласному краєзнавчому музею. Її результатом стало проведення наукових досліджень, віднайдення цікавих музейних предметів, створення нових експозиції, проведення пізнавальних заходів, захоплюючих екскурсії та лекцій. Її різностороння музейна робота охоплювала усі напрямки музейної діяльності: культурно-освітню,

науково-дослідну, експозиційну, фондово-збиральницьку, видавничу, пам'яткоохоронну. В музейному колективі вона сформувалась як чудовий фахівець, дослідник та організатор, стала знаною та шанованою серед колег, науковців, представників усіх національних громад Рівненщини.

Напрацювання В. Данілічевої і надалі будуть цікавими усім тим, хто бажатиме знати минуле рідного краю, імена і справи людей, які тут проживали і залишили помітний слід в українській історії. У своїй роботі Валентина Федорівна відкривала невідомі сторінки воєнної та мультикультурної біографії Рівненщини. Завдячуючи її невтомній та натхненій праці збережена пам'ять, яка надалі допомагатиме вивчати та популяризувати діяльність наших предків. Тож, щиро дякуємо, Валентині Федорівні за довготривалу та плідну працю на музейній ниві. Її доробки є надбанням Музейного фонду України, усіх тих, хто цікавиться історією рідного краю та його мешканців.

Олександр БУЛИГА, Юзеф НІКОЛЬЧЕНКО,
Людмила ШАХМАТОВА

МУЗЕЙ ЯК ГОЛОВНИЙ МАЙДАНЧИК ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ. ДО 85-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ВОЛОДИМИРА МАКАРОВИЧА МУШИРОВСЬКОГО

На початку статті автори дозволять собі певне емоційно-особистісне сприйняття питання, адже кожен з них на довгому життєвому і професійному шляху мав велику честь співпрацювати і товаришувати з такою знаковою постаттю в національному музеєзнавстві та краєзнавстві як Володимир Макарович Мушировський.

Юзеф Нікольченко і Володимир Мушировський вперше зустрілися у Рівному в далекому 1965 р., коли разом готувалися до вступу на історичні факультети українських вишів. Особиста дружба і плідна співпраця між ними тривала з 1971 р. у Рівненському обласному краєзнавчому музеї (далі — РОКМ), у колегії Рівненського обласного управління культури, під час взаємодії з кафедрою культурології Маріупольського державного університету в галузі музеєзнавства, краєзнавства, культурології та збереження вітчизняної культурної спадщини і продовжувалась до останніх днів життя Володимира Макаровича.

Людмила Шахматова познайомилась з Володимиром Мушировським у 1976 р., коли прийшла на роботу до РОКМ доглядачем експозиційних залів після невдалої спроби вступу на істфак. Її мета була простою: перевірити на практиці правильність вибору майбутнього фаху. Нове життя захопило: на ту пору музейники освоювали велике надане приміщення, в якому мали збудувати нову експозицію. Це було серйозне випробування як для колективу музею, так і для новачка. Через ці обставини довелось здобувати нові навички, виконувати роботу, яку доручали. Роботи розгорнулись у кількох напрямках — ремонтні, столярні, художньо-оформлювальні. Особливе місце відводилось науковій та збиральницькій роботі. Тривали й музейні експедиції. Матеріали, які привозилися науковцями з діючих та недіючих храмів, мали бути описані й відправлені до фондів. Опис таких предметів музейного значення перетворювався на справжній творчий процес, у якому брав участь натхненний ентузіазмом, дружній колектив відділу історії релігії під керівництвом Володимира Макаровича Мушировського. Рукописи, стародруки, ікони, корогви, церковна атрибутика — все це було для нової працівниці чимось таємничим та непізнаним, тому мало надзвичайну притягальну силу. Мріяла вона про вступ до вишу та роботу науковця. Мрія Людмили частково здійснилась 1978 р., коли після вступу до університету її було переведено з посади доглядача залів на посаду молодшого наукового співробітника відділу, яким керував Володимир Макарович. Після закінчення історичного факультету Київського державного університету вона працювала старшим науковим співробітником, а з 1998 по 2006 рр.— завідувачкою відділу історії релігії та мистецтва. 1978—1981 рр. спільної роботи у відділі стали для Людмили безцінним досвідом, а спогади про Володимира Макаровича залишаться в пам'яті назавжди.

Олександр Булига після закінчення третього курсу історичного факультету Чернівецького державного університету в 1987 р. розпочав наукову діяльність у РОКМ, де тоді заступником директора з наукової роботи був Володимир Мушировський. Коли Володимир Макарович очолював музей, О. Булига з 2002 до 2005 рр. був заступником директора з наукової роботи, а потім особисто очолив установу і до 2017 р. співпрацював з В. Мушировським на музейній та краєзнавчій ниві Рівненщини, надалі підтримуючи дружні стосунки.

Мушировський Володимир Макарович народився 7 жовтня 1940 р. у с. Судобичі Дубенського району Рівненської області. У 1954 р. закінчив Здовбицьку семирічну школу Здолбунівського району, а в 1957 р. Семидубську середню школу Дубенського району. Трудову діяльність розпочав працівником колгоспу. З березня 1960 р. до серпня 1961 р. навчався у Рівненському технічному училищі № 4, а з вересня 1961 р. до грудня 1962 р. працював слюсарем Рівненської автоколони 2217. Далі, з грудня 1962 р. до липня 1965 р., проходив строкову військову службу. Після її завершення, з жовтня 1965 р. до листопада 1971 р., працював слюсарем механоскладальних робіт Рівненського заводу високовольтної апаратури. Паралельно з роботою, з 1965 р. до 1971 р., заочно навчався, спочатку на Рівненському загально-науковому факультеті Київського дер-

Рис. 1. З колегами на музейному подвір'ї: Тетяна Радюк, Зоя Заболотна, Володимир Мушировський, Надія Стоколос, Валентина Круль, невідомий. Фото. Поч. 70-х рр. XX ст.

Рис. 2. Володимир Мушировський колегами: невідомий, Тетяна Пономарьова, Анатолій Власкін, Юзеф Нікольченко, Світлана Соколенко, невідомий. Фото. Поч. 70-х рр. XX ст.

Рис. 3. Володимир Мушировський з Аллою Українець. Перші «Музейні гостини». Фото, травень 1992 р.

Рис. 4. Володимир Мушировський з учасниками наукової конференції у РОКМ. Зліва направо: Іван Пащук, Сергій Димченко, Григорій Дем'янчук, Василь Бесараба, Ярослав Сверлюк, Петро Лобас, 1998 р.

жавного університету, далі — у Львівському державному університеті на історичному факультеті, який закінчив у 1971 р. [1].

Після отримання диплому про вищу освіту, з 29 листопада 1971 р. до 19 червня 2017 р., В. Мушировський працював у РОКМ, де з листопада 1971 р. обіймав посади наукового співробітника; з травня 1972 р.—завідувача відділу; з червня 1981 р.— заступника директора з наукової роботи; з серпня1991 р. — директора; з березня 2005 р. — провідного наукового співробітника; з березня 2015 р.— старшого наукового співробітника.

У 2000—2005 рр. Володимир Макарович за сумісництвом працював викладачем кафедри економіки та менеджменту Рівненського державного гуманітарного університету. Викладаючи навчальні дисципліни музеєзнавчого профілю з позиції великого власного досвіду, практичного музеєзнавства і краєзнавства, він прищеплював майбутнім управлінцям фундаментальні знання та повагу до національної історії і культури, шанобливе ставлення до культурної спадщини українського народу.

За сумлінність і відданість галузі культури Рівненської області, зокрема, музейній справі, В. Мушировський у 1987 р. був нагороджений медаллю «Ветеран праці». Його активна діяльність та громадянська позиція у сфері вивчення і збереження культурної спадщини в регіоні була відзначена Рівненською обласною організацією Національної спілки краєзнавців України, яка обрала його своїм Почесним членом [1].

Володимир Макарович багато років був членом президії правління Рівненської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. За його ініціативи розглядалися і вирішувалися актуальні та доленосні питання розвитку музейної справи, збереження культурної спадщини Рівненщини.

Звернімося до важливого документа у творчій біографії Володимира Макаровича — «Характеристики завідувача відділу історії релігії й атеїзму Мушировського В. М.», підготовленої в РОКМ у 1975 р.: «За час роботи в музеї він виявив себе доброчесним працівником, наполегливо засвоював методику музейної справи. Під керівництвом В. Мушировського очолюваний ним відділ розробив структурний та тематико-експозиційний плани майбутнього Музею історії релігії та атеїзму — відділу Рівненського краєзнавчого музею» [1].

Його відкриття відбулося у травні 1978 р. Він отримав назву Музей наукового атеїзму. Створенню цього, на той час особливого в Україні науково-просвітницького закладу передували великі за обсягом ремонтно-реставраційні роботи, що розпочались 1973 р. Вони були спрямовані на пристосування приміщення Воскресенського собору (1895 р.), розташованого у центрі Рівного під експозицію, фондосховище музею та безпосереднє будівництво експозиції, художнє оформлення якої одночасно здійснювали художники Київського художньо-виробничого комбінату і Рівненських художньо-виробничих майстерень. Безпосереднім і відповідальним керівником цих грандіозних робіт був В. Мушировський. Він блискуче впорався з покладеними на нього обов'язками.

Науковим працівникам РОКМ під керівництвом Володимира Макаровича вдалося не лише створити відповідну до музейного профілю експозицію, але й зберегти храм та його розписи, які сьогодні використовуються за своїм прямим призначенням у відновленому Воскресенському соборі Рівного. В. Мушировський був ініціатором створення та одним з авторів путівника Музею наукового атеїзму — відділу РОКМ, науково-просвітницьких буклетів та методичних видань, що узагальнювали досвід роботи музеїв області [2].

Новостворений музей під керівництвом Володимира Макаровича за короткий час своєї науково-дослідної і науково-просвітницької діяльності здобув визнання не тільки на Рівненщині, а й за її межами, посівши провідне місце серед державних музеїв означеного профілю в Україні. У зв'язку з цим, на його базі у жовтні 1979 р. проходив республіканський семінар-нарада наукових працівників державних музеїв країни, на якій розглядалися питання створення нових музеїв та вдосконалення тогочасних музейних експозицій з історії релігії та атеїзму [3, с. 31]. Учасники семінару-наради мали можливість ознайомитися з діяльністю музею на громадських засадах в недіючому тоді храмі села Копитків Здолбунівського району, який був створений за участю В. Мушировського та наукових співробітників Музею історії релігії та атеїзму. Під час їхнього перебування в цьому сільському музеї його громадській раді був переданий документ, що засвідчував присвоєння закладу почесного звання Народний.

Активну участь у виставковій роботі Володимир Макарович розпочав ще 1972 р. та продовжив у наступні роки, коли створював та обслуговував пересувні тематичні виставки РОКМ «Вагон-музею» та «Авто-музею». Вони обслуговували населення не тільки Рівненщини, а й Волинської, Закарпатської та Львівської областей. За сумлінну і творчу працю Володимира Макаровича було нагороджено Почесною грамотою управління Львівської залізниці.

В. Мушировський підвищував свій фаховий рівень у Всесоюзному інституті підвищення кваліфікації працівників культури в Москві (1983 р.); Києво-Печерському державному історико-культурному заповіднику в Києві (1985 р.); стажувався під час роботи археологічної експедиції РОКМ під керівництвом Ю. Нікольченка, яка досліджувала городища літописних міст Дорогобужа (1972 р.) та Муравиці (1976 р.).

Рис. 5. Володимир Мушировський з членами міжнародної мережі «Віа Регія – культурний шлях Ради Європи». Фото, 2004 р.

Рис. 6. Володимир Мушировський з Олександром Булигою. Фото, 2017 р.

У 1972—1976 рр. В. Мушировський очолював обстежувальні та рятувальні експедиції РОКМ культових приміщень Рівненщини, які на той час не функціонували, з метою виявлення і передачі до фондів музею об'єктів культового живопису та культової атрибутики, що мали історичну, культурну і мистецьку цінність. Науковим консультантом

цих експедицій був відомий вітчизняний мистецтвознавець, доктор мистецтвознавства Павло Миколайович Жолтовський. Завдяки експедиційній роботі до фондів РОКМ надійшли унікальні пам'ятки сакрального мистецтва Західної Волині, які стали окрасою стаціонарної експозиції та тематичних виставок музею. Серед унікальних артефактів, виявлених експедицією під керівництвом В. Мушировського — ікона «Христос Пантократор» XV ст. з церкви Пресвятої Трійці с. Річиця Зарічненського району.

За час роботи на посаді директора РОКМ Володимир Макарович зарекомендував себе талановитим організатором музейної справи і краєзнавства. Під його керівництвом, після здобуття Україною незалежності (1991 р.) у РОКМ відбулася докорінна реекспозиція у залах другого поверху та у залах № 6 та № 8 першого поверху; постійно створювалися пересувні тематичні виставки та виставки відкритих фондів. На вищий щабель у музеї була піднесена науково-збиральницька, науково-фондова, науково-експозиційна та науково-просвітницька робота. 1996 р. було започатковано видання музейних «Наукових записок» і проведення регіональних науково-практичних конференцій із проблем музеєзнавства та краєзнавства Волині.

Велика заслуга та особиста мужність Володимира Макаровича і в тому, що він разом з Рівненським обласним управлінням культури зайняв тверду позицію у вкрай важливих питаннях збереження культурної спадщини українського народу. Це недопущення будівництва у 1987 р. відомчого гаража в охоронній зоні пам'ятки архітектури національного значення «Гімназія» 1839 р. у Рівному (приміщення РОКМ).

За часів керівництва В. Мушировським РОКМ, заклад набув статусу авторитетного методичного центру для заповідників і музеїв Рівненщини. Він особисто надавав методичну і практичну допомогу при створенні музеїв на громадських засадах. За його участю постали громадські музеї у Рівненському музичному училищі та селі Уїздці Млинівського району [1]. 2004 р під керівництвом Володимира Макаровича був створений музей у середній школі села Білашівка Березнівського району, в якому експонуються речі, передані до його експозиції Президентом України Леонідом Даниловичем Кучмою [4].

Також 2004 р. В. Мушировський представляв РОКМ на міжнародному симпозіумі в Ерфурті (Німеччина), присвяченому історії найдовшого європейського сухопутного шляху Віа Регія, а згодом — став активним учасником мережі «Віа Регія — культурний шлях Ради Європи» [5].

Власні наукові розробки Володимир Макарович спрямував в річище дослідження біографій колег-музейників, з якими він активно та плідно працював на ниві розбудови музейної справи. Свідченням цього є його статті у збірнику «Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею» та в інших спеціальних музейних і краєзнавчих виданнях. У власних наукових студіях з музеєзнавства і краєзнавства Володимир Макарович прискіпливо та всебічно аналізував сторінки історії музею, в якому працював з 1971 до 2017 р.; музейні колекціїй окремі пам'ятки природи, історії та культурної спадщини Рівненщини; організацію і проведення спеціальних наукових музейних експедицій; досліджував працю діячів історії і культури краю [6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 18; 19, 20].

Після завершення роботи на посаді директора (2005 р.) В. Мушировський продовжував працювати в РОКМ на різних посадах. Він сумлінно виконав місію консультанта та автора окремих нарисів у бібліографічному збірнику Рівненської обласної універсальної бібліотеки, що був присвячений персоналіям фахівців музейної справи Рівненщини, зокрема: Сидоренку Василю Яковичу, Мандрику Василю Яковичу, Селедцю Володимиру Денисовичу, Мічуді Володимиру Дмитровичу, Нікольченку Юзефу Мойсейовичу. У збірнику вміщено нарис і про музейну звитягу Володимира Макаровича [21, с. 92—93].

Вагомим та довготривалим здобутком В. Мушировського та очолюваного ним колективу стало започаткування у РОКМ музейного заходу, який вже протягом не одного десятиліття є головною культурною подією Рівного. У 1992 р. управління культури Рівненської обласної державної адміністрації підтримало ініціативу рівненських музейників щодо проведення на його території, з нагоди Міжнародного дня музеїв фольклорно-етнографічного свята «Музейні гостини», яке з того часу з великим успіхом, щорічно у травні, відбувається в обласному центрі. Цей захід став яскравим і грандіозним дійством, в якому беруть участь творчі аматорські колективи та майстри народної творчості Рівненщини. Фонди РОКМ, за більше як тридцять років проведення «Музейних гостин» поповнилися сотнями унікальних мистецьких предметів, авторами яких є учасники свята весни та творчості різних років. Під час проведення цього дійства на музейній та прилеглій територіях, зокрема центральних алеях парку «Лебединка» проходить ярмарок народних майстрів, виступи музичних та танцювальних колективів, окремих виконавців. Тут відбуваються майстер-класи з багатьох жанрів народної творчості [22].

Оприлюднимо цікаве спостереження авторів статті: практично за всі роки існуванняу день проведення свята на відкритому музейному просторі майже ніколи не було довготривалих опадів! Винятком став 2025 р.: «Музейні гостини», вперше проходили повністю під «акомпанемент» теплого травневого дощу, який також частково супроводжував перший подібний захід 1992 р. [23]. Напевне, у такий спосіб небо ніби прощалося з Володимиром Макаровичем, бо ж за часів його директорства народилось і стало традиційним це яскраве свято… Людина, яка відкривала 17 травня 1992 р. перші «Музейні гостини» відійшла у вічність 5 лютого 2025 р., у рік свого 85-ліття.

Звістка про передчасний відхід у засвіти В. Мушировського схвилювала не тільки музейників Рівненщини, а й культурну та освітянську громадськість краю. На цю сумну подію активно відгукнулися засоби масової інформації області, зокрема рівненська газета «ОГО», реагуючи на допис нашої колеги Г. Данильчук, повідомляла: «Володимир Макарович присвятив своє життя збереженню історичної пам'яті рідного краю. Його професіоналізм, ентузіазм та любов до своєї справи зробили його визнаною постаттю в культурному житті регіону. Завдяки своїм знанням та досвіду він став невід'ємною частиною Рівненського

обласного краєзнавчого музею. За роки роботи В. Мушировський зробив вагомий внесок у розвиток музею. Завдяки його зусиллям музей став одним з найкращих в області, зібравши унікальні експонати та організовуючи цікаві виставки. Володимир Макарович був не просто директором музею, а й мудрим наставником для молодих фахівців. Його доброта, гумор і оптимізм запам'ятаються назавжди» [24].

Особистість високої культури, глибоких знань і щирої душі та надійний друг — таким пам'ятатимуть В. Мушировського усі, хто мав нагоду працювати поруч, дружив з ним, або навчався у нього, був глядачем та слухачем його екскурсій та лекцій. Йому довелося жити на зламі епох. У 1991 р., напередодні здобуття Україною незалежності він — досвідчений музейник очолив та протягом чотирнадцяти років керував головним музейним закладом Рівненської області. Саме тоді, під його керівництвом проводилися наукові дослідження нових тем, фондова колекція комплектувалася матеріалами про національні-визвольні змагання жителів краю у ХХ ст. а також матеріалами, що не могли надійти до музею у радянські часи, відбулася значна трансформація експозиції Рівненського обласного краєзнавчого музею, створювалися різноманітні виставкові проєкти, проводилися оригінальні культурні заходи. Кажуть, що людину згадують тоді, коли втрачають. Це не так. Нам усім пощастило зустрітися, спілкуватися, працювати і дружити з такою видатною, талановитою постаттю в українському суспільстві, як Володимир Макарович Мушировський, спілкування з яким було подарунком долі. І саме це не забудеться ніколи…

Джерела та література:

1. Особова Справа В. Мушировського. Рівненський обласний краєзнавчий музей.
2. Мушировський В. М., Стоколос Н. Г. Музей наукового атеїзму в Ровно. Путівник. Львів: Каменяр, 1985. 62 с.
3. Шахматова Л. Музейний літопис (директорат та завідувачі фондами в 1944—1985 рр.). Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Рівне: Волинські обереги, 2006. Вип. 4. С. 29—32.
4. На честь екс-президента України на Рівненщині створили музей. URL: https://krapka.rv.ua/2017/06/06/na-chest-eks-prezydenta-ukrayiny-na-rivnenshhyni-stvoryly-muzej-foto\
5. Булига О. Європейську культуру «транспортуватимемо» через Рівне. *Нова Волинь* [Рівне]. 2004. 7 жовтня. С. 7.
6. Мушировський В. Сторінки історії музею. *Наукові записки*. Рівне, 1996. Вип. 1. С. 7—11.
7. Мушировський В. Видатні та культурні діячі краю в дослідженнях Рівненського обласного краєзнавчого музею. *Діячі науки і мистецтва рідного краю у розвитку української національної культури.* Рівне, 1998. С. 62—65.
8. Мушировський В. Раритети музею. *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею.* Рівне, 2005. Вип. 2. С. 44—47.
9. Мушировський В. Зброя музейного арсеналу. *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею.* Рівне, 2006. Вип. IV. С. 58—69.
10. Мушировський В., Марчук І. Колекція зброї Рівненського обласного краєзнавчого музею. *Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету.* Рівне: РДГУ, 2008. Вип.12. С. 287—295.
11. Мушировський В. Гурій Бухало — науковець, дослідник, ветеран Рівненського обласного краєзнавчого музею. *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею.* Рівне, 2008. Вип. 6: С. 152—156.
12. Савчук П., Мушировський В. Музей і людина. Присвячується Володимиру Селедцю — завідувачу Дубенського краєзнавчого музею. *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею.* Рівне: О. Зень, 2008. Вип. 6. С. 160—163.
13. Мушировський В. Справа всього життя (до роковин з дня смерті художника Мічуди В. Д.). *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею.* Рівне, 2009. Вип. 7. С. 92—95.
14. Мушировський В. Ветерани війни — ветерани музею. *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею.* Рівне, 2010. Вип. 8. С. 217—223.
15. Мушировський В. Хранитель слави козацької. *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею.* Рівне, 2011. Вип. 9. С. 183—189.
16. Мушировський В. Музейники за покликанням. *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею.* Рівне, 2012. Вип. 10. С. 22—28.
17. Мушировський В. Дослідник, музеєзнавець, експозиційник (до ювілею Пономарьової Т. О.— завідувача сектору давньої історії Рівненського обласного краєзнавчого музею). *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею.* Рівне, 2013. Вип. 11. С. 114—117.
18. Мушировський В. Будівничий музеїв краю (до 100-річчя від дня народження Василя Яковича Сидоренка — директора Рівненського краєзнавчого музею 1971—1984 рр.). *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею.* Рівне, 2014. Вип. XII. Ч. 2. С. 74—78.
19. Мушировський В. Станіслав Людкевич: Трагічна подорож в озера. *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею.* Рівне, 2015. Вип. XIII. Ч. 2. С. 72—74.
20. Мушировський В. Обстежувальні та рятувальні експедиції Рівненського краєзнавчого музею (пам'яті П. М. Жолтовського присвячується (до 30-річчя від дня смерті вченого). *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею*. Рівне, 2016. Вип. XIV. С. 22—27.
21. Музейні фахівці Рівненщини. Серія «Дослідники Рівненського краю»: бібліогр. покач. / Рівн. обл. універс. наук. б-ка. Рівне: В. А. Лапсюк, 2014. 184 с.
22. Музейні гостини. URL: https://museum.rv.gov.ua/muzejni-gostyny
23. Ракс О. В той день погода теж була мінлива: як у Рівному відбули перші «Музейні гостини» на початку 90-тих (ФОТО). URL: https://rivnepost.rv.ua/news/v-toy-den-pohoda-tezh-bula-minliva-yak-u-rivnomu-vidbuli-pershi-muzeyni-hostini-na-pochatku-90tikh-foto
24. Помер Володимир Мушировський — багаторічний директор Рівненського краєзнавчого музею. URL: https://ogo.ua/articles/view/2025—02—08/149202.html08.02.2025

Дмитро КЕПІН, Олена ТИТОВА

ПРОФЕСОР ПЕТРО ГОНЧАРУК – ПЕРШИЙ ЗАВІДУВАЧ КАФЕДРИ МУЗЕЄЗНАВСТВА КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

Рис. 1. Професор Петро Гончарук

Серед сучасних дослідників, які зробили певний внесок у дослідження маловідомих сторінок історії України знаходиться і постать мало згадуваного та майже призабутого вченого та педагога, кандидата історичних наук, професора Петра Степановича Гончарука (08.04.1932, с. Малі Лисівці Київ. обл.— 09.03.2021, м. Київ) (Рис. 1). Є дві невеликі замітки щодо його діяльності: у 1970-х рр. в Інституті історії АН УРСР (тепер Інститут історії України НАН України) [7] та згадка як очільника кафедри музеєзнавства у 1992—1996 рр. Київського державного інституту культури (сучасний Київський національний університет культури і мистецтв (далі — КНУКіМ) [8].

Мета статті — розкрити основні напрями наукових досліджень П. С. Гончарука та його роль у розбудові кафедри музеєзнавства культурологічного факультету КНУКіМ, яка проіснувала з певними змінами у назві до 2024 р.

Майбутній дослідник був випускником 1956 року історичного факультету Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького (тепер Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова). На його зацікавлення історією селянсько-козацьких повстань кінця XVI — середини XVII ст. та громадсько-політичних рухів в Україні XIX ст. вплинуло спілкування з доктором історичних наук, професор О. К. Касименком (1905—1971). По закінченні навчального закладу П. С. Гончарук у 1956—1961 рр. вчителював та був директором шкіл на Київщині, потім Вінничини. Проте, бажання наукового пошуку пов'язало його з Інститутом історії АН УРСР (1969—1974 рр.): спочатку був аспірантом, потім молодшим науковим співробітником відділу історіографії та джерелознавства, і вченим секретарем Інституту. Провідною темою наукових досліджень з того часу у П. С. Гончарука стало вивчення діяльності Кирило-Мефодіївського товариства. Саме воно стало предметом його кандидатської дисертації, захищеної 1971 р. [1]. Науковий керівник — член-кор. АН УРСР Ф. П. Шевченко, офіційні опоненти — доктор історичних наук, професор М. І. Марченко, кандидат історичних наук Г. Я. Сергієнко. Ця робота стала першим у вітчизняній історіографії дослідженням, в якому комплексно розглянуто погляди кирило-мефодіївців у європейському контексті (подана характеристика Чеського, Сербського, Польського та Болгарського національно-культурного відродження). Показаний вплив діячів німецького просвітництва (Й.-Г. Гердер) на формування світогляду окремих представників Кирило-Мефодіївського товариства. У роботі П. С. Гончарук встановив кількість членів товариства, реконструював їхню портретну характеристику, авторство та дати створення програмних документів. Дослідник опрацював фонди архівів, бібліотек, музеїв як України, так і колишніх республік СРСР, зокрема росії та Естонії. Вченим було залучено історичні, публіцистичні праці членів товариства, художні та образотворчі твори, нотатки, мемуари, листи, слідчі справи тощо. При цьому Петро Степанович зробив порівняльний аналіз художніх творів М. І. Костомарова, П. О. Куліша, Т. Г. Шевченка. Незважаючи на певну заідеологізованість, дисертація не втратила свого значення і сьогодні. Тільки майже через 30 років П. С. Гончаруку вдалося видати її без купюр у вигляді навчального посібника (Рис. 2) [2]. Проте, за структурою та подачею матеріалу видання можна вважати монографією.

Після Інституту історії П. С. Гончарук у 1974—1977 рр. працював завідувачем науково-видавничим відділом Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР; був заступником головного редактора бюлетеня «Архіви України». З 1977 р. перейшов на викладацьку діяльність до Київського державного інституту культури ім. О. Є. Корнійчука (далі — КДІК), в якому працював на різних посадах (викладача, завідуючого кафедрою, декана, проректора) до 1996 р., а з 1996 р. по 2004 рр.— в Київському славістичному університеті (декан, професор кафедри історії), в 2004—2014 рр.— у Національній академії керівних кадрів культури і мистецтв (професор кафедри історії України). Понад 26 років за сумісництвом викладав в Українській національній державній академії мистецтва та архітектури.

У творчому доробку Петра Степановича 120 праць. Серед них 4 монографії: «Провісник дружби і співробітництва народів (До 180-річчя від дня народження кирило-мефодіївця М. І. Гулака): наукове видання» (Київ, 2002), «Суспільно-політичні та історичні погляди П. О. Куліша. До 110-ої річниці його світлої пам'яті (1819—1897): монографія» (Київ, 2006), «Суспільно-політичні та історичні погляди Т. Г. Шевченка (до 195-річчя від дня народження): монографія» (Київ, 2009), «Гірке похмілля: нотатки з приводу селянсько-козацьких війн кінця XVI — середини XVII ст.: монографія» (Київ, 2012), 4 навчальних посібника, 1 навчально-методичний комплекс (у співавторстві), 3 художньо-історичні книги та 4 збірника документів і матеріалів (один з упорядників). На початку 2000-хтисячних років дослідник опублікував ряд статей у часописі «Київська старовина», видання якого було поновлено Центром пам'яткознавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, Інститутом археології НАН України спільно з Славістичним університетом (з 1992 р.). Вражають сучасні підходи науковця до, здавалося би, досить традиційних тем, наприклад спроба дослідити питання відображення світової історії у творчий спадщині Т. Г. Шевченка [4].

У 1992 р. на культурологічному факультеті КНУКіМ (тоді — КДІК) була створена перша в Україні кафедра музеєзнавства (перша, не рахуючи кафедру археології та музеєзнавства Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, де акцент здебільшого робився на археологію, відкрилася у 1944 р.). Саме П. С. Гончарук доклав чимало зусиль в організацію навчального процесу. Для читання лекцій він запросив викладачів з інших кафедр. Це були археолог, кандидат історичних наук, доцент С. Я. Ольговський (пізніше професор і керівник кафедри у різні роки) та історик, кандидат історичних наук, доцент Є. В. Панкова. Саме вони приймали профільний вступний іспит у абітурієнтів з «Історії України». Перший випуск групи МС-72 відбувся 1997 р. Для студентів Петро Степанович читав курс «Історія України». Він визначався оригінальним підходом. Спочатку лектор проводив аналіз підручників, які були видані впродовж XX ст. Давав порівняльний аналіз виданням М. С. Грушевського, О. Я. Єфименко, Д. І. Дорошенка, Н. Д. Полонської-Василенко, І. П. Крип'якевича, О. К. Касименка, І. К. Рибалка, П. П. Толочка та ін. Кожна лекція супроводжувалася характеристикою творів художньої літератури, в яких були відображені події, котрі розкривалися під час теми заняття. Зокрема, одному з авторів публікації Д. В. Кепіну, що навчався саме у цій, першій, групі запам'яталася характеристика П. С. Гончарука творів української письменниці З. П. Тулуб (1890—1964). При цьому викладач вказував на джерела, якими послуговувалася письменниця при написанні своїх романів, а також розповідав про її трагічну долю. Для підсилення своєї лекції Петро Степанович використовував і наочні образотворчі матеріали — репродукції творів художників. Він також давав пояснення щодо обставин написання тієї чи іншої картини та вказував на джерела, якими користувався художник. Наприкінці лекції П. С. Гончарук рекомендував студентам оглянути експозиції музеїв Києва, в яких присутній той чи інший матеріал за темою заняття. Лекції були оформлені як навчальний посібник, що мав чотири видання 2004, 2005, 2009, 2011 рр. Цікаво як сам автор одного з навчальних посібників визначив його значення: «Лекції обумовлені тривалим досвідом роботи автора в школах та вищих навчальних закладах, особливостями власної методики викладання лекційних матеріалів, появою нових трактовок вченими тих чи інших історичних проблем. У посібнику передбачені обов'язкові елементи вузівської лекції. Кожна тема розповідає про джерела, які покладені в основу її розкриття, стан висвітлення проблеми в наукових працях» [3, с. 5].

Рис. 2. Обкладинка книги П. С. Гончарука «Історичні погляди кирило-мефодіївців» (Київ, 2002).

У планах педагога було створення при кафедрі навчального музею «Національно-духовне пробудження України у першій половині XIX ст. Кирило-Мефодіївське товариство». У такій аудиторії П. С. Гончарук передбачав показ портретів кирило-мефодіївців, виконаних студентами та випускниками Української національної державної академії мистецтва та архітектури, а також вітрини з документами-факсиміле справ, які зберігаються у Центральному державному історичному архіві України. Передбачалося і створення карти з позначеннями пам'ятних місць, пов'язаних із діяльністю членів товариства.

Проте, ідея створення навчального музею при кафедрі висунена П. С. Гончаруком, була втілена у життя лише 2005 року. Це був археологічний музей-лабораторія з експертизи цінностей, наукова концепція якого була розроблена авторами данної статті [6; 9]. Експозиція розташовувалась

Рис. 3. Автори статті на відкритті Археологічного музею-лабораторії з експертизи цінностей 18 травня 2005 року (Київський національний університет культури і мистецтв).

в аудиторії № 66 за адресою: м. Київ, вул. Чигоріна, 20 (тепер — вул. Дмитра Дорошенка) (Рис. 3). Організаційну та консультативну допомогу надали також і співробітники кафедри: кандидат педагогічних наук, доцент Ю. М. Ключко, кандидат історичних наук, професор С. Я. Ольговський, кандидат історичних наук (згодом доктор), доцент С. Ж. Пустовалов. У художньому оформленні експозиції взяли участь студенти ІІІ курсу КНУКіМ С. Руденко, В. Турський, О. Шапран. Основний фонд музею складали бл. 3 тис. музейних археологічних предметів мустьєрського часу — пізнього середньовіччя, зібраних під час археологічних експедицій кафедри, а також знахідки, передані з фондів Археологічного музею Інституту археології НАН України. Музейні предмети розташовувались в хронологічній послідовності у трьох вітринах, які супроводжувались трьома нстінними стендами з науково-допоміжним матеріалом. Окремий стенд був присвячений методиці археологічних досліджень і містив фотографії розкопок неолітичних пам'яток Середнього Подніпров'я, здійснених одним з авторів публікації (О. М. Титова), та пам'яток доби бронзи — С. Ж. Пустоваловим. Стенд також знайомив із дослідниками, що зробили вагомий внесок у розвиток археології та збереження об'єктів культурної спадщини (Й.-Й. Вінкельман, Г. Шліман, Г. Картер, А. Брейль, В. Б. Антонович, Ф. К. Вовк, Г. Г. Мезенцева). Окремо розташовувались фотографії музеєфікованих пам'яток археології України.

Сам Петро Степанович проводив екскурсії-подорожі пам'ятними місцями доби козацтва та пов'язаними з діяльністю Т. Г. Шевченка на Київщині. Дослідника можна було випадково зустріти у музеях Києва, і він охоче розповідав про той чи інший експонат, зокрема твір мистецтва, що входив до кола його зацікавлень. Останніми роками він продовжував опрацьовувати матеріали у Національній історичній бібліотеці України та в Інституті рукописів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.

П. С. Гончарук був доброзичливою людиною і завжди опікувався життям студентів: допомогав у скрутних сімейних обставинах, цікавився їхнім побутом у гуртожитках та сприяв їхньому науковому розвиткові (особисто знайомив зі співробітниками архівів, музеїв та бібліотек). Зокрема, під час лекції П. С. Гончарука, присвяченої історії вищої освіти та музейним установам м. Києва поч. ХХ ст. студент П. В. Гузько (1972—1996) зацікавився археологічними навчальними музеями. Петро Степанович особисто познайомив його з музеологом, кандидатом історичних наук, професором Ю. А. Омельченком (1937—2017), який за сумісництвом викладав спецкурс «Мзейне джерелознавство», та тодішнім директором Центрального державного історичного архіву України Л. З. Гісцовою і сприяв першій публікації молодого дослідника [5].

Всебічне вивчення наукового доробку, а також авторських методик викладання історії України з опорою на музейні експозиції Петра Степановича заслуговують на подальше поглиблене дослідження.

Джерела та література:

1. Гончарук П. С. Исторические взгляды кирилло-мефодиевцев (1846—1847): автореф. дис. …канд. ист. наук: 579 «Историография и источниковедение». АН УССР, Ин-т истории. Киев, 1970. 25 с.
2. Гончарук П. С. Історичні погляди кирило-мефодіївців: [навч. пос.]. Київ: Вид-во Київ. славіст. ун-ту, 2002. 184 с.
3. Гончарук П. С. Історія України з найдавніших часів до початку ХХ століття: [навч. пос.]. 2-е вид. Київ: Центр учбової л-ри, 2009. 524 с.
4. Гончарук П. С. Відображення питань світової історії у творчий спадщині Т. Г. Шевченка (до 150-річчя світлої пам'яті Великого Кобзаря). *Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: щоквартальний науковий журнал.* 2011. № 4. С. 195—202.
5. Гузько П. В. Археологічний музей при Київських вищих жіночих курсах. *Проблеми збереження та відродження пам'яток історії та культури. Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 70-річчю Білоцерківського державного краєзнавчого музею.* 25—27 травня 1994 року. Біла Церква, 1994. С. 5—6.
6. Кепін Д. В. Новий музей у Києві. *Праці Центру пам'яткознавства.* Київ, 2007. Вип.12. С. 324.
7. Овчаренко П. Гончарук Петро Степанович. *Вчені Інституту історії України.* Біобібліогграф. довідник. Київ, 1998. Вип. 1. С. 60—61.— (Українські історики).
8. Ольговський С. Я., Пустовалов С. Ж. Двадцять п'ята річниця кафедри музеєзнавства та пам'яткознавства Київського національного університету культури і мистецтв. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв:* Серія: Музеєзнавство і пам'яткознвство: наук. зб. 2018. Вип. 1. С. 124—125.
9. Титова О. М. Діяльність Центру пам'яткознавства з вивчення та поруляризації культурної спадщини. *Матеріали Перших Всеукр. наук. читань,* присвячених 60-річчю від дня народження укр. історика та пам'яткознавця Сергія Захаровича Заремби (1947—2003) (м. Київ, 23 січня 2007 р.): Зб. ст. / упор. Титова О. М. Київ, 2007. С. 30—35.

Андрій КОРЧАК

ТЕОДОР ЗВАРИЧ – БРІДСЬКИЙ КРАЄЗНАВЕЦЬ ПЕРШОЇ ЧЕТВЕРТІ XXI ст.

Замість вступу. Багато брідщан зазвичай пам'ятають Теодора[1] Зварича, як вчителя математики та креслення. Він народився у с. Тетильківці 4 березня 1930 р. в простій селянській родині. Його дитинство пройшло у сусідньому с. Микити. Після закінчення середньої школи в Підкамені у 1951 р. одразу ж почав учителювати. Рік пропрацював у Суховільській семирічці, наступних десять років (1952—1962 рр.) у школах сіл Вербівчик та Орихівчик. Паралельно здобув вищу освіту у Львівському державному педінституті в Дрогобичі. У 1962—1964 рр.— навчав дітей у школі в Гаях Дітковецьких, після чого, дев'ять років обіймав посаду інспектора Бродівського відділу народної освіти. Останнім місцем праці Теодора Миколайовича на наступних 35 років (1973—2008 рр.) стала Бродівська середня школа № 3. Загалом, Т. Зварич присвятив освіті 57 років, отримавши почесні звання вчителя-методиста, відмінника народної освіти України, ветерана педагогічної праці.

Вперше я побачив Теодора Миколайовича на початку 1980-х рр. коли пішов вчитися у Бродівську СШ № 3. Пам'ятаю як старшокласники розповідали нам про те, що «Дозик» (такою була кличка Т. Зварича в нашій школі), знає усіх людей в Бродівському районі, кожної миті може запитати того чи іншого учня як його звати, а після цього перерахувати усіх його близьких та далеких родичів. Як виявилося згодом, знання людей нашого краю стало одним із трьох головних захоплень Теодора Миколайовича які лягли в основу його краєзнавчих досліджень. Також старшокласники часто переповідали «коронну» фразу Т. Зварича, яку він любив говорити, тим хто не вчився чи порушував поведінку: «а щоб тобі свиня цицьки дала».

У 1988—1990 рр. Теодор Миколайович навчав наш клас креслення. Тоді я познайомився з ним ближче. В той час він був поважним старшим чоловіком і авторитетним учителем, який користувався широкою повагою, як серед вчительського колективу, так і серед учнів. Будучи підлітком, мені навіть на думку не могло спасти, що в останні 15 років життя Т. Зварича, попри різницю у віці майже 46 років, я стану найближчим його другом і проведу з ним велику кількість часу в ході нашої спільної краєзнавчої роботи, подорожах чи просто спілкуванні.

Початки краєзнавчої діяльності. Після завершення школи у 1992 р., з Теодором Миколайовичем я зустрічався доволі рідко і випадково. Буквально в кількох словах

Рис. 1. Т. Зварич на конференції в РОКМ, 1 жовтня 2010 р.

ми питалися один в одного про наші справи і розходилися. Більш тісніше почали спілкуватися, після того як я у 2002 р. влаштувався на роботу в Бродівський історико-краєзнавчий музей (далі БІКМ). У липні 2003 р. ми разом приймали участь в експедиції у села Попівці та Шпаки, під час якої здійснювалися записи інтерв'ю місцевих старожилів про діяльність ОУН та УПА на цих теренах. Т. Зварич був регулярним відвідувачем наших музейних заходів — конференцій, виставок, тощо. Не без того, що такі контакти вплинули на подальше захоплення Теодора Миколайовича краєзнавством, яке із простого хобі переросло у справжнє професійне заняття.

Усе життя Т. Зварич з великим пієтетом відносився до своєї родини, а знання про неї прагнув передати своїм нащадкам. Усю зібрану про своїх родичів інформацію Теодор Миколайович в стислій формі опублікував у брошурі «Родина» [1] (2007), і тим самим у 77-річному віці дебютував як краєзнавець. Десь може п'ять, а може трохи більше років потому. Він зробив копії фотографій, що стосувалися його сім'ї чи родичів, згрупував їх в окремі фотоальбоми, які передав родинам своїх синів Ігоря та Мирослава.

Через два роки — у квітні 2009 р. Т. Зварич, вперше вже як дослідник, взяв участь у традиційній музейній конфе-

[1] Цікавою є історія з іменами Теодора Миколайовича, яких він мав аж три. Не раз я запитував у нього, як його правильно називати і він розповів цікаву історію. Охрестили його під ім'ям Тадей. Коли, вже в юнацькому віці, він виробляв радянські документи, паспортистка рішуче наполягала записати в них ім'я Фадей, від чого Тадей рішуче відмовився. Тоді чиновниця взяла і записала ім'я Теодор. Натомість ім'я Теодозій, за яким Теодора Миколайовича знають чи не найбільше, є лише його шкільним прізвиськом. Для мене, ще зі шкільних часів, він завжди був Теодозієм Миколайовичем.

Рис. 2. Т. Зварич, Р. і О. Булиги, А. Корчак біля піраміди князя О. Пронського в Берестечку, 25 червня 2011 р.

ренції «Брідщина — край на межі Галичини й Волині», де у співавторстві з іншим брідським краєзнавцем Богданом Лозою представив статтю про р. Суховілку [2]. Детальне знання географії Брідщини було ще одним із трьох головних захоплень Теодора Миколайовича. Він дуже часто любив повторяти, що якщо б йому вдруге судилося прожити життя, він обов'язково став би вчителем географії.

Дослідження сакральної та меморіальної скульптури. Той же 2009 р. став роком початку моєї тісної співпраці з Т. Зваричем. Все почалося досить випадково. З травня 2008 р. я інтенсивно займався вивченням хрестів та фігур на території тодішнього Бродівського району, якими густо рясніють села, дороги, поля чи навіть ліси нашого краю. Першочергову увагу я приділяв фотофіксації таких об'єктів і до середини червня 2009 р. здійснив 24 польові експедиції. Для допомоги у цій роботі залучав різних людей, які зналися на тій чи іншій місцевості.

У середині червня 2009 р. директор БІКМ Василь Стрільчук сказав мені, що Теодор Миколайович зголосився допомогти із селами тодішньої Наквашанської сільради і ретельно почав готуватися до нашої майбутньої експедиції. У свою чергу я мав організувати транспорт. 23 червня 2009 р. я, Т. Зварич та В. Стрільчук здійснили поїздку у села Лукаші, Накваша, Тетильківці, Микити, хутір Бакаї (відноситься до с. Черниця) та урочище Валівська (відноситься до с. Суховоля) і сфотографували відповідні об'єкти.

Після цього, наші дороги з Теодором Миколайовичем знову ненадовго розійшлися. Я продовжував здійснювати свої польові дослідження, натомість Т. Зварич запропонував написати за результатами нашої експедиції книгу і почав збирати усну інформацію про зафіксовані нами об'єкти. З кінця жовтня 2009 р. ми засіли в музеї над опрацюванням накопиченого матеріалу, а у травні 2010 р. видали книгу «Пам'ятні хрести, фігури та каплички Наквашанської сільради» [3], яку презентували під час свята останнього дзвоника у Наквашанській школі, 28 травня 2010 р.

В ході роботи над книгою, ми ще два рази їздили в наквашанські села. Пам'ятаю, як 11 березня 2010 р., в сухий морозний день прийшлося йти пішки в сусідні Тетильківці. Дорога від центру одного села до іншого складає 3,5 км. Я тоді трохи переживав за Теодора Миколайовича, якому тиждень перед тим виповнилося 80 років і кілька разів питався чи йому не важко. Він лише усміхався і весело та бадьоро крокував вперед. Зворотну дорогу ми також подолали пішки.

Того ж дня я запитав у Т. Зварича, чи він не допоміг би мені із пам'ятками Нем'яча і 22 березня ми були вже у цьому селі. Далі, як то кажуть, все пішло та поїхало. Із 121-ї здійсненої мною в період 2008—2016 рр. експедицій, учасником 67-ми був Теодор Миколайович. Для більшої наглядності приведу їхній перелік: Бакаї, Лукаші, Накваша, Микити, Тетильківці, Валівська (23 червня 2009 р.); Накваша (23 жовтня 2009 р.); Тетильківці (11 березня 2010 р.); Нем'яч (22 березня 2010 р.) [4]; Дуб'є (30 березня 2010 р.); Суходоли, Гаї Суходільські (8 квітня 2010 р.); Накваша (19 квітня 2010 р.); Малинище, Шишківці, Маркопіль (26 квітня 2010 р.); Боратин, Орани (3 травня 2010 р.); Лучківці (17 травня 2010 р.); Літовищі, урочища Гутисько Літовиське, Околіта, Гутисько Брідське, гора Збараж (2 червня 2010 р.); Висоцько (9 липня 2010 р.); Лугове (15 липня 2010 р.); Чепелі, Пеняки, урочище Гутисько Пеняцьке (20 липня 2010 р.); Накваша (23 липня 2010 р.); Голубиця, Жарків (29 липня 2010 р.); Теребежі, Сади, урочища Гута Пеняцька та Гута Скляна, Ясенів (10 серпня 2010 р.); Підгірці, Загірці (17 серпня 2010 р.); Підгірці (18 серпня 2010 р.); Переліски, Підгір'я, Горбалі, Новичина, Дубина (25 серпня 2010 р.); Ясенів, Тріщуки, урочище Митник біля Лучківців (31 серпня 2010 р.); Митниця, Антося, Комарівка, Кізя, Корсів (7 вересня 2010 р.); Берлин (28 вересня 2010 р.); Бовдури, Конюшків (5 жовтня 2010 р.); Піски, Лісові (26 жовтня 2010 р.); Лагодів, цвинтар біля колишньої «Міжрайбази» біля с. Смільне (2 листопада 2010 р.); Переліски, Видра, Пониква (9 листопада 2010 р.); Дуб'є, Голосковичі, Глушин (16 листопада 2010 р.); Підкамінь (23 листопада 2010 р.); Накваша (30 листопада 2010 р.); Перейма (урочище між Черницею та Суховолею) (2 березня 2011 р.); Стиборівка (16 березня 2011 р.); Ясенів, урочище Митник (29 березня 2011 р.); Ясенів (19 квітня 2011 р.); Ясенів (27 квітня 2011 р.); Ясенів (10 травня 2011 р.); Ясенів (17 травня 2011 р.); Ясенів (24 травня 2011 р.); Ратищі, Орихівчик (31 травня 2011 р.); Білявці (1 червня 2011 р.) [5]; Орихівчик, Вербівчик, Стиборівка (16 червня 2011 р.); Бучина, Гаї Дітковецькі (21 червня 2011 р.); Урочище Салабаї біля с. Голубиця (29 червня 2011 р.); Клекотів (8 липня2011 р.) [6]; Барилів (19 серпня 2011 р.); урочище Майдан Пеняцький (28 серпня 2011 р.); Підгірці (20 вересня 2011 р.); Підгірці (28 вересня 2011 р.); Підгірці (4 жовтня 2011 р.); Барилів (6 жовтня 2011 р.); Підгірці (2 листопада 2011 р.); Підгірці (9 листопада 2011 р.); Підгірці (16 листопада 2011 р.); Підгірці (4 квітня 2012 р.); Підгірці (11 квітня 2012 р.); Вербівчик, Стиборівка, Мирова (21 серпня 2012 р.); Суховоля (12 вересня 2012 р.); Язлівчик, Білявці (25 грудня 2014 р.) [7]; Свиридівка (частина с. Пеняки) (7 липня 2015 р.); Пеняки (21 липня 2015 р.)[2]; Кути

[2] У цей день учасниками експедиції були я, уродженець с. Пеняки Мирон Гавришків, Т. Зварич та Ю. Мельник. Тоді ж нам вдалося вперше побувати на залишках слов'янського городища X—XI ст., що знаходиться в урочищі Гутисько Пеняцьке

(9 вересня 2015 р.); Соколівка, Лабач (частина Соколівки) (18 вересня 2015 р.); Хватів, Чішки, Кути, Брахівка (2 жовтня 2015 р.)[3]; Гаї Дітковецькі (1 лютого 2016 р.); Пеняки (12 лютого 2016 р.); Пеняки (29 липня 2016 р.) [8]; Чорний Ліс, Панасівка, Загір'я (12 серпня 2016 р.) [9].

Перераховані поїздки, попри те, що головний акцент під час них робився на фотофіксацію, дали змогу отримати багато матеріалу різнопланового характеру. Відповідно, з часом ми опублікували низку робіт, як загального — де розкриваються проблеми сакральної та меморіальної скульптури [10], так і конкретного — присвячених хрестам на фігурам таких окремих населених пунктів як Барилів на Радехівщині [11], Вербівчик, Орихівчик, Стиборівка та хутір Мирова [12], Гаї Дітковецькі [13], змісту. Особливу увагу було приділено скульптурі та епіграфіці низки цвинтарів у Накваші та Тетильківцях [14], Ясенові [15], Підгірцях [16].

Окремо варто сказати про участь Т. Зварича в дослідженнях цвинтарів у Бродах. Це 11 квітня 2010 р.— старий старобрідський цвинтар; 10 квітня 2010 р., 2 січня, 5 лютого, 19 березня, 26 червня, 6 та 13 листопада, 23 грудня 2015 р., 22 січня 2016 р.— міський цвинтар [17]. Особливо Теодор Миколайович допоміг мені у вивченні нового юдейського цвинтаря у Бродах, яке ми проводили від кінця грудня 2015 до початку квітня 2016 р. [18]

Конференційна діяльність. Першою конференцією Теодора Миколайовича, на якій були представлені результати нашої співпраці, стали другі «Методіївські читання», приурочені до річниці смерті першого настоятеля відродженого монастиря у Підкамені — о. Методія (Миколи Костюка) (1953—2008 рр.), проведенні 17 грудня 2009 р. Т. Зварич виступив з доповіддю «Фігури та пам'ятні хрести села Тетильківці», яка потім стала частиною нашої першої спільної книжки [19].

Починаючи з 2009 р. і аж до 2023 р. Т. Зварич був постійним активним або пасивним учасником музейної конференції «Брідщина — край на межі Галичини й Волині». Матеріали які Теодор Миколайович публікував в однойменному збірнику були присвячені історії [20], людям [21], шкільництву [22], діалектології [23], мікротопоніміці [24] рідного краю, опису витоків річок Серет [25] та Стир [26] на Брідщині. Цікавими є також і спогади про воєнне дитинство дослідника [27].

Останнім із трьох головних захоплень Теодора Миколайовича було детальне знання і вивчення речей домашнього вжитку та побуту. Пам'ятаю, як багато разів під час огляду етнографічної експозиції в тому чи іншому музеї України Т. Зварич безпомилково вказував назви різних предметів та їх деталей, що вже давно вийшли з ужитку, а також цікаво розповідав про їх призначення та використання. Це звичайно викликало великий подив у музейних працівників, які в прямому значені слова збігалися послухати знаючого старожила. В БІКМ, Т. Зварич детально описав його етнографічну експозицію [28],

Рис. 3. Т. Зварич, А. Корчак біля Юзефінського дуба, 4 жовтня 2013 р.

і окремо виявлені у 2007 р. на хуторі Видюки біля Ясенова жорна [29]. Також краєзнавець посприяв щоби до музею була передана колекція столярних інструментів брідського майстра Йосипа Приймака (1900—1991 рр.) і підготував її коротку характеристику [30].

Паралельно Теодор Миколайвич брав участь у 2-й та 4-й гімназійних конференціях «Гімназія в Бродах: від минувшини до відродження» у 2012 [31], та 2022 рр. [32].

Конференційна діяльність Т. Зварича не обмежувалася лише Бродами чи Підкаменем, а поширювалася далеко за межами нашого краю і була представлена в різних куточках України. Найтісніше він співпрацював із Рівненським обласним краєзнавчим музеєм (далі РОКМ) і був активним або ж пасивним учасником щорічних рівненських конференцій у 2010—2017 та 2019 рр. У «Наукових Записках РОКМ» опубліковано шість статей Теодора Миколайовича [33].

Важливою особливістю конференцій в РОКМ були дуже цікаві та змістовні екскурсії, які організовував тогочасний директор закладу Олександр Булига. 2010 р.— Свято-Миколаївський монастир в Городку біля Рівного, 2011 р.— Культурно-археологічний комплекс «Пересопниця»; 2012 р.— місце бою між військами НКВС СРСР і силами УПА, що відбувся з 21 по 25 квітня 1944 р. біля урочища Гурби на південь від Здолбунова; 2013 р.— найстаріший в Україні 1300-літній Юзефінський дуб на півночі Рівненщини та інші цікаві пам'ятки Великого По-

[3] У вересні–жовтні 2015 р. я і Т. Зварич розпочали фотофіксацію сакральних та меморіальних пам'яток тодішнього Буського району, але розуміючи складність та затратність роботи зупинили цей проект.

Рис. 4. Т. Зварич в товаристві волинських краєзнавців під час екскурсії на Великому Поліссі, 4 жовтня 2013 р.

лісся; 2014 р.— Дубенський замок та Шевченкове джерело (Тарасова криниця) біля с. Підлужжя; 2015 р.— Заповідник «Поле Берестецької битви»; 2016 р.— Костопільський районний краєзнавчий музей, урочище Базальтові Стовпи, територію формування у жовтні 1921 р. Української повстанчої армії, яка 4 листопада того ж року вирушила звідси в історичний «Другий зимовий похід», місце постою головного командування УПА у 1942—1943 рр., Музей лісу; 2017 р.— могила очільника департаменту дошкільного виховання і позашкільної освіти Міністерства народної освіти Української народної республіки, а потім активного громадсько-культурного діяча Острога — Миколи Шугаєвського (1872—1927 рр.) на цвинтарі при вул. Бельмаж в Острозі та краєзнавчий музей в Мурованій вежі Острозького замку; 2019 р.— Дубенський форт–застава біля с. Тараканів.

В 2010, 2011, 2013, 2016 рр. Т. Зварич — пасивний учасник конференцій, які проводив Заповідник «Поле Берестецької битви» в селах Острів та Пляшева. 2011, 2013, 2014 рр.— конференцій Державного історико-культурного заповідника м. Дубно, а у 2012 р. виступив там із доповіддю про витоки р. Ікви на Брідщині [34], яка була підготовлена Теодором Миколайовичем в результаті його кількох самостійних експедицій здійснених весною 2012, а також нашої спільної — 2 червня 2010 в. в урочище Гутисько Літовиське та 30 квітня 2012 р. в с. Паньківці та Накваша.

Цікавою була наша участь в конференції присвяченій 200 річниці з дня народження Маркіяна Шашкевича (1811—1843 рр.), що проходила у с. Вузлове на Радехівщині 6—7 червня 2011 р. 6 червня нам вдалося оглянути пам'ятки історії та культури Радехова, а наступного дня учасники заходу відвідали села на парафіях яких служив о. Маркіян — Нестаничі на Радехівщині, Підлисся та Підлиську гору Маркіяна Шашкевича на Золочівщині, Гумниська і Новосілки на Бущині.

У 2011, 2013 рр. Т. Зварич — пасивний учасник конференцій, які проводив Бережанський державний історико-архітектурний заповідник. Надзвичайно цікавою виявилася конференція, що проходила 14—15 липня 2011 р. у Свято-Іванівському василіанському монастирі в Краснопущі. 14 липня я і Теодор Миколайович самотужки оглянули пам'ятки історії та культури Золочева, Поморян, Розгадова, разом з учасниками конференції відвідали Урмань та Біще з його відомим костелом Внебовзяття Пресвятої Діви Марії, оздобленого ренесансними скульптурами Діви Марії з Малим Ісусом та Ієроніма Стридонського, виконаними відомим скульптором Йоганом Пфістером (1573—1642 рр.). Наступний день був витрачений на оглядини Бережан та поїздку до с. Вербів.

Через два роки, 27 червня 2013 р. ми ходили в сусіднє з Бережанами с. Рай, щоби оглянути мисливський палац родини Потоцьких. Натомість, на конференції 18 жовтня 2018 р. Т. Зварич був представлений як співавтор дослідження проведеного у Підкамені в лютому — квітні 2018 р. щодо ідентифікацій місця розташування старих будівель містечка зафіксованих під час його фотозйомки австро-угорським військовим Яном Музаром у 1915—1916 рр. [35]. На жаль через важку недугу досліднику не вдалося тоді відвідати Бережани.

Окрім Бережанського заповідника Теодор Миколайович брав участь у двох конференціях, що на постійній основі проводить Бережанський краєзнавчий музей. В 2013 р. як співавтор [36] і у 2021 р. як пасивний учасник. В обох заходах разом з нами був вчитель інформатики Бродівської гімназії, директор цього навчального закла-

ду у 2020—2023 рр., краєзнавець Юрій Мельник (1967—2023 рр.).

28 жовтня 2011 р. ми стали учасниками VI науково-краєзнавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України» [37] і водночас міжнародного наукового симпозіуму «Євреї Великого Князівства Литовського на теренах Литви й України». В цей день нам вдалося детально оглянути Меджибіж, Летичів і частково Хмельницький.

18—19 листопада 2011 р. відбулася наша спільна поїздка в Житомир на IV Волинську міжнародну історико-краєзнавчу конференцію, присвячену 10-річчю заснування історичного факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка [38]. Тоді я і Теодор Миколайович відвідали юдейський цвинтар, побували в центральній частині міста де оглянули Музей природи розміщений в той час у будівлі Хресто-Воздвиженської церкви з відомим скелетом мамонта, ну і звичайно Національний музей космонавтики імені Сергія Павловича Корольова.

26—27 квітня 2012 р. ми взяли участь в конференції «Актуальні проблеми археології, історії та історичного краєзнавства Буго-Дніпровського межиріччя», присвячену 110-й річниці з дня народження відомого історика та краєзнавця Григорія Храбана (1902—1990 рр.), організовану Уманським державним педагогічним університетом імені Павла Тичини. Запам'яталася дуже цікава та змістовна екскурсія парком Софіївка в перший день заходу. Дорогою додому трапилася чудова нагода здійснити прогулянку вечірньою Вінницею, помилувалися Мультимедійнийним фонтаном Рошен з його незабутнім лазерним шоу.

Через місяць 1—2 червня 2024 р. я і Теодор Миколайович знову побували у Вінниці. До нашої компанії приєднався завідувач музею університету імені Івана Франка — Юрій Гудима. Там проходила XXIV Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція «Козацтво в історії України (до 360-річчя битви під Батогом)», організована Вінницьким державним педагогічним університетом імені Михайла Коцюбинського, до якої ми долучилися зі своєю спільною доповіддю [39]. Надзвичайно цікавим виявився другий день, коли учасники заходу відвідали місце Батозької битви 1652 р.

27—29 вересня 2012 р. ми побували на Міжнародних Сковородинівських читаннях «Григорій Сковорода у світлі філології, філософії та богослов'я», присвячених 290-й річниці з дня народження Г. Сковороди. Тоді нам дуже пощастило детально оглянути Харків, відвідати Харківський історичний музей імені М. Ф. Сумцова та Харківський літературний музей. Першого дня — 27 вересня читання проходили в Національному літературно-меморіальному музеї Г. С. Сковороди, на території якого знаходиться могила філософа. На превеликий жаль головний корпус музею був знищений прямим влучанням російської ракети 2 травня 2022 р. Наступні дні читання відбувалися у Харкові в головному корпусі Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Ми працювали в секції [40] під керівництвом відомого українського вченого, сковородинознавця Леоніда Ушкалова (1956—2019 рр.).

9 жовтня 2012 р. обоє разом взяли участь у II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Археологія та Фортифікація Середнього Подністров'я» організованій Національним історико-архітектурним заповідником «Кам'янець» у Кам'янці-Подільському. Де представили статтю про історію будівництва колишнього домініканського монастиря у Підкамені, базовану на власному польовому дослідженні кляштору, проведеному 27 березня 2012 р. [41]. Тоді ми детально оглянули унікальне подільське місто, а наступного дня відвідали Хотинську фортецю. Через рік, 8 жовтня 2013 р. на цій же конференції у нас була доповідь про оборонну систему містечка Заложці (з 1992 р. Залізці), в основу якої лягли матеріали зібрані там під час експедицій 31 серпня та 5 вересня 2012 р. [42].

16 квітня 2013 р. я і Теодор Миколайович відвідали Луцьк будучи запрошенні на четверту Всеукраїнську науково-етнографічну конференцію, присвячену 80-річчю від дня народження відомого етнографа, фольклориста, краєзнавця та музейника Олекси Ошуркевича (1933—2010 рр.), організовану Волинським краєзнавчим музеєм. Там представили дослідження про громадські студні с. Суховоля, підготовлене на основі матеріалів отриманих під час польових експедицій 12, 19 вересня та 3 жовтня 2013 р. [43].

Надзвичайно пізнавальною та цікавою стала поїздка у відоме своїм палацово-парковим комплексом с. Самчики на Хмельниччині. Тоді до нашої компанії знову приєднався Ю. Гудима. 24 вересня 2015 р. ми детально оглянули пам'ятки історії та культури Староконстантинова. Далі нас чекав виступ на конференції організованій Державним історико-культурним заповідником «Самчики» [44]. Наступного дня учасники конференції мали чудову екскурсію під час якої оглянули палаци в Антонінах, Іллящівці та Киселях на Хмельниччині. В останньому з них у 1854—1862 рр. деякий час проживав видатний польський письменник Юзеф Ігнаци Крашевський (1812—1887 рр.).

5 лютого 2016 р. Т. Зварич — пасивний учасник краєзнавчої конференції «Радивилівщина крізь призму віків», присвяченої 450-річному ювілею Радивилова та 25-ій річниці районного історичного музею, а також презентації збірника з однойменною назвою [45].

4 липня 2016 р. ми представили опрацьовані нами спогади дядька Теодора Миколайовича — Михайла Зварича (1903—1992 рр.) про пережите ним дитинство в часи Першої світової війни [46]. Це була міжнародна конференція, присвячена 100-річчю подій Першої світової війни на Волині, організована Волинським краєзнавчим музеєм на базі Маневицького краєзнавчого музею. Того ж дня учасники заходу оглянули човен-довбанку завдовжки понад 12 м, випадково виявлену місцевими рибалками в серпні 2015 р. у річці Стир в урочищі Гострий Кут, між селами Старосілля та Копилля тодішнього Маневицького району. Увечері відбувся переїзд з Маневич до с. Костюхнівки де на другий день, в Центрі діалогу «Костюхнівка» пройшло продовження конференції. Саме ж село відоме тим, що під час Першої світової війни тут у складі австрійської армії перебували польські легіони Юзефа Пілсудського. Вже на четвертий день Брусиловського прориву 26 травня (8 червня) 1916 р.

в районі Костюхнівки і Вульки Галізуйської (тепер с. Березина) тривали запеклі бої. 4—6 липня 1916 р. тут відбулася Костюхнівська битва — одна з найважливіших під час Брусиловського прориву. В Центрі діалогу є експозиція присвячена цим подіям, а на захід від села знаходиться польський військовий цвинтар. Повертаючись до дому ми відвідали судній Вараш — таку назву незадовго перед тим (19 травня 2016 р.) отримало місто Кузнецовськ. Надзвичайно пізнавальною була екскурсія в інформаційному центрі Рівненської атомної електростанції.

28 вересня 2016 р. Т. Зварич — пасивний учасник перших Чернихівських науково-краєзнавчих читань приурочених до 80-річчя від дня народження відомого літературознавця, історика, краєзнавця, музеєзнавця Гаврила Чернихівського (1936—2011 рр.), організованої Тернопільським обласним Краєзнавчим музеєм. Запам'яталася дуже цікава, проведена для учасників заходу екскурсія вулицями Тернополя. Нашим гідом був тоді завідувач відділом новітньої історії музею Володимир Пукач.

23 травня 2017 р. наша традиційна компанія я, Теодор Миколайович та Ю. Гудима відвідали Стрий. Добре запам'яталася ранішня п'ятигодинна екскурсія містом. Далі була робота на науково-краєзнавчій конференції «Стрийщина минуле і сучасність», приурочена до 85-річчя Стрийського краєзнавчого музею «Верховина».

Наприкінці 2017 р. вийшла друком моя спільна з Теодором Миколайовичем стаття присвячена дослідженню північно-західної межі володінь князів Вишневецьких згідно опису Польсько-Литовської границі 1546 р. [47], підготовлена для міжнародної науково-практичної конференції «Історична та культурна спадщина князів Вишневецьких». Цей захід мав проходити 17—18 серпня 2017 р. в замковому палаці у Вишнівці, але на жаль, через незначну кількість учасників був скасований.

Ситуація змінилася в 2018 р.— через важку хворобу Теодор Миколайович на деякий час відійшов від дослідницької роботи. Потім, коли поправився почався COVID-19, а далі повномасштабна війна. Чи не єдиною справжньою віддушиною стали щорічні міжнародні науково-краєзнавчі конференції «Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях», натхненником і організатором яких став молодий та перспективний історик Ігор Букало.

23 грудня 2019 р. в рамках діяльності молодіжної спільноти «Pidkaminvillage» було проведено круглий стіл «Візія Підкаменя через минуле у майбутнє» учасником якого був також Т. Зварич. Саме там було підняте питання започаткування щорічної краєзнавчої конференції у Підкамені.

Перший такий захід відбувся 27 листопада 2020 р. де Теодор Миколайович опублікував спогади про цікаві історії зі свого дитинства [48]. Пам'ятаю як в кінці травня 2015 р. Т. Зварич, я і директор суховільської школи Михайло Романич зібралися в трьох на річницю смерті батька Михайла — краєзнавця Василя Романича (1949—2014 рр.)[4]. Теодор Миколайович розповідав нам цікаві бувальщини. Я взяв листок та ручку і записав їх назви. Минуло п'ять років і я попросив Т. Зварича ці спогади детально описати. Саме так з'явилася ця стаття.

Вказані спогади стали останньою працею написаною для Підкамінської конференції. Вік брав своє — наукові дослідження Теодору Миколайовичу проводити було вже не просто, найважливіші та найцікавіші спогади він вже також опублікував. Тому під час наступних конференцій — 22 жовтня 2021 р. [49], 21 жовтня 2022 р. [50], 20 жовтня 2023 р. [51] дослідник презентував поправленні та доповненні варіанти своїх раніше написаних статей, що були розпорошені у різних краєзнавчих виданнях. 15 листопада 2025 р. п'яту ювілейну конференцію ми на превеликий жаль проводили вже без Т. Зарича, тоді мені випала честь оголосити слово пам'яті про шанованого нами краєзнавця.

Інші дослідження. Поза конференційною діяльністю нами було здійснено ще низку інших досліджень. У 2011 р. ми опрацювали та опублікували спогади дядька Теодора Миколайовича, згаданого вище М. Зварича [52].

Того ж року вийшла друком стаття про мацеви з юдейського цвинтаря у Великих Мостах [53]. Т. Зварич багато допоміг під час документації юдейських надгробків 14 вересня 2010 р. безпосередньо на місці їх збереження у великомостівській синагозі. В цей день нам також вдалося оглянути пам'ятки історії та культури Великих Мостів та Жовкви.

Тоді ж побачила світ, підготовлена 14-ма учнями тодішнього 6-А (10-А) класу Бродівської гімназії, брошура про с. Лугове [54]. Участь у зборі необхідних матеріалів безпосередньо в самому селі 15 липня та 17 листопада 2010 р. взяв також і Теодор Миколайович.

28 березня 2012 р. в ході підготовки до урочистого відзначення 130-річниці від дня народження священика підпільної УГКЦ, катехита шкіл м. Броди о. Адріана Зафійовського (1882—1973 рр.). дослідницька група у складі п'яти осіб: внука о. Адріана — Юрія Зафійовського, тодішнього голови ТРК «Броди» Володимира Булишина, журналістки цієї ж телерадіокомпанії Марії Микитюк, мене і Т. Зварича здійснила робочу поїздку в родинні місця цього відомого священика на Тернопільщину. В цей день ми побували в Струсові, Зарваниці, Білявинцях, Старих Петликівцях, Бариші та Бучачі. Зібрані матеріли були представлені під час християнської духовної академії присвяченої о. Адріяну 29 квітня 2012 р. [55] та публічної лекції приуроченої до 135-річчя від дня народження священика 17 березня 2017 р. [56].

21 лютого 2013 р. Т. Зварич допомагав мені та лешнівському краєзнавцеві Василю Тимковичу у зборі інформації про пам'ятки історії та культури в Лешневі [57].

3 травня 2013 р. почалися регулярні польові дослідження, які ми проводили спільно з Ю. Мельником. Під час VII краєзнавчої конференції «Брідщина — край на межі Галичини й Волині» ми здійснили нашу першу спільну міні-мандрівку, коли я проводив екскурсію для відомого львівського історика Ігоря Чорновола міським християнським та новим юдейським цвинтарями у Бродах.

9 квітня 2014 р. я, В. Тимкович, Т. Зварич та Ю. Мельник вивчали пам'ятки історії та культури сіл Корсів і Лешнів.

[4] З цією чудовою людиною з Великої літери, мене і Теодора Миколайовича пов'язала тісна співпраця з вересня 2012 до травня 2014 року. Наші чотири спільні дослідження згадуються в 23, 24, 36, 43 покликах до цієї статті.

3 липня 2014 р., на прохання колишнього викладача Національного університету водного господарства (м. Рівне), нині вже покійного, Степана Романчука, я, Ю. Мельник і Т. Зварич, шукали могилу його односельця (на жаль вже не пригадую прізвища) зі с. Розсохи на Хмельниччині. Цей чоловік, будучи мобілізований до Червоної армії, загинув у 1944 р. і мав би бути похованим в смт Красне біля Буська. Згодом, після клопітких пошуків виявилося, що могила цього чоловіка знаходиться у м. Кросно в Польщі. Але, попри свою безрезультатність, вказана поїздка виявилася досить інформативною. Ми відвідали давній юдейський цвинтар у Буську де оглянули найстарішу у Східній Європі мацеву 1520 р., унікальну дерев'яну церкву св. Параскеви 1708 р. на плебанії якої народився майбутній президент Української Національної Ради і уповноважений диктатор ЗУНР Євген Петрушевич (1863—1940 рр.), старий цвинтар у с. Ясенів з його цікавими пам'ятниками.

9 серпня 2017 р. Т. Зварич виступив у головній ролі в документальному фільмі про своє рідне село — Микити [58].

31 серпня та 19 вересня 2017 р. Теодор Миколайович допомагав мені збирати інформацію про пам'ятки історії та культури Радивилова. На жаль результати цих досліджень поки що неопубліковані.

4 квітня 2019 р. я, Ю. Мельник, Т. Зварич та учні тодішнього 6-А (10-А) класу гімназії: Залещук Марта, Михайло Луговий та Надія Дмитришин здійснили детальний огляд історико-культурних пам'яток Берестечка, а також експонатів Берестечківського історичного музею. Велику допомогу в цьому польовому дослідженні нам надав директор музею Олег Дергай. У результаті проведеної роботи з'явилися презентація «Туристичний маршрут Берестечком» і буклет «Ласкаво просимо у Берестечко».

12 квітня 2019 р. я, Ю. Мельник, Т. Зварич та інша група шестикласників: Дмитро Антоненко, Єлизавета Марчук і Соломія Костюк провели детальний огляд пам'яток історії і культури та місця пов'язані з народженням та дитинством, випускника Брідської гімназії 1889 р., видатного українського художника Івана Труша (1869—1941 рр.) у с. Висоцько. Результати проведеної роботи були оформлені в проект під назвою: «Висоцько — мала батьківщина Івана Труша».

У ході підготовки матеріалів для проекту «"Мурований стовп" князя Олександра Пронського у місті Берестечко в контексті пірамідальних гробниць України, Польщі, Білорусі», який реалізовувала тодішня учениця Бродіської МАН Еліза Рогоцька, 28 серпня 2019 р. я, Ю. Мельник, Т. Зварич та Е. Рогоцька оглянули історико-культурні пам'ятки Берестечка, а також додатково побували на кургані «Маруха» біля Мервинського Хутора та городищі староруського міста Перемиль в урочищі Панська Гора. Вказаний проект здобув ІІ місце на Всеукраїнському конкурсі-захисті учнівських науково дослідницьких робіт у листопаді 2020 р. і був опублікований у вигляді окремої статті [59].

22 січня 2020 р., я і Теодор Миколайович допомагали Ю. Мельнику та його сину Тарасові в дослідженні казарми Дубенського форту-застави, що було представлене на міжнародній науково-теоретичної конференції, присвяченій 920-річчю першої писемної згадки про Дубно [60].

13 січня 2021 р. при підготовці ученицею Бродівсько МАН Надією Татаренко проекту під назвою «Руські епіграфічні пам'ятки в контексті мовних процесів в українському соціумі у XVII—XIX ст.» наша група: я, Ю. Мельник, Т. Зварич і Н. Татаренко здійснили огляд відповідних об'єктів у селах Ясенів, Підгірці та Білявці [61].

В середині липня 2022 р. Теодор Миколайович став учасником виїзної групи під час зйомки ТРК Броди документального фільму про відомого історика та краєзнавця о. Садока Баронча (1814—1892) в монастирі у Підкамені [62].

31 липня 2022 р. я, Ю. Мельник[5], Т. Зварич та журналістка ТРК «Броди» Наталя Кутняк побували на презентації книги «Смак води з отчої криниці: Нариси з історії села Нем'яч» [63], що відбулася в приміщені Нем'ячівської школи. Попри сильну негоду не обійшлося без відвідин цікавих нем'ячівських об'єктів: церкви Різдва Пресвятої Богородиці, Криниці — джерела, що вперше згадується в описі границі між Великим Князівством Литовським та Польською Короною 1546 р. та сільського цвинтаря із цікавими зразками меморіальної пластики.

Останньою краєзнавчою поїздкою, яку в своєму житті здійснив Теодор Миколайович були відвідини Суховільської школи 14 грудня 2023 р. Тоді проходив один із заходів присвячених 70-річчю побудови сучасного приміщення школи, а також переходу цього закладу на десятирічну освіту. Т. Зварич поділився своїми спогадами про Суховільську школу, де як вже було сказано вище, він розпочав свою трудову діяльність у 1951—1952 рр.

Співпраця з освітянами. Методичне об'єднання вчителів історії підкамінського освітнього округу відрізнялося тим, що у 2000-х — 2010-х рр. здійснювало пізнавальні поїздки в різні куточки України. Головним організатором та ідейним натхненником таких мандрівок став вчитель історії Підкамінської школи Роман Бурячок. Велику підтримку таким заходам також надавала тодішня методистка Бродівського районного відділу освіти Лариса Сірко. Коло екскурсантів далеко не обмежувалося вчителями історії з Підкамінщини, до них приєднувалися освітяни з цілого Бродівського району.

Пам'ятаю перші мої екскурсії з цією чудовою компанією. У травні 2006 р. в підгорецький, золочівський та поморянський замки, Музей українського письменника Романа Купчинського (1894—1976 рр.) в Розгадові, василіанський монастир в Краснопущі, і нарешті замок у Бережанах. 23 червня 2008 р.— відвідини Історико-меморіального музею засновника та першого голови ОУН Євгена Коновальця (1891—1938 рр.) в його рідному селі Зашкові.

[5] Пам'яті Юрія Мельника, який передчасно відійшов від нас у вічність 10 жовтня 2023 р. присвячена книга: Новатор з великим серцем. Спогади про Юрія Мельника / Упоряд. Р. Мельник. Львів: ПП «Видавництво «Бона», 2024. 156 с. З неї можна більше дізнатися про цю непересічну та багатогранну в житті нашого краю постать. На С. 86—99 цієї книги представлені зокрема, і мої спогади в яких я розповідаю про Юрія Володимировича саме, як про краєзнавця. URL: https://melnykfoundation.org/2024/10/09/novator-z-velykym-serczem-knyga-spogadiv-pro-yuriya-melnyka.

У другій половині 2010-х рр. мені також пощастило долучитися до організації таких поїздок. Тоді акцент був зроблений на відвідини тих пам'яток історії та культури, зображення яких стало обов'язковим для вивчення при підготовці учнями до ЗНО з історії.

У більшості таких мандрівок брав участь і Теодор Миколайович: Культурно-археологічний центр Пересопниця — травень 2012 р.; Поморяни, Бережани — листопад 2013 р.; Хоружівка — рідне село третього президента України Віктора Ющенка, Пустовійтівка — рідне село останнього кошового отамана Зопорозької Січі Петра Калнишевського (1690—1803 рр.), відоме також своїм скіфським курганним некрополем VI—VII ст. до н.е., Ромни, Недригайлів, Музей партизанської слави «Спадщанський ліс», Путивль, Глухів — 9—11 травня 2014 р. Цю чудову пізнавальну поїздку нам організував тодішній настоятель Свято-Андріївського храму в Хоружівці, виходець з Підкаменя о. Сергій Борис. Зворотною дорогою учасники екскурсії оглянули Батурин. Кришталева печера в Кривче, фортеця у Хотині, Кам'янець-Подільський — травень 2015 р.; Дубенський форт-застава, дубенський та луцький замки, палац Ходкевичів у Млинові — травень 2016 р.; Меджибіж, Летичів, Вінниця, Умань, Чигирин, Канів 6—9 травня 2017 р. На превеликий жаль в перший день поїздки у с. Гришківці біля Бердичева помер молодший рідний брат Т. Зварича — Павло Зварич. Теодор Миколайович був змушений залишити нас у Вінниці і поїхати на похорон; Верецький перевал — 15 жовтня 2017 р. Поїздка була організована Бродівською райдержадміністрацією. В цей день там проходили заходи з увіковічення пам'яті розстріляних у цій місцевості польськими прикордонниками вояків Карпатської Січі 18 березня 1939 р. На зворотному шляху ми відвідали водоспад Кам'янка біля Сколе. Кропивницький, Запоріжжя, Верхньодніпровськ, Новомосковськ (з 2024 р. Самар), Дніпро, Мгарський Спасо-Преображенський монастир біля Лубен — 5—7 травня 2018 р. Козелець, Лемеші, Чернігів, Седнів, Ніжин, Качанівка, Сокиринці, Густинський Свято-Троїцький монастир, Прилуки — 9—11 травня 2019 р. Рогатин, Крилос, Галич — 29 листопада 2019 р.

Паралельно я і Т. Зварич стали постійними відвідувачами відкритих уроків історії, що поводилися на території підкамінського, а інколи й бродівського методичних об'єднань. Справа в тому, що вчителі часто залучали нас до таких занять, де ми висвітлювали перед учнями ті чи інші краєзнавчі теми, або ж організовували для учителів невеликі мандрівки. В період 2013—2020 рр. відбулося 15 таких уроків: Суховільська школа — січень 2013 р.; Маркопільська школа — лютий 2013 р. Екскурсія шкільним музеєм та відвідини церкви Різдва Пресвятої Богородиці зведеної за проектом відомого львівського архітектора Юліана Захаревича (1837—1898 рр.) в неороманському стилі; Орихівчицька школа — жовтень 2014 р. Екскурсія в Чепелі — рідне село одного із учасників Руської Трійці — Якова Головацького (1814—1888 рр.), приурочена 200-річниці цієї багатогранної постаті; Лешнівська школа — жовтень 2015 р. Екскурсія в Музей-садибу родини Федунів у с. Клекотів; Спільно Черницька та Підкамінська школи — листопад 2016 р. Екскурсія з оглядом пам'яток історії та культури Черниці, Тетильковець, Дудина, Нем'яча та Підкаменя; Гаї Дітковецька школа. Захід присвячений жителям села — українському громадському та політичному діячеві, сотнику Армії УНР Олександру Вислоцькому (1896—1941 рр.) та о. Іванові Татаринському (1890—1941 рр.). Обоє стали жертвами більшовицького режиму. Екскурсія в Радивилівський історичний музей, на цвинтар с. Дітківці, огляд пам'ятника Королівській дорозі на хуторі Соколівка біля Гаїв Дітковецьких — березень 2017 р. [64]; Суховільська школа — травень 2017 р. Захід присвячений історії родинного Євангелія сім'ї Романичів [65]; Голубицька школа — 11 жовтня 2017 р. Екскурсія в Залізці; Пеняцька школа — лютий 2018 р.; Нем'ячівська школа — грудень 2018 р.; Підкамінська школа — березень 2019 р.; Підкамінська школа — квітень 2019 р. Захід присвячений 205-річниці від дня народження о. С. Баронча.; Пеняцька школа — жовтень 2019 р. Захід присвячений 160-річниці від дня народження українського громадського діяча, літератора, засновника (1893 р.) і першого редактора (1893—1895 рр.) першого україномовного видання у США — газети «Свобода» — о. Григорія Грушки, який в останні роки свого життя (1906—1913 рр.) служив парохом у Пеняках. Паликорівська школа — жовтень 2019 р. Екскурсія в села Чепелі та Тетильківці з оглядом місць пов'язаних з Руською Трійцею, приурочена 205-річниці від дня народження Я. Головацького [66]. Маркопільська школа — лютий 2020 р.

У вересні 2017 р. мені доручили очолити методичне об'єднання завідувачів шкільних музеїв в тодішньому Бродівському районі. Раз на півріччя потрібно було організовувати семінар-практикум. Перший з таких заходів відбувся тоді ж, у вересні 2017 р. на базі Етнографічного музею «Українська оселя» у Бродівському дошкільному навчальному закладі № 9. Пам'ятаю, як працівниці дитсадка розпитували мене про назви та призначення тих чи інших предметів народного промислу чи домашнього побуту. Я дав їм телефон Т. Зварича, який незабаром допоміг завідувачці музею Г. Безрукій у фондовій та експозиційній роботі музею. Після цього Теодор Миколайович взяв участь у роботі трьох подібних музейних семінарах-практикумах: На базі Радивилівських історичного музею та Музею ткацтва — травень 2018 р. Тоді ж для учасників заходу була також проведена екскурсія містом. На базі Радехівського історико-краєзнавчого музею — травень 2019 р. Дуже добре запам'яталася цікава та змістовна екскурсія Радеховом, яку провів місцевий краєзнавець Зіновій Твердохліб. На базі Історико-краєзнавчого музею с. Лучківці в Лучківецькій школі — вересень 2019 р. Тоді учасники заходу також відвідали пам'ятник-обеліск українським воякам дивізії «Галичина» на горі Жбир в сусідньому Ясенові.

Пізнавальні походи та поїздки. За вищеописаний, майже 15-ти річний період моєї дружби та співпраці з Теодором Миколайовичем, ми також часто організовували якісь близькі, невеликі походи чи далекі поїздки задля загального розвитку чи так би мовити, просто для душі. Бувало що я його просив мені щось показати, або ж навпаки, він — мене. Часто до нас приєднувалися інші наші друзі чи знайомі або навіть діти. Низка таких мандрівок теж відкарбувалася в пам'яті: Підкамінь 23 листопада

2010 р.; Бердичів 2—3 липня 2011 р.; Витоки Дітковецького потоку — урочище Калдуб між Дітківцями та Гаями Дітковецькими — 4 вересня 2011 р.; Карстові озера «Голубі Вікна» між Ясеновом та Жарковом — 18 вересня 2011 р.; Підкамінь — 25 вересня 2011 р.; Гори Патлата та Кам'яна між Переліскими та Жарковом — травень 2012 р.; Урочище Мазайка біля Суховолі — 7 червня 2012 р.; Гаї Старобрідські — червень 2012 р.; Володимир Волинський, Святогірський Успенський Зимненський монастир — 9 липня 2012 р.; Чернігів — 19 липня 2012 р.; Вишнівець, Збараж, Тернопіль — 10 червня 2014 р.; Свірзький та старосільський замки — травень 2015 р.; Гора Збараж, скеля Триніг, урочища Гутисько Брідське, Салабаї, Свиридівка, Гута Пеняцька, одне з «Голубих Вікон» — 7 липня 2015 р.; Поморяни, Розгадів, Краснопуща, Біще, Бережани — 30 серпня 2015 р.; Лопатин, Белз, Тартаків, Сокаль — 4 червня 2017 р.; Турка — 17 серпня 2017 р.; Глиняни, Свято-Успенська Унівська Лавра, Перемишляни, свірзький та старосільський замки, Музей історії давньоруського міста Звенигород — 27 серпня 2017 р.; Красне, Буськ — 27 травня 2018 р.; Переяслав, Канів, Київ — 10—11 червня 2019 р.

Післяслово. Перерахована вище інформація, є тим головним, що вдалося зафіксувати або ж відновити в пам'яті. Активність Т. Зварича просто вражала. Він був постійним учасником чи не усіх заходів пов'язаних з краєзнавством у Бродівському районі чи поза його межами. Переважно це були музейні виставки, різного роду презентації, лекторії, представлення учнівських пошуково-дослідницьких проектів, тощо.

Зважаючи на це, можна сміливо говорити про неперсічність цієї людини. Бог обдарував Теодора Миколайовича міцним здоров'ям та довголіттям. Залишившись у віці 78-ти років, по суті на самоті, він повністю перегорнув сторінку свого попереднього учительського життя і присвятив себе не менш поважній та плідній справі — краєзнавству. За останні 17 років свого земного шляху він залишив помітний слід у вивченні географії, етнографії та історії Брідщини. Його доробком ще довго користуватимуться теперішні та прийдешні дослідники нашого краю.

Особисто для мене Теодор Миколайович став близьким другом і добрим наставником. В дослідницькій роботі він постійно надавав мені значну підтримку та допомогу — комунікуючи з різними людьми, пишучи необхідні матеріали, виконуючи якусь технічну або ж навіть грубу фізичну роботу чи просто складаючи компанію задля моральної підтримки. Безперечно, більшість підготовлених під час нашої співпраці краєзнавчих та історичних матеріалів побачили світ саме завдяки йому.

Описана вище активність Т. Зварича напевно не дозволила смерті так просто підступити до нього. В 2013 та 2018 рр. він двічі пережив складну форму пневмонії, але перемігши цю недугу знову повертався до звичного способу життя та діяльності. Помер раптово 10 червня 2024 р. у віці 94-х років залишивши по собі добру пам'ять, багату творчу спадщину та гідний наслідування образ життя. Натомість ця стаття нехай стане скромною даниною пам'яті про цю шановану нами, чудову та неперсічну людину.

Джерела та література:

1. Зварич Т. Родина. Броди, 2007. 48 с.
2. Лоза Б., Зварич Т. Загадки та проблеми Суховілки. *Бродівщина — край на межі Галичини й Волині.* Вип. 2. Матеріали третьої краєзнавчої конференції, присвяченої 925-ій річниці першої писемної згадки про Броди та 425-ій річниці надання Бродам магдебурзького права. Броди, 2009. С. 169—172.
3. Зварич Т., Корчак А. Пам'ятні хрести, фігури та каплички Наквашанської сільради. Броди, 2010. 120 с.
4. Матеріали отримані під час цієї експедиції були використані в статті: *Букало І.* Пам'ятні хрести та фігури села Нем'яч. *Брідщина — край на межі Галичини й Волині.* Зб. 10. (Матеріали одинадцятої краєзнавчої конференції присвяченої 100-річчю від дня народження Галини Столяр). Львів: Растр-7, 2017. С. 167—174.
5. Т. Зварич взяв участь в останній експедиції перед публікацією книги: Корчак А., Вовчук О., Сацків І. Меморіальна скульптура с. Білявці: мистецький, епіграфічний та краєзнавчий аспекти. Броди: Просвіта, 2011. 64 с.
6. Про дослідження могили Броніслава Голуховського див.: Стрільчук В. Клекотів — село на кордоні (Матеріали до історії). Дрогобич: Видавництво «Трек ЛТД», 2012. С. 81—84.
7. Результати цієї експедиції опубліковані в статті: Корчак А. Нововиявлені фрагменти розбитих фігур с. Білявці. *Брідщина — край на межі Галичини і Волині.* Вип. 8. (Матеріали дев'ятої краєзнавчої конференції, присвяченої Міжнародному Дню пам'яток історії та культури 24 квітня 2015 р.). Броди: БІКМ, 2015. С. 130—131.
8. Результати усіх досліджень проведених в Пеняках у 2010, 2015—2016 рр. представлені в книзі: Меморіальна скульптура с. Пеняки. (Збірник статей) / упоряд. М. Гавришків. Броди: Бродівський історико-краєзнавчий музей, 2016. 60 с.
9. Матеріали отримані під час цієї експедиції були використані в статтях: Букало І. Пам'ятні хрести, фігури та каплички Панасовецької сільської ради. *Брідщина — край на межі Галичини й Волині.* Зб. 10. (Матеріали одинадцятої краєзнавчої конференції присвяченої 100-річчю від дня народження Галини Столяр). Львів: Растр-7. 2017., С. 175—189; Кара А. Найдавніші пам'ятні хрести та фігури с. Загір'я (XVIII—XIX ст.). *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях.* Зб. 4. Підкамінь; Львів: Вид-во «Левада», 2023—2024. С. 75—88.
10. Корчак А., Зварич Т. В пам'ять кого і чого люди встановлювали хрести та фігури (За матеріалами краєзнавчо-етнографічних експедицій проведених у Бродівському районі Львівської області). *Матеріали IV Волинської*

міжнар. істор.-краєзнав. конф., присвяченої 10-річчю заснування історичного факультету Житомирського державного університету ім. Івана Франка (м. Житомир, 18—19 листопада 2011 р.): Зб. наук. праць. Житомир, 2011. С. 249—251. Виправлений та доповнений варіант статті опубліковано: Корчак А., Зварич Т. В пам'ять кого і чого люди встановлювали хрести та фігури (За матеріалами краєзнавчо-етнографічних експедицій проведених у Бродівському районі Львівської області). *Наукові записки.* Вип. X. Рівне, 2012. С. 90—96; Корчак А., Зварич Т. З історії культу святого Яна Непомука на Брідщині. *Науковий вісник «Межибіж»: матер. VI наук.-краєзн. конф. «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України» і міжн. наук. симпозіуму «Євреї Великого Князівства Литовського на теренах Литви й України».* Ч. 2. Меджибіж; Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2012. С. 133—142. Сюди ж слід додати мої індивідуальні статті: Корчак А. Цвинтарі Бродівського району: загальна інформація щодо вивчення їх історії, скульптури та епіграфіки. *Брідщина — край на межі Галичини і Волині.* Вип. 5. (Матеріали шостої краєзнавчої конференції, присвяченої Міжнародному Дню пам'яток історії та культури 20 квітня 2012 р.). Броди: Бродівський історико-краєзнавчий музей, 2012. С. 81—98. Корчак А. З історії дослідження меморіальної скульптури в Бродівському районі. Експедиції 2008—2012 рр. «*Брідщина — край на межі Галичини й Волині*». Вип. 6. (Матеріали сьомої краєзнавчої конференції, присвяченої 70-тій річниці створення української дивізії «Галичина». 19 квітня 2013 р.). Броди: Просвіта, 2013. С. 87—92. Корчак А. Сакральна каменерізна скульптура Брідщини XVII — поч. XXI ст. *Брідщина — край на межі Галичини і Волині.* Вип. 8. (Матеріали дев'ятої краєзнавчої конференції, присвяченої Міжнародному Дню пам'яток історії та культури 24 квітня 2015 р.). Броди: Бродівський історико-краєзнавчий музей, 2015. С. 122—129. Корчак А. До питання вивчення та каталогізації «Пам'яток даної Свободи» 1848 р. на Брідщині. *Брідщина — край на межі Галичини й Волині.* Вип. 12. Броди, 2021. С. 65—75. (Див. також: Публічний лекторій Андрія Корчака: «Хрести Свободи на Брідщині» (ТРК «Броди»). URL: https://www.youtube.com/watch?v=nlOkZOwuxcM&list=PLXxcidVjCXRYod04lHQ0bn5x4F35jECRB&index=4). Корчак А. Галицько-руські лапідарно-епіграфічні пам'ятки XVIII—XIX ст. в селах Білявці, Корсів, Лешнів, Тетильківці, Ясенів та містечку Підкамінь на Брідщині. *Наукові Записки.* Вип. IX. Ч. 2. Рівне, 2011. С. 102—121. Корчак А. Мовний світ українських епіграфічних пам'яток XVII—XIX ст. (Епітафії, будівельні та пам'ятні написи). *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею.* Зб. наук. праць. Вип. XX: Матеріали історико-краєзнавчої конференції «Суспільно-історичний розвиток християнства». Рівне, 2022. С. 118—125. (Див. також: Публічний лекторій «Давні кириличні написи на фігурах та надгробках Бродівщини» (ТРК «Броди»). URL: https://www.youtube.com/watch?v=jEzwAUnVsvw&list=PLXxcidVjCXRYod04lHQ0bn5x4F35jECRB&index=7).

11. Корчак А., Зварич Т. Село Барилів — мала батьківщина генерала М. Тарнавського. (За матеріалами краєзнавчих експедицій 19 серпня та 6 жовтня 2011 р.). *Генерал Мирон Тарнавський (1869—1938).* Зб. статей і матеріалів. Броди, 2011. С. 197—229.
12. Корчак А., Зварич Т. Пам'ятні хрести, фігури та капличкі Вербівчицької сільради. Броди, 2012. 66 с.
13. Пам'ятні хрести, фігури та каплички села Гаї Дітковецькі / упор. А. Корчак, Т. Зварич, Н. Вихрист, К. Плавська Броди, 2017. 39 с.
14. Корчак А., Зварич Т. Скульптура та епіграфіка цвинтарів в с. Накваша та Тетильківці на Брідщині сер. XIX — поч. XX ст. *Наукові Записки.* Вип. IX. Ч. 2. Рівне, 2011. С. 139—169. Опубліковано також у вигляді окремої брошури: Корчак А., Зварич Т. Скульптура та епіграфіка цвинтарів в с. Накваша та Тетильківці на Брідщині сер. XIX — поч. XX ст. Броди, 2011. 46 с.
15. Корчак А., Зварич Т. Епіграфічні дослідження пам'ятників старого цвинтаря в с. Ясенів на Брідщині в процесі вивчення предметів краєзнавства та історії Галичини. *Актуальні проблеми археології, історії та історичного краєзнавства Буго-Дніпровського межиріччя: зб. наук. праць*. Умань, 2012. С. 390—396. Повторна публікація: Корчак А., Зварич Т. Епіграфічні Дослідження пам'ятників старого цвинтаря в с. Ясенів на Брідщині в процесі вивчення предметів краєзнавства та історії Галичини. *Гімназія в Бродах: від минувшини до відродження.* Вип. 2. Матеріали другої науково-теоретичної конференції, присвяченої 15-ти річчю відродження гімназії. Броди, 2012. С. 114—122; Опубліковано у вигляді окремої брошури із виправленням та доповненням попереднього матеріалу: Корчак А, Зварич Т. Скульптура та епіграфіка старого цвинтаря у селі Ясенів на Брідщині. Броди, 2015. 47 с.
16. Корчак А. Зварич Т. Скульптура та епіграфіка старого цвинтаря у селі Підгірці на Брідщині. *Пліснеські старожитності.* Вип. 2. Львів, 2017. С. 206—231. Опубліковано у вигляді окремої брошури: Корчак А., Зварич Т. Скульптура та епіграфіка старого цвинтаря у селі Підгірці на Брідщині. Броди, 2017. 48 с. (Див. також: Андрій Корчак: «Про старий цвинтар у селі Підгірці» (ТРК «Броди»). URL: https://www.youtube.com/watch?v=–hYEUxAY7Fw&list=PLXxcidVjCXRYod04lHQ0bn5x4F35jECRB&index=9).
17. Матеріали цих досліджень лягли в основу статей: Кметь В. Не забуваємо. *Гімназія в Бродах: від минувшини до відродження.* Вип. 2. (Матеріали другої науково-теоретичної конференції, присвяченої 15-ти річчю відродження гімназії, 14 червня 2012 р.) / Упор. Н. Присяжнюк, А. Корчак. Броди: Бродівська гімназія ім. І. Труша, 2012. С. 25—29; Кметь В., Корчак А. Нові дослідження щодо виявлення та догляду закинутих поховань учителів гімназії на брідському міському цвинтарі. *Гімназія в Бродах: від минувшини до відродження.* Вип. 3. (Матеріали третьої науково-теоретичної конференції, присвяченої 150-ти річчю створення гімназії, 19 червня 2015 р.) / Упор. Н. Присяжнюк, А. Корчак.

Броди: Бродівська гімназія ім. І. Труша, 2015. С. 54—58; Корчак А., Ульянов В. Християнський некрополь м. Броди. Визначна пам'ятка історії та культури європейського значення к. XVIII — пер. пол. XX ст. *Брідщина — край на межі Галичини й Волині.* Зб. 9. (Матеріали десятої краєзнавчої конференції). Броди: Просвіта, 2016. С. 5—13. (Див. також: Андрій Корчак: «Бродівський міський цвинтар — пам'ятка європейського масштабу» (ТРК «Броди»). URL: https://www.youtube.com/watch?v=Tcf1olH-eB8; Християнський некрополь м. Броди. Визначна пам'ятка історії та культури європейського значення. URL: https://www.youtube.com/watch?v=hFnp-EYrhRw). Лесонін Л. Класицистична скульптура XIX століття на християнському некрополі м. Броди. *Брідщина — край на межі Галичини й Волині.* Зб. 11. Матеріали дванадцятої краєзнавчої конференції. Броди, 2020. С. 20—43.

18. Корчак А., Зварич Т. Польові дослідження нового юдейського цвинтаря у Бродах в грудні 2015 — квітні 2016 рр. *Брідщина — край на межі Галичини й Волині.* Вип. 10. Матеріали одинадцятої краєзнавчої конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження Галини Столяр. Львів, 2017. С. 48—51. (Див. також: Публічний лекторій «Про результати дослідження «нового» юдейського некрополя» (ТРК «Броди»). URL: https://www.youtube.com/watch?v=oYC0POGuyKs&list=PLXxcidVjCXRYod04lHQ0bn5x4F35jECRB&index=10). Слід додати, що у березні 2018 р. ми розпочали вивчення юдейського цвинтаря у Станіславчику, але через складність та затратність роботи зупинили цей проект.
19. Зварич Т., Корчак А. Пам'ятні хрести, фігури та каплички Наквашанської сільради… 120 с.
20. Зварич Т. Зміни в адміністративно-територіальному устрої та зменшення населених пунктів Брідщини в сер. та др. пол. XX ст. *Брідщина — край на межі Галичини й Волині.* Вип. 9. Матеріали десятої краєзнавчої конференції. Броди, 2016. С. 20—25.
21. Зварич Т. Наші села Накваша, Тетильківці, Микити, Лукаші. *Бродівщина — край на межі Галичини й Волині.* Вип. 3. Матеріали четвертої краєзнавчої конференції, присвяченої Дню пам'яток історії та культури. Броди, 2010. С. 77—84; Зварич Т. Жителі сіл Микити та Тетильківці в 1940-х рр. *Брідщина — край на межі Галичини і Волині.* Вип. 4. Матеріали п'ятої краєзнавчої конференції присвяченої Дню пам'яток історії та культури. Броди, 2011. С. 55—61; Зварич Т. Господарства сіл Накваша, Лукаші, Микити та Тетильківці у 1940—1945 рр. *Брідщина — край на межі Галичини і Волині.* Вип. 5. Матеріали шостої краєзнавчої конференції, присвяченої Міжнародному Дню пам'яток історії та культури. Броди, 2012. С. 62—65; Зварич Т. Нариси з історії села Микити та його жителів. *Брідщина — край на межі Галичини й Волині.* Вип. 10. Матеріали одинадцятої краєзнавчої конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження Галини Столяр. Львів, 2017. С. 75—82.
22. Зварич Т. Керівники школи в Підкамені у 1940-х — 2010-х роках. *Брідщина — край на межі Галичини й Волині.* Вип. 11. Матеріали дванадцятої краєзнавчої конференції. Броди, 2020. С. 81—83.
23. Зварич Т., Романич В., Корчак А. Застарілі та рідковживані слова, імена, прокльони села Суховоля на Брідщині. *Брідщина — край на межі Галичини й Волині.* Вип. 9. Матеріали десятої краєзнавчої конференції. Броди, 2016. С. 140—153.
24. Зварич Т. Мікротопоніми сіл Накваша, Лукаші, Микити, Тетильківці та їх околиць. *Брідщина — край на межі Галичини і Волині.* Вип. 4. Матеріали п'ятої краєзнавчої конференції присвяченої Дню пам'яток історії та культури. Броди, 2011. С. 42—49; Романич В., Зварич Т., Корчак А. Топоніми села Суховоля та її околиць. *Брідщина — край на межі Галичини і Волині.* Вип. 8. Матеріали дев'ятої краєзнавчої конференції, присвяченої Міжнародному Дню пам'яток історії та культури. Броди, 2015. С. 44—60.
25. Зварич Т. Річка Серет, її витоки та притоки. *Брідщина — край на межі Галичини і Волині.* Вип. 8. Матеріали дев'ятої краєзнавчої конференції, присвяченої Міжнародному Дню пам'яток історії та культури. Броди, 2015. С. 141—144.
26. Зварич Т. Плин часу зумовлює зміни (Про початок річки). *Брідщина — край на межі Галичини й Волині.* Наук. зб. Вип. 12. Броди, 2021. С. 141—144.
27. Зварич Т. Воєнні лихоліття 1939—1945 років. *Брідщина — край на межі Галичини й Волині.* Вип. 6. Матеріали сьомої краєзнавчої конференції, присвяченої 70-тій річниці створення української дивізії «Галичина». Броди, 2013 С. 109—116.
28. Зварич Т. Речі домашнього та господарського вжитку XIX — першої пол. XX ст. в експозиції Бродівського історико-краєзнавчого музею. *Бродівщина — край на межі Галичини й Волині.* Вип. 3. Матеріали четвертої краєзнавчої конференції, присвяченої Дню пам'яток історії та культури. Броди, 2010. С. 121—126.
29. Зварич Т. Жорна із хутора Видюки біля Ясенів в експозиції Бродівського історико-краєзнавчого музею. *Брідщина — край на межі Галичини і Волині.* Вип. 7. Матеріали восьмої краєзнавчої конференції, присвяченої Міжнародному Дню музеїв. Броди, 2014. С. 22—24.
30. Зварич Т. Ще одна колекція у музеї. *Брідщина — край на межі Галичини і Волині.* Вип. 4. Матеріали п'ятої краєзнавчої конференції присвяченої Дню пам'яток історії та культури. Броди, 2011. С. 156—157.
31. Зварич Т. На зламі тисячоліть. *Гімназія в Бродах: від минувшини до відродження.* Вип. 2. Матеріали другої науково-теоретичної конференції, присвяченої 15-ти річчю відродження гімназії. Броди, 2012. С. 80—86; Корчак А., Зварич Т. Епіграфічні дослідження пам'ятників старого цвинтаря в с. Ясенів… С. 114—122.
32. Зварич Т. Дещо про с. Тетильківці та його людей. *Гімназія в Бродах: від минувшини до відродження.* Вип. 4. Матеріали IV науково-теоретичної конференції, присвяченої 25-ти річчю відродження гімназії. Броди, 2022. С. 113—115.

33. Зварич Т. Віднайдений архів брідського краєзнавця Гната Кучера. *Наукові записки.* Вип. VIII. Рівне, 2010. С. 157—160; Корчак А., Зварич Т. Скульптура та епіграфіка цвинтарів в с. Накваша та Тетильківці… С. 139—169; Зварич Т. Спогад про Почаївську Лавру. *Наукові Записки.* Вип. IX. Ч. 2. Рівне, 2011. С. 68—71. Корчак А., Зварич Т. В пам'ять кого і чого люди встановлювали хрести та фігури… С. 90—96. Зварич Т. Без вини винні (Спогади про євреїв). *Наукові записки.* Вип. XI. Рівне, 2013. С. 59—61. Корчак А., Зварич Т. Історичні пам'ятки Підкаменя, Нем'яча, Дудина, Поповець та Горбанівки. (Туристичний маршрут). *Наукові записки РОКМ.* Вип. XVI: Матеріали наукової конференції «Наша спадщина: де минуле зустрічається з майбутнім». Рівне, 2018. С. 35—45. Опубліковано також у вигляді окремої брошури: Корчак А., Зварич Т. Історичні пам'ятки Підкаменя, Нем'яча, Дудина, Поповець та Горбанівки. (Туристичний маршрут). Броди, 2018. 59 с. Останнє дослідження проведено на основі даних отриманих під час поїздок у перераховані населенні пункти. Моїх власних: 18 травня 2008 р., 19 вересня 2009 р., та спільних з Теодором Миколайовичем: 22 березня та 2 жовтня 2011 р., 23 серпня 2015 р., 18 жовтня 2016 р. В останню експедицію були залучені учні тодішніх 6-х (10-х) класів Бродівської гімназії: Адріана Кірик, Юлія Каплич та Роман Янчук («Мандрівка південно-східними околицями містечка Підкамінь». URL: https://www.youtube.com/watch?v=GfD5k9cuXKs).

34. Зварич Т., Корчак А. У витоків річки Іква. *Твердиня над Іквою. Матеріали міжнародної наукової історично-краєзнавчої конференції, присвяченої 520-річчю Дубенського замку.* Дубно, 2012. С. 129—136.

35. Корчак А., Зварич Т., Корчак О. Зображення Підкаменя 1915—1916 рр. на фотографіях Яна Музара. *Землі Опілля в історико-культурному розвитку України. Доля історико-архітектурної спадщини західноукраїнських земель у часи Першої світової війни та революційних подій 1917—1921 рр.* Тези доповідей і повідомлень VI Всеукраїнської наукової конференції. Бережани, 2018. С. 38—43.

36. Корчак А., Романич В., Зварич Т. Мандрівна Євангелія. *Бережанська гімназія: сторінки історії.* Матеріали Міжнародної наукової конференції. Тернопіль, 2013. С. 133—142. (Див. також: Пам'яті Василя Романича (ТРК «Броди»). URL: https://www.youtube.com/watch?v=yuoWu_jLAvU. Публічний лекторій: Про «мандрівну» Біблію з Суховолі (ТРК «Броди»). URL: https://www.youtube.com/watch?v=92yBwBtL2Wo&list=PLXxcidVjCXRYod04lHQ0bn5x4F35jECRB&index=11).

37. Корчак А., Зварич Т. З історії культу святого Яна Непомука… С. 133—142.

38. Корчак А., Зварич Т. В пам'ять кого і чого… С. 249—251.

39. Корчак А., Зварич Т. Інтерпретація козацької тематики в процесі навчання історії в сучасних гімназіях Польщі. *XXIV Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція «Козацтво в історії України (до 360-річчя битви під Батогом)».* Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції. Вінниця, 2012. С. 196—203.

40. Зварич Т., Корчак А. Оригінальна поезія Григорія Сковороди та спроба її читання київським ізводом. *Григорій Сковорода у світлі філології, філософії та богослов'я: матеріали XX Харківських міжнародних Сковородинівських читань, присвячених 290-річчю з дня народження Г. С. Сковороди.* Сковородинівка; Харків, 2013. С. 338—346.

41. Корчак А., Зварич Т. Оборонний домініканський кляштор у Підкамені. Окремі доповнення до історії фундації та будівництва монастиря у XVII—XVIII ст. *Археологія та Фортифікація Середнього Подністров'я.* Збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції. Кам'янець-Подільський, 2012. С. 158—165. Виправлений та доповнений варіант статті опубліковано: Корчак А., Зварич Т. Оборонний домініканський кляштор у Підкамені. Окремі доповнення до історії фундації та будівництва монастиря у XVII—XVIII ст. *Бродівські краєзнавці про Підкамінь (Найновіші студії над історією містечка та його пам'ятками).* Броди, 2013. С. 82—108.

42. Корчак А., Зварич Т. Оборонна система міста Заложці: джерела, історіографія та польові дослідження. *Археологія & Фортифікація Середнього Подністров'я.* Збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції. Кам'янець-Подільський, 2013. С. 111—118.

43. Корчак А., Романич В., Зварич Т. Громадські студні — особливість села Суховоля. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Народна культура і музеї.* Науковий збірник. Вип. 44. Матеріали Четвертої Всеукраїнської науково-етнографічної конференції, присвяченої 80-річчю від дня народження Олекси Ошуркевича. Луцьк, 2013. С. 144—151.

44. Корчак А., Зварич Т., Гілевич Т. Палацово-парковий комплекс у с. Пеняки на Брідщині к. XVIII — п. XX ст. Основні праці з вивчення історії втраченої пам'ятки. *Маєток.* Науково-краєзнавчий збірник Державного історико-культурного заповідника «Самчики». Самчики, 2015. С. 512—525.

45. Радивилівщина крізь призму віків. Матеріали краєзнавчої конференції присвяченої 450-річному ювілею Радивилова та 25-ій річниці районного історичного музею. Радивилів, 2014. 88 с.

46. Зварич Т., Корчак А. Перша світова війна у спогадах очевидця Михайла Зварича. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Перша світова війна на Волині та Волинському Поліссі.* Науковий збірник. Вип. 58. Матеріали 58 Міжнародної конференції, присвяченої 100-річчю подій Першої світової війни на Волині. Луцьк, 2016. С. 14—17.

47. Корчак А., Зварич Т. Північно-західні межі Володіння князів Вишневецьких згідно опису Польсько-Литовської границі 1546 р. *Наукові записки Національного заповідника «Замки Тернопілля».* № 7. Збараж, 2017. С. 164—172.

48. Зварич Т. Життєва бувальщина (Спогади про дитячі та юнацькі роки). *Історія Підкаменя в контексті полі-*

тичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях. Зб. 1. Матеріали першої міжнародної науково-краєзнавчої конференції, присвяченої 150-ти річчю від появи праці Садока Баронча «Історія монастиря отців Домініканців в Підкамені». Підкамінь; Львів, 2020. С. 7—15. (Див. також: Тадей Теодор Зварич. Життєва бувальщина: спогади про дитячі та юнацькі роки в Підкамені. URL: https://www.youtube.com/watch?v=NsZP_fmNs44).

49. Зварич Т. Керівники школи в Підкамені у 1940-х — 2010-х роках. *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях*. Зб. 2. Матеріали другої міжнародної науково-краєзнавчої конференції у Підкамені. Підкамінь; Львів, 2021. С. 287—296. (Див. також: Тадей Теодор Зварич. Керівники школи в Підкамені у 1940-х — 2010-х рр. URL: https://www.youtube.com/watch?v=v9WkVguQmdk).
50. Зварич Т. Віднайдений архів брідського краєзнавця — Гната Кучера. *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях.* Зб. 3. Матеріали третьої міжнародної науково-краєзнавчої конференції у Підкамені. Підкамінь; Львів, 2022. С. 424—432. (Див. також: Тадей Теодор Зварич. ІІІ науквокраєзнавча конференція. URL: https://www.youtube.com/watch?v=wQABWTraoAQ).
51. Зварич Т. Без вини винні (Спогади про євреїв). *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях.* Зб. 4. Підкамінь; Львів, 2023—2024. С. 219—223.
52. Зварич М. Родинні спогади / упор. Т. М. Зварич, А. М. Корчак. Броди, 2011. 64 с.
53. Корчак А., Байбула Л. Великомостівські мацеви юдейського цвинтаря. *Наукові Записки.* Випуск ІХ. Ч. 2. Рівне, 2011. С. 122—138.
54. Коротка історія с. Лугове на Брідщині: Нарис-опис / упор. А. Корчак. Броди: Бродівська гімназія ім. І. Труша, 2011. 39 с.
55. Християнська духовна академія присвячена 130 річниці з Дня народження о. Адріяна Зафійовського. URL: http://hram-brody.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=357:-130-&catid=3:2009—08—11—12—00—27&Itemid=80.
56. Публічна лекція до 135-річчя від Дня народження Адріана Зафійовського (ТРК «Броди»). URL: https://www.youtube.com/watch?v=TS3pg08yyHE&list=PLXxcidVjCXRYod04lHQ0bn5x4F35jECRB&index=15.
57. Тимкович В., Корчак А. 50 Пам'яток історії та культури населених пунктів Лешнівської сільради.«*Брідщина — край на межі Галичини й Волині*». Вип. 6. (Матеріали сьомої краєзнавчої конференції, присвяченої 70-тій річниці створення української дивізії «Галичина». 19 квітня 2013 р.). Броди: Просвіта, 2013 С. 93—100.
58. Подорожі навколо Бродів. У село Микити з Теодозієм Зваричем (ТРК «Броди»). URL: https://www.youtube.com/watch?v=_ncFCtcBRVk.
59. Рогоцька Е. «Мурований стовп» князя Олександра Пронського у місті Берестечко в контексті пірамідальних гробниць України, Польщі, Білорусі. *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Збірник наукових праць.* Вип. ХХ: Матеріали історико-краєзнавчої конференції «Суспільно-історичний розвиток християнства». Рівне, 2022. С. 126—141.
60. Мельник Т., Мельник Ю. Польові дослідження казарми Дубенського форту-застави у 2019—2020 рр. *Дубенський науковий вісник.* Вип. 3: Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції, присвяченої 920-річчю першої писемної згадки про місто Дубно. Дубно, 2021. С. 122—126.
61. Див. також: Корчак А. Мовний світ… С. 118—125.
62. Історія однієї постаті. Садок Баронч. URL: https://www.youtube.com/watch?v=7VLTOYp02JU.
63. Смак води з отчої криниці: Нариси з історії села Нем'яч / Упоряд. Л. В. Гук. Тернопіль: Осадці Ю. В., 2022 р. 348 с. (Див. також: Вихідці зі с. Нем'яч написали та представили книгу «Смак води з отчої криниці». URL: https://www.youtube.com/watch?v=S3du8tRryC8).
64. Вчителі історії Бродівщини здійснили виїзний семінар старим Австро-Російським кордоном (ТРК «Броди»). URL: https://www.youtube.com/watch?v=NB9K2sIy8UM.
65. Публічний лекторій: Про «мандрівну» Біблію з Суховолі (ТРК «Броди»). URL: https://www.youtube.com/watch?v=92yBwBtL2Wo&list=PLXxcidVjCXRYod04lHQ0bn5x4F35jECRB&index=11. (Див. також: Корчак А., Романич В., Зварич Т. Мандрівна Євангелія… С. 133—142. Пам'яті Василя Романича (ТРК «Броди»). URL: https://www.youtube.com/watch?v=yuoWu_jLAvU).
66. Див.: Корчак А. Пам'ятні місця, пов'язані з «Руською Трійцею» на Підкаменщині. *Науковий збірник Тернопільського обласного краєзнавчого музею. Регіональне історичне краєзнавство: фонди визначних особистостей: матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції з міжнародною участю (м. Тернопіль, Україна, 22 вересня 2020 року)* / Відповід. ред. С. Костюк. Тернопіль: Підручники і посібники, 2020. С. 91—96. Корчак А. Пам'ятні місця, пов'язані з «Руською Трійцею» на Підкаменщині. *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях.* Зб. 3. Підкамінь, Львів: Видавництво Левада, 2022. С. 442—452.

Наталія МУШИРОВСЬКА

ВОЛОДИМИР МУШИРОВСЬКИЙ: БІОГРАФІЧНІ ШТРИХИ ТА ОСОБИСТІ СПОГАДИ ПРО БАТЬКА

Особлива подяка моїй мамі, Лідії Андріївні Мушировській, за спогади та збережені документи, які дозволили відтворити життєвий шлях батька

Є дати, які живуть у серці. Саме такою датою є 7 жовтня, адже татові цього року могло б виповнитися 85. Коли повітря жовтня стає прозорим, а дерева скидають листя — здається, що він десь поруч, спокійний і усміхнений, як колись, і я знову повертаюся думками до нього — до його усмішки, голосу, до того особливого світла, яке він ніс у наше життя. Ці спогади про нього не тьмяніють: вони живуть у дрібницях, що завжди приходять разом із ними.

Тато був великим життєлюбом. Він умів бачити радість, не зважаючи на труднощі. Його оптимізм був справжнім — тихим, глибоким, таким, що підтримував усіх поруч. Навіть у найскладніші часи він не втрачав віри в добро, у людей, у силу життя. Можливо, саме тому поруч із ним завжди хотілося жити, творити, мріяти.

Це спонукало написати спогади про нього. Ці спогади для тих, хто його знав, або не знав, покликані не просто нагадати про факти його біографії, а й розповісти про людину, яка присвятила себе діяльності у сфері культури. Мій батько працював у галузі збереження історичної пам'яті, і мені хочеться доповнити вже відомі сторінки його біографії тими особистими штрихами, які допоможуть побачити його таким, яким він був насправді — щирим, світлим, закоханим у життя і в свою справу.

Батько народився 7.10.1940 року у селі Судобичі Дубенського району Рівненської області в селянській родині Макара та Меланії Мушировських. Його дитинство припало на непрості воєнні роки. У сім'ї був третьою дитиною, мав старшу сестру Панісію (Афанасію), яку дуже любив, вона врятувала його ще дуже малим від стихії, та брата Григорія. Незабаром після народження сина помер батько, і мати, Меланія, прийняла непросте рішення виховувати його за підтримки родини своєї сестри.

Таким чином, він зростав у родині Євдокії та Андрія Савчуків, де отримав опіку і життєві настанови. Сім'я не була заможною: батько Анлрій двічі служив у війську, що призвело до втрати здоров'я, а побутові умови залишалися скромними. Попри все, батько Андрій докладав зусиль, щоб забезпечити сину гідну освіту. Він шукав книги, яких у селі було дуже мало, і прагнув надати йому можливість здобувати знання всупереч скромним умовам. Мати Євдокія відзначалася розумом і допитливістю, дбала про виховання сина у складні воєнні роки. Вона володіла багатим усним фольклором — знала численні народні легенди, оповідання, небилиці та казки, які залишили слід у його пам'яті і які я мала змогу із захопленням слухати ще дитиною.

Свої дитячі і юнацькі шкільні роки батько провів у селі Злинець (до 2008 — Злинці), Семидубської сільської громади Дубенського району Рівненської області — невеликому, але напрочуд мальовничому куточку на Волині. Тут світ завжди здавався спокійним: широкі луки, тихі верби над ставом. У цьому селі минуло його дитинство — серед простих людей, які жили працею, повагою до землі й до одне одного. Саме тут у ньому проросло те глибоке відчуття любові до життя і поваги до людей, яке супроводжувало його завжди. Багато подій становлення були пов'язані з Бірками, Судобичами, Семидубами, Здовбицею, Гірниками, звідки було багато друзів та знайомих, яких він пам'ятав усе життя.

Впродовж дитячих років він виявляв особливу любов до читання. Коли хворів, просив, щоб йому приносили нові книги, і з цікавістю опановував прочитане. Був активним відвідувачем шкільної бібліотеки. У шкільні та юнацькі роки він з радістю долучався до сільської самодіяльності, брав участь у театральних постановках, різдвяних виставах та колядуваннях у рідному селі та навколишніх селах. Володів значним репертуаром колядок і протягом усього життя любив співати. У молодості він мав гарний тенор і проявляв природний музичний хист. Він також проявляв любов до літератури та добре запам'ятовував прочитане. Цитував напам'ять твори українських класиків, зокрема С. Руданського та М. Коцюбинського, демонструючи глибоке розуміння художніх текстів і зацікавленість у літературі.

З початком XX століття, в міжвоєнний період (1921—1939 рр.), частина Волинської землі була у складі Польщі як окремі воєводства, зокрема, м. Дубно й у тому числі село Злинець. Можна припустити, що у цей період, коли територія села перебувала під адміністративною владою Польщі, місцеве населення зазнавало певного польськомовного впливу. Ймовірно, звідси у нього сформувався значний словниковий запас польських слів та виразів, які він засвоїв від батьків та оточення і якими володів у подальшому житті.

Відвідував середню школу в сусідньому селі — Семидубах Вербського району Рівненської області, яку закінчив 26 липня 1957 року. Протягом шкільних років він демонстрував високу старанність та наполегливість у навчанні, що дозволило йому закінчити школу з добрими та відмінними оцінками й отримати міцну підготовку для подальшого професійного розвитку (Рис. 1).

Після закінчення школи продовжив освіту у Рівному, де після двох років у професійно-технічному училищі 5.07.1961 року здобув кваліфікацію слюсаря-механіка з ремонту автомобілів та тракторів. Впродовж навчання в середній школі та професійно-технічному училищі він активно займався

Рис. 1. Семидубська середня школа. Мушировський В.М. – учень середніх класів – перший зліва у першому ряду (фото з домашнього архіву)

футболом, був зареєстрований у колективі фізкультури колгоспу «Ватутіна» Дубенського району та мав спочатку третій, а потім другий розряд з футболу (1959 р.), виступав за шкільні та училищні команди, брав участь у місцевих футбольних турнірах. Як сам згадував, він присвячував значну частину часу тренуванням, відпрацьовуючи вправи до відчуття втоми в ногах і збитих пальців.

Після закінчення професійно-технічного училища проходив трирічну військову службу в армії з 11.12.1962 по 27.08.1962 рр., перебуваючи в підрозділах у містах Харкові, Ліепаї (Латвія) та на полігоні Капустин Яр (Росія). Одним із цікавих фактів його біографії є те, що під час строкової служби в армії він опанував професію машиніста баштових кранів. Під час тогочасної строкової служби в армії працював кранівником-висотником з будівництва і ремонту автодоріг та аеродромів і навіть був нагороджений грамотою та нагрудним значком відмінника військового будівництва. Цей досвід вимагав неабиякої технічної підготовки, відповідальності та витримки. Ця діяльність сформувала в ньому точність, дисциплінованість і зібраність — риси, які залишалися притаманними йому в подальшому житті (Рис. 2).

Після закінчення строкової служби став працювати на Рівненському заводі високовольтної апаратури, перебуваючи на різних посадах з 19.10.1965 по 23.11.1971 рр., зокрема у спеціальному конструкторському бюро з розробки високовольтної апаратури.

Паралельно з трудовою діяльністю він вступив на навчання до Київського державного університету імені Тараса Шевченка, філія якого на той час функціонувала у місті Рівному. Поєднуючи роботу з навчанням, він виявляв наполегливість, організованість і глибоку зацікавленість у здобутті вищої освіти. Таке поєднання праці та навчання вимагало значних зусиль, однак саме цей період став важливим етапом формування його професійного становлення. Після трьох років навчання був переведений до Львівського державного університету імені Івана Франка, який закінчив 25 червня 1971 року за спеціальністю «Історія» з кваліфікацією «Історик. Викладач історії і суспільствознавства».

Важливою подією в житті батька стало одруження з Лідією Андріївною Мушировською (Новосад), яке відбулося 28 листопада 1969 року. Цей союз став прикладом взаєморозуміння, підтримки й спільного прагнення до родинних цінностей. Разом вони створили міцну сім'ю, в якій панували любов, повага та взаємна довіра — риси, що супроводжували їх упродовж усього життя (Рис. 3).

У сім'ї 1970 року народилася донька — Наталія. Батьки завжди з великою любов'ю та відповідальністю ставилися до виховання. Батько з раннього дитинства багато уваги приділяв розвитку, виявляв турботу, прагнув передати любов до книг, історії рідного краю та до праці, був другом і підтримкою у зростанні і становленні. Саме він навчав мене стояти на ковзанах, упевнено триматися на воді, ви-

Рис. 2. Мушировський В.М. під час строкової служби в армії, 1960-ті рр. (фото з домашнього архіву)

Рис. 3. Лідія Андріївна Новосад, майбутня дружина. 1950-60-ті рр. (фото з домашнього архіву)

ховував уміння стійко переживати труднощі й не втрачати віри у власні сили. Улюбленим місцем наших прогулянок був Рівненський парк імені Тараса Шевченка. Там, де дерева шелестіли своїми історіями, я, ще мала, злітала до неба на гойдалках — і здавалося, що поруч із батьком світ був безмежним і добрим. Ці моменти стали для мене не лише частиною дитинства, а й важливим уроком людяності та любові, які батько втілював у кожному своєму вчинку. Щирість і взаємна підтримка були тією основою, яка завжди єднала нашу родину (Рис. 4).

Після завершення навчання в університеті В. М. Мушировський розпочав трудову діяльність у Рівненському краєзнавчому музеї. З 29 листопада 1971 року був прийнятий на посаду наукового співробітника відділу дорадянської історії. Цей період став початком його багаторічної роботи в музейній сфері та визначив подальший професійний шлях. Він присвятив музейній справі 46 років свого життя (з 1971 по 2017 рр.), працюючи задля розвитку збереження історії та культури краю.

З 5 травня 1972 року його було призначено завідувачем відділу наукового атеїзму Рівненського краєзнавчого музею, де він займався переважно експозиційною та екскурсійною роботою. Протягом 1970-х років, у межах діяльності з виявлення та взяття на державний облік сакральних, історичних і мистецьких цінностей, під керівництвом Володимира Мушировського організовувалися експедиції, які проводили обстеження православних храмів області. Завдяки його професіоналізму та організаційним здібностям було зібрано та задокументовано значну частину культурної спадщини та мистецьких пам'яток регіону. У 1980-х роках ці дослідження продовжувалися під керівництвом Віктора Луца. У відборі та науковому опрацюванні пам'яток активну підтримку надавав доктор мистецтвознавства Павло Жолтовський.

Із 22 червня 1981 року В. М. Мушировський обіймав посаду заступника директора Рівненського краєзнавчого музею з наукової роботи. Керував музеєм на той час Василь Якович Сидоренко (з лютого 1971 р. по квітень 1984 р.). У наступні роки В. М. Мушировський працював на цій посаді під керівництвом Василя Мандрика та Едуарда Антоненка (Рис. 5).

Після призначення на посаду заступника директора з наукової роботи, він брав активну участь у формуванні музейної діяльності, зорієнтованої не лише на експозиційну і фондову роботу, але й на системну просвітницьку функцію. В умовах радянського музеєзнавства 1970-х років головною метою закладу стало інформування широких верств населення через лекції, тематичні виставки, у тому числі виїзні, екскурсії, масові заходи, присвячені історії краю та культурній спадщині. Ця діяльність передбачала співпрацю музею з навчальними закладами, трудовими колективами й організаціями, проведення тематичних днів музею, краєзнавчих гуртків та публічних зустрічей. Культурно-освітня роль музею посилювалася: він ставав

майданчиком, де поєднувалися наукове дослідження і громадська взаємодія (Рис. 6).

У 1980-х роках діяльність музеїв в Україні зазнала певних змін, зокрема в контексті культурно-освітньої роботи. Згідно з дослідженнями, у цей час музеї активно допомагали у навчанні школярів, супроводжуючи процес вивчення шкільних предметів, спостерігалося розширення проблематики шкільних екскурсій, зокрема з краєзнавства, розвитку писемності, життя відомих особистостей тощо. Це свідчить про зміну підходу до музейної педагогіки, де музеї почали відігравати більш активну роль у навчанні та вихованні молоді. Активна роль з налагодження цієї навчально-просвітницької роботи належала і В. М. Мушировському.

6 червня 1991 року, фактично напередодні відродження незалежної Української держави, В. М. Мушировський, досвідчений фахівець у галузі музейної справи, був призначений директором Рівненського обласного краєзнавчого музею, який очолював протягом чотирнадцяти років, з 1991 по 2005 рік. За цей період музеєм активно проводилися наукові дослідження нових тематичних напрямів, фондова колекція значно поповнилася матеріалами, що висвітлювали національно-визвольні змагання жителів краю у XX столітті, а також предметами, які в радянський період не могли бути включені до музейних фондів. Відбулася модернізація експозицій, реалізовувалися численні виставкові проєкти, організовувалися інноваційні культурно-освітні заходи.

У 1990-ті роки музейна діяльність в Україні переживала складний період трансформацій, зумовлений політичними, економічними та соціокультурними змінами, що супроводжували здобуття незалежності. Цей час характеризувався не лише відновленням національної ідентичності, але й численними викликами для музейних установ. Зокрема, економічна криза того періоду призвела до значного скорочення фінансування культурних закладів, що ускладнило їхню матеріально-технічну базу та кадрове забезпечення. Музеї змушені були адаптуватися до нових умов, шукаючи альтернативні джерела фінансування та оптимізуючи внутрішні процеси. Водночас, перехід до нової соціокультурної реальності вимагав від музейних працівників глибокого розуміння змін у суспільстві та здатності оперативно реагувати на нові запити аудиторії. Це посилило роль музею, який став важливим інструментом у формуванні національної свідомості та збереженні культурної спадщини (Рис. 7).

1990-ті роки стали періодом не лише випробувань, але й можливостей для музеїв, які, незважаючи на труднощі, змогли адаптуватися до нових умов та продовжити виконувати свою місію зі збереження та популяризації культурної спадщини. У цей непростий час директору музею В. М. Мушировському вдалося зберегти стабільність роботи закладу, забезпечити збереження колекцій, залучити музейників до активної науково-освітньої діяльності та започаткувати нові проєкти, які сприяли підтримці інтересу громадськості до історичної та культурної спадщини краю.

Рис. 6. Фото з працівниками музею в Рівненській області (фото з домашнього архіву)

Рис. 4. У Рівненському парку з донькою, приблизно 1973-1974 рр. (фото з домашнього архіву)

Рис. 5. Заступник директора з наукової роботи В. М. Мушировський та директор музею В. Я. Сидоренко у 1970-80 рр. (фото з домашнього архіву)

Рис. 7. Колектив РОКМ, 1993-1994 рр. Стоять: перший ряд: Богдан Прищепа, Анатолій Власкін, Володимир Мічуда, Юрій Пархаєв, Тамара Аладько, Микола Бунько, Юрій Сав'юк Віктор Луц, Олександр Лаворик; другий ряд (зліва на право) Зоя Заболотна, Марія Заболотна, Олександр Булига, Любов Галуха, Світлана Соколенко, Ольга Гарбарук, Людмила Бабінчук, Олена Прищепа, Людмила Шахматова, Ольга Сауш, Алла Українець, Тетяна Пономарьова, Неля Капак, Ольга Сидорук, Галина Данильчук, Ольга Макарова, Наталія Гавриш. Сидять зліва направо: Валентин Данілічев, Світлана Шалімова, Людмила Шлапак, Гурій Бухало, Надія Боришкевич, Володимир Мушировський, Лілія Толстуха, Валентина Данілічева (фото з домашнього архіву).

Під керівництвом Володимира Мушировського на зламі XXI ст. музей активно долучався до ініціатив, спрямованих на інтеграцію Рівненщини в європейський культурний простір. Це включало участь у спільних виставках, наукових дослідженнях та культурних обмінах, що сприяли розвитку регіону та підвищенню його культурного іміджу на міжнародній арені. Так, Рівненський обласний краєзнавчий музей у 2004 році став одним із перших закладів в Україні, що приєднався до міжнародного проєкту «Via Regia — культурний шлях Ради Європи», ставши частиною міжнародної мережі культурних установ Східної та Західної Європи, об'єднаних через спільну історичну та культурну спадщину.

Після завершення багаторічного періоду роботи на посаді директора Рівненського обласного краєзнавчого музею Володимир Мушировський продовжив свою діяльність у закладі, перейшовши у 2005 році на посаду провідного наукового співробітника та пізніше, у 2010 році на посаду провідного спеціаліста художнього відділу музею. Це дозволило зосередитися на науково-дослідницькій роботі, опрацюванні музейних фондів та архівів, забезпечуючи якість музейної діяльності із збереження пам'яток культури. На цій посаді він пропрацював до виходу на пенсію у 2017 році.

У зазначений період Володимир Мушировський ініціював створення виставки зброї, яка стала однією з популярних експозицій серед відвідувачів закладу. Ця виставка, що функціонувала протягом тривалого часу, включала в себе широкий спектр експонатів та відображала еволюцію озброєння на території Волині від давніх часів до сучасності. Ним була проведена наукова робота з дослідження та атрибуції кожного експоната, що дозволило створити не лише візуально привабливу, але й науково обґрунтовану виставку.

Одним із здобутків В. М. Мушировського та очолюваного ним колективу стало започаткування 17 травня 1992 року, у першу весну незалежності, щорічного культурного заходу «Музейні гостини», авторкою проєкту якого стала Алла Українець, що і до сьогодні є однією з головних культурних подій Рівного у травні, приблизно в один час з Міжнародним днем музеїв. Метою заходу, за матеріалами преси, є: збереження традиційних ремесел і промислів; популяризація високохудожніх зразків народного мистецтва та формування естетичних уподобань; виявлення й

підтримка самобутніх народних талантів, особливо серед молоді; залучення широкого кола громадськості до процесу розвитку народної культури; поповнення музейних фондів виробами сучасних майстрів декоративно-ужиткового мистецтва.

Під час свята відбувається виставка-ярмарок виробів народних майстрів, майстер-класи, концертні програми фольклорних колективів, гастрономічні локації з традиційними стравами, театралізовані дійства і дефіле етноодягу. Захід має благодійну складову: за останніми даними, у 2025 році збір коштів під час «Музейних гостин» було спрямовано на підтримку Збройних Сил України. «Музейні гостини» функціонують не лише як культурно-освітній форум та форма популяризації народного мистецтва, але й як майданчик громадської взаємодії, збереження культурної спадщини регіону і зміцнення зв'язків музею з майстрами народного мистецтва, громадськістю і молоддю (Рис. 11).

Володимир Макарович завжди був активним учасником проведення цього заходу, відвідував музей у цей день навіть після виходу на пенсію. У 2025 році, вперше за багаторічну історію проведення, «Музейні гостини» відбулися без безпосередньої участі Володимира Мушировського, який відійшов у вічність 5 лютого цього року.

Постать Володимира Мушировського посідає гідне місце в історії музейної справи Рівненщини другої половини XX — початку XXI ст. Його діяльність як науковця, організатора музейного життя, популяризатора культурної спадщини та натхненника нових поколінь музейників сприяла зміцненню авторитету Рівненського обласного краєзнавчого музею як одного з провідних культурних осередків регіону. Під його керівництвом музей не лише зберігав і примножував фондову колекцію, але й утверджувався як динамічний науково-освітній простір, відкритий сучасності. Водночас поза межами офіційних посад і професійних досягнень, Володимир Мушировський залишив по собі значно більше — атмосферу людяності, доброзичливості, поваги. Для рідних і колег він був прикладом невтомної праці, мудрості й інтелігентності, наставником, який умів об'єднувати людей і надихати на справи, поєднуючи душевну делікатність та, водночас, внутрішню зосередженість і стійкість характеру.

Рис. 8. Дорогою на «Музейні гостини», м. Рівне, 2023 (фото з домашнього архіву)

Сьогодні, згадуючи його життєвий шлях, важко відділити професійне від особистого, адже музей був не лише місцем його роботи, а й його життям, покликанням і творчістю, його дружнім колом. У результатах його праці, у спогадах колег і друзів, у кожному виставковому залі, який він допомагав створювати, продовжує жити частка його душі. І щоразу, коли травневе сонце освітлює «Музейні гостини», можна відчути, що його присутність залишається тут — у справах, у пам'яті, у любові.

Джерела та література:

1. Рівненський обласний краєзнавчий музей: офіційний вебсайт. URL: https://museum.rv.gov.ua/ (дата звернення: 20.10.2025)
2. Виткалов С., Бояр Н. Регіональні культурні практики в діяльності музеїв Рівненщини. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. 2019. Вип. 27. С. 123—128.
3. Філіпчук Н. О. Музейна педагогіка і виховання нації. *Молодий вчений.* 2018. № 3 (55). С. 137—142.
4. ОГО. Новини Рівного. URL: https://ogo.ua/sohodni-u-rivnomu-muzeyni-hostyny-2025-poyednayut-narodnu-tvorchist-ta-blahodiynist/ (дата звернення: 20.10.2025)

Юзеф НІКОЛЬЧЕНКО

СПОМИН ПРО ВІДОМОГО УКРАЇНСЬКОГО ВЧЕНОГО – АРХЕОЛОГА, ІСТОРИКА, КРАЄЗНАВЦЯ І МУЗЕЄЗНАВЦЯ, ДОКТОРА ІСТОРИЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРА БОГДАНА АНАТОЛІЙОВИЧА ПРИЩЕПУ

Історія вітчизняної науки — це, насамперед, історії життя та наукової діяльності окремих вчених, що формували її обличчя. Прикметно, що переважну більшість праць, присвячених їй, так чи інакше можна зарахувати до біографічних студій. Найпоширенішими є віншувальні публікації до ювілеїв науковців. Ці, як правило, невеликі за обсягом тексти, мають переважно панегіричний характер і творять образи дослідників у контексті наукових досягнень та заслуг ювілярів.

Дещо інший характер мають праці, присвячені відомим постатям у вітчизняній науці, що написані з інших обставин. Серед них особливе місце належить спогадам про співпрацю і дружні стосунки з ними, створені після того, як вони завершили земне життя.

1-го травня 2025 року у Рівному після важкої тривалої хвороби відійшов у засвіти мій друг і колега, відомий в Україні та за її межами дослідник археології, давньої історії та культури Волині, музеєзнавець і краєзнавець, доктор історичних наук, професор Богдан Анатолійович Прищепа. З усіх регіонів нашої держави та зарубіжжя надійшли до Рівного щиросердні співчуття з приводу його передчасної кончини. Зокрема, вразив своєю розлогістю, сердечністю, зворушливою пристрасністю та професійною завзятістю некролог Інституту археології НАН України, у якому влучно зазначено, що «Богдан Прищепа — еталон справжнього фахового вченого, краєзнавця з великої літери, який все своє життя, без перебільшення, присвятив вивченню центральної Волині, Рівненщини […].

Його публікації, чудові монографії були й будуть взірцями досконалої обробки здобутої масової археологічної інформації, ґрунтовними прикладами глибокого опрацювання, осмислення й узагальнення результатів власних польових та аналітичних досліджень. Бездоганно технічно виконані, чудово ілюстровані, ці праці одразу ж після публікації посіли почесні місця серед найкращих книжок з історико-археологічного дослідження України-Руси. […].

Компетентність, обшир та глибина знань, доброзичливість — ці властивості визначали роль Богдана Прищепи як вченого, викладача, наукового керівника, наукового опонента та рецензента. Неперсічний польовий досвід, ерудиція та широкі професійні контакти обумовлювали незаперечний авторитет дослідника в археологічній спільноті. […].

Дослідник спрямовував свої сили на комплексне дослідження регіонів Волині на основі справжньої інтеграції історичних та археологічних джерел. Його спостереження і висновки в цій царині є вкрай важливими, вони прокладають вірогідний історичний місток між етапами розвитку Давньої Русі та України» [6].

Багаторічні, майже 50 років, дружні стосунки з Богданом Анатолійовичем Прищепою та його дружиною Оленою Петрівною і плідна співпраця з ним в галузі археології, давньої історії та культури Рівненщини спонукали мене із хвилюванням написати спогади про нього.

Майже 30 років я працював у галузі культури Рівненщини, де був безпосередньо пов'язаний із розвитком музейної справи та збереження культурної спадщини регіону, а саме: в Рівненському обласному краєзнавчому музеї (далі: РОКМ) — начальником археологічної експедиції та заступником директора з наукової роботи; у Рівненському обласному управлінні культури — заступником начальника управління з питань культурно-просвітницької роботи (зокрема, музейної та пам'яткознавчої), начальником управління. Хочу зазначити, що під час різних етапів моєї професійної практики на Рівненщині (археологічної, музейної, пам'яткознавчої, культурологічної) у колі моїх обов'язків були питання вивчення і збереження історичної і культурної спадщини Рівненщини.

У 1998 році я був запрошений на роботу до Маріупольського державного університету (далі — МДУ), де на історичному факультеті викладав навчальні дисципліни «Археологія», «Давня та нова історія України», «Музеєзнавство», «Збереження історико-культурних пам'яток України», «Збереження та атрибуція культурної спадщини України».

На сьогодні з міста Рівного продовжую онлайн працювати в університеті, який після окупації Маріуполя російськими агресорами у травні 2022 року відновив свою роботу в Києві. І під час усіх названих етапах моєї професійної діяльності та особистого життя поруч завжди були Богдан Анатолійович і його дружина Олена Петрівна, нині доктор історичних наук, професор.

Як все почалося… Навесні 1979 року до мене звернувся мій київський друг і колега, відомий дослідник археологічних пам'яток кінця бронзової на початку залізної доби Західного Поділля, Прикарпаття та Карпат, доцент кафедри археології та музеєзнавства Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка Юрій Миколайович Малєєв із нагальною пропозицією запросити на роботу до РОКМ свого талановитого учня, випускника кафедри Богдана Прищепу. Чому саме його? Бо на користь цієї ідеї були такі обставини:

— приїхав на навчання до університету з райцентру Рокитне на Рівненщині, де у 1974 році він закінчив середню школу № 1 із золотою медаллю. Його батьки — вчителі у Рокитному;
— вчився на кафедрі археології та музеєзнавства і має практичний досвід польових археологічних досліджень та камеральної роботи. Під час навчання він активно долучався до студентських наукових студій КДУ ім. Т. Г. Шевченка;

Рис. 1. Богдан Прищепа і автор біля РОКМ. Фото, 1980 р.

Рис. 2. Б. А. Прищепа – керівник археологічної експедиції РОКМ на розкопках городища літописного міста Дорогобуж. Фото, 1982 р.

— Богдан вже був одружений зі своєю однокурсницею Оленою, яка навчалася на кафедрі зарубіжних країн і також брала активну участь у студентському науковому студіюванні та стажуванні за кордоном;
— відповідно, Рівненська область отримувала двох істориків вищої кваліфікації, оскільки Рівненський державний педагогічний інститут на той час ще не навчав майбутніх педагогів-істориків, а інших закладів вищої освіти гуманітарного спрямування на Рівненщині у ті часи не існувало;
— РОКМ вкрай необхідний був ще один археолог. Обсяг планових та рятівних польових досліджень на території області постійно збільшувався. Я керував археологічними експедиціями музею, що стаціонарно досліджували літописні міста Дорогобуж (рятівні роботи) і Муравиця, був заступником начальника експедиції музею під керівництвом доктора історичних наук, старшого наукового співробітника відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР (м. Львів) Ігоря Кириловича Свєшнікова, яка досліджувала поле Берестецької битви. Також чимало часу забирала безпосередньо музейна робота.

Директор РОКМ Василь Якович Сидоренко без вагань підтримав нашу з Ю. М. Малєєвим пропозицію щодо запрошення Богдана Прищепи на роботу до музею. У квітні я приїхав до Києва з відповідним клопотанням від обласного управління культури і разом з Ю. М. Малєєвим зустрівся з деканом історичного факультету КДУ ім. Т. Г. Шевченка доктором історичних наук, професором Анатолієм Федоровичем Кізченком. Під час цієї зустрічі ми предметно обговорили умови направлення Богдана Прищепи на роботу до РОКМ, а Олена Прищепа отримувала направлення на роботу за квотою Рівненського обласного відділу освіти. Анатолій Федорович охарактеризував Богдана та Олену Прищеп як одних із кращих студентів і випускників історичного факультету.

Улітку 1979 року Богдан та Олена Прищепи приїхали на роботу до Рівного. Із цього ж часу і розпочалася активна археологічна, історична, музеєзнавча та краєзнавча дослідницька діяльність Богдана Анатолійовича на Рівненщині, а польова археологічна практика — та спочатку у складі експедиції музею під моїм керівництвом у літописній Муравиці, а вже з 1981 року він був очільником археологічних експедицій РОКМ, що досліджували городища літописних міст Дорогобужа, Муравиці, Степаня, Пересопниці, поля Берестецької битви й інші археологічні пам'ятки Рівненщини. Під його керівництвом проводилися рятівні археологічні розкопки в Дубно, Острозі, Рівному; вдосконалювалися діючі і створювалися нові експозиції з археології, давньої історії і культури краю в державних музеях Рівненщини; поглиблювалася співпраця з обласною організацією Українського товариства охорони пам'яток історії та культури.

1980 року у Богдана Анатолійовича та Олени Петрівни народився син Максим, а 1981 року — донька Оксана. Із вересня того ж року Олена Петрівна перейшла на наукову роботу до РОКМ. Так склався блискучий тандем дослідників археології, давньої та нової історії і культури Правобережної України, зокрема, Волині.

Із огляду на мій тогочасний статус керівника сфери культури Рівненщини, маю право стверджувати, що за весь період плідної роботи у РОКМ (1979—1997 рр.) на посадах наукового співробітника, завідувача відділу охорони пам'яток історії та культури, завідувача сектору археології, завідувача відділу історії, Богдан Анатолійович був взірцем високого професіоналізму в галузях археології, давньої історії України, краєзнавства, музеєзнавства, збереження історично і культурної спадщини Волині.

1998 року в Інституті археології він блискуче захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за темою «Дорогобуж у X—XIII ст.»;З 2003 року Олена Петрівна у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича захистила кандидатську дисертацію «Міста Волині в другій половині XIX–на початку XX ст.».

Я мав велику честь бути співавтором Богдана Анатолійовича у двох монографіях: «Літописний Дорогобуж у період Київської Русі. До історії населення Західної Волині в X—XIII століттях. Рівне: Державне редакційно-видавниче підприємство, 1996. 248 с.» [5], «Муравицьке городище. Маріуполь: Рената, 2001. 80 с.» [4] та статей «Стародавнє населення Поліського регіону Рівненщини (1996 р.), «Культура населення Погориння в період Київської Русі

Рис. 3. Міжнародний день музею. Збори колективу. Фото, 1988 р. На фото зліва направо: сидять: Іван Ковальський, Марія Поліщук, Василь Сидоренко, Василь Мандрик, невідома, невідома, Володимир Мічуда, Валентина Ватава; другий ряд: Людмила Громадченко, Віталій Карлик, Богдан Прищепа, Юлія Гурська, Іван Карабутов, Надія Боришкевич, Ігор Фельдман, Олена Дульнева, Ганна Бікулова, Світлана Соколенко, Юзеф Нікольченко; третій ряд: Васьонкін, …Яценко, Олена Прищепа, Анатолій Власкін, Зоя Заболотна, Олена Бесольнікова, Світлана Шалімова, Тетяна Пономарьова, Тетяна Радюк, Валентина Ковшецька, Валентина Данілічева, Ніна Оласюк, невідомий, Бунтін; четвертий ряд: Григорій Полюхович, невідомий, Євгеній Зіневич.

Рис. 4. Б.А. Прищепа серед учасників науково-практичної конференції РОКМ, присвяченої 100-річчю від дня народження Ігоря Кириловича Свєшнікова. Національний історико-меморіальний заповідник «Поле Берестецької битви» у селі Пляшева на Рівненщині. На фото зліва направо: перший ряд: Віктор Баюк, Геннадій Непомнящий, Сергій Панишко, Володимир Мельник, Олександр Борисюк, Олександр Булига, Сергій Виткалов, Андрій Климчук, Володимир Музичко, Рената Музичко, другий ряд: Юрій Пшеничний, Олексій Войтюк, Юрій Калітинський, Руслана Булига,…Надія … третій ряд Богдан Прищепа…, … Яків Дідух, Ольга Сауш…; четвертий ряд Вадим Артюх…Аліна Пословська, Ольга Морозова. Фото В. Луца, 2015

Рис. 5. Богдан Прищепа і автор зі студентами-істориками Національного університету водного господарства та природокористування під час ознайомлення з городищем XI–XIII ст. Басів-Кут поблизу Рівного у 2023 році

Рис. 6. Б.А. Прищепа, О.П. Прищепа, В.П. Коцюбайло і автор під час ознайомлення з роботою Волинської археологічної експедиції в селі Хрінники на Рівненщині у 2023 році

(X—XIII ст.) (1997 р), «Дорогобуж Волинський — визначна пам'ятка історії культури Київської Русі» (1998 р.). У 1998 році Богдан Анатолійович надав мені значну практичну допомогу щодо видання монографії «Культура населення Погориння X—XIII століть за матеріалами літописного Дорогобужа. Рівне: БГТ «Евен», 1998. 225 с. [2].

Після мого переїзду до Маріуполя ми продовжували підтримувати дружні стосунки і співпрацювати на археологічній ниві. Матеріали Богдана Прищепи з літописних міст Дорогобуж, Пересопниця і Муравиця я широко репрезентував у своїх лекціях та під час практичних занять студентам спеціальностей «Історія та археологія» і «Культурологія» МДУ.

2016 року Б. А. Прищепа опублікував фундаментальну монографію «Погоринські міста в X—XIII ст.», на яку я написав розгорнуту рецензію у фаховому науковому віснику МДУ [3], а 2019 року Богдан Анатолійович в Інституті археології НАН України захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук на тему «Погориння у Середньовіччі: населення, системи заселення, урбанізаційні процеси», у якій підбив підсумок блискучого наукового студіювання проблеми за майже 40 років творчої діяльності на ниві археології та давньої історії Волині.

Продовжила сімейну традицію й Олена Петрівна: 2020 року в Інституті історії НАН України вона захистила докторську дисертацію «Освітньо-культурне середовище повітових міст і містечок Правобережної України (кінець XVIII – початок XX ст.».

Наукова діяльність Богдана Анатолійовича не обмежувалася лише окресленими нами вище основними тематичними напрямами. Неодноразово відмічалося, що численні охоронні паспорти на археологічні пам'ятки Рівненщини, створені ним є взірцевими і постійно працюючими документами.

У рамках великої теми по дослідженню літописних городищ Погориння дослідник виявив, обстежив, виготовив креслення, картографував, датував та опублікував

Рис. 7. Б.А. Прищепа, О.П. Прищепа і автор на городищі літописного міста Муравиця на Рівненщині у 2023 році

матеріали про декілька десятків городищ. Він же склав охоронну документацію на важливі пам'ятки регіону, і зокрема на найважливіші з них — літописні міста Дорогобуж, Пересопницю, Муравицю. Богдан Анатолійович зробив значний внесок у паспортизацію історичної і культурної спадщини, в справу охорони пам'яток археології, історії та культури, вдосконалення методів археологічних польових досліджень.

Б. А. Прищепа протягом 45 років керував археологічними експедиціями з досліджень археологічних пам'яток Волині. Він виявив, обстежив і задокументував велику кількість городищ, селищ, поселень, оборонних споруд, могильників. Науковці України високо цінують внесок Богдана Анатолійовича в українську археологію, коли його унікальний досвід польових досліджень і став тим науковим базисом, який дозволив вченому сформувати власне бачення ключових проблем археології Київської Русі та давньої історії України, а також намітити шляхи їх вирішення. Легендарна працьовитість, виключна наукова чесність, достовірність і точність, скрупульозність, пунк-

Рис. 8. Богдан Прищепа, Сергій Теліженко на презентації книги «Дослідження на багатошаровому поселенні Рівне-пляж 1А у 2019 році». 11 квітня 2025 р.

туальність і охайність польових досліджень, бездоганне взірцеве володіння прийомами графічної фіксації — ці риси були невід'ємними складовими особистості Б. А. Прищепи та його наукового стилю.

З іменем Б. А. Прищепи пов'язано продовження вивчення пам'яток козацької доби на полі Берестецької битви в часи незалежної України, які до цього розпочав і проводив видатний український археолог, доктор історичних наук Ігор Кролович Свєшніков.

Після початку російської військової агресії проти України і захоплення рашистами Маріуполя, вже у статусі ВПО, ми разом із дружиною Тамарою Нікольченко, доцентом МДУ, зустрілися з Богданом Анатолійовичем і Оленою Петрівною Прищепами в Рівному, де продовжили співпрацю в галузі археології та давньої історії і культури Волині. Незважаючи на важку хворобу, Богдан Анатолійович до останніх днів свого життя читав лекції студентам-історикам, консультував археологів Рівненської і Волинської областей, брав активну участь у наукових конференціях і круглих столах різних рівнів, виступав із публічними лекціями і презентаціями в РОКМ і Рівненській обласній універсальній науковій бібліотеці. Завдяки Б. А. Прищепі у 2023—2024 рр. я отримав унікальну можливість через 27 років разом з ним долучитися до обстеження пам'яток археології на Рівненщині.

Учений від Бога, блискучий дослідник і викладач, Богдан Анатолійович щиро і щедро передавав свої знання та досвід археологам, історикам, культурологам, краєзнавцям, музеєзнавцям, викладачам і студентам вишів Рівненської, Волинської, Житомирської, Львівської, Тернопільської областей.

Навесні 2025 року побачила світ колективна монографія «Дослідження на багатошаровому поселенні Рівне-пляж 1А у 2019 році», авторами якої були Войтюк Олексій Петрович, Прищепа Богдан Анатолійович і Теліженко Сергій Анатолійович [1]. Її презентація у РОКМ 11 квітня 2025 р. була останньою в науковій і публічній діяльності Богдана Анатолійовича. Він встиг розповісти мені про неї, а подарувала — його талановита учениця, молодий археолог з РОКМ Віта Павлівна Коцюбайло.

Всебічно обдарована і працьовита, врівноважена і спокійна, чесна і дуже скромна людина — Богдан Анатолійович був неначе живим містком, що пов'язував епоху славетних вчених-археологів, дослідників Волині, довоєнної і повоєнної доби зі сьогоденням незалежної України. З ним завершилася ціла епоха в археології, давній історії і культурі Волині.

Панорамно обізнаний та одночасно енциклопедично ерудований, найбільш компетентний учений і дослідник археології, давньої історії та культури Волині, невтомний у своїй жадобі досліджень і пошуків. Таким ми знали, поважали й любили Богдана Анатолійовича Прищепу.

Джерела та література:

1. Войтюк О.П, Прищепа Б. А. і Теліженко С. А. Дослідження на багатошаровому поселенні Рівне-пляж 1А у 2019 році. Київ: Охоронна археологічна служба України, 2025. 336 с.
2. Нікольченко Ю. М. Культура населення Погориння X—XIII століть за матеріалами літописного Дорогобужа. Рівне: БГТ «Евен», 1998. 225 с.
3. Нікольченко Ю. М. Рецензія на монографію «Погоринські міста в X—XIII ст. Рівне: ПП Дятлик М., 2016. 297 с.». *Вісник Маріупольського державного університету.* Серія: Історія. Політологія. Зб. наук. праць. Вип. 22-23. 2018 р. С. 311—317.
4. Прищепа Б. А., Нікольченко Ю. М. Муравицьке городище. Маріуполь: Рената, 2001. 80 с.
5. Прищепа Б. А., Нікольченко Ю. М. Літописний Дорогобуж у період Київської Русі. До історії населення Західної Волині в X—XIII століттях. Рівне: Державне редакціоно-видавниче підприємство, 1996. 248 с.
6. Світлої пам'яті Богдана Прищепи. URL: https://iananu.org.ua/novini/news2/1448-svitloji-pam-yati-bogdana-prishchepi.

Тетяна ПАРХОМЕНКО

ВІРА ГЕРАСИМЧУК – ХУДОЖНИЦЯ РІВНЕНСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

«У квітні плакали дощі,
Травневе сонце висушило сльози.
З життя пішла людина світла,
З душею тонкою, немов кора берези…»
Валерій Ходаков
(переклад Т. Пархоменко)

Рис. 1. Віра Герасимчук на Рівненському Поліссі
Фото А. Похилюка, кін. 1990-х рр.

Художницю Віру Герасимчук (1955—2017 рр.) добре знають у Рівному. В її житті особливе значення мав квітень місяць, у якому вона як народилася, так і відійшла в кращі світи. Народилася мисткиня 18 квітня 1955 р. у с.Берново Калінінської області (нині Тверської області, Росія). Дитячі та юнацькі роки провела у Рівному, де мешкала по вул. Плєханова (нині вул. Директорії), у 1970—2017 рр.— по вул. С. Бандери, 54. Навчалася в ЗОШ № 5, місцевих музичній та художній школах. Після отримання середньої освіти, вступила до Бобруйського художнього міського професійно-технічного училища № 15 (Білорусь), яке закінчила 1977 р., отримавши спеціальність художника-декоратора. Двічі робила спроби вступу до Ленінградської Академії мистецтв (1980-ті рр.), де не добрала прохідні бали через брак робіт в стилі ню (зауважимо, що в Радянському Союзі в ті часи не так легко було знайти моделі для подібного позування). Повернувшися до Рівного, В. Герасимчук працювала художником-оформлювачем у Художньо-виробничому комбінаті фонду України. У різні періоди викладала у художніх студіях Палацу культури «Хімік», Рівненського Палацу дітей і молоді (1990-ті рр.) та Міського центру творчості учнівської молоді. Останні дванадцять років свого життя працювала художником у Рівненському обласному краєзнавчому музеї, де допомагала створювати як стаціонарні експозиції, так і тимчасові виставки (Рис. 1).

На жаль, за життя художниці лише в одному мистецькому довіднику були наведені досить скупі відомості про віхи біографії Віри Володимирівни [8, с. 60]. Заповнити цю прогалину щодо творчого шляху мисткині спробує авторка цієї статті. Вперше будуть детально висвітлені ті установи та організації Рівного, в яких Вірі Герасимчук довелося працювати. Основним джерелом відомостей стала особова справа художниці, що зберігається в РОКМ. У ній наведений такий перелік місць роботи талановитої мисткині: вересень 1973 — вересень 1974 рр. та липень 1977 — грудень 1978 рр.— Рівненський міськхарчторг (художник); грудень 1978 — жовтень 1983 рр.— Рівненські художньо-виробничі майстерні (художник-оформлювач); жовтень 1983 — липень 1984 рр.— Рівненське професійно-технічне училище № 10 (майстер виробничого навчання); вересень 1984 — грудень 1987 рр.— Рівненське об'єднання «Продтовари» (художник); грудень 1987 р.— художнє аматорське об'єднання «Музей образотворчого мистецтва» (викладач); 1988 р.— Палац культури «Хімік» (керівник художньої студії); грудень 1990 — жовтень 1992 рр.— керівник І категорії колективу ДХШС (Дитячої художньої школи-студії); жовтень 1992 — серпень 1995 рр.— фірма «В.К. та Ф-ЛТД» (діловод); лютий 1999 — квітень 2000 рр.— фірма «Аліни» (художник по гобелену); лютий 2000 — вересень 2001 рр.— Рівненський державний технічний університет (художник лабораторії естетики); вересень 2001 — липень 2005 рр.— Рівненський міський центр творчості учнівської молоді (керівник гуртків); серпень 2005 — квітень 2017 рр.— Рівненський обласний краєзнавчий музей (художник-оформлювач).

За спогадами учениці В. Герасимчук — Ганни Крилошанської, у ПК «Хімік» Віра викладала дисципліни: живопис, композицію та історію мистецтв. Займались у неї кілька груп — як школярі, так і дорослі [5]. Наприкінці 1980-х-поч.1990 рр. у ПК «Хімік» функціонував Народний

2. Діорама зали №15 РОКМ
Фото 3. Заболотної, поч. 2000-х рр.

університет мистецтв, залишились відомості про 20-ть його слухачів.

Найдовший період життя художниці був пов'язаний із роботою з Рівненським обласним краєзнавчим музеєм. Співпраця з РОКМ відбувалася ще у 1980 — поч. 2000-х рр. (за директорства В. Мушировського) на договірній основі, а з 1 серпня 2005 р. (за директорства О. Булиги) В. Герасимчук була прийнята в основний штат працівників РОКМ на посаду художника-оформлювача.

На поч. 1980-х рр. В. Герасимчук працювала в складі групи по реекспозиції залів № 5 та № 9, де були представлені стаціонарні експозиції: «Археологія»; «Короленко В. Г. і Рівненщина» та «Культура краю II пол. XIX ст. (етнографія)». Робота відбувалася під керівництвом заввідділом історії дорадянського періоду Т. Пономарьової. Зокрема, художницею були зроблені цікаві ілюстрації в техніках гарячий батик (зображення гімназії, місця перебування письменника в Сибіру, міські краєвиди) та аплікації (силуетні зображення).

1996 р. за ескізами мисткині створювалася нова етнографічна експозиція на 2 поверсі РОКМ «Основні заняття та промисли мешканців Рівненщини» (зали № 15—16, кер. А. Українець). Її відкриттю передували експедиції до рівненських сіл, спілкування з місцевими мешканцями. Були створені численні ескізи та замальовки, розроблена новаторська концепція експозиції етнографії. Насамперед, привертають увагу діорама у залі № 15 (Рис. 2), авторські колажі, оформлення фриза; рухомі манекени у залі № 16; конструктивні рішення кріплення експонатів — у т.ч. сорочок та ін.

На початку 2000-х рр., коли постало питання освоєння нових експозиційних площ, для розділу археології В. Герасимчук створила серію малюнків на тему «Історія господарської діяльності людини», що і нині розміщені у фризовій частині експозиції зали № 9 «Край у давнину» (кер. Н. Кожушко).

Наступним етапом у музейній роботі В. Герасимчук була праця над оформленням нової експозиції зали № 7 «Наш край у XIV - поч.XVII ст.». Були виготовлені «Родове дерево князів Острозьких» і карта «Розвиток населених пунктів краю» із зазначенням позначок першої письмової згадки населених пунктів, міст із магдебурзьким правом, центрів торгівлі, осередків ремесел. Цікавою ідеєю художниці стало використання об'ємних матеріалів, у т.ч. декоративних шнурів.

Яскравою подією в діяльності РОКМ була презентація різноманітних тимчасових виставок, зокрема у 1996 р. «Американські індіанці»; у 2000-х рр.— «Життя і творчість Надії Космаді» (кер. робочої групи О. Гарбарук), «Рушники» (Рис. 3), «Різдвяно-новорічна атрибутика» (кер. А. Українець), «Мистецтво одного села» (кер. К. Приймачук), до оформлення яких також долучилася Віра Володимирівна.

Створені за ескізами художниці виставки та експозиції (в першу чергу на етнографічну тематику) фахівці оцінювали як художньо досконалі, виконані на високому сучасному рівні музейного оформлення.

Свого часу В. Герасимчук отримала почесне завдання представити найкращі мистецькі здобутки Рівненської області на зламі XX—XXI століть у столиці України. Так, 28 квітня 2001 р. мисткиня працювала головним художником-оформлювачем виставки декоративно-ужиткового мистецтва під час творчого звіту майстрів мистецтв Рівненської області в Палаці культури «Україна» в м. Києві. Проте найвагомішою та найбільш відповідальною виставкою художниці стала участь у підготовці тематико-експозиційного плану та монтажі ювілейної виставки «Україна. Десять років Незалежності», що відбувалася 22—28 серпня 2001 р. у Національному комплексі «Експоцентр Україна» (м.Київ), де були представлені кращі вироби народних умільців Рівненщини. 2005 р. В. Герасимчук брала участь у підготовці звітної виставки Рівненщини у Національному палаці мистецтв «Україна».

Невід'ємною частиною життя Віри Герасимчук було духовне служіння: робота з благодійними організаціями та соціальними службами Рівного. Початок 2000-х років приніс в Україну не лише хвилю зведення нових храмів по всій Україні, але й повернення до вічних християнських цінностей. Використовуючи власний професійний хист, художні здібності, свій внесок зробила й мисткиня. 2 серпня 2000 р. за участі Міжнародної громадської благодійної християнської організації «Надія — людям» у Рівному проходила Жіноча християнська конференція з презентацією виставки «Світ України». В окремому розділі виставки експонувалися створені на основі етнографічних замальовок графічні листівки В. Герасимчук. У 2007 та 2008 роках у складі журі фестивалю Віра Володимирівна співпрацювала з Рівненським міським центром соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді під час проведення фестивалю молодих талантів «Повір у себе — і в тебе повірять інші». Фестиваль був створений для підтримки та заохочення творчо обдарованих дітей-сиріт та позбавлених батьківського піклування, а також дітей та молоді з інвалідністю.

2008 р. В. Герасимчук була учасницею Міжнародної виставки-конкурсу художніх творів «Різдвяні дари», де отримала спеціальну нагороду від рекламного агентства «Піранья» (кер. проекту Тарас Більчук; організатори — мистецька галерея «Зуза» та «Вернісаж»).

Упродовж всього життя Віра Герасимчук була глибоковіруючою людиною. З особливим трепетом та відповіа-

3. Виставка «Рушники» в актовій залі РОКМ
Фото З. Заболотної, поч. 2000-х рр.

дальністю віднеслася художниця до створення музейної виставки «Дорога до храму. Християнство Рівненщини: минуле та сучасне», присвяченої 1025-й річниці хрещення Русі (відп.— на той час провідний наук. співробітник РОКМ — Л. Шахматова). Символічно, що презентація відбулася 26 липня 2013 р. у найбільшій залі РОКМ, де до 1919 р. розташовувалася домова гімназійна Преображенська церва. На ювілейній виставці слід було зуміти вміло поєднати та закомпонувати близько 200 експонатів: ікон, стародруків, дерев'яної скульптури, надбрамних хрестів, документів і предметів церковного вжитку. Розкрити сторінки історії православ'я, католицизму, греко-католицизму мали предмети музейного значення, що були врятовані співробітниками РОКМ в добу атеїзму, під час комплексних експедицій 70—80-х рр. XX ст. Більша частина сакральних атрибутів виставлялася вперше.

Спеціально до цієї виставки В. Герасимчук розробила нові вітрини, котрі мали відповідати основним потребам музейника-експозиціонера. Глибокі скляні вітрини мали 2 варіанти: менші та більші за об'ємом, одно- або дво-ярусні, в яких можна було розмістити габаритні речі. Важливо, що нові вітрини якісно відрізнялися від попередніх вітрин тим, що експонати можна було вмістити відкриваючи задню стінку вітрини, а не знімаючи верхнє чи бокове скло; окрім того вітрини замикалися на замок (що дозволяло забути труднощі зі старим кріпленням). Перед фабричним виготовленням вітрин художниця попередньо сконструювала 2 макети. Значну роль відіграла і підготовча робота перед монтажем тимчасової експозиції, в якій Віра Герасимчук проявила себе в якості художника-реставратора. Як музейний працівник художниця долучилася до реставраційних робіт ікони «Невіста Святого Духа» (сер. XVIII ст.) та двох процесійних образів (XVIII ст.).

Віра Герасимчук полюбляла в своїй діяльності експериментувати з кріпленням, застосовувати сучасні нові матеріали, знаходити нестандартні рішення щодо подачі музейних експонатів. Дух покорення космосу вдалося передати художниці на виставці, присвяченій ювілею польоту першої людини в космос «Через терни до зірок», відкриття якої відбулося 12 квітня 2006 р. у залі № 17 (кер. Л. Шахматова, у минулому співробітниця Музею атеїзму в м.Рівне). Вперше у музейній виставковій діяльності РОКМ в якості кріплення була використана різнокольорова сітка, що найчастіше використовували будівельники у ремонтних роботах. Багато позитивних відгуків від колег Віра Герасимчук отримала щодо кольорового оформлення та просторового вирішення подачі космічних супутників.

Працюючи в складі виставкового сектору РОКМ, упродовж 15 років художниця брала участь в оформленні щорічних виставок «Золоте сузір'я», а також за словами авторки проєкта Г. Данильчук «розробляла вітальні листівки, вносячи в їх оформлення елемент найбільш цікавої події, яка відбувалася у рік народження ювілярів» [6].

Успішний проект Віри Герасимчук — створення сучасної експозиційної площі для пересувних виставок. Художницею був розроблений дизайн легкої збірної рухомої конструкції із дерев'яних брусів та пластикового полотна кольорової сітки. Апробація конструкції відбулася на музейному фестивалі «Музеї у сучасному поліетнічному світі», що проходив у м.Дніпропетровськ 2008 року. Гості фестивалю мали змогу ознайомитись із етнографічною виставкою РОКМ, присвяченою доробкам народних умільців

4. Картина «Іриси», 2004 р. Полотно, олія Фото Т. Пархоменко, 17.09.2005 р.

5. Картина «Лотос», 2008 р. Полотно, олія Фото Т. Пархоменко, 17.09.2005 р.

6. Картина «Піони», 2005 р. Полотно, олія Фото Т. Пархоменко, 17.09.2005 р.

на фольклорно-етнографічному святі «Музейні гостини» (А. Українець, Т. Пархоменко).

Віра Володимирівна щорічно брала участь у виставках на подвір'ї РОКМ під час проведення традиційного фольклорно-етнографічного свята «Музейні гостини», де в останні роки життя виставляла авторські листівки.

Кожен етнограф оцінить графіку художниці, виконану у польових умовах наприкінці 90-х рр. XX ст. У період, коли не завжди етнографи мали відповідну фото- та відеоапаратуру, Вірою Герасимчук були зафіксовані етапи накладання жіночих уборів, а також способи їх пов'язування. Згодом малюнки художниці стали ілюстраціями до монографії А. Українець «Традиційний одяг Рівненщини», а саме: «Формування жіночої зачіски за допомогою обруча та чепця (с. Дроздинь Рокитнівського р-ну); «Спосіб пов'язуваня намітки з хусткою» (с. Березове Рокитнівського р-ну); «Спосіб взування постолів» (с. Блажево Рокитнівського р-ну), 1998 р. Оригінали зберігаються у фондах Етнокультурного центру Рівненського міського палацу дітей та молоді (ЕКЦ РМПДМ) [10, с. 150, 159].

Низка графічних етнографічних замальовок стали ілюстраціями до збірників Віктора Ковальчука. Малюнки створювались під час фольклорно-етнографічних експедицій в Рокитнівський, Володимирецький р-ни (1996, 1998 роки). Перші 3 випуски серії «Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся», видані за ініціативи Рівненського фольклорно-етнографічного товариства в 2001—2003 роках, багаті на експедиційні етнографічні замальовки господарських будівель, фрагменти традиційного інтер'єру, сільські краєвиди, побутові вироби, зображення типажів [1], [2], [3]. Зокрема, у 1 випуску були проілюстровані: форзац, нижня обкладинка (зворотній бік палітурки), сторінки 18, 19, 22, 24, 33, 49, 108 — всього 9 малюнків [1]. У 2-му випуску — сторінки 88 (господарське подвір'я), 100 (колодязь), 103 (хлів), 108 (хлів для свиней), нижня обкладинка («абарог») — 5 малюнків [2]. У 3-му випуску — сторінки 16 (дві хати), 34 (церква), нижня обкладинка (зимовий краєвид села) — 3 малюнки [3].

Авторка статті використала малюнок Віри Герасимчук до наукової статті «Використання хлібної діжки в традиційній обрядовості українців», що був створений художницею під час спільного перебування у с. Кисоричі Рокитнівського району напередодні Різдва 24 грудня 1996 р. [7, с. 117]. За традиційним народним календарним звичаєм хлібна діжка на Коляди мала знаходитися на покуті.

Віра Герасимчук є автором проектів експозицій у різних навчальних закладах краю: при Етнокультурному центрі «Веснянка» Рівненського палацу дітей та молоді; у шкільному музеї с.Липки Рівненського р-ну (бувшого Гощанського району); етнографічної кімнати у Рівненському державному гуманітарному університеті. Художницею був оформлений і відомчий музей в агрофірмі «Зоря» (с.Зоря Рівненського р-ну).

Інший етап життя мисткині був пов'язаний із роботою в Художньо-виробничому комбінаті фонду України, де вона працювала на посаді художника. Наприкінці 1980-х років спільно з Оленою Ковальчук, Валерієм Цибуліним, Ніною Чичелановою Віра Герасимчук займалася художнім оформленням зупинок автотранспорту в низці сіл Острозького р-ну Рівненської області. Бригадою художників було створено анімалістичні композиції із зображенням птахів, риб у техніці мозаїка. Ознайомитися з роботами В. Герасимчук за мотивами народного декоративно-прикладного мистецтва можна було в селах Озеряни, Оженин, Хорів [4].

В останні роки життя Віра Володимирівна надзвичайно поспішала творити — писати картини. З березня 2008 р. по грудень 2011 рр., щоб знайти час працювати з натурою при денному освітленні, художниця вирішила обрати один день тижня (п'ятницю) як особистий творчий день, у зв'язку з чим оформила собі 75% ставки роботи в музеї, а досягнувши пенсійного віку, з квітня 2012 по квітень 2017 рр., стала працювати на 0,5 ставки.

На жаль, за життя майстрині художніх виставок Віри Герасимчук у стінах РОКМ було небагато. Спільними зу-

силлями заповнити таку прогалину вирішили її друзі та колеги — і в першу чергу музейники — Алла Українець, Тетяна Пархоменко, Людмила Шахматова. Допомагали і шанувальники її творчості — художники (Зоя Ємельяненко, Людмила Яремчук) та керамістка Ганна Крилошанська. 5 серпня 2011 р. за ініціативи сектору етнографії (А. Українець, Т. Пархоменко) в актовій залі РОКМ відкрилася виставка чотирьох мисткинь з Рівного «Не гламур…» — Віри Герасимчук, Зої Ємельяненко, Людмили Яремчук, Ганни Крилошанської, назва якої акцентувала увагу глядача на важливості змістовного наповнення нашого життя на противагу сучасному захопленню зовнішньою (гламурною) обгорткою буття. На цій виставці Віра Володимирівна експериментувала в техніках монотипія, колаж, олійний живопис. Окрему увагу привертали роботи авторки, сповнені глибоких філософських роздумів.

9 червня 2016 р. у мистецькій залі рівненської дитячої бібліотеки філії № 10 відбулася презентація виставки «Світ фантазій та емоцій», де експонувалися художні роботи Віри Герасимчук та керамічні вироби Ганни Крилошанської (її учениці). Роботи художниці були створені на тему поезій Є. Плужника та Б.-І. Антонича.

Про те, що спадок Віри Герасимчук не забувають і продовжують популяризувати її шанувальники свідчать виставки, що відбулися вже після смерті талановитої художниці. 11 квітня 2018 р. у РОКМ відбулося відкриття виставки «Віра Герасимчук: людина і художник». Виставка була присвячена пам'яті Вірочки, як її всі люблячи називали — колеги по роботі, друзі-художники, просто друзі, знайомі, учні. За матеріалами Л. Толстухи: «Всі її знали, цю маленьку жіночку з великою, щирою душею, інтелігенту, з тонким, глибоким розумінням навколишнього світу і його людей. захоплювалася (поезією, музикою), як вона вміла дружити, допомагати, підтримувати» [9].

Виставка представляла творче надбання художниці — олійні роботи, акварелі, листівки, замальовки,— загалом більше 150 робіт. Це були натюрморти, пейзажі, портрети. Особливо багато було зображень літніх, осінніх, весняних квітів, які Віра надзвичайно полюбляла відтворювати з їх ніжними та тремтливими пелюстками (Рис. 4).

Через рік, 12 вересня 2019 р. у приміщенні МБК проходила презентація виставки «Віра Герасимчук: художник та вчитель» (Рис. 5). Окрім робіт художниці, до уваги поціновувачів мистецтва були картини учнів мисткині: Зої Ємельяненко, Сергія Греченюка, Анни Крилошанської, Вікторії Бордзеховської, Людмили Яремчук.

17 вересня 2025 р. в актовій залі РОКМ у день пам'яті святих Віри, Надії, Любові та матері їхньої Софії за ініціативи сектору етнографії з метою вшанування пам'яті художниці відбулася презентація художньої виставки «Творчий портрет художниці Віри Герасимчук». Цього року художниці мало виповнитися 70 років. Великий масив художніх робіт, а саме — 118 експонатів з фондів РОКМ, а також частина картин з приватних колекцій (близько 15) (Рис. 6), були доповнені фотоілюстраціями А. Українець.

Багато рівненських художників вважають Віру Герасимчук своїм вчителем-порадником, який спрямував їх на подальший творчий розвиток. Її пам'ять дбайливо зберігають не лише музейники РОКМ, але й митці краю. В перспективі плануємо видання персонального каталогу робіт, альбому, створення віртуальної та пересувної виставки талановитої художниці Віри Герасимчук.

Джерела та література:

1. Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся: матеріали комплексних наукових експедицій Рівненського фольклорно-етнографічного товариства. Вип. І. Рівне, Волинські обереги, 2001. 112 с.
2. Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся. Вип. ІІ. Рівне, «Перспективи», 2002. 120 с.
3. Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся. Вип. ІІІ. Рівне, «Перспектива», 2003. 136 с.
4. Зап. Пархоменко Т. у серпні 2025 р. від Ковальчук Олени Василівни, 1951 р.н., мешканки м. Рівного, родом із с.Шпанів.
5. Зап. Пархоменко Т. у серпні 2025 р. від Крилошанської Ганни Володимирівни, 1970 р.н., мешканки м. Рівного.
6. Калько С. П'ятнадцять золотих сузір'їв Рівного в краєзнавчому музеї http://retrorivne.com.ua/p-jatnadcjat-zolotih-suzir-iv-rivnogo-v-kraieznavchomu-muzei/
7. Пархоменко Т. Використання хлібної діжки в традиційній обрядовості українців. *Наукові записки РОКМ*. Вип. VII. Рівне: Олег Зень, 2009. С. 116—121.
8. Столярчук Б. Й. Митці Рівненщини. Енциклопедичний довідник. 2-ге вид., допов. і перероб. Рівне: видавець О. Зень, 2011.— 386 с.
9. Толстуха Л. Відкриття виставки «Віра Герасимчук: людина і художник» http://old.museum.rv.gov.ua/news/2018/04/12/vidkrittya-vistavki-vira-gerasimchuk-lyudina-i-hud/
10. Українець А. М. Традиційний одяг Рівненщини. У 2 кн. Кн. 1. Рівне: 2019. 202 с.

МАТЕРІАЛИ КРУГЛОГО СТОЛУ

«АРХЕОЛОГІЯ ВОЛИНІ: СПАДЩИНА І СУЧАСНІСТЬ (до 110-річчя від дня народження І. К. Свєшнікова)»

Олександр БУЛИГА, Тетяна ПОНОМАРЬОВА

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛЯ БЕРЕСТЕЦЬКОЇ БИТВИ.

За матеріалами книги «Переправа незабутня. Історія однієї експедиції»

Рис. 1. Обкладинка дослідження Т. Пономарьової та О. Булиги

17 жовтня 2014 р., напередодні 99-ї річниці від дня народження видатного українського археолога Ігоря Кириловича Свєшнікова, у Рівненському краєзнавчому музеї відбулась презентація книги, присвяченої двадцятиоднорічному польовому дослідженню, що проходило на місці проведення найбільшої козацької битви. На її сторінках — на основі великої кількості знахідок XVII ст., офіційних документів, іконографічних джерел розкривається історія археологічної експедиції, яка у 1970–1990 рр. досліджувала місце переправи, спорудженої 10 липня 1651 р. під час Берестецької битви. Це була одна з трьох козацьких переправ, якою українські воїни виходили з оточення. У зв'язку з цим книга і отримала назву «Переправа незабутня… — друга її частина …Історія однієї експедиції» підкреслює головну тему, що висвітлюється на сторінках цього видання [1].

Експедицію в усі роки її проведення очолював Ігор Свєшніков. У 1978—1990 рр. його заступницею була Тетяна Пономарьова, якій належить ідея написання книги. Вона її реалізувала в співавторстві з тогочасним директором Рівненського обласного краєзнавчого музею Олександром Булигою. Видання побачило світ за фінансової підтримки ДП «Волинські старожитності» (керівник Олексій Златогорський) [2] (Рис. 1).

Головна увага авторів зосереджена на представленні перебігу кожного польового сезону 1970—1990 рр. (с. 30–117). Один із учасників цієї експедиції Юзеф Нікольченко слушно відзначає, що «у загальній конфігурації монографії достатньо «комфортно» виглядає її другий розділ, у якому на розлогій документальній основі досліджена діяльність археологічної експедиції Рівненського обласного краєзнавчого музею під керівництвом І. К. Свєшнікова на території битви поблизу сіл Пляшева і Острів Радивилівського району Рівненської області протягом 1970–1990 рр.» [3, с. 145].

«Переправа незабутня…» — це один із небагатьох випадків, коли представлено повний хронологічний перебіг проведення археологічної експедиції з іменами усіх учасників, осіб, установ та організацій, причетних до її організації та здійснення. В книзі подані суми витрат кожного експедиційного року, фотографії, що ілюструють

реалізацію розкопок та віднайдені матеріали, тих, хто був членом експедицій, хто приїздив допомагати археологам. Окремі сторінки дослідження, присвячені реставрації та експонуванню віднайдених матеріалів на виставках в Україні, Польщі та Канаді. Автори підготували перелік публікацій у наукових збірниках та засобах масової інформації у 1971—1990 рр., висвітлюючи перебіг проведення археологічних досліджень та їх результати. Завершує книгу «Перелік документів та матеріалів» про Берестецьку битву.

Особливе значення мають малюнки найважливіших знахідок експедиції (с. 133—182). Їх виконав її беззмінний керівник І. К. Свєшніков. Його постать є особливою не лише для працівників Рівненського обласного краєзнавчого музею, які разом з ним досліджували козацьку переправу, але й для всієї громади нашої області. З 2006 р. премію Рівненської обласної ради імені Ігоря Свєшнікова в галузі охорони культурної спадщини отримують кращі спеціалісти в галузі охорони збереження пам'яток історії, культури та архітектури [4].

Дослідження «Переправа незабутня. Історія однієї експедиції» підтверджує фундаментальне наукове значення комплексу польових археологічних досліджень (1970—1990 рр.) поля Берестецької битви (1651 р.) здійснених під керівництвом Ігоря Свєшнікова. Видання збагачує археологічну історіографію та акцентує на важливій ролі регіональних науково-дослідних закладів, зокрема Рівненського обласного краєзнавчого музею, у збереженні національної історико-культурної спадщини. У контексті відзначення 110-річчя від дня народження І. К. Свєшнікова (19 жовтня 2025 р.) книга набуває не тільки наукового, але й меморіального значення як своєрідний документ-літопис, що вшановує здобутки непересічного археолога та його команди.

Джерела та література:

1. Т. Пономарьова, О. Булига. Історія однієї експедиції. URL: http://www.vgosau.kiev.ua/novyny/publikatsii/560-ponomaryova-bulyha-pereprava-nezabutnya
2. Пономарьова Т., Булига О. Переправа незабутня. Історія однієї експедиції. Луцьк: Волинські старожитності, 2014. 188 с., іл.
3. Нікольченко Ю. Рецензія на видання: Пономарьова Т., Булига О. Переправа незабутня. Історія однієї експедиції / Т. Пономарьова, О. Булига. Луцьк: Волинські старожитності, 2014. 188 с., іл. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філософія, культурологія, соціологія. 2014. Ч. 4 (8). С. 143—150.
4. Положення про премію імені Ігоря Свєшнікова в галузі охорони культурної спадщини. URL: http://cultrv.gov.ua/oblasni-premii/premiia-imeni-ihoria-svieshnikova-v-haluzi-okhorony-kulturnoi-spadshchyny/polozhennia-pro-premiiu.html

Тарас ВЕРБА, Сергій ПАХАЛЮК

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК АРХЕОЛОГІЇ У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Наразі в Україні поняття «пам'ятка» має доволі відмінне значення для науки та для пам'яткоохоронного законодавства. У науці під пам'яткою слід розуміти насамперед предмет/об'єкт або сукупність предметів/об'єктів матеріальної і духовної культури минулого, що мають наукове, історичне, художнє значення. Натомість в українському законодавстві пам'ятка — це об'єкт культурної спадщини, який занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України або об'єкт, який взято на державний облік відповідно до законодавства, що діяло до набрання чинності законом України «Про охорону культурної спадщини».

Законодавство України, зокрема Закон України «Про охорону культурної спадщини», передбачає поділ пам'яток за декількома ознаками. За типами вони можуть бути спорудами, комплексами чи визначними місцями. Відповідно до категорії пам'ятки можуть бути місцевого або національного значення. За видом пам'ятки поділяються на археологічні, історичні, архітектурні, науки та техніки, монументального мистецтва, садово-паркового мистецтва, ландшафтні, містобудування.

На даний час право на виявлення об'єктів культурної спадщини та подання пропозицій щодо їх взяття під охорону держави мають наукові установи (в тому числі музеї та адміністрації історико-культурних заповідників), органи охорони культурної спадщини, незалежні науковці, які мають відповідний фах, громадські організації, які займаються пам'яткоохоронними питаннями.

Важливо відмітити, що процедура взяття на облік об'єктів культурної спадщини та виготовлення облікової документації дуже формалізована, але разом з тим і детально прописана у нормативних документах. Це дозволяє, у разі дотримання правил, пройти увесь шлях чітко та без ускладнень. Разом з тим, часто пам'яткоохоронні організації та державні органи стикаються з ситуаціями, коли законодавство не діє. Це може бути пов'язано як з правничими колізіями, так і з недоброчесними діями фізичних та юридичних осіб [1, с. 17—19].

Станом на 2024 рік у Волинській області до Державного реєстру нерухомих внесено лише 497 пам'яток, з яких пам'яток археології нараховується 22 (15 національного та 7 місцевого значення) [2]. При цьому, за підрахунками, що були здійснені в роботі М. Кучинка, Г. Охріменка та О. Златогорського «Археологічні пам'ятки Волинської

області», виданій у 2017 році, загальна кількість пам'яток археології на території області сягає близько 4000 [3].

Внаслідок відсутності більшої частини пам'яток археології в держреєстрі, значна їх частина зазнає руйнувань. У першу чергу, внаслідок господарської діяльності людини — площі пам'яток використовуються під сільськогосподарські потреби чи забудовуються.

Одним із найрезонансніших випадків пов'язаних із забудовою територій пам'яток чи їх охоронних зон на території Волинської області стало будівництво житлово-офісного комплексу у м. Луцьку по вул. Кафедральній, 13. Ділянка будівництва знаходиться в історичній частині міста, у межах Державного історико-культурного заповідника. Поряд з нею розташовані одразу декілька пам'яток місцевого та національного значення. Так, пам'ятка архітектури місцевого значення Житловий будинок, відомий як будинок у якому жила Лесі Українка, знаходиться на відстані 15 м від межі забудови. Пам'ятка національного значення Комплекс монастиря єзуїтів розташована за 30 м від ділянки будівництва комплексу. На відстані 15 м від ділянки знаходиться пам'ятка архітектури Житловий будинок XVI—XVIII ст. Крім того, сама ділянка лежить у безпосередній близькості до місця пролягання оборонних споруд окольного замку.

З наукової точки зору дана територія є дуже цінною, адже розташовується в історичному центрі міста Луцька і має давню історію. Так, в інвентарному описі Луцького замку 1618 р. вказано, що на території ділянки була порожня площа після пожежі, а потім три садиби: римаря, цирульника і конвісара. Далі ця ділянка належала луцькому шляхтичу Андрію Марцишовському. Люстрація 1789 р. засвідчує тут два кам'яні будинки громадського призначення [4, с. 3—5].

Також, на вказаній території проводилися археологічні дослідження, Перші з них розпочалися у липні 1997 р. експедицією Волинського державного університету ім. Лесі Українки під керівництвом М. Кучинка. На час початку робіт ділянка була під шаром навезеного ґрунту і поросла бур'янами. Визначення контурів двох будинків розпочалося з очищення ділянки від сміття і зняття перших шарів ґрунту та залишків будівельних матеріалів, битої цегли. Були визначені контури будівель з поверхні і виявлено залишки цегляних стін. Перший з будинків, що виходив фасадом до вул. Драгоманова мав прямокутну форму. Довжина його 14 м, ширина — 7 м. До нього впритул прилягав кутовий будинок, що розміщувався на розі вулиць Кафедральної і Драгоманова. Розміри будинку: довжина 18 м, ширина — 10 м. Будинки мали спільну стіну товщиною 0,85—0,9 м. Стіни зведені з брущатої цегли-пальчатки на піщано-вапняному розчині. Розміри цегли 6,5—7х12,5—13х26—28 см можуть загалом свідчити про спорудження будинків наприкінці XVI—XVII ст. На глибині 0,8—1,0 м від денної поверхні відкрито склепіння цегляних підвалів. На всій ділянці було знято ґрунтовий баласт до глибини 1,2—1,5 м. Роботи не були завершені і весь розкоп було засипано [5].

5—25 квітня 1998 р. архітектурно-археологічні дослідження на пам'ятці проводилися експедицією Луцького історико-культурного заповідника під керівництвом П. Троневича. Було поставлено за мету виявлення підземних залишків споруд втраченої історичної забудови, зняття попередніх їх внутрішніх обмірів, а також винесення їх контурів на поверхню. Для цього було закладено археологічних шурф в місці передбачуваного вентиляційного каналу втраченого будинку. Канал було виявлено і після кількох днів провітрювання група спеціалістів дослідила підвали давньої забудови. Вони представляли собою типові для ранньомодерного Луцька склепінчасті півциліндричні приміщення, які були засипані землею та будівельним сміттям. Кутовий будинок у житловій своїй частині, що прилягала головним скошеним фасадом до вул. Драгоманова, мав по два з'єднаних між собою підвальних приміщення у два яруси, тобто всього чотири. У три з них, за винятком одного, повністю засипаного приміщення нижнього ярусу, прилягаючого боковим фасадом до вулиці Кафедральної, дослідникам вдалось проникнути і виконати необхідні обміри. До цих підвалів з боку дворового фасаду примикали напівзруйновані і також дуже засмічені приміщення входу та сходової клітки. Характеристика цегли та кладки дали можливість продатувати час спорудження цього будинку рубежем XVI—XVII ст. Інший будинок мав підвальні приміщення лише в одній половині. Відповідно до характеристики цегли і кладки підвали цього будинку дещо пізніші від кутового і датуються серединою XVII ст. [6].

У 2012—2013 рр. на ділянці розпочала роботу експедиція ДП «Волинські старожитності» ДП НДЦ «ОАСУ» ІАНАН України під керівництвом О. Златогорського. Дослідження 2012 року проводилося суцільним розкопом орієнтовною площею 800 кв. м. На всій площі ділянки (довжиною 42 м і шириною 15—20 м) знято верхній шар ґрунту до глибини 1,5—1,8 м. У західній частині розкрито контури будівель і верхні яруси підвалів житлових будівель-кам'яниць, що досліджувалися попередніми експедиціями. Збережені цегляні мури промальовують план дводільної і двотрактової кам'яниці, яка витягнута вздовж ділянки.

Колекція знахідок із об'єктів і культурного шару розкопу включає вироби з глини (цегла — понад 1000 зразків, кераміка — від XII до XVII ст.), заліза, бронзи, кістки, каменю та скла [4].

Однак, попри значну наукову та культурну цінність зазначеної ділянки, Міністерством культури України у 2012 р. було видано дозвіл на проведення будівництва, яке може призвести до порушення окремих пунктів Закону України «Про охорону культурної спадщини», зокрема у частині визначення зон охорони пам'яток та накладення обмежень на роботи в їх межах.

Обласним органом охорони культурної спадщини спільно з поліцією та прокуратурою було ініційовано відкриття кримінального провадження стосовно будівництва на вул. Кафедральній, 13. Однак, у 2024 р. суд визнав законним будівництво житлово-офісного комплексу. На сьогодні цегляні мури частково розібрані, частково засипані, а сама ділянка забудована [7].

Ще один випадок, пов'язаний з перевищенням повноважень органом місцевого самоврядування, трапився у 2024 р.

у с. Литовеж неподалік м. Володимира. Територія села багата на археологічну спадщину — дослідженнями виявлено матеріали трипільської культури періоду енеоліту, знахідки епохи бронзи і ранньої залізної доби, а поблизу села в урочищі «Замок» знаходиться середньовічне городище. Варто також відмітити, що письмові джерела фіксують існування Литовежа з XV ст., який до того ж у 1501 р. отримав право міського (маґдебурзького) самоврядування на місцевому рівні підтверджене королем Сигізмундом I [8].

Саме ж згадане городище є рештками замку XIV—XV ст. Воно описане В. Антоновичем, О. Цинкаловським та Л. Пучковським [8; 9; 10]. Перші археологічні дослідження на території пам'ятки були проведені у 1979 р. Р. Чайкою із закладенням декількох шурфів, в яких було виявлено матеріали давньоруського та пізньосередньовічного часу [11]. В подальшому, городище було досліджене на початку XXI ст. Л. Виногродською, яка зокрема опублікувала загальний план укріплень [12]. Найактуальнішими на даний момент є археологічні дослідження 2019 р., проведені під керівництвом С. Панишка та А. Петраускаса, в ході якого було закладено траншею, де було знайдено матеріали (в основному — кераміку) давньоруського часу, XIV—XV ст., XVI—XIX ст. [13].

Однак, попри значну історичну цінність, місцева громада перевела територію пам'ятки археології національного значення Городище «Замок» IX—XIII ст. з категорії «землі історико-культурного призначення» у категорію «землі сільськогосподарського призначення» і таким чином дозволила взяти пам'ятку у приватну власність, що суперечить Закону України «Про охорону культурної спадщини». Однак, на цей раз прокуратура Волинської області змогла повернути землі у державну власність [14].

Отже, невідповідність між науковим і правовим трактуванням поняття «пам'ятка» в Україні призводить до системних проблем у сфері охорони культурної спадщини. Попри наявність детально прописаних процедур обліку та охорони, їх застосування часто ускладнюється правовими колізіями, недостатнім контролем і недоброчесними діями окремих суб'єктів. Особливо критичною є ситуація з обліком археологічних пам'яток, оскільки лише 0,5% з них внесені до держреєстру в межах Волинської області. Таким чином, постає необхідність удосконалення механізмів контролю, прозорості та відповідальності державних і місцевих органів для забезпечення належного збереження культурних ресурсів.

Джерела та література:

1. Верба Т. В. Актуальні проблеми обліку нерухомих пам'яток. *Археологія Буковини: здобутки та перспективи:* Тези доповідей VIII міжнародного наукового семінару. Чернівці: Технодрук. 2024.
2. Культурна спадщина. Державний реєстр нерухомих пам'яток України. Волинська область. [Електронний ресурс] Режим доступу: https://mcsc.gov.ua/kulturna-spadshchyna/derzhavnyy-reiestr-nerukhomykh-pam-iatok-ukrainy/
3. Археологічні пам'ятки Волинської області (матеріали до «Зводу пам'яток історії та культури України. Волинська область») / Упор.: Кучинко М. М., Охріменко Г. В., Златогорський О. Є.. Луцьк: Вежа–Друк. 2017. 710 с.
4. Вашета М. П. Звіт про результати рятівних археологічних досліджень у місті Луцьку по вул. Кафедральна, 13 у 2013 році. Луцьк. 2015. 64 с.
5. Кучинко М. М., Воскобойник Л. М. Звіт про розкопки в місті Луцьку (Старе місто) в 1997 році. Луцьк. 1997.
6. Троневич П. О. Звіт про архітектурно-археологічні дослідження на ділянці відновлювальної історичної забудови по вул. Катедральній, 11/13. Луцьк. 1998.
7. Історія скандалу навколо підземель на Кафедральній, 13 у Луцьку. [Електронний ресурс] Режим доступу: https://insider-media.net/rozsliduvannya-1/istoriia-skandalu-navkolo-pidzemel-na-kafedralniy13-u-lutsku
8. Пучковський Л. К. Нарис історії села Літовіж. Нововолинськ: Мінотавр. 2005. 208 с.
9. Цинкаловський О. М. Стара Волинь і Волинське Полісся. Т. II. Вінніпег. 1984. с. 25—27.
10. Антонович В. Б. Археологическая карта Волынской губернии. Москва, 1900.
11. Чайка Р. М. Работы у с. Литовеж на Буге. *Археологические открытия 1979 г.* Москва. 1980. С. 349—350.
12. Виногродська Л. І. Середньовічні городища на Волині та Поліссі. *Археологія і давня історія України.* Вип. 11. 2013. С. 15—22.
13. Петраускас А. В., Панишко С. Д. Звіт про результати археологічних досліджень на городищі у с. Литовеж Іваничівського району Волинської області у 2019 році. Київ. 2019. 79 с.
14. На Волині прокуратура повернула державі землі з археологічними пам'ятками Київської Русі. [Електронний ресурс] Режим доступу: https://gp.gov.ua/ua/posts/prokurori-na-zaxisti-derzavnix-interesiv-na-volini-prokuratura-povernula-derzavi-zemli-z-drevnimi-gorodishhami-casiv-kiyivskoyi-rusi

Юзеф НІКОЛЬЧЕНКО, В'ячеслав КУДЛАЙ

СЛОВО ПРО ВИДАТНОГО ВЧЕНОГО І ВЕЛИКУ ЛЮДИНУ (до 110-й річниці від дня народження Ігоря Кириловича Свєшнікова)

Автори публікації висловлюють щиру вдячність дирекції і науковій спільноті Рівненського обласного краєзнавчого музею за добру пам'ять про Ігоря Кириловича Свєшнікова і традиційне запрошення кафедрам культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету долучитися до відзначення його ювілеїв. Так було у 2015 році до 100-річчя від дня народження вченого, у 2020 році до його 105-ї річниці. Так відбувається і в ювілейному сьогоденні І. К. Свєшнікова.

Минає сто десять років від дня народження відомого українського вченого — археолога, історика, культуролога і музеєзнавця, доктора історичних наук Ігоря Кириловича Свєшнікова. Його домінантним науковим інтересом, як археолога, історика і культуролога більше 45 років залишався один із найскладніших, найбільш суперечливих етапів в давній історії України — III-II тис. до н.е. І не випадково результати багаторічних розкопок об'єктів, залишених населенням кінця енеоліту — початку бронзової доби Передкарпаття, Поділля і Волині, що включали у себе питання господарської діяльності, суспільних відносин, культури і зв'язків із сусідами, Ігор Кирилович вважав найбільшим своїм надбанням, вагомим внеском у пошук та з'ясування історичної та культурної істини [1].

Разом з тим, у спадщині вченого було кілька сотень публікацій, які вирізняють його творчість серед інших археологів, істориків, краєзнавців, оскільки автор вибудовував свої дослідження на такому сутнісному, якісному, комплексному зрізі (від первісної археології України до історії українського козацтва), який мало практикувався і практикується науковцями. Йдеться, зокрема, про його прагнення пізнавати і оцінювати українську історію і культуру в органічному взаємозв'язку матеріальних і духовних чинників, взаємовпливів загальноєвропейських і регіональних ознак, неупередженої порівняльної оцінки цивілізацій та альтернатив їхнього історичного і культурного розвитку. Означене дозволяє розглядати постать І. К. Свєшнікова і як визначного вітчизняного культуролога XX століття.

Близько 200 опублікованих наукових праць І. К. Свєшнікова складають його наукові студії з проблем первісної та давньоруської археології, історії та культури; історії та культури України Нового часу [2]. Учений ґрунтовно досліджував культури кулястих амфор, шнурової кераміки (особисто виділив із групи пам'яток Волині II тис. до н.е. городоцько-здовбицьку культуру), тшинецько-комарівський етнокультурний ареал, голіградську групу пам'яток культури фракійського гальштату на Поділлі, Буковині, Прикарпатті, поселення і могильники мілоградської культури на Західній Волині, фундаментально вивчаючи духовний світ їхніх носіїв.

Декілька польових сезонів вчений досліджував городище давньоруського літописного міста Звенигород (нині с. Звенигород Пустомитівського району Львівської області) — колишньої столиці Звенигородського удільного князівства. Ним були проведені розкопки окольного міста і кладовищ, виявлені залишки церкви XII—XIII століть, рештки північно-східного передмістя з добре збереженими залишками дерев'яної архітектури XII століття та ювелірна майстерня, знайдена велика кількість виробів з металів, каменю, скла, дерева, шкіри та перші на території України три берестяні грамоти початку XII століття [5].

Багаторічні розкопки пам'яток різних хронологічних періодів проводились Ігорем Кириловичем паралельно з дослідженням поля Берестецької битви 1651 року, що увійшла в історію України як трагічна подія Національно-визвольної війни 1648—1658 років. Роботи археологічних експедицій Рівненського краєзнавчого музею, а потім Державного (з 2008 — Національного) історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви» під керівництвом І. К. Свєшнікова з 1970 до 1994 років були першою в Україні блискучою практикою дослідити археологічними методами територію масштабної середньовічної битви [4].

Усі реставровані і ретельно досліджені вченим речі з поля Берестецької битви становлять колекцію датованих, оригінальних і унікальних речей, що належали різним суспільним групам і відображають культуру населення України середини XVII ст. Це, в свою чергу, дозволяє більш достовірно відтворити реалії того часу. Нечисленні описи козаків у записках іноземців XVII ст. є короткими, недостатніми, а іноді фантастичними. А висновки Д. І. Яворницького, що ґрунтуються на переказах, належать, переважно до XVIII ст. і не завжди відповідають спостереженням, зробленим під час розкопок поля Берестецької битви.

Поруч із здобутками Ігоря Кириловича Свєшнікова як вченого-археолога заслуговує на увагу його діяльність як культуролога. Культурологічні студії присутні на усіх етапах його наукової творчості і громадської діяльності. Починаючи з 40-х років, з-під його пера регулярно виходили праці, присвячені різним проблемам історії культури України. Інтерес до цієї проблематики відбив характерні для Ігоря Кириловича риси: любов до Батьківщини, до її народу.

У галузі культурології виділяються професійні знання І. К. Свєшнікова середньовічної європейської грошової системи та її впливу на грошовий обіг України у XVI–XVII століттях. З його участю були науково описані багаті колекції монет у музеях західних областей України. Він надав допомогу автору статті у визначенні і датуванні монет, що увійшли до складу унікального скарбу срібних європейських середньовічних монет, знайденому біля райцентру Березне в Рівненській області в 1975 році [3]. Детально вивчались І. К. Свєшніковим нумізматичні знахідки з козацької переправи під Берестечком, які вперше дозволили відобразити картину монетного обігу в Україні в середині XVII ст.

31 липня 1995 року Ігор Кирилович розпочинає дослідження на території Дубенського Замку XV–XVIII століть, який входить до комплексу Державного історико-культур-

ного заповідника міста Дубна. Мета експедиції — встановити особливості історії і культури давньоруського міста Дубен, яке згадується у літописах під 1100 роком. На початку серпня на об'єкті були виявлені пам'ятки матеріальної і духовної культури X-першої половини XI, першої половини XII та другої половини XIII століть, що відповідало хронологічним рамкам існування літописного Дубена. А потім сталася трагедія. В ніч з 19 на 20 серпня 1995 р. Ігор Кирилович раптово помер від серцевого нападу.

Завдячуючи І. К. Свєшнікову до археологічних, історико-краєзнавчих, культурологічних та музеєзнавчих студій на Волині були залучені вчені різних наукових галузей: антропологи — доктори наук Г. В. Лебединська, Є. В. Веселовська, Х. Родрігес, Т. С. Кондукторова, С. П. Сегеда; археологи, історики та культурологи — доктори наук С. С. Березанська, Л. Г. Мацкевой, Д. Я. Телегін, Є. А. Балагурі, Б. А. Прищепа, професор В. Г. Виткалов, кандидати наук, доценти, Г. В. Бухало, Ю. М. Малєєв, Ю М. Нікольченко, Т. О. Пономарьова; музеєзнавці та краєзнавці — В. Я. Сидоренко, В. М. Мушировський, О. С. Булига, В. Д. Селедець, П. Я. Лотоцький, Г. П. Лотоцький, І. Г. Пащук, Л. С. Галабуз, О. П. Войтюк та багато інших.

І. К. Свєшніков значно полегшив справу визначення особистого місця в історіографічному процесі частими рефлексіями на доробок інших вітчизняних і зарубіжних археологів, істориків та культурологів оприлюдненням їхніх праць, а також конструктивно-полемічними виступами на наукових зібраннях та фахових дискусіях.

Природний розум і широке коло наукових інтересів, досвід організатора науки допомогли Ігорю Кириловичу сформувати вітчизняні наукові школи з археології, історії та культури доби бронзи України та феномену українського козацтва. Не є виключенням публікаційна спадщина видатного науковця. Каталоги та фонди бібліотек, бібліографічні покажчики Рівненської обласної універсальної наукової бібліотеки є живими джерелами про видані праці вченого, про книжкові публікації (енциклопедії, довідники), про збірники, про періодичні видання, починаючи з 1946, яких всього 205 унікальних публікацій. Серед публікацій про життя і діяльність І. К. Свєшнікова» нараховуємо 273 документа.

У спадок археологам, історикам, культурологам, музеєзнавцям і краєзнавцям Ігор Кирилович залишив монографії, колективні праці, довідкові видання, навчальні та бібліографічні посібники, статті з наукових збірників, матеріалів конференцій, журналів, продовжуваних і періодичних видань українською, російською та польською мовами.

За змістом це видання з історії, археології, культурології та музейної справи. Бібліографічний спадок науковця умовно можна розділити на 3 частини:

- наукові праці та публікації І. К. Свєшнікова;
- публікації про життя і діяльність І. К. Свєшнікова;
- присвяти І. К. Свєшнікову.

Хронологія видань науковця об'єднує 6 десятиліть, серед яких піком наукової творчості дослідника є 1970–1990 роки.

Публікації, присвячені життю й діяльності вченого-археолога та праці вчених, які досліджували археологічні пам'ятки й висвітлювали результати, спираючись на дослідження І. К. Свєшнікова можна поділити на категорії:

- археолог, історик, краєзнавець;
- дослідник місця Берестецької битви;
- дослідник Дубенщини;
- музеєзнавець, реставратор;
- листування, переписка, спогади;
- вшанування пам'яті археолога, вченого-земляка;
- науково-краєзнавча премія ім. І. К. Свєшнікова в галузі охорони культурної спадщини краю.

Зупинимо увагу на основних категоріях публікацій дослідника:

Свєшніков І. К., Нікольченко Ю. М. Довідник з археології України: Ровенська область. Київ: Наук. думка, 1982. 113 с.

У довіднику міститься перелік всіх відомих археологічних пам'яток Рівненської області (інформацію згруповано окремо за територією міста Рівне та 15 районами), визначається їх місцезнаходження, дається датування і культурна приналежність. Наводиться коротка характеристика всіх археологічних культур, відомих на території області. Більш повні відомості про кожного пам'ятнику читач може знайти в літературних, архівних та інших джерелах, зазначених у довіднику. Для краєзнавців, працівників музеїв, наукових співробітників, усіх, хто цікавиться далеким минулим краю.

Свєшніков І. К. Музей-заповідник «Козацькі могили» «Cossacks' tombs» museum-preserve: путівник. Львів: Каменяр, 1990. 94 с.

Путівник по музею-заповіднику — козацькому меморіалу, створений на місці Берестецької битви 1651 року, знайомить з подіями героїчної боротьби козаків та селян проти шляхетського поневолення. Є із побудованими тут пам'ятниками, експозицією музею. Ілюстрації на окремих аркушах.

Свєшніков І. К. Битва під Берестечком: монографія. Львів: Слово, 1993. 301 с.

У дослідженні на основі великої кількості письмових документів, в т.ч. неопублікованих листів, іконографічних джерел, а також результатів 20- річних археологічних розкопок, проведених під керівництвом автора, розповідається про одну з найвизначніших подій Визвольної війни 1648—1654 років — битву під Берестечком. Вперше у науковий обіг вводиться багато унікальних, невідомих дослідникам предметів козацького та селянського побуту, проаналізовано організацію та озброєння українських повстанських військ.

Свєшніков І. К. Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III — на початку II тисячоліття до н.е.: [монографія]; АН УРСР, Ін-т сусп. наук. Київ: Наук. думка, 1974. 208 с.

Монографія присвячена історії населення кінця кам'яної — початку бронзової доби Передкарпаття, Поділля і Волині, яке становило частину значного масиву споріднених племен, що у цей час розвивались на великих просторах Східної та Середньої Європи і були основою у виникненні ряду європейських народів.

Автор підбиває підсумки багаторічних досліджень пам'яток, залишених цим населенням, розглядає питання його господарства, суспільних відносин, вірувань і зв'язків з сусідами. Окрема увага приділяється новим

економічним і суспільним явищам, що дали початок поступовому розкладу первіснообщинних відносин.

В основу праці покладено археологічні колекції Львівського, Київського, Варшавського, Краківського, Ровенського, Дубнівського, Острозького, Тернопільського, Кременецького, Івано-Франківського музеїв, а також матеріал, здобутий під час багаторічних розкопок автора.

Свешников И. К. Культура шаровидных амфор. Москва: Наука, 1983. 86 с.: ил. (Археология СССР. Свод археологических источников / АН СССР, Ин-т археологии; вып. В1—27)

Випуск цього видання присвячений одній з найважливіших культур періоду енеоліту на заході нашої країни — культурі кулястих амфор. Наводиться повний каталог пам'ятників, досліджуються питання про територію їх поширення, поховальні обряди, речовому матеріалі, хронології.

Свєшніков І. К. Звенигород: краєзн. нарис. Львів: Каменяр, 1987. 48 с.

Краєзнавчий нарис доктора історичних наук Свєшнікова І. К. про село Звенигород на Львівщині, яке занесено в державні реєстраційні списки як всесоюзного значення археологічну та історичну пам'ятку часів Давньоруської держави.

Серед видань у співавторстві особливо цінними є такі праці:

Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (каменный век): монография / АН УССР, Ин-т обществ. наук АН УССР; [Р. Т. Грибович, Л. Г. Мацкевой, Н. А. Пелещишин и др.; редкол.: А. П. Черныш (отв. ред.) и др.]. Киев: Наук. думка, 1987.

Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (энеолит, бронза и раннее железо) / Л. И. Крушельницкая, Ю. Н. Малеев, И. К. Свешников [и др.] / АН УССР, Ин-т обществ. наук. Киев: Наук. думка, 1990.

Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (раннеславянский и древнерусский периоды) / В. В. Аулих, И. К. Свешников, В. И. Цыгылык [и др.]. Киев: Наук. думка, 1990.

Крушельницька Л. І. Північне Прикарпаття і Західна Волинь за доби раннього заліза / відп. ред. І. К. Свєшніков. Київ: Наук. думка, 1976. 146 с.

Археологія доби українського козацтва XVI—XVIII ст.: навч. посіб. / Д. Я. Телегін, І. С. Винокур, І. К. Свєшніков [та ін.]. Київ: [ІЗМН], 1997. 336 с.

Палітра археологічних збірок та продовжуваних видань:

Свєшніков І. К. Пам'ятки голіградського типу на Західному Поділлі. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині* / АН УРСР, Ін-т сусп. наук. Київ, 1964. Вип. 5. С. 40-66: іл., карти.

Свешников И. К. Могильник в селе Звенигород Львовской области (культура ленточной керамики). *Краткие сообщения Института истории материальной культуры* / АН СССР. Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1956. Вып. 63. С. 59-68: ил. (Новий кам'яний вік.)

Свєшніков І. К. Звіт експедиції до с. Затока Львівської області. *Археологічні пам'ятки УРСР.* Київ: АН УРСР, 1949. Т. 2: Матеріали польових досліджень Інституту археології АН УРСР за 1945–1946 рр. С. 212-216: іл.

Свєшніков І. К. Пам'ятки милоградської культури в басейні р. Горинь. *Археологія.* 1971. Вип. 21. С. 68—81: іл.

Свешников И. К., Конопля В. М. Работы Ровенской экспедиции. *Археологические открытия 1974 года* / АН СССР, Ин-т археологии. Москва: Наука, 1975. С. 351-352.

Свєшніков І. К. Розкопки в с. Костянець на полі Листвещина. *Археологічні пам'ятки УРСР.* Київ: АН УРСР, 1952. Т. 4. С. 131-139: іл. (Дубенський район Рівненської області).

Збірники матеріалів, тез і доповідей конференцій:

Свєшніков І. К. Підсумки археологічних досліджень місця Берестецької битви. *Берестецька битва в історії України:* тези республік. наук.-теорет. конф., с. Острів Червоноарм. р-ну Ровен. обл., 16 черв. 1990 р. / Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури. Ровно: Облполіграфвидав, 1990. С. 8-12.

Свєшніков І. К. Ідейні помічники Богдана Хмельницького. *Берестецька битва в історії України:* тези 4-ої республік. наук.-теорет. конф., 19 черв. 1993 р. / упоряд. І. Г. Пащук, В. Й. Сидорук. Острів, 1993. С. 9-12.

Свєшніков І. К. До питання про розташування козацького війська на полі Берестецької битви. *Берестецька битва в історії України:* матеріали і тези 6-ої наук.-теорет. конф., присвяч. 400-річчю з дня народж. Б. Хмельницького, 24-25 черв. 1995 р. / Держ. іст.-мемор. Заповідник «Поле Берестец. битви». Рівне, 1995. С. 52-55.

Свєшніков І. К. Озброєння козацького війська за матеріалами розкопок місця Берестецької битви 1651 р. *Українське козацтво: витоки, еволюція, спадщина:* у 3 вип.: матеріали міжнар. наук. конф., присвяч. 500-річчю укр. козацтва, м. Київ, Дніпропетровськ, 13—17 трав. 1991 р. / АН України, Ін-т історії України; редкол. В. А. Смолій (голов. ред.) [та ін.]. Київ, 1993. Вип. 2. С. 161-170.

Довідкові видання:

Свєшніков І. Культура кулястих амфор. *Археологія Української РСР:* в 3 т. / голов. ред. С. М. Бібіков. Київ: Наук. думка, 1971.

Підгірці / З. І. Ольхова, І. К. Свєшніков, Ф. І. Стеблій. *Історія міст і сіл. Львівська область* / редкол.: Маланчук В. Ю, Гнидюк М. Я., Дудкевич Б. К. [та ін.]. Київ: УРЕ АН УРСР, 1968. С. 133—146.

Свєшніков І. К. Звенигород Галицький. *Радянська енциклопедія історії України*: в 4 т. / редкол.: А. Д. Скиба (відп. ред.) [та ін.]. Київ: УРЕ, 1970. Т. 2. С. 204.

Свєшніков І. К. Городоцько-здовбицька культура. *Українська радянська енциклопедія:* в 12 т. / голов. ред. Бажан М. Н. [та ін.]. Вид. 2-ге. Київ: Голов. ред. УРЕ, 1979. Т. 3. С. 120.

Свешников И. К. Комаровская культура. *Советская историческая энциклопедия:* в 12 т. / ред. Е. М. Жуков. Москва: Сов. энцикл., 1965. Т. 7: Караев – Кошакер. С. 551.

Статті у періодичних виданнях:

Свєшніков І. К. Берестечко. *Жовтень*. 1985. № 7. С. 91-108.

Свєшніков І. К. Львівська археологічна. *Пам'ятники України*. 1972. № 4. С. 39. (Про археологічну секцію Львівського обласного товариства охорони пам'яток історії та культури).

Свєшніков І. К. Дослідження пригорода літописного Звенигорода. *Вісник Академії наук Української РСР.* 1988. № 11. С. 38.

Свєшніков І. К. Звенигородські грамоти на бересті. *Дзвін*. 1990. № 6. С. 127-131: іл.

Бібліографічні посібники, які містять праці І. К. Свєшнікова:

Советская археологическая литература: библиография, 1963–1967 /Б-ка АН СССР, Ин-т археологии; сост.: Т. Н. Заднепровская, Р. Ш. Левина, А. А. Любимова [и др.]. Ленинград: Наука, 1975. 472 с. (Бібліографічний список праць І. К. Свєшнікова. С. 448.)

Советская археологическая литература: библиография, 1968–1972 /Б-ка АН СССР, Ин-т археологии; сост.: Т. Н. Заднепровская, Р. Ш. Левина, Л. М. Всевиов. Ленинград: Наука, 1980. 558 с. (Бібліографічний список праць І. К. Свєшнікова. С. 525.)

Советская археологическая литература: библиогр. указ., 1979—1981 / Б-ка АН СССР, Ин-т археологии; сост.: Р. Ш. Левина, Т. Н. Заднепровская. Ленинград: Наука, 1989. 472 с. (Бібліографічний список праць І. К. Свєшнікова. С. 439.)

Археология Украинской ССР: библиогр. указ., 1918–1980 / АН УССР, Центр. науч. б-ка им. В. И. Вернадского; сост.: И. Г. Шовкопляс, Н. Г. Дмитренко; отв. ред. И. И. Артеменко. Київ: Наук. думка, 1980. 560 с. (Бібліографічний список праць І. К. Свєшнікова. С. 499.)

340 років Берестецькій битві: анотов. бібліогр. довід. / Рівнен. держ. обл. універс. наук. б-ка; упоряд. К. В. Краєвська. Рівне: Ред.-вид. від. облуправління по пресі, 1991. 180 с. (Про І. К. Свєшнікова. — №№ 5, 134, 144, 148, 184, 191, 332, 335, 336, 340, 344—348, 350, 364, 513, 523, 534, 646, 935.)

Ігор Кирилович Свєшніков: [бібліогр. покажч.] / НАН України, Ін-т археології; упоряд. І. Г. Пащук. Рівне: [б.в.], 1995. 38 с. (Ювілейне видання, присвячене 80-річчю з дня народження відомого вченого, історика, археолога.)

Література про життя і діяльність І. К. Свєшнікова:

Життєвий та творчий шлях І. К. Свєшнікова: до 90-річчя від дня народження видатного історика-археолога: зб. тез наук. конф. / Держ. іст.–мемор. заповідник «Поле Берестец. Битви»; упоряд. Л. Галабуз. Рівне: Нестеров С. Б., 2005.

Виткалов В. Г., Пономарьова Т. О. Берестецька битва 1651 року мовою документів: за матеріалами наукової спадщини І. К. Свєшнікова: хрестоматія. Рівне: РДГУ, 2005. 403 с.

Пономарьова Т., Булига О. Переправа незабутня. Історія однієї експедиції. Луцьк: Волин. старожитності, 2014. 188 с.: іл.

Про історію археологічної експедиції (під керівництвом І. К. Свєшнікова), яка у 1970—1990 рр. досліджувала місце козацько-селянської переправи, спорудженої 10 липня 1651 р. під час Берестецької битви.

Юхимчук М. Ігор Кирилович Свєшніков — видатний дослідник козацтва. *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею.* Рівне, 2013. Вип. 11. С. 266–269.

Кучинко М. М. Археологія Волині: [монографія] / М. М. Кучинко. Луцьк: Волин. обл. друк., 2005. 202 с.: іл. (Про дослідження І. К. Свєшнікова. С. 60, 65, 69, 74, 78, 80, 87, 89, 91, 104, 110, 193—195, 198.)

Берестецька битва в історії, літературі та мистецтві: наук. зб. / Держ. іст.-мемор. заповідник «Поле Берестец. битви». Рівне: Волин. обереги, 2001.

Над Іквою-рікою…: літ.-мист.-краєзн. альм. / упоряд. Л. Пшенична. Дубно, 2007.

Бухало Г. В. Круг містечка Берестечка: корот. іст. нарис. Вид. 2-ге, доповн. Рівне: Рівнен. друк., 2008.

Дослідники козацької минувшини: зб. тез наук.-практ. конф., присвяч. 155-й річниці від дня народж. Д. Яворницького та 95-ій річниці від дня народж. І. Свєшнікова / Нац. іст.-мемор. заповідник «Поле Берестец. битви»; упоряд. Л. Галабуз. Рівне: Нестеров С. Б., 2010. 128 с.

Олійник В., Сохацький М. Археологічні дослідження Ігоря Свєшнікова на території Борщівщини та Заліщанщини. *Літопис Борщівщини:* іст.-краєзн. зб. / Борщів. краєзн. музей. Борщів, 1996. Вип. 8. С. 85–86. (Дослідження на території Тернопільської області (Борщівський і Заліщицький райони.) у 1950—1960-х рр. Відкрито пам'ятки культури кулястих амфор, поселення голіградської, трипільської, черняхівської культури, давньоруське поселення).

Джерела та література:

1. Нікольченко Ю. М. Археологічні та історико-краєзнавчі студії І. К. Свєшнікова. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія.* Зб. наук. праць. Вип. 4-5. Маріуполь, 2012. С. 92–99.
2. Історична Волинь. Свєшніков Ігор Кирилович. [Електронний ресурс]. Режим доступу: istvolyn.info/index.php.
3. Нікольченко Ю. М. Унікальний скарб монет XVI—XVII ст. з Березного на Рівненщині. *Гілея: Науковий вісник* / Збірник наукових праць: Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки. Київ, 2009. Спецвипуск. С. 185–191.
4. Свєшніков І. К. Битва під Берестечком. Львів: Слово, 1992. 304 с.
5. Свешников И. К. Звенигород. *Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья. Раннеславянский и древнерусский периоды.* Київ: Наукова думка, 1990. С. 107–110.

Павло НЕЧИТАЙЛО

ДО ХРОНОЛОГІЇ ЛЮЛЬОК З РОЗКОПОК ПОЛЯ БЕРЕСТЕЦЬКОЇ БИТВИ

Монографія І. К. Свєшнікова «Битва під Берестечком» заклала основи української археології козацької доби. За рівнем виконання роботи, збереженістю та інформативністю представлених у ній артефактів вона і досі є однією з найкращих праць, де представлено матеріальну культуру козацтва середини XVII століття. Втім, на період публікації книги археологія модерної доби лише переживала своє становлення. Багато базових категорій знахідок тільки починали вводитись в науковий обіг. На даний момент деякі висновки Ігоря Кириловича можуть бути уточнені. Зокрема це стосується люльок для паління тютюну. В праці вченого люлькам для паління тютюну присвячено невеликий фрагмент тексту і таблицю з ілюстраціями знахідок.

«До особистих речей козаків належали також люльки, кресала і кисети на тютюн — невід'ємні атрибути образу козака в українських народних піснях та фольклорі. Мабуть, так воно й було. Адже після відступу козацьких військ з-під Берестечка на болоті знайдено кілька тисяч люльок [TE, s.80]. Популярність образу козака з люлькою стала причиною того, що усі короткі глиняні люльки XVII, XVIII і XIX ст. звичайно окреслюються як козацькі, але лише матеріали з розкопок переправи під Берестечком дозволяють виділити серед величезної кількості цих нагромаджених у наших музеях предметів типи справжніх козацьких люльок середини XVII ст.» [5, с. 185].

Впевненість Ігоря Кириловича в тому, що усі люльки знайдені на полі Берестейської битви датуються серединою XVII століття базувалась на тому, що він вважав місце проведення досліджень своєрідним закритим комплексом, а також незадовільним станом вивчення люлькової проблематики як в Україні так і в Європі на час публікації монографії. До колекції потрапили зразки які можуть датуватися значно пізнішим часом. Розглянемо їх окремо.

Зокрема, люлька яка фігурує в монографії під номером 5[1], оригінал зберігається у фондах Рівненського обласного краєзнавчого музею. Це люлька фасону «тахта-чубук» (Рис. 1:5; 2). Однією з перших її виділила Ребекка Робінсон на матеріалах досліджень Афінської агори [12, p. 186–187, Plate 56]. Усі люльки подібного типу датовані нею XIX століттям. Тотожні люльки відомі з території Румунії [9,

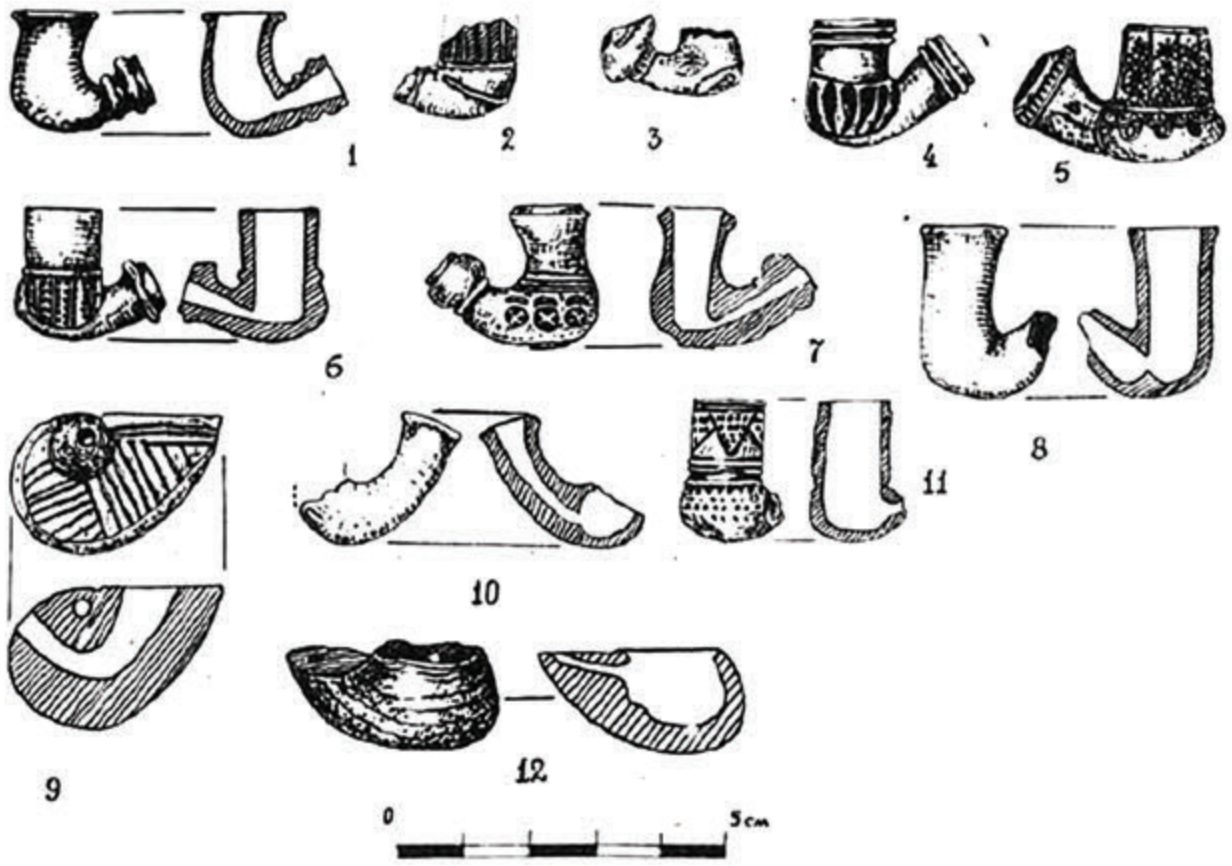

Рис.1. Рисунки люльок з монографії І.К. Свєшнікова «Битва під Берестечком»

[1] Фото люльок люб'язно надані старшою науковою співробітницею відділу археології та реставрації Рівненського обласного краєзнавчого музею В. П. Коцюбайло. Фотографії В. Луца

Рис. 2. Люльки фасону «махта-чубук»: 1 – за І.К. Свєшніковим; 2 – фото з фондів РОКМ; 3 – люльки фасону «махта-чубук» за R.Robinson; 4 – за I.Costea; 5 – за R. Petruzelli; 6 – за T.Zurowski; 7 – за І.Кракало

Рис. 3. Білоглиняні люльки другої половини XVIII — першої половини XIX століття: 1 — за І. К. Свєшніковим; 2, 6, 7 — з досліджень автора у м. Городок 2017 року; 3 — фото з фондів РОКМ; 4, 5 — з музейної вітрини Національного історико-меморіального заповідника "Поле Берестецької битви"; 8 — з досліджень автора у Вінниці 2025 року

Рис. 4. Люльки XVII століття: 1 – за І.К. Свєшніковим; 2, 4, 6, 8 – фото з фондів РОКМ; 3, 9 – з Кам'янця-Подільського; 5 – за О.В. Коваленко; 7 – за M. Giorgio

р. 265]; Хорватії [13, p. 20–21]; Алясці [11, p. 166], Польщі [14, s. 45, ryc.38]. В Україні опубліковані знахідки аналогічних люльок з Поділля [7, с. 275] та Полтавщини [2]. Нижня хронологічна межа люльок фасону «тахта-чубук» визначається дослідниками другою половиною XVIII ст. Прикметно, що на тулійці знахідки з Берестечка є клеймо, що потребує прочитання.

Наступною категорією люльок, які фігурують у монографії І. К. Свєшнікова є масивні білоглиняні люльки під номерами 8 та 10 (Рис. 3). Аналогічні люльки були масово виявлені на території ринкової площі м. Городок у 2017 році [4] і датовані другою половиною XVIII ст. Аналогічні люльки присутні в господарській ямі першої половини XIX століття дослідженої під час охоронних робіт у м. Вінниця у 2025 році (Рис. 3:8). З часом коло аналогій для подібних люльок може бути розширене.

У колекції представленій у монографії І. К. Свєшнікова справді є люльки, які можуть бути датовані серединою — другою половиною XVII ст. Насамперед, це зразки під номерами 2, 3, 4, 6 та 11. Вони демонструють ознаки характерні для люльок цього періоду. Передусім, це пропорції. З часом чашечка для тютюну у всіх глиняних люльок збільшується, досягаючи у XIX столітті значних розмірів.

Так, для люльок XVII століття характерні розміри чашечки 3–4 см. Для люльок другої половини XVIII століття висота чашечки окремих екземплярів має розміри від 4 до 5 см.[2] У XIX столітті висота чашечки окремих люльок сягає 6–7 см. Окрім того, вищеперераховані люльки мають характерну для XVII століття морфологію та орнаментику. Більшість з них мають сфероподібну нижню частину чашечки та верхню циліндричну.

Люлька під номером 3 з квіткоподібним рельєфним орнаментом на чашечці має аналоги із закритого комплексу останньої чверті XVII століття з Кам'янця-Подільського [3, с.269, Рис. 206: 2733], (Рис. 4:2–3). Велика кількість аналогій подібних люльок представлена у статті А. А. Чекановського та С. В. Павленка [8, с.110, Рис. 2].

Люльки № 4, 6 та 11 (Рис. 1; 4) потребують окремої роботи з пошуків аналогій. Їх пропорції та морфологія (напісферична нижня та циліндрична верхня частина чашечки) цілком відповідають стилістиці люльок другої половини XVII ст. Зокрема, для люльки № 11 ціла серія аналогій наведена у згаданій праці А. А. Чекановського та С. В. Павленка [8, с.112, Рис. 3].

Окрім опублікованих в монографії, автору було надано кілька фото люльок, які не представлені в монографії «Битва під Берестечком» (Рис. 4). Це білоглиняна люлька з тонкими поперечними канелюрами, яка має найближчі аналогії з Полтавщини датовані XVII ст (Рис. 4:4–5) [1, с. 39, мал.14]. Червоноглиняна люлька з розширеними вінцями, що має численні аналогії, найвіддаленіші з Тосканії (Рис. 4:6–7), [1, p.18, fig.5:10]. Фрагмент люльки з нижньою еліпсоподібною частиною чашечки має найближчі датовані аналогії із закритого комплексу доби Кам'янецького ейялета (1672–1699) [3, с.248–249].

Отже, не зважаючи на переконання І. К. Свєшнікова, що всі знайдені ним люльки відносяться до часу Берестейської битви, бачимо, що частина екземплярів датується другою половиною XVIII–XIX століттям. Така наукова колізія була пов'язана зі слабкою вивченістю даної категорії археологічних знахідок на час публікації. Водночас виявлена проблема підважує й усю концепцію переправи на Берестечку як єдиного закритого комплексу, хоча більшість отриманих матеріалів їх інтерпретація та хронологія отримали підтвердження в результаті досліджень комплексів козацької доби в пізніший час і є, без сумніву еталонними.

Джерела та література:

1. Коваленко О. Глиняні люльки XVII–XVIII століть (за матеріалами Полтавщини). Опішне: Українське Народознавство, 2008. 144 с.
2. Кракало І. В. Декор і клейма люльок з Мотриного у зібранні Комсомольського історико-краєзнавчого музею. *Археологія і давня історія України:* Зб. наук. пр. Київ: ІА НАН України, 2014. Вип. 2 (13). С. 75–83.
3. Нечитайло П. Османська кав'ярня в Кам'янці-Подільському. Том І: Польові роботи, керамічний посуд, люльки. Київ; Кам'янець-Подільський: Охоронна археологічна служба України, 2022. 296 с.
4. Нечитайло П., Чекановський А. Нові знахідки керамічних люльок для куріння тютюну з розкопок у м. Городок Хмельницької обл. у 2017 р. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні.* Київ, 2018. Вип. 27. С. 104–107.
5. Свєшніков І. К. Битва під Берестечком. Львів: Слово, 1992. 304 с.
6. Чекановський А. Типи українських керамічних люльок для куріння тютюну в XVII–XVIII ст. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні.* Київ, 2016. Вип. 25. С. 92–94.
7. Чекановський А. А. Знахідки люльок для куріння тютюну XVII–XVIII ст. з розкопок на Поділлі. *Археологія і давня історія України.* Київ, 2018. Вип. 4 (29). С. 269–279.
8. Чекановський А., Павленко С. Про деякі фасони українських керамічних люльок для паління тютюну за знахідками в Народичах (Житомирська область). *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні.* Київ, 2021. Вип. 30. С. 106–116.
9. Costea I. Pipe de lut cu inscripţii şi mărci din colecţia I.C.E.M. Tulcea. *PEUCE,* S.N. XI, 2013. P. 255–290.
10. Giorgio M. A Little Vice: Tobacco Smoking in Tuscany from Material Sources. *Europa Postmediaevalis 2020: Post-Medieval Pottery in the Spare Time.* Oxford: ARCHAEOPRESS PUBLISHING LTD, [b.r.]. P. 13–26.
11. Petruzelli R. An analysis of the Castle hill tobacco pipes. *Archaeological Data Recovery at Baranof Castle State Historic Site, Sitka, Alaska: Final Report of Investigations* (ADOT&PF Project No. 71817/TEA-000–3[43]), Anchorage, Alaska, 2002. P. 165–170.
12. Robinson R. Tobacco pipes of Corinth and of the Athenian Agora. *Hesperia*, 54 (2), 1985. P. 149–203.
13. Topić N., Milošević B. Turkish clay pipes from archaeological excavations in Dubrovnik. *Journal of the Académie Internationale de la Pipe*, Vol. 5, 2012. P. 17–25.
14. Żurowski T. Fajki gliniane: z badań archeologicznych. *Ochrona Zabytków* 4/1–2 (12–13), 1951. P. 39–57.

[2] Це не стосується люльок з великим діаметром чашечки типу «тахта-чубук».

Олег ОЗИМЧУК

РОЛЬ ВОЛИНСЬКОЇ АРХЕОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ У НОВИХ ВІДКРИТТЯХ АРТЕФАКТІВ ВЕЛЬБАРСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Вагомий вплив на розвиток старожитніх досліджень на Рівненщині був здійснений з початком роботи на території області Волинської археологічної експедиції Інституту археології НАН України у 1992 році. Реальні польові розкопки науковці розпочали у 1993 році під керівництвом завідувача відділом археології ранніх слов'ян і регіональних польових досліджень Інституту археології НАН України, доктора історичних наук, професора Дениса Никодимовича Козака. Від початку працюючи над проблемами слов'янського етногенезу, дослідник наштовхнувся на території межиріччя Горині та Стиру на значну концентрацію давніх германських пам'яток. Більшість виявлених артефактів після дослідної роботи були віднесені до вельбарської культури.

Вдале розташування бази Волинської експедиції від початку роботи археологів стало давати плідні результати. У 1998 році на березі Хрінницького водосховища на півдні Рівненщини, в урочищі Шанків Яр археологи виявили одне із найбільших в українських землях поселень готів, які були носіями вельбарської культури. Приналежність більшості стародавніх германських речей до вельбарської культури і аналіз писемних джерел про їх міграцію у II столітті свідчить, що відкрите науковцями поселення було головним центром подальшого розселення готів українськими землями.

Поселення в с. Хрінники є багатошаровою археологічною пам'яткою. Експедиція під керівництвом Д. Н. Козака дослідила його від шарів енеоліту до періоду пізнього середньовіччя. Практично всі артефакти передані науковцями до Рівненського обласного краєзнавчого музею. Всього на збереження в РОКМ у 1994–2014 роках було передано 9378 одиниць артефактів. Але саме вельбарські матеріали, які отримала установа, переважають серед загалу виявлених речей.

У 1998–2013 роках в урочищі Шанків Яр на березі Хрінницького водосховища та його околицях археологи Волинської експедиції знайшли залишки 13 житлових будівель, споруду святилища [7, с. 83–108] та 6 господарчих конструкцій [7, с. 109–113]. В спорудах та поряд з ними виявлено значну кількість матеріальних пам'яток вельбарської археологічної культури, датованих II–IV століттями. Також виявлені римські речі, вірогідно торгівельного або трофейного походження. Знаряддя праці та побутові речі представлені залізними серпами, шилами, пряслами, кістяними проколками, уламками точильних брусків, лощилами, голками, рибальськими гачками, гарпунами, залізними ножами, ливарними формами, глиняними світильниками, жорновими каменями. Серед таких артефактів слід виділити фрагменти теслярських свердл, бронзову скобу скрині та залізні пружинні ножиці. Особливою унікальністю вирізняється залізне столярське тесло з шириною леза 4,5 см і довжиною 8,5 см, виготовлене стародавніми майстрами із пакетного заліза [8, с. 38].

Підтвердженням писемних джерел про активні військові дії готів на римському балканському лімесі є виявлені археологами Волинської експедиції збройні та трофейні артефакти. У вельбарському поселенні знайдено лише декілька речей готського озброєння. В основному, це вістря дротиків і стріл, які належать до двох типів — втульчаті та черенкові. Всі вони з трикутними і чотирикутними лезами. Також у житлі 86 в урочищі Шанків Яр науковці виявили листоподібний наконечник з довгим заокругленим черенком (довжина наконечника 8 см, черенка — 14 см) [7, с. 138]. Факт широкого застосування готської кінноти у римських легіонних ауксиліях підтверджують знахідки у вельбарському поселенні кавалерійських шпор, вочевидь римського походження. Проте можна припустити, що такі шпори з тонким невеликим шипом міг виготовити готський ремісник, копіюючи характерне спорядження римських кавалеристів.

У районі діяльності Волинської археологічної експедиції у 1993–2014 роках були виявлені римські монети II–III століть. Найбільше скупчення таких артефактів зафіксовано у верхів'ях річок Случ, Горинь і Стир у межах Рівненської області [2, с. 57] та навколо міста Рівне. Рівненський археолог Богдан Анатолійович Прищепа, який активно співпрацював з науковцями Волинської експедиції, в с. Городище (околиці м. Рівне) у 2011 році знайшов римський денарій виготовлений в Римі на початку II століття. Виявлена на вельбарському городищі монета карбована в період правління римського імператора Траяна (98–117) [29]. У тій самій місцевості біля с. Олексіївка в 2012 році виявили чотири римських денарії пізньоримського часу [31]. Через погане збереження можна ідентифікувати лише реверси монет. На трьох реверсах з них зображено жінку в хітоні біля колони. На четвертому реверсі зображена богиня Фортуна. Вірогідно три монети на реверсі зображають римську богиню Пієту. Культ цієї богині благочестя і пошани батьків був популярним і складав основу імператорського культу в період правління Антоніна Пія (138–161). Тому можливо припустити, що на затертому аверсі цих монет було зображення імператора Антоніна Пія. Виявлені артефакти можуть свідчити про початок контактів готів з Римською імперією та про перші райони розселення стародавніх германців на території України.

У найближчих місцевостях навколо Рівного професором Прищепою у 2012–2013 роках на вельбарських пам'ятках було знайдено ще декілька римських нумізматичних артефактів: денарій імператора Траяна [32] та три пошкоджені монети, вірогідно III століття [33]. Переважно такі монети мають сліди їх активного використання (затертий аверс і реверс). Тому можна припустити, що вельбарці використовували римські монети в торгівлі як обмінний метал. У вельбарському комплексі нумізматичного матеріалу не виявлено слідів використання монет у якості прикрас. Єдиним виключенням є знайдена на

вельбарській пам'ятці в с. Милостів Рівненського району погано збережена срібна римська монета пізньоримського часу з пробитим отвором [30].

Найбільше римських монет на вельбарських пам'ятках було виявлено науковцями Волинської археологічної експедиції. Більшість такого нумізматичного матеріалу відкрито в житлах та у межах готського поселення в урочищі Шанків Яр. У 2011 році в наземному житлі 79 археологи знайшли дві срібні монети. Це срібний римський денарій імператора Гальби (68–69) і мідний подвійний денарій імператора Галлієна (253–268) [7, с. 145]. Римські монети були виявлені в житлах 91 і 105. Ще близько двох десятків римських монет археологи Волинської експедиції знайшли в районах руйнування берегової лінії Хрінницького водосховища, поруч з вельбарським поселенням. Більшість мідних і срібних монет погано збережені та лише частково піддаються хронологічній ідентифікації пізньоримським часом. На найкраще збереженій срібній римській монеті на аверсі зображений імператор Антонін Пій у лавровому вінку вправо, на реверсі — римська богиня Фортуна з рогом достатку [28]. Переважна більшість римських монет виявлених археологами Волинської експедиції були карбовані в Римі. Серед них практично відсутні монети провінційного карбування, характерні в торгівлі між римлянами та «варварами». Також знайдено лише фрагмент лише однієї фальшивої римської монети типу «Limes falsa» [7, с. 145]. Подібний факт може свідчити про потрапляння римського нумізматичного матеріалу як трофеїв або у якості сплати частині готів за службу в римському війську.

Для виявлення точних шляхів міграції готів, важливо відрізняти ознаки окремих артефактів, які з часом еволюціонували в культурному середовищі, але й були піддані зовнішнім впливам. Такими маркерами-артефактами стали деталі характерного готського одягу — фібули. Вони були функціональною частиною і чоловічого, і жіночого одягу та виконували важливу статусну роль у давньому германському суспільстві. Важливо, що протягом всього шляху міграції в II—V століттях (Скандинавія-Україна-Балкани-Апенніни-Галлія-Піренеї) готи виготовляли і використовували доволі однотипні фібули із незначними модифікаціями [1, с. 170]. Переважна більшість фібул виявлених Волинською експедицією на вельбарських пам'ятках належать до двох типів: гакоподібні підв'язні з розширеною ніжкою та арбалетоподібні фібули.

Під час розкопок вельбарського поселення Хрінники-1 (Шанків Яр) були виявлені фібули II–IV століть: гакоподібна з гладкою наполовину округлою спинкою (варіант А-2 за Є. Л. Гороховським) [12]; гакоподібна з ромбоподібною спинкою та виразними гранями спинки [13]; гакоподібна з розширеною ніжкою підгрупи 4 підв'язних застібок за А. К. Амброзом та подібна до неї фібула з гладкою ромбоподібною у перерізі спинкою [13]. Схема відносної хронології Є. Л. Гороховського дала можливість дослідникам більш точно датувати виявлену на цьому поселенні вельбарську фібулу з округлою гладкою спинкою 230–270 роками. До подібного типу германських прикрас можна віднести виявлені у тому ж культурному шарі застібки з ромбоподібними у перерізі спинками [3, с. 105–106]. Характерною ознакою арбалетоподібних фібул на даному вельбарському поселенні є особлива система кріплення, де основу пружини формує стержень, всаджений в отвір на розклепаному кінці голівки. На стержень застібки намотувався залізний або бронзовий дріт, загострена кромка якого фіксувалася в приймачі. Оскільки найбільш вразливою частиною такої готської прикраси була голка, тому у більшості знайдених арбалетоподібних фібул вони втрачені. Наприклад, виявлена арбалетоподібна фібула III–VI століть із втраченою голкою [16] та підв'язна фібула II–IV століть із сегментною у перетині рамкою без голки [17].

Більшість знайдених вельбарських фібул на поселенні Хрінники-1 (Шанків Яр) були поширені на протязі всієї територіальної міграції готів Європою. Серед них слід виділити, вірогідно, статусні прикраси. Виявлена археологами Волинської експедиції у житлі 85 застібка двочленної конструкції підв'язного типу, виготовлена з бронзової пластини та бронзового дроту [23]. Довжина цієї фібули 5,5 см, ширина спинки біля пружини 1 см, біля ніжки спинка звужується до 0,7 см, ширина ніжки 0,4 см. Арбалетоподібна розширюється до пружини, ніжка звужена. Спинка фібули прикрашена дрібною насічкою. В точці переходу спинки у ніжку розташована пластина з двома поперечними жолобками. Керівник Волинської експедиції Д. Н. Козак, опираючись на поєднання в ній ознак різних типів германських фібул, припустив місцеве походження артефакту. Територія поширення подібних застібок простягається від Волині до Дністра [7, с. 126]. Тому, такі артефакти є маркерами-вказівниками південно-західного шляху просування готів у II–IV століттях у напрямку укріпленого римського кордону на Дунаї.

Процеси міграції, контакти з місцевим населенням та вплив римської цивілізації, вірогідно призвели до певних змін у релігійних уявленнях носіїв вельбарської культури. На подібні факти вказує виявлений науковцями Волинської експедиції у 2009–2010 роках готський храм-капище на березі Хрінницького водосховища. У центрі споруди археологи виявили вівтар, на якому спалювали принесені в жертву тварини. Разом з тваринними рештками в межах капища були виявлені людські кістки [6, с. 149–152], що не відкидає можливості людських жертвоприношень у даному готському святилищі. Існування унікального храму свідчить про проникнення у середовище носіїв вельбарської культури мотивів античних і близькосхідних культів. Ще одним очевидним підтвердженням впливу релігій сусідніх народів на готів є виявлені сліди поширення ранніх монотеїстичних культів. У вельбарському культурному шарі в урочищі Шанків Яр під час розкопок житла 90, серед фрагментів теракотового посуду, було виявлено верхню частину бюсту античного бога родючості Серапіса [35]. Поширений в східних провінціях Римської імперії культ Серапіса став популярним у середовищі римських легіонерів та був близьким до монотеїзму. Присутність у великому готському поселенні прихильників античних і близькосхідних культів може пояснюватись частковою романізацією германців, які населяли територію Волині у II—IV століттях.

Археологічні матеріали виявлені в процесі кропітких дослідницьких робіт Волинською археологічною експеди-

цією під керівництвом професора Дениса Никодимовича Козака у 1992—2014 роках передані на зберігання у Рівненський обласний краєзнавчий музей. Значна частина з 9378 одиниць артефактів належить пам'яткам вельбарської археологічної культури, що значно поповнило науковий та експозиційний потенціал РОКМ. Вони дали можливість простежити динаміку розвитку населення Волині в історичному контексті, зокрема аспекти матеріальної та духовної культури мало дослідженого готського періоду II—IV століть.

Джерела та література:

1. Казанський М. М. Фібули східногерманської традиції з могильника Сен-Шерон у Північній Галлії. *Археологія.* 2022. № 1. с. 39—54.
2. Козак Д. Н. Культурно-історична інтерпретація скарбів Волині рубежу IV—V століть. *Археологія.* 1995. № 4. с. 50—56.
3. Козак Д., Прищепа Б., Шкоропад В. Давні землероби Волині (пам'ятки археології на Хрінницькому водоймищі). Київ: Інститут археології НАН України, 2004. 235 с.
4. Козак Д. Н. Божество Серапіс із поселення готів на Волині. *Археологія.* 2006. № 3. с. 60—65.
5. Козак Д. Н. Венеди. Київ: Інститут археології НАН України, 2008. 470 с.
6. Козак Д. Н. Етюди давньої історії України. Київ: Інститут археології НАН України, 2010. 184 с.
7. Козак Д. Н. Поселення неврів, слов'ян та германців на Стирі. Київ: Інститут археології НАН України, 2012. 264 с.
8. Козак Д. Н. Хрінники (Шанків Яр) — пам'ятка давньої історії України. Дослідження 2010—2014 рр. Київ: Інститут археології НАН України, 2016. 118 с.
9. Магомедов Б. В., Петраускас О. В. Пам'ятки черняхівської і вельбарської культур Волинської, Житомирської та Рівненської областей. Київ: Інститут археології НАН України, 2024. 168 с.
10. Озимчук О. Б. Історія Стародавньої Греції та Риму в термінах, іменах та назвах. Рівне: ПП ДМ, 2012. 224 с.
11. Прищепа Б. А., Войтюк О. П., Кожушко О. К., Хомич М. Р. 2013. Звіт про археологічні експертизи та розвідки на території Рівненської області в 2012–2013 рр. НА РОКМ.
12. Рівненський обласний краєзнавчий музей (далі – РОКМ). КН № 23416/1// II АК 3882.
13. РОКМ. КН № 23416/3// II АК 3883–3884.
14. РОКМ. КН № 23416/4// II АК 3885.
15. РОКМ. КН № 24988/1// II АК 4803.
16. РОКМ. КН № 25172/3—4// II АК 4816—4817.
17. РОКМ. КН № 25341/10// II АК 4955.
18. РОКМ. КН № 24346/5—6// II АК 4996—4997.
19. РОКМ. КН № 25349/19// II АК 5036.
20. РОКМ. КН № 25349/28—29// II АК 5045—5046.
21. РОКМ. КН № 25349/43—44// II АК 5058—5059.
22. РОКМ. КН № 25349/57// II АК 5071.
23. РОКМ. КН № 25419/16// II АК 5238.
24. РОКМ. КН № 25419/23// II АК 5245.
25. РОКМ. КН № 28017/16—17// II АК 6058—6059.
26. РОКМ. КН № 25349/59—61// II АК 5073—5075.
27. РОКМ. КН № 25445/14// II АК 5295.
28. РОКМ. КН № 26314/10// II АК 6149.
29. РОКМ. КН № 24680/16// II АК 4518.
30. РОКМ. КН № 24702/8// II АК 4550.
31. РОКМ. КН № 24709/33—36// II АК 4570/1—4.
32. РОКМ. КН № 24710// II АК 4599.
33. РОКМ. КН № 25287/2// II АК 4907.
34. РОКМ. КН № 26421// II АК 5684.
35. РОКМ. КН № 23518// II АК 3935.
36. РОКМ. КН № 23007// II АК 3776.
37. РОКМ. КН № 29257// II АК 6224.
38. РОКМ. КН № 29256// II АК 6223.
39. РОКМ. КН № 29255// II АК 6222.
40. РОКМ. КН № 29254// II АК 6221.
41. РОКМ. КН № 25374/16// II АК 5180.
42. РОКМ. КН № 25374/17// II АК 5181.
43. РОКМ. КН № 25368/8// II АК 5123.

**Юрій ПШЕНИЧНИЙ, Віталій ОКАТЕНКО,
Олена НОР**

ДАВНЬОРУСЬКЕ ЖИТЛО ІЗ ХЛІБЦЯМИ З ОСТРОГА

Археологічні розкопки в Острозі по вул. Академічній, 4 протягом 2022—2024 рр. дозволили дослідити інформативні об'єкти слов'яно-руського та литовсько-польського періодів. Експедиція тут була організована Державним підприємством «Науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України під керівництвом Віталія Окатенка. Наукова важливість ділянки досліджень полягає в її розташуванні у межах пригородка замку князів Острозьких (Рис. 1), який також виступає територією окольного города літописного Острога [3, с. 116]. Група об'єктів слов'яно-руського часу становить окремий інтерес для характеристики як планувальної структури так і матеріальної культури населення цієї ділянки. Серед них виділяється об'єкт 15, археологічному комплексу з якого присвячено цю публікацію.

Об'єкт 15 — житло орієнтоване із незначним відхиленням стінами по сторонах світу, розмірами 4,2×2,5 м. Котлован заглиблений у материк на 0,65 м від рівня виявлення. В кутах та приблизно посередині довжини уздовж північної, південної та східної стінок виявлено стовпові ями. На рівні виявлення їхні розміри становили від 0,35×0,4 м до 0,35×0,5 м. Нижче стінки ям звужувалися і закінчувалися рівним дном, розмірами від 0,15×0,15 до 0,2×0,2 м. Глибина ям від дна котловану становить від 0,3 до 0,64 м. В північно-західному куті стовпова ямка переходила у пару малих ям, розмірами близько 0,15×0,15 та 0,18×0,18 м та глибиною 0,28 м. Приблизно посередині південної стінки котловану на відстані 0,5 м від її краю знаходилася група ям, що складалася з однієї великої та трьох малих ямок (Рис. 2). Структура з ям дозволяє сказати, що житло мало каркасно-стовпову конструкцію стін.

Поблизу північно-східного кута котловану знаходився завал конструкції печі-кам'янки. Загальні розміри цього завалу складали 1,8×1,4 м на висоту до 0,48 м. До його складу окрім каменю-пісковику входили також фрагменти глиняної обмазки, якою було скріплене кам'яне склепіння печі. Під завалом досліджено рештки збережених деталей конструкції. При основі стінки печі були зроблені з глини, а їхня поверхня була добре пропечена до цеглястого кольору. Ширина паливної камери — 0,7 м, відстань між челюстями — 0,4 м. На пропеченому черені печі збереглися залишки попелу і вугликів. У зміщенні до зовнішньої північної сторони челюстей на відстані 0,1 м від них знаходилася стовпова яма, розмірами 0,35×0,3 м і глибиною 0,4 м. Ще одна стовпова яма подібних розмірів, глибиною 0,27 м знаходилася ближче до центру житла на відстані 0,3 м від попередньої. Біля її стінки виявлено малі камені, які, ймовірно, допомагали утримувати стовп. Розміри обох ям подібні до розмірів ям, розташованих уздовж стін котловану, що дозволяє пов'язувати їх із опорними конструкціями для підтримування даху житла.

Біля північної сторони печі, за 0,15 м від зовнішнього краю паливної камери виявлено яму більшого розміру. Вона округлої форми з діаметром на рівні виявлення 0,6 м, а біля дна 0,4 м, глибиною 0,35 м. Зважаючи на розташування ями біля печі та її розміри, що значно перевищують розміри стовпових ям, можна припускати, що її використовували для господарських цілей, як припічну яму.

Задня та частково бічні стінки печі, а також її черінь перекривали велику яму, яка по ширині приблизно на половину виходила за їхні межі до північно-східного кута. Ця яма була витягнута із півночі на південь, на довжину 1,35 м із максимальною шириною 0,8 м. Вона заглиблена у материк на 0,4 м від долівки житла (Рис. 2). Засипка ями містила розвал верхньої частини гончарного горщика, фрагменти кераміки та кісток тварин. У її північній частині знайдено глиняні хлібці та їхні фрагменти, які знаходилися безпосередньо у заповненні ями[1]. Всього виявлено шість хлібців, з яких три збережені частково. Глина, з якої виготовлені хлібці без домішок, сірого кольору, необпалена. Частина фрагментів розсипалися в руках. Верхня частина хлібців злегка випукла, нижня — рівна чи дещо увігнута всередину. Розміри хлібців: 5,8×5,8×1,8 см; 5,5×?×1,6 см; 4,9×4,5×1,6 см; 4,8×4,5×2 см; 4,7×4,5×1,8 см;?×?×1,5 см (Рис. 4).

Із плануванням житла слід ймовірно пов'язувати зернову яму, що була зафіксована як об'єкт 30 поблизу стовпової ями північно-західного кута (Рис. 2). Половина ями заходила всередину житла, тоді як друга половина виходила за межі його котловану. Глибина від рівня дна котловану — 1,2 м. Підстави розглядати використання цієї ями в один і той самий час, що й житла дає знахідка у ній хлібця. За розмірами, формою і невипаленою структурою глини він дуже подібний на знайдені хлібці під піччю (Рис. 5). Хіба що кольором цей виріб світліший та менш твердіший[2].

Керамічний комплекс житла представлений фрагментами гончарних горщиків, що були знайдені у заповненні котловану та у завалі конструкції печі. За формою виділяється декілька типів вінець. Перший тип — це вінце край якого сформований у вигляді косозрізаної грані, яка утворює ззовні закраїну (Рис. 3, 3). Такі вінця горщиків переважають у комплексах першого будівельного періоду літописного Дорогобужа на Горині і датуються X ст. [5, с. 34, 142]. В об'єкті знайдено лише один невеликий фрагмент такого вінця, що знаходилося в завалі печі. Його присутність ймовірно пояснюється тим, що на час існування житла такі типи вже виходили з ужитку. Другий тип — це складно профільовані вінця, край якого сформований вгорі у вигляді косо зрізаної грані, під якою знаходиться валикоподібне чи дзьобоподібне потовщення (Рис. 3, 1, 2, 4, 8). Можна виділити підтип, у якого нижнє потовщення ледь виражене (Рис. 3, 10). За матеріалами дослідження

[1] Дякую Роману Криворучко за допомогу у встановленні всіх обставин знахідки.

[2] Вірогідно, що ця відміна пов'язана із перебування групи хлібців безпосередньо під черенем печі, коли вони набули більшої твердості та темнішого кольору під дією високої температури.

Рис. 1. 1 – місцезнаходження ділянки розкопок по вул. Академічна, 4 на плані Острога 1833 р. показано стрілкою. Умовні позначення: А – замкова гора; Б – ринкова площа; В – єзуїтський колегіум; Г – Луцька брама; Д – парафіяльний костел; Е – Миколаївська церква. 2 – план розкопів 2022–2024 рр. з позначенням об'єкту 15

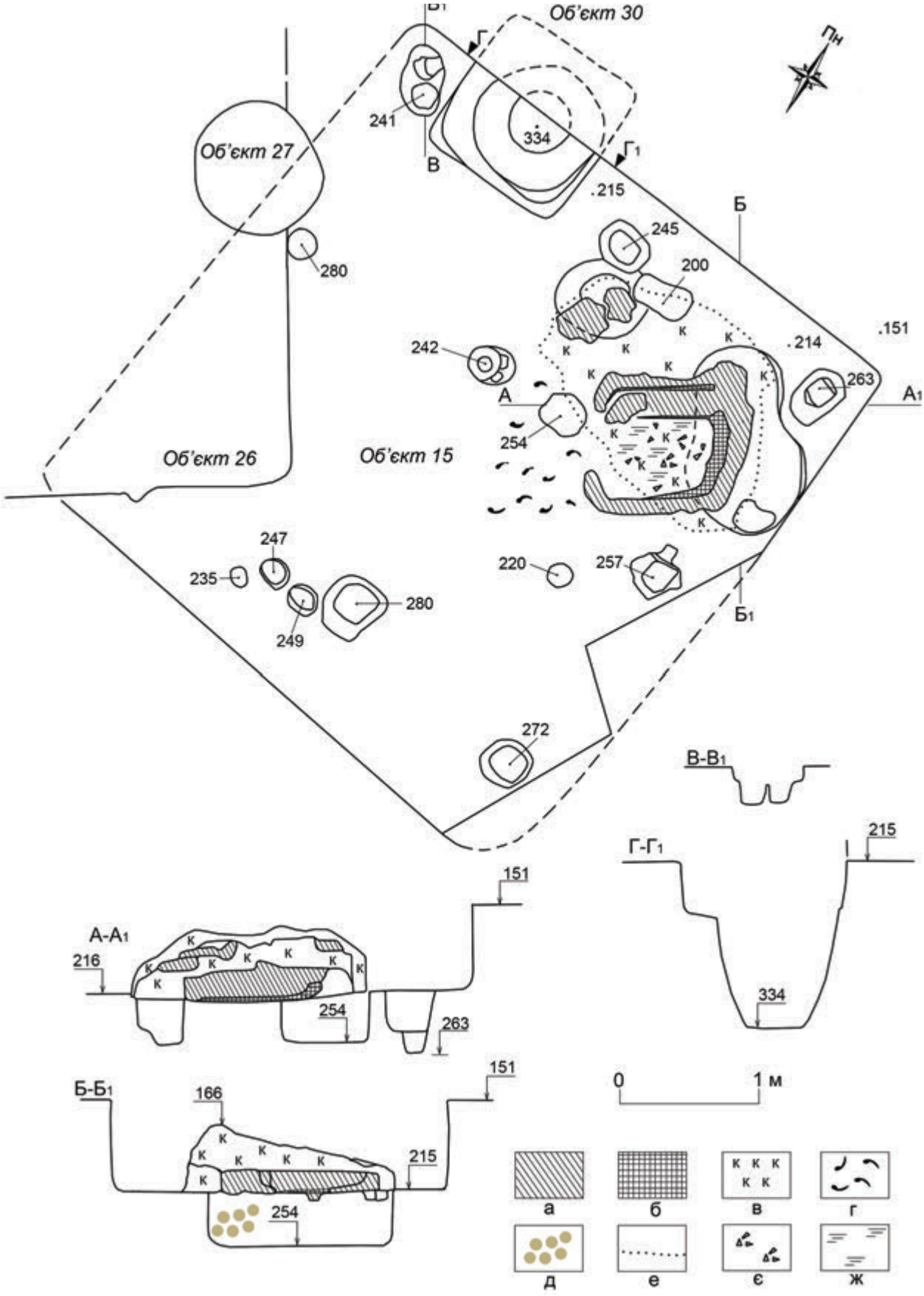

Рис. 2. Острог, вул. Академічна, 4, план об'єкту 15. Умовні позначення: а – глиняна обмазка; б – пропечена глина; в – завал кам'яної конструкції печі; г – сажа; д – глиняні хлібці; е – межі завалу конструкції печі; є – вуглики; ж – попіл

міських центрів вони датуються XI ст. [8, с. 29; 5, с. 142; 9, с. 9, 10]. Третій тип представлений вінцями, що плавно вигнуті назовні та мають край поздовжньо розчленований у нижній частині маленькою борозенкою (Рис. 3, 5, 6, 11). До цього типу вінець належить горщик, розвал якого виявлено у ямі під піччю. Такі вінця супутні другому типу і виявлені в археологічних комплексах окольного города Острога в раніший час [4, с. 10, 11, 18]. Присутнє одне вінце без такої борозенки (Рис. 3, 9). Четвертий тип репрезентований рідкісним вінцем, край якого слабо відхилений та має форму приплюснутого валика (Рис. 3, 12). В заповнені житла виявлено також фрагменти погано збережених залізних ножів.

На основі охарактеризованих вище типів вінець посуду можна бачити, що більшість з них були поширені в XI ст., при цьому слід відзначити, що в заповненні житла відсутні вінця з ознаками зародження загорнутого всередину валика, що як відомо відбувається в останні чверті XI ст. [15, с. 58]. Це дозволяє звузити час існування житла і датувати його початком — третьою чвертю XI ст.

Серед інших виробів потрібно відзначити бронзову підвіску-бубунець із вушком, знайдену у стовповій ямі у східному куті житла за піччю. Вона краплеподібної приплюснутої форми, прикрашена насічками біля розрізу (Рис. 3, 13).

Знахідки глиняних хлібців відомі не надто часто. Не кожне розкопане широкою площею поселення дало такі вироби (наприклад Дорогобуж, Муравиця). Важливим залишається і місце знахідки, тому що її виявлення у культурному шарі не дозволяє вказати на ті чи інші дії мешканців поселення щодо застосування хлібців. На ранньослов'янських пам'ятках дослідники відзначають фіксації хлібців в житлах, в культурному шарі або у неглибоких ямах, викопаних в материку. В одній із таких ям на поселенні Корчак було знайдено скупчення із 10 хлібців та їхніх фрагментів. Найбільш поширеною є думка про культове і магічне призначення хлібців [11, с. 17].

Нам не вдалося віднайти аналогій знахідкам глиняних хлібців в ямі під піччю житла серед слов'яно-руських археологічних комплексів. В усіх відомих випадках хлібці знаходили переважно в заповненні споруди (Пересопниця, будівля 22 [6, с. 8, 9], Бармаки урочище «Джерело», споруда 1 [7, с. 29]) чи на її долівці (Дубно, Майдан Незалежності, 3, будівля 10 [9, с. 7, 8], Ратнів, об'єкт 2 [12, с. 29, 30]). Вмуровування хлібців у склепіння глиняної печі відзначено в житлі волинцівської культури на поселені Хитці Полтавської області[3] [2, с. 96].

Влаштування ями на місці опалювального пристрою вказує на існуючий зв'язок між її заповненням та уявленнями про значення печі для мешканців будівлі. Поміщення у яму вище згаданих предметів, ймовірно, розкриває нам одну із сторін ритуальної дії, до якої вдавалися власники житла перед спорудженням печі. Дослідники слов'янської ритуалістики схиляються до думки про глиняні хлібці як один із проявів культу родючості, що існував у хліборобському світі. Ці зменшені моделі хліба уособлювали дух хліба, як певну метафізичну сутність. Відомо, що у міфології давніх народів закопування у землю частини врожаю (снопа, зерна) або ж предметів наділених властивостями родючості (глиняні статуетки божеств чи опудала) робилося з метою наступного воскресіння цього ж духа хліба з новим врожаєм. Цей обряд, як доводить Дж. Фрезер, був проявом симпатичної магії, спрямованої на оновлення родючої сили зерна [13, с. 251, 266, 267; 14, с. 5, 6, 18, 41].

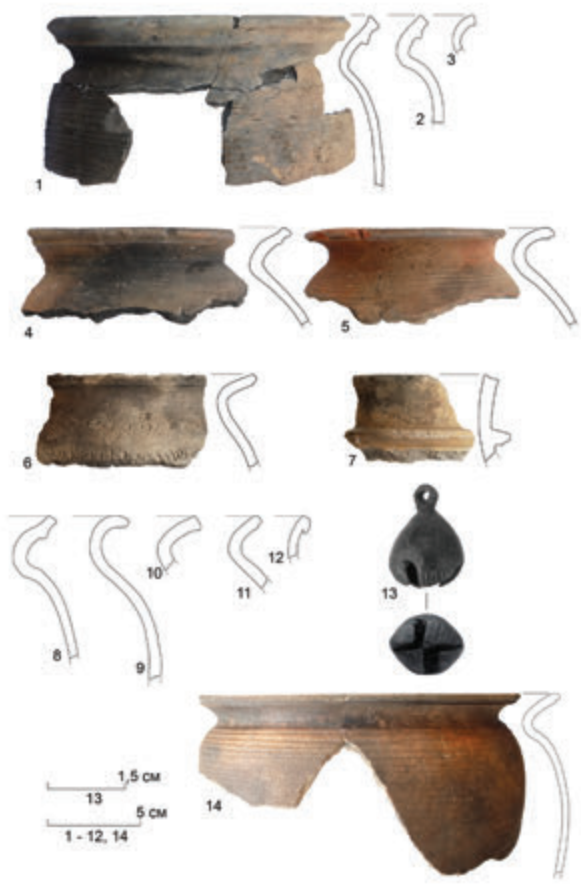

Рис. 3. Острог, вул. Академічна, 4, знахідки з об'єкту 15. 1–12 – заповнення житла; 13 – стовпова яма у східному куті житла; 14 – яма під піччю; 13 – бронза, решта – кераміка

Вкладення таких моделей хліба під піч житла дозволяє поглянути на це явище під іншим кутом зору. Піч була головним оберегом всередині будинку і поміж тим, що давала тепло, ще й «годувала» родину. Низка етнографічних свідчень поміщає під піччю помешкання домовика, в образі якого переплетені елементи культу предків та домашнього вогнища [2, с. 112]. Існує чимало свідчень про ушанування домовика з допомогою страви, яку кладуть за піч та його ритуальне уведення до новозбудованого житла [10, с. 496; 1, с. 97]. Це робилося з метою здобути прихильність та сприяння незримого господаря дому у хатніх справах.

Таким чином покладення глиняних хлібців під піччю острозького житла можна трактувати як закладну жертву (вотив) на те, щоб в житлі завжди був достаток та як дію спрямовану аби задобрити домовика/пращура. Так само, як і фрагменти горщика покладені у цю ж яму могли

[3] Щоправда потрібно зауважити, що не завжди дослідники спроможні впевнено відділити хлібці від глиняних вальків із яких споруджено стінки печі.

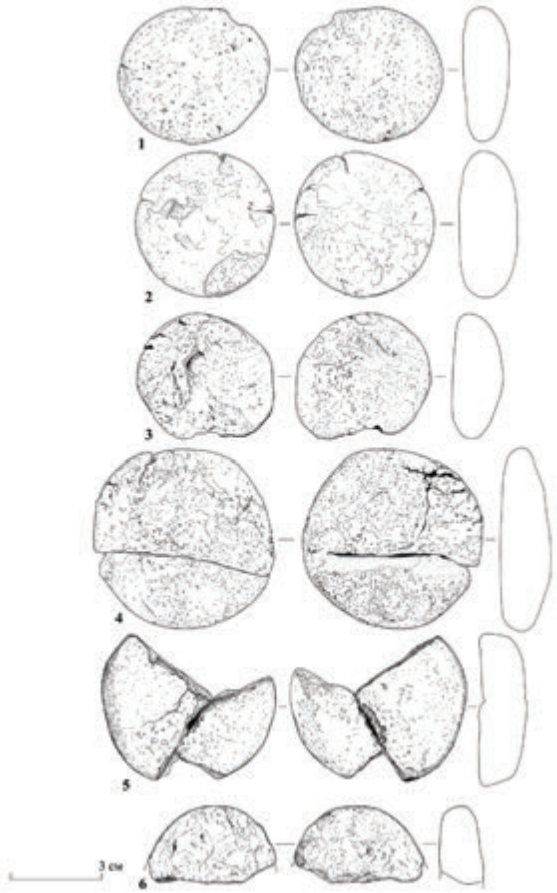

Рис. 4. Острог, вул. Академічна, 4, об'єкт 15, глиняні хлібці з ями під піччю

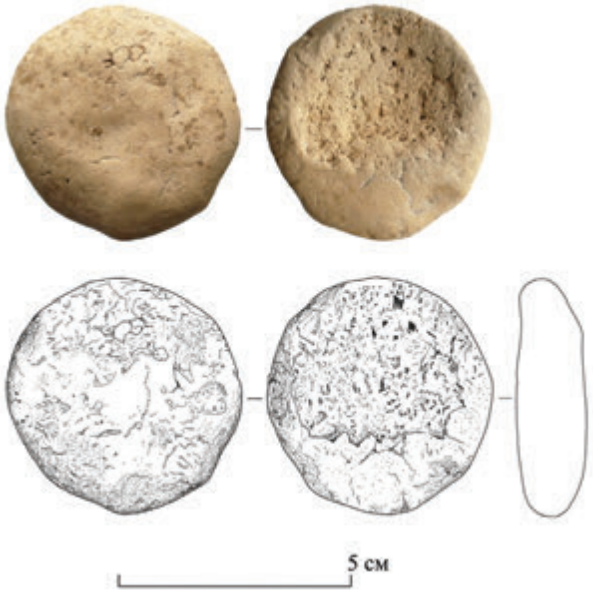

Рис. 5. Острог, вул. Академічна, 4, глиняний хлібець з об'єкту 30

уособлювати зв'язок із предком. Не виключено, що роль оберегу виконувала також підвіска-бубунець, закопана у стовпову яму біля печі. Спосіб закладення глиняних хлібців виступає доволі унікальним свідченням світогляду слов'янського населення пов'язаного з формуванням внутрішнього простору житла. У свою чергу обставини виявлення даних виробів засвідчують наскільки неповторними можуть бути прояви цих дій.

Джерела та література:

1. Горбаненко С. А. Побутова магія східних слов'ян за археологічними даними. Київ, Наукова думка, 2020. 176 с.
2. Магія повсякдення давніх слов'ян / за заг. ред. Сергія Горбаненка. Нариси. Київ: Академперіодика, 2022. 210 с.
3. Прищепа Б. А. Археологічні дослідження Острога доби князів Острозьких. *Археологія.* 2016. № 2. С. 110—118.
4. Прищепа Б. А., Бондарчук О. А., Войтюк О. П. та ін. Науковий звіт про археологічні роботи в Острозі на ділянці по вул. Академічній, № 12. Фонди ДІКЗ м. Острога. Рівне, 2010. Т. 1. 137 с. Фонди ДІКЗ м. Острога. КН 39204 / ІІІД 18786.
5. Прищепа Б. А. Дорогобуж на Горині у X—XIII ст.: [монографія]. Рівне: ПП ДМ, 2011. 250 с.
6. Прищепа Б. Звіт про роботу Пересопницької археологічної експедиції Рівненського обласного краєзнавчого музею, Рівненського інституту слов'янознавства КСУ і Рівненського державного гуманітарного університету у 2004 році. Рівне, 2005. Фонди РОКМ, НДФ 21115. 64 с.
7. Прищепа Б. А. Звіт про роботу археологічної експедиції Рівненського обласного краєзнавчого музею в 1992 році. Рівне, 1993. 31 с.: дод. Фонди РОКМ, НДФ 17548.
8. Прищепа Б., Нікольченко Ю. Муравицьке городище: [монографія]. Маріуполь: Рената, 2001. 80 с.
9. Прищепа Б. А., Ткач В. В., Чекурков В. С. Звіт про археологічні розкопки у м. Дубно на Майдані Незалежності у 2005—2006 роках. Рівне, 2007. 31 с.: іл. Науковий архів Інституту археології НАН України, 2005—2006 / 104.
10. Рыбаков Б. А. Язычество древней Руси. Москва: Наука, 1987. 784 с.
11. Русанова И. П. Славянские древности VI—IX вв. между Днепром и Западным Бугом. САИ. Вып. Е1—25. Москва, 1973.
12. Теліженко С., Ткач В. Різночасові пам'ятки поблизу села Ратнів на Волині. Дослідження 2014 року. Київ: Гурович В. Г., 2022. 188 с.: іл. С. 29.
13. Фрезер Дж. Золотая ветвь: Исследование магии и религии: В 2 т. / Пер. с англ. М. Рыклина. М.: ТЕРРА-Книжный клуб, 2001. Т. 1: Гл. I—XXXIX 528 с.
14. Фрезер Дж. Золотая ветвь: Исследование магии и религии: В 2 т. / Пер. с англ. И. Утехина. М.: ТЕРРА-Книжный клуб, 2001. Т. 2: Гл. XL—LXIX 496 с.
15. Чайка Р. Давньоруське городище Листвин і його околиці у X—XI ст. / упоряд. Т. Р. Милян. Львів: Ліга-Прес, 2009. 214 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

БЕЙДИК Олександр (м. Київ) — доктор географічних наук, професор, член Українського географічного товариства

БУЛИГА Олександр (м. Рівне) — старший науковий співробітник відділу давньої історії та середніх віків КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР

ВЕРБА Тарас (м. Луцьк) — PhD; докторант факультету історії, політології та національної безпеки Волинського національного університету імені Лесі Українки, науковий співробітник НДЦ «Рятівна археологічна служба» НАН України

ГЕТЬМАН Наталія (м. Кременець) — викладач суспільних дисциплін Кременецького медичного фахового коледжу імені Арсена Річинського

ГЛАДКИЙ Олександр (м. Київ) — доктор географічних наук, професор, професор кафедри туризму та менеджменту креативних індустрій Державного торговельно-економічного університету

ГОЛОВКО Світлана (м. Нетішин) — старша наукова співробітниця Нетішинського міського краєзнавчого музею

ГОЛУБ Галина (м. Кременець) — заступник директора з питань гуманітарної освіти та виховання Кременецького медичного фахового коледжу імені Арсена Річинського

ДАНИЛОВА Катерина (м. Хмельницький) — старший науковий співробітник відділу історії КЗК «Хмельницький обласний краєзнавчий музей»

ДМИТРЕНКО Алла (м. Луцьк) — кандидат історичних наук, доцент кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності Волинського національного університету ім. Лесі Українки

ДОБРОЧИНСЬКА Валентина (м. Рівне)—кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Рівненського державного гуманітарного університету

КАЗАНАЧЕЄВА Людмила (м. Рівне) — кандидат історичних наук, доцент кафедри івент-індустрій, культурології та музеєзнавства Рівненського державного гуманітарного університету

КАУК Тетяна (м. Рівне) — старший науковий співробітник відділу маркетингу, розвитку та комунікацій КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР

КЕПІН Дмитро (м. Київ) — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу ретроспективної бібліографії Державної наукової установи «Книжкова палата України імені Івана Федорова»

КОВАЛЬЧУК Євгенія (м. Луцьк) — кандидат історичних наук, доцент, вчений секретар Волинського краєзнавчого музею

КОВАЛЬЧУК Надія (м. Київ) — кандидат історичних наук, учений секретар Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф

КОРЧАК Андрій (м. Броди) — доктор філософії (PhD) з історії та археології, вчитель історії Бродівської гімназії ім. І. Труша

КУДЛАЙ В'ячеслав (м. Київ) — кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент, завідувач кафедри інформаційної діяльності Маріупольського державного університету (м. Київ)

ЛЕВЧУК Андрій (м. Кременець) — директор Кременецького краєзнавчого музею, аспірант Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка

ЛУЦ Віктор (м. Рівне)—заслужений працівник культури України, старший науковий співробітник сектору мистецтв КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР

МАЗУР Петро (м. Кременець) — кандидат медичних наук, директор Кременецького медичного фахового коледжу імені Арсена Річинського

МАЙБА Ірина (м. Збараж) — науковий співробітник Національного заповідника «Замки Тернопілля»

МОРОЗОВА Ольга (м. Рівне) — заступник директора з наукової роботи КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР

МУШИРОВСЬКА Наталія (м. Рівне) — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і славістики Рівненського державного гуманітарного університету

НЕЧИТАЙЛО Павло (м. Кам'янець-Подільський) — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник ДП НДЦ «ОАСУ» ІА НАНУ

НІКОЛЬЧЕНКО Юзеф (м. Рівне) — заслужений працівник культури України, доцент, доцент кафедри культурології Маріупольського державного університету (м. Київ)

НОР Олена — молодший науковий співробітник ДП НДЦ «Охорона археологічна служба України» ІА НАН України

ОКАТЕНКО Віталій — заступник директора ДП НДЦ «Охорона археологічна служба України» ІА НАН України

ОМЕЛЯШКО Ростислав (м. Київ) — заслужений працівник культури України, директор Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф

ПАРХОМЕНКО Тетяна (м. Рівне)—завідувачка сектору етнографії КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР

ПАХАЛЮК Сергій (м. Луцьк) — аспірант 3-го року навчання факультету історії, політології та національної безпеки Волинського національного університету ім. Лесі Українки, молодший науковий співробітник науково-експозиційного відділу історії Волині Волинського краєзнавчого музею

ПОНОМАРЬОВА Тетяна (м. Рівне) — учасниця експедиції поля Берестецької битви, лауреатка обласної премії Ігоря Свєшнікова

ПРИШЛЯК Оксана (м. Збараж) — молодша наукова співробітниця Національного заповідника «Замки Тернопілля»

ПРИЩЕПА Олена (м. Рівне) — доктор історичних наук, провідний зберігач фондів КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР

ПШЕНИЧНИЙ Юрій (м. Дубно) — кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник відділу історії ДІКЗ м. Дубно

СЕМЕНОВИЧ Олена (м. Рівне) — учений секретар КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР

СЕРЕМУЛЯ Тетяна (м. Збараж) — науковий співробітник Національного заповідника «Замки Тернопілля»

СКАКАЛЬСЬКА Ірина (м. Кременець) — доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та методики навчання Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка

СРІБНА Марія (м. Київ) — кандидат історичних наук, вчений секретар Національного музею історії України

ТИТОВА Олена (м. Київ) — старший науковий співробітник, кандидат історичних наук, доцент, заслужений працівник культури України, член УНК ICOMOS

ТУНЦЕВА Зоя (м. Нетішин) — старший науковий співробітник Нетішинського міського краєзнавчого музею

ТЮСКА Валентина (м. Київ) кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри івент-індустрій, культурології та музеєзнавства Рівненського державного гуманітарного університету

ФЕДОРИШИН Микола (м. Рівне) — заслужений працівник культури України, завідувач сектору «Літературний музей Уласа Самчука» КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР, Голова РГО «Асоціація музейних діячів Великої Волині»

ФЕСЕНКО Галина (м. Харків) — доктор філософських наук, професор кафедри історії і культурології, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова

ФІЛІПОВИЧ Єва (м. Рівне)—завідувачка Музею історії Національного університету водного господарства та природокористування, член Національної спілки краєзнавців України, член Національної спілки журналістів України

ФІЛІПОВИЧ Юрій (м. Рівне) — кандидат технічних наук, доцент кафедри гідроенергетики, теплоенергетики та гідравлічних машин Національного університету водного господарства та природокористування

ФУРСОВА Юлія (м. Батурин) — завідувач відділу Палац гетьмана Кирила Розумовського Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця»

ХАРЧУК Володимир (м. Рівне) — молодший науковий співробітник відділу нової та новітньої історії КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР

ЦВЯХ Наталія (м. Збараж) — науковий співробітник фондового відділу Національного заповідника «Замки Тернопілля»

ШАХМАТОВА Людмила (м. Рівне) — старший науковий співробітник сектору етнографії КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР

ШАЮН Надія (м. Рівне) — завідувач відділу маркетингу, розвитку та комунікацій КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР

ШУНЬКОВА Галина (м. Рівне) — завідувач відділу обліку та збереження музейних цінностей КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР

ЮРЧУК Ольга (м. Рівне) — старший науковий співробітник відділу маркетингу, розвитку та комунікацій КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР

Науково-краєзнавче видання

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
Рівненського обласного
краєзнавчого музею

Збірник наукових праць

Випуск XXIII
Матеріали наукової конференції
«Музейна справа Волині:
проблеми, перспективи, інновації»

Комп'ютерна верстка та дизайн
Віктор Луц, Ольга Морозова

Підписано до друку 22.12. 2025 р. Формат 70x100 1/16.
Папір офсетний. Ґарнітура «Cambria». Друк офсет.
Ум. друк. арк. 20,09. Наклад 60 пр. Зам. 25.
Видавництво «Волинські обереги».
33028 м. Рівне, вул. 16 Липня, 38; тел./факс: (0362) 62-03-97;
e-mail: oberegi97@ukr.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ДК № 270 від 07.12.2000 р.

Надруковано в друкарні видавництва «Волинські обереги».